

મેમ્બર હાજરુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળાને

ઉપોદ્ધાત

મુસલમાન કોમમાં સાંસારિક રીતરીવાજોમાં સુધારો થાય, નીતિની વૃદ્ધિ થાય અને સામાન્ય જ્ઞાન તથા વિદ્યાનો પ્રસાર થાય તેવાં પુસ્તકો ઈનામ આપીને રચાવવા માટે કાઠીઆવાડના ધોરાજી ગામના વતની અને વેપાર અર્થે દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉનમાં રહેતા તથા “પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા” નામના પુસ્તકના કર્તા મેમ્બર હાજરુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆએ રૂ. ૨૫૦૦)ની ત્રણ ટકાની સરકારી ગ્રામીસરી નોટો સન ૧૯૦૩માં સોસાયટી હસ્તક સોંપી હતી. ફંડની આવકમાં કાયમનો વધારો થાય તે માટે સોસાયટીએ તંજ સાક્ષમા સદરહુ નોટો વેચી તેનાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીનાં સવાચાર ટકાનાં રૂ. ૨૨૦૦) ના હિમેન્ચરો લીધા છે. તેના વ્યાજમાંથી “મેમ્બર હાજરુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળા” ના નામથી આજ સુધીમાં નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રચાવી સોસાયટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે :—

નં.	પુસ્તકનું નામ	કિંમત
(૧)	મુસલમાનોની રાજકીય તથા વિદ્યા સંબંધી ચક્રતીનો ઇતિહાસ અને તેની પડતીના કારણો	રૂ. આ. પા. ૦—૨—૦
(૨)	ઈસ્લામનો ભરતીઓટ	૦—૮—૦
(૩)	સર. સૈયદ એહમદનું જીવનચરિત્ર	૦—૮—૦
(૪)	મિરાતે સિકંદરી	૧—૦—૦
(૫)	અયામા	૦—૧૦—૦
(૬)	મિરાતે અહમદી, વૉ. ૨, ખંડ-૧	૧—૦—૦
(૭)	„ „ વૉ. ૨, ખંડ-૨	૧—૦—૦
(૮)	„ „ વૉ. ૨, ખંડ-૩	૧—૦—૦

‘મુ. વ. સોસાયટી,
અમદાવાદ.
તા. ૩૧-૮-૧૯૩૫.

}

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ
આસિ. સેક્રેટરી.

નિવેદન

ધારેલા અદાલત દરતા લખાણના છાપેના પૃટલી મજ્યા વધી પડનાથી ત્રીજે ખંડ પટ્ટ મે પૃઠે આવી અટકે છે આપને વોં ચોથા ખંડમા મિગતે અદમદીનુ બીજુ રા'યુમ પૂઝ છપાઈ જમે તે પછી મૂળ ગ્રંથનો પૂરવણી વિભાગ-supplement આપવાનો વિચાર ગમ્યો છે.

શુ વ સોમાઈટી,
અમદાવાદ,
તા. ૩૧-૮-૧૯૩૫

દીરાલાલ ત્રિ. પારેખ
આમિં મેકેટરી

સૂયાની સરહદ પર દ્વિપ્રહિદૈવાનુ આવી પહોચ્યુ, સેરખાન બાળી ૪૦૧
તથા રામ ગયસિંગને મળ્યુ, શહેરના પરામા આવેલી નયનપુરની
ગદી આગળ આવ્યુ અને મગદાઓને હાથે કેદ પડ્યા

દ્વિપ્રહિદૈવા પામથી લૂંટી લીધેલો માન ભેગો કરી લઇ જના માટે ૪૦૭
ખેડેરાનુ આવ્યુ, રંગોળને કેદ કરવો, જ્વાનમદખાનને મળ્યુ,
દ્વિપ્રહિદૈવાને પોતાની સાથે લઇ જઈ ગીવાસપુરની ગદીમા
કેદ રાખવો

પોતાશ પટેનને જ્વાનમદખાન જોડે અલુમનાય થવાથી તેણે ૪૧૧
દ્વિપ્રહિદૈવાને (દાવાદાર તરીકે) ભેગો કરવો, આગળની માફક
દામાશના નાયબ તરીકે રંગોળનુ નીમાવુ, સેરખાન અને દ્વિપ્રહિ
દૈવા વચ્ચે લડાઇ થવી, અને રંગોળનુ આવી પહોચ્યુ

સુરતના મુખ્યારક બદરના મુતસદી તેગમેગખાનનુ આ ફાતી ફુનીઆમાથી ૪૧૭
જયુ ત્યાના મુતસદી તરીકે તેના ભાઇ સફદરમહમદખાનનુ નીમાવુ

તાનેજ અલીખાનના મુજરી જવાથી સૂયાની દીવાની લેખકને મળવી ૪૧૮

મુખ્યારક સુરત બદરના દિલ્લેદાર બેગર (લગર) ખાન ઉર્ફે મદામેગનુ ૪૩૨
આ આસમાની રંગના કિતનામાથી વધાય થયુ ખભાત બંદરના
મુતસદી નજમખાનની હસ્તીની હોડીનુ નાશના વમળમા ગરક
થયુ, તથા તે અરસામા બનેના બનાવો

કાનાશ તાકબીરનુ સોરઠ જિલ્લામાથી દ્વિપ્રહિદૈવા સાથે પાછા ફર્યુ, ૪૩૪
પોતાના હિરસામા ફારફેર (પડવા)ને લીધે જ્વાનમદખાન અને
રંગોળ વચ્ચે અલુમનાય થવો, તેણે બખેરો હિમવવો, અને
બોરસદનો કિલો તામે કરવો

સુરત બદરમા બડ થયુ ત્યાના મુતમદી સફદર મહમદખાનનુ બહાર ૪૩૭
નીકળી પડ્યુ, અને સૈયદ મોઇનઉદ્દીનખાન ઉર્ફે સૈયદ અમીનનું
દાખન થયુ

મુખ્યારક સુરત બદર પર મગદાઓના હિંસાનુ નક્કી થયુ

એક વરસના સખન દુકાળનું પડ્યું, કે જેને ગુજરાતના લોકો તર- ૪૪૮
લોનરો (તોતેરો) કહે છે

જતીલપૂરની ગદી સર કરવા માટે જવાનમદખાને શેષ અખદુલ ૪૫૦
વાસે બજીને લરકર સાથે નીમવોઃ પોતાનું કામ પાર પાડ્યા
સિવાય તેનું પાછું ફરવું

રંગોછની ફેરબદલીમા ખડેરાવનું નીમાવું, તેનું આવી પહેંચવું, બોર- ૪૫૧
સદને ઘેરો ઘાલવો અને રંગોછનું કેદ પકડાવું

તાજ ને ગાદીના વારસ સૌભાગ્યવંતા બાદશાહબદ્દ અહમદશાહ બદા- ૪૫૪
દૂરના વિજયી વાવટાનું અહમદશાહ અબદાલીની સામે ફરકવું;
હઝરત ફિરદૌસ આરામગાહ મહમદશાહ બાદશાહનું આ અનિત્ય
સ્થાનમાથી નિત્ય સ્થાનમા ફેરવ કરી જવું

હઝરત અબુલનસર મુખહેઉદ્દીન અહમદશાહ બદાદૂર બાદશાહે ૪૫૭
ગાઝીનો અમલ; ફઝુદ્દૌલાની સૂબેદારી; નિઝામી (ફાજલદારી)
કામકાજ જવાનમદખાને અને દીવાની કામકાજ કચેરીના સેવકે
(લેખકે) કરવું

મહાગાન બખ્તખોગની સૂબેદારી, જવાનમદખાને નિઝામતનું કામ ૪૫૯
કરવું અને ઉચ્ચ આકાશના દરજાની દરબારના સેવકે (લેખકે)
દીવાની કામ કરવું

મહમદ શાહખાન રોહીયાનું ખૂન થવું ૪૬૩

ખાસ પાદશાહી પોશાકની ખરીદી માટે ઉચ્ચ હુકમનું આવવું; તે ૪૬૮
મોકલવા માટે ગોદવણ, તથા તે સાનમા બનેલા બનાવો

મુરત બંદરે સૈયદ અન્હન અને અલીનવાઝખાન વચ્ચે ટોટા ફિયાદના ૪૬૯
વટોળીયાનું ઉર્ણું થવું, હાકેમના જોદા માટે સફર મહમદખાનને
જોલાવવો; હાફેઝ મસૂદખાન હબશીએ કિન્નો સર કરવો; સૈયદ
અન્હનનું મુબાહ જવું

તેલુના સરદાર સલાતખાન બદાદૂરના દીવાન રામ રમનાથદામે ૪૮૧
પોતાના બાળેજ હરમસાદ માટે મુરત બંદરની મુતસદીગીરીની
માગણી કરવી; અખદુલ ગફૂર રસાવદારને હાથે રામ તથા તેના
બાળેજનું માર્ગ જવું; અને તે સાલમાં બનેલા બીજા બનાવો

આકાશસમ (હિચ્ચ) દરબારમાંથી ભેટાનું આવવું, આસમાન જેવા ૪૮૫
દરવાજાની કચેરીના સેવક (લેખક)ની મનસખમાં વધારો તથા
બહાદૂરના ખેતાબની નવાજેશ

મુકર્અઉલ્લુ હઝરતવલ્ખાકાન જાવીદખાન નવાબ બહાદૂરની મ્હોર ૪૮૬
સાથના પરવાનાની નકલ તથા તે સાલના ખીજ બનાવો.

ખાલસા શરીફ તરફથી હરમ પરગણાના ફૈજદાર તથા આમેલ ૪૯૦
(વહીવટદાર) તરીકે નેકઆલમખાનનું નીમાવું

ખાલાશરાવ પેશવાનો સૂબામાંનો ભાગ દામાજી ગાયકવાડને આપ- ૪૯૧
વાનો દરાવ થયો: પેશવાના ભાઈ રૂઘનાથરાવનું સુરત બંદરે
આવવું, તેના નાયબનું (અમદાવાદ) શહેરમાં કામે લાગી જવું,
તથા તે સાલના ખીજ બનાવો

જવાનમર્દખાનનું જમાબંદી કરવા તથા પેશકશ ઉધરાવવા નીકળવું: ૪૯૪
ખાલાશરાવના ભાઈ રૂઘનાથરાવ તથા દામાજી ગાયકવાડનું આવવું
ને શહેરને ઘેરો ધાલવો; તેમના પર હુમલો કરવા માટે જવાન-
મર્દખાનનું આવવું, લડાઈ કરવી, તથા શહેર સોંપી દેવું અને તેનો
(તાલુકો) કબજો પેશવા પાસે જવો

જાલાવાડ તાબે લીમડી તરફ રૂઘનાથરાવની કૂચ, શહેરના નાયબ ૫૧૩
તરીકે તથા નાઝિમનું કામ કરવા શ્રીપતરાવની નીમજુક, ત્યાના
જમીનદાર પાસથી પેશકશ ઉધરાવી પોતાને વતન દક્ષણ તરફ
જવા માટે તેનું પાછા ફરવું, અને બાદશાહી કચેરીના સેવક (લેખ-
કને) આમંત્રણ

ખંભાત બંદર લેવા શ્રીપતરાવનું જવું અને પાછા આવવું ૫૨૦
ખંભાત બંદરેથી શ્રીપતરાવના પાછા ફરવા બાદ ફુલ્ટ કોળીઓએ ૫૨૬
ઉઠાવેલું બંડ: તે અરસામા બનેલા બનાવો

અમીરઉલ્લુમરા ઇમાદઉલ્મુલ્કની મદદથી અહમદશાહ બહાદૂર ૫૩૨
બાદશાહનું ફતીયવી સલતનતના કામપરથી ફરેગ થવું

હઝરત અબુલઅદલ અઝીઝઉદ્દીન મહમદ આલમગીર બાદશાહે ૫૩૪
ગાઝી મળ્ને અબુલફતેહ જહાનદારશાહ બિન હઝરત ખુદ મંઝિ-
લની સલતાન તરીકેની કારગઢ

પેશવા ખાલાછગવના નાયબ ભગવંતગનને ખંભાતના મુતમની ૫૩૮
 મોમિનખાને ડેડ કરવો, તેને છોડવવા માટે શકગત તથા ખીજા-
 ઓતું નીમાવુ, તેમના વચ્ચેનો દ યો દૂર કરવા શ્રીપતંગવે વેખકને
 મોકલવો, અને ભગવંતરાવનો છૂટકો થવો

નેડનામદાર ખાન બહાદૂરનો ખેનાળ જે હવેથી હામેદ બેગને આપવામા ૫૪૩
 આવ્યો તેણે ભર્યના કિનાનો કળ્લો લેવો

ખલાત બદરના મકાસદાર ભગવંતગવતું મોમિનખાન સામે ૫૪૫
 ઉશવવુ, અને રૂઘનાથરાવના બોલાવ્યાથી શ્રીપતરાવનું ગાના થવુ

મોમિનખાને ઘોઘે જઈ, તેનો કળ્લો લેવો, મોગર તમ્ર મહમદ ૫૫૩
 અમાનખાનની સગદારી હેઠળ લશ્કર મોકલવુ, પોતે આવીને
 પેટલાદના મોગો પર છાપો મારવો, જ્યુસર જવુ ને તેને લટવુ

શહેરમા ધનજી પચાણના મહોનામા આગ લાગતી તે વખતમા ૫૫૬
 બનેના ખીજા બનાવો

ખખાન મદરના મુતમદી મોમિનખાનનું બોરસદની ગદી છૂતવા જવુ ૫૫૯
 અને નિરાશ થઇ પાછા ફરવુ

સખત વરસાદ પડવાથી અમદાવાદનું દક્ષણ કરતા ટાટની દીવાનમા ૫૬૧
 ભાગતૂટ થવી શહેરનો કળ્લો લેવાની તથા દક્ષણીઓને કાઢી
 મૂકવાની મોમિનખાનની ધાગણાનું ઝાઢેર થવુ

નાયબ સૂબા ગધુનું રાહીના મહમદ લાવને હાથે મગલુ તે સાનના ૫૬૭
 ખીજા બનાવો

મહમદ લાલ રાહીવાનુ ખલાત જવુ, અને મહમદ રસીદ બેગની ૫૭૩
 સગદારી નીચે લશ્કર લઈ આવવુ, શહેરમા પેસવુ ને દક્ષણી-
 ઓનુ બહાર જતા રહેવુ

મોમિનખાનને આ ઘટનાની ખબર પડવી તેનું ઝડપી કૃત્ય કરી અમ ૫૮૦
 દાનાદ આવી પહોચવુ, અને સદાચીન ગમચરના આવતા સુધી
 બનેના બનાવો

સૂખાની સરહદ પર ફ્રેજિલિટીલાનું આવી પહોંચવું:
 શેરખાન બાપી તથા રાજ રાયસિંગને મળવું;
 શહેરના પરામાં આવેલી નયનપુરની ગઢી
 આગળ આવવું અને મરાઠાઓને
 હાથે કેદ પકડાવું

ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી પરવાનગી મેળવી
 અમદાવાદ તરફ આવવાને ધરિદે ફ્રેજિલિટીલા નીકળી પડ્યો અને મંજલ
 કાપતો ને રસ્તો વટાવતો સૂખાની સરહદ લગી આવી પહોંચ્યો. રસ્તામાં
 આવતા વાડાસીનોરમાં શેરખાન રહેતો હતો, તે હાજર હતાં તેટલા માણ-
 સની દૂકડી લઈ તેને આવકાર આપવા નીકળી પડ્યો ને વીરપુરમાં તેમની
 મુલાકાત થઈ. તેનું મન મેળવી લેવાને ફ્રેજિલિટીલાએ તેને છ પોશાક
 (ખિલત), એક રતનજડીત સિરપેચ અને એક હાથી બેટ આપી પોતાનો
 મિત્ર બનાવ્યો. તેની મગફળી ને તેનો ગર્વ તથા સ્વભાવની કઠોરતા અને
 બદમાશી (કુદરત) જગજહેર હતા. તેના બાઈ રૌશનફ્રેજિલિટીલાની દીકરીનું
 આસફજાહના દીકરા નાસરજંગ જોડે સગપણ થયું હતું, તે સગાઈને
 આધારે, તે ખંડેરાવ જોડે સારી રીતે વત્તેઈ નહિ, અને પોતાના (બાહુ)
 બળપર મુસ્તાક રહી-પોતાના જ્વેરનો ગર્વ કરી-આ બાબૂ આવવા નીકળ્યો.
 તેના શુભેચ્છકોએ તેને પત્ર લખી જણાવ્યું હતું છતાં તેને તો પોતાનો
 મમત, પોતાનું જ્વેર, ને પોતાની બહાદૂરીજ બતાવવા હતાં એટલે તેના
 પરજ તે તો ફૂદતો હતો. મરાઠાઓની સત્તા આ સૂખામાં ઘણી વધી ગઈ
 હતી; તેને એ વાતની બળ્લર પડતા તે વિચારમાં પડી ગયો, અને
 (મરાઠાઓ પ્રત્યે) વિરોધ ને કરની ધૂળ તેના હૃદયપર પથરાઈ ગઈ.

તેની કઠોરતામાં કાટાની અણી જેવી બિંદુલ તીક્ષ્ણતાજ છે,
 જૂના મૂળાઆ જેવી તે પગથી માથા સુધી સડેલી હતી.
 તેના એક બેલથી (રૈયત) બળવો કરે છે,
 અને દરેક બાબૂએથી ઘણા બખેડા ઉભા થાય છે.

જવાનમદખાનને તેના તરફની ખાત્રી ન હતી, તેથી પોતે લવિબ્યમાં
 કેમ કામ લેવું તે બાબતનો વિચાર કરવા માટે સલાહ લેવા સભા ભરી.
 શહેરમાં આવકાર આપવા અને ખાનગીમાં તેને હાંકી કાઢવા તથા અદન

કાવવા માટે તૈયારી અને બંદોબસ્ત કરવાં, એવા વિચારથી શાખાન મામતી ચોવીમમી તારીખે શહેરથી એક કોસ દૂર આવેલા અસારવા ગામના મેદાનમાં તેણે સુકામ નાખ્યો, અને ખરેખરનો કારભારી ગંગાજી જે મરાઠાઓનું લશ્કર લઈ પેટલાદ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો તેની પામે કાયમકુલીખાનને મોકલી મદદ માગી કાયમકુલીખાને તેની જોડે વાત ચીન કરી અને સિપાઈઓના ખર્ચને માટે રોજના હમગ રૂપીઆ ફેરવી, તેને લઈ, ગમઝાન મહીનાની પહેલી તારીખે મોજેઈમનપુર આવી પહોંચ્યો. મરાઠાઓની મદદ મળવાથી જવાનમદખાનનો ઇરાદો ફેર્યો અને તેને હીમ્મત આવી, અને યુજગતીઓની એક બીજી ટૂકડી ઉઠી કરી તેને (ફ્રાન્કફોર્ટનાં) મારી હમવવા તૈયાર થઈ ગયો. ફ્રાન્કફોર્ટનાં વાઝાસી- નોરથી શેરખાનને મોખગની ટૂકડી તરીકે પોતાના છોકરાની માથે નીમી પોતે આગળ વધ્યો, અને ઈડગથી ગમ્મ રાયમિંગને બોલાવ્યો, તે કંપડ- વજ હસખાની પાસે તેને મળ્યો. તેને વિવેકપૂર્વક ૭ પોશાક ને એક હાથી ભેટ આપવામાં આવ્યા અને શેરખાન જોડે મોખગની ટૂકડીમાં તેણે પણ જવું એમ હતું. પછી ત્યાંથી ફર્ય કરી, શહેરથી બાર કોસ દૂર આવેલા વહીઆવ કમખામાં પે તે આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાંથી સાતમી તારીખે અમદાવાદ જવાને માટે પોતાના ઇંગલેન્ડથી ઝુડા ઉચક્યા જવા- નમદખાને શહેરમાં દાખલ થઈ જઈ પોતાના ભાઈ અકદરખાનને, થોડું લશ્કર, થોડીતોપો, તથા યુદ્ધના બીજા સામાનને સામગ્રી સાથે ગંગાધર જોડે, મરાઠાઓના લશ્કર જોડે, ગહેવા માટે મુકર ક્યોં કે જેથી તેઓ આગળ જઈ ગસ્તામાં જ જો તક મળે તો તેની સામે થઈ બધ. તે તમામ તૈયારી કરી રહે પડ્યો અને ત્રણ ચાર કોસપર તેમને જોતા લડાઈ શરૂ કરી. પગમાં જોર મળી, હીમ્મતથી, બાહુબળપર મુસ્તાક ગ્હી ફ્રાન્કફોર્ટના પણ આગળ વધ્યો આવ્યો અને બોવતો ગ્હો કે

જેરાક આજે હું એક એવું કાર્ય કરીશ

કે જેના વખાણુ બીજા બહાદુરો પાસે પણ દુનીઆ ગાય

બહાદુરી બતાવરી એવો મારો નિશ્ચય છે,

સિંહ જોડે તત્તવારથી મારે લડવું છે.

બધી બાલુએથી તેમને હમવતો હમવતો, અપાઝથી કગ્તો શહેરની હદમાં આવેલા રાજપુર સુધી તે આવી લાગ્યો અને મોરચાને લામક જગા જોઈ ઠાઠી ત્યાં મોરચા બાધી દીધા, અને પડાવ નાખ્યો. રાત્રીના

ઠાળા પડદાનો લાલ લઈ સફદરખાન શહેરમાં પાછો ફર્યો અને દક્ષણીઓ પોતાની છાવણીપર જતા રહ્યા અને બીજો દહાડે આફટના પરદામાથી શું બહાર આવે છે તેની વાટ જોતા બેસા. બીજો દીવસે ત્યારે મૂર્ચ્છા પી વહાણે પાણી જેવા ભૂરા રંગના આકાશ પર ચાલવા માડ્યું અને મદ છોડી ઉંચા ઝુંડવાળા દીવમના પ્રકાશને પૂર્વના કાદા પરથી ખેંચી લીધો લારે, નયનપુરની ગદી કે ત્યાં ફેગદારે ગર્દ રહેતો હતો અને જે જવાનમર્દખાનનાં માણસોને કબજે હતી અને જે રાજપુરની અડોઅડ હતી, એટલે પોતાના મોરચાઓ આગળ વધારી તેને કબજે લેવાનો ફ્રેજિલિટીનાં વિચાર કર્યો, અને લડાઈનો અગ્નિ બગવા માડ્યો. સફદરખાન ને કાયમકુલીખાન મદદે આવ્યા, અને દક્ષણીઓ પણ લૂંટફાટ માટે આવી હાજર થઈ ગયા. પગંઓનાં મકાનોની દીવાલો એકબીજાને એટલી અડોઅડ આવી રહેલી હતી કે તેથી ફ્રેજિલિટીના માણસોને દરેક જગાએ તે દીવાલોના બચાવ નીચે રહી આગળ વધવું સગવડ ભરેલું થઈ પડ્યું, અને ત્યાંથી તેઓ તોપ ને બંદૂકનો મારો ચલાવતા ચલાવતા મોરચાઓને ગદી સુધી લઈ ગયા, અને દીવસને છેડે ગદી પણ હસ્તગત કહી દીધી. ફ્રેજિલિટી પોતાના કુટુંબને લઈને અંદર દાખલ થયો અને ત્યાં મુકામ રાખ્યો, અને શહેરનો બચાવ કરતા કોટપર ગોળા નાખવા માટે મોઝ્યા બાધવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. આથી શહેરના દરવાજા વાસી દેવામાં આવ્યા, અને કોટ તથા પુરજ પરથી આગતોડીઆ દગવાળા અને રાયપુર તરફ તોપ ને બંદૂકનો મારો ચાલવો શરૂ થઈ ગયો, અને કોટપરથી તેમજ દક્ષણીઓની મદદથી પાંચ દીવસ ને રાત લડાઈનો અગ્નિ ચેતતો ને કતવનું રણક્ષેત્ર શણગારાએલું રહ્યું. નજમુદ્દૌલાએ ચાલુ કરેલા ધોરણ મુજબ રાજા રાયસિંગે પોતાની દૂકડીના ખરચ માટે નાણા માગ્યા. બાદશાહી ધારાધોરણની રૂયે ફ્રેજિલિટીનાં કહ્યું કે જગીરદાર પામે જગીર તરીકે પરગણા હોય છતાં તે બાદશાહી-સરકારી-કામ કરવા માટે ખરચના નાણા માગે એ વાજબી નથી. તેને ખબર નહતી કે કટલીક મુદત થયા એ ધારાધોરણ તો જૂના પચાસ જેવા ઉપયોગરહીત થઈ ગયા હતા અને એ દક્તર (કાનૂનો) તો ગાય ચાવી ગઈ હતી-નિર્ગર્થક થઈ પડ્યું હતું. આવો રોકડો જવાબ સાંભળી રાયસિંગનું મન ઉંચું થઈ ગયું, અને પોતે તેની જોડેની મૈત્રી તોડી નાખી, અને જવાનમર્દખાનને પોતાના ધરાદાની ખબર આપી, અને જે વખતે રાની (મંધ્યા) રૂપી સૈનિકોએ બપોરગપી મુઠ્ઠના લશ્કર પર હુમલો કરવા માડ્યો તે વખતે લગભગ મધરાતને સમયે તેનાથી છૂટો પડી સારંગપોરને

દરવાજે આવ્યો. જવાનમર્દખાન ત્યાં જઈ તેને મળ્યો, અને આ કામના
બદલા તરીકે એક હાથી મોકલવાનું કહી તેને રાજી કર્યો ને જવાની રમ્મ
આપી. હવે કૃષ્ણઉદ્દીક્ષાની પોતાની પાસે કાંઈ ધણું લશ્કર હતું નહિ,
વળી ધણાખરા રોજગાર વગરના સિપાઈઓ આવી એની નોકરીમાં રહી
ગયા હતા, અને તેમને ખરચના પૈસા મળતા નહતા તેથી તેમનાથી ત્યાં
વધારે વાર ટકી શકાય તેમ નહતું તેમ ત્યાંથી નીકળી પાછા જવાય તેમ
પણ નહતું તેથી તેમની હાલત કફોડી થઈ પડી હતી.

ત્યારે ત્યારે લશ્કર પર આક્રમ્ત આવી પડે છે
ત્યારે ત્યારે તેનું કારણ તેના સરદારની નાદનીજ હોય છે.
જે ત્યારે રાજવી સત્તા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો
લશ્કરીઓ (તલવાર વાપરનારાઓ)નાં હૃદય અને હાથ
મજબૂત બનાવ.

ત્યારે માટે માથું આપવામાં કોઈ પાછી પાની
ન કરે એવું તું ધ્યાનમાં હોય,
તો તારે નાણું તેમનાથી દૂર ન રાખવું જોઈએ.
યુદ્ધને હીલ્લે જે તને મદાય કરે
તેને આખી પૃથ્વી આપી દે તો પણ ઓછું છે.

લડાઈને પ્રમંચે ખાલી હાથનો લડવૈયો
એ શિકારમાં પાખ પીછા વગરના બાજ પક્ષી જેવો છે.

રાગનું તેનાથી છટા પડવું અને ખીમ્મઓનો તેના પ્રત્યે અસંતોષ
એને જવાનમર્દખાને વખતની માનુષ્યતા અને પોતાના નસીબની ચારી
માની લઇ, શૈરખાન, કે જેના પર ધણા ખરા નવા નોકરીમાં દાખલ
થએલા જમાદારોની આખ દરી હતી અને જે કૃષ્ણઉદ્દીક્ષાના પક્ષમાં
હતો, તેમની બેની વચ્ચે આણુબનાવનો પત્થર ફેંકવાની (અણુબનાવ
હોતો કરવાની) એક યુક્તિ જવાનમર્દખાને રચી, અને તે યુક્તિને અનુસરી
પરસ્પર બાઈચારાના સંબંધને બહાને શૈરખાનને કહેવડાવ્યું કે ખરોડાવ
એક મ્હોટું લશ્કર લઈ આણી તરફ આવે છે અને દૂર વખતમાં (અહિં)
આવી પહોંચશે. કૃષ્ણઉદ્દીક્ષાનો સાથ પકડવામાં શું લાભ છે તે તો ચોખ્ખો
જેવામાં આવ્યો છે, તો પછી તેને સહાય કરતાં અટકવું એજ બહેતર
છે. રાખસિંગને કૃષ્ણઉદ્દીક્ષાએ જે જવાબ આપ્યો હતો તેને વિશે પોતે
સાંભળ્યું હતું, અને તેથી “દરવાજા (દાર) તને હું કહું છું, ભીંત તું

પણ સાંભળી લેજે” (એકને કહી બીજાને સંભળાવવું) એ કહેવત મુજબ, લશ્કરના ખરચમાં કાઈ મદદ મળશે એવી આશાનું સૂત્ર તૂટી ગયું હતું, તે સમજી જવાથી, પોતાની સ્થિતિ સંબંધે યુવવલ્લભમાં પડી ગયો હતો, એટલે હવે આ સંગીત સાંભળી, પોતાના પીત્રાઈ પર પાડેના ભાર મૂકવાને બદલે ખરચ બાબતની મુશ્કેલી દ્રષ્ટિદૃષ્ટીએ કાને નાખી, દીવસનાજ વખતમાં પોતાના સાથીઓ તથા ઘણા ખરા જમાદારો કે જેમણે એની જોડે જવાનું પસંદ કર્યું તેમને લઈ શહેરના કોટ તરફ જવા ચાલી નીકળ્યો. દ્રષ્ટિદૃષ્ટીએ આ બનાવની ખબર પડતા, પોતે જાતેજ ઘોડેસ્વાર થઈ, સાહસ કરી, તેને તેમ કરતાં અટકાવવા માટે જવા વિચાર કર્યો; પણ તે તો પોતાના મુકામેથી નીકળી ચૂક્યો હતો, તેથી તે તેની પાછળ ગયો અને ઝપટથી ઘોડો મારી મૂક્યો; પરંતુ રસ્તાથી અગ્નિ હોવાથી બૂલથી આસ્તોડીઆના દરવાજા પાસે (એકલા) મારતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો, પણ તેને ત્યાં જોયો નહિ. એટલામાં કિસ્લાના રક્ષકોમાંનો એક જે ત્યાં હાજર હતો તેણે અગ્નિયો માણસ જોતાજ તેના પર તલવારનો ધા કર્યો અને તેની ગરદન રહેજ ધવાઈ, તેથી ન છૂટકે ગદીમાં પાછો ફર્યો, અને બોલ્યો;

કાલે રાતે મનને આઠહાથ જનક મેળાપ થયો હતો,
આજે આ વિશ્વને બાળી મૂકે એવી જુદાઈ થઈ ગઈ.

અફમોસ ' કે વિધાતાની કચેરીનો કારકુન

એકને નામે રોજી લખે છે, ને બીજાને નામે મોતનો દીવસ લખે છે.

દીવસના મહેરા પર આસમાની રંગનો જુરખો પડ્યો ત્યાસુધી શેર-ખાન, નજમુદ્દીનાના કોટવાલ યૂઝફે આસ્તોડીઆ દરવાજા અને રાયપુરની વચ્ચે, કોટની દીવાલ નીચે જે બાગ બનાવ્યો હતો, તેમાં રહ્યો, અને પછી વાડાસીનોર તરફ ચાલ્યો ગયો, અને જુદા જુદા સિપાઈઓ કે જેઓ તર-તનાજ દાખલ થયા હતા તેઓ નહાસી છૂટવાના રસ્તા શોધી ત્યાંથી દૂર થઈ ગયા. પોતાની જોડેના લશ્કર સાથે ગદીમાં મુકામ નાખી દ્રષ્ટિદૃષ્ટીએ ત્યાં વાટ જોતો પડ્યો. હવે પરાઓની બાબુએથી સફદરખાન તો તોપ ને બંદૂકનો મારો ચલાવી રહ્યો હતો, અને બીજી બાજુએથી, દક્ષણીઓ યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા, તેઓ આ બનાવ બનના જોઈ સાહમ ખેડી ધસી આવ્યા અને તેને મધ્ય બિંદુ બનાવી વર્તુળની માફક તેની આમપાસ ફરી વળ્યા, અને લડાઈ શરૂ કરી. સંધ્યાકાળ સુધી-કે ત્યારે કાળા

રંગના સૈનિકાની મોખરાની ટુકડીએ દેખા દીધી (ચત પડી) ત્યાંનુંધી-મુદ્ધ ને કનકની અગ્નિ રૂપી શીખાઓ ઘડીએ ઘડીએ પ્રજ્વળતી રહી. ઘેરાઈ મએલાં માણુએ તેમનાથી અને તેટલા વેરથી દુઃખનને મારી હાવવા ગોળા ફેંકવા તથા આતશી બાણ છોડવા છવ તોડી મંડ્યા રહ્યા. પરંતુ મામા-વાળાઓની સંખ્યા ઘણી અને પોતાની થોડી હતી, એટલે રમઝાન માસની ઓઢમી તારીખે રાત્રનો લગભગ એક પહોર વીનનાં તેઓ મંદકામણમા આવી પડ્યા અને મરાહાઓનો જીભી હાથ, છવંત ને નિર્જવને લૂંટી લેવા માટે લાગ્યા. તેઓ ચારે તરફથી ધસી આવ્યા અને તેમને કેદ કરી લીધા.

સિંહ શ્વાનનો કેદી અને એ (પણ) વિધાનનો લેખ.

માઝલી બ્યારે મગર મચ્છના મહોંમાં જઈ પડે,

એટલે ન છૂટકે શરીર ને આત્મા મૃત્યુને સોપી દે છે.

હવે પોતાનો કુટુંબકળીસો, સખંધીઓ, છોકરાઓ અને એક મહોંડું ટોણું, જેમા સ્ત્રી, પુરૂષ, ન્હાના મહોંડા, વગેરે હતા, તે સઘળાં એની જોડે હતા, તેઓ આગળ આવી જાનની મુસીબતમાં કદી આવી પડ્યાં ન હતા. ઈશ્વરને પણ ન જાણનારા મરાહાઓએ સ્ત્રીઓના દાગીના તેમનાં હાથ અને ડોકમાથી ઉતારી લીધા અને ઈશ્વર દુઃખનને પણ એવી સ્થિતિ ન જોવા-ડાવે તેવી વિચિત્ર સ્થિતિ તેમની યઈ ગઈ. આ પકડાપકડીમાં કૃષ્ણઉદ્-દૈશાની સ્ત્રીઓમાની એક પોતાનો છવ જશે એવી બ્હીકથી સાત વર્ષના બાળક સાથે બીજાઓથી છૂટી પડી ગઈ, અને પાસે આવેલા સૈયદપૂરના પરામા રહેનાર એક જણના ઘરમા આશરો લઈ ત્યાં છૂપાઈ ગઈ.

મનરંજન કરનાર શરાબ ને સાકીની મંગતમા

થોડા દીવસ ખુશી આનંદમા કાલમાઃ

એટલામા એના માહમનું પરિણામ આ આવ્યું. દુકામાં બીજો દીવસે બ્યારે રાત્રીરૂપી સીદીએ રાત્રે થતા લુમલા પૂરા કરી પોતાનો મહેરા (પાછા જવા માટે) ફેરવ્યો ત્યારે કૃષ્ણઉદ્દૈશાનો બક્ષી મીર કફીરઉદ્દા મિયાઈ વર્ગમાથી તેમજ લંટાએલા તથા ધવાએવા વેપારીઓનું મહોંડું ટોણું, ત્રણ ઉઘાડું ને રત્ન કકળતું. વધ ગહેર તરક આવ્યો, અને અંદર પેસી, એવીજ હાલતમાં જુમા મસ્જિદમાં ઉતારો કર્યો. શહેરની વન્તીએ ઈશ્વરની બ્હીક રાખી, તેમની બબર અંનર પૂછી તેમની આતરબરદાસ્ત કરવા માડી, અને તેમને આવાનું, કપડા તથા બીજી જરૂરી વસ્તુઓ પહોંચાડી, આ દુનીઆમા લાલું નામ ને પેલી દુનીઆમા સચાબ ને સારો

બદલો મળે એવું પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. કૃષ્ણઉદ્દૈવાની સ્ત્રી તથા બાળકના સમાચાર જવાનમર્દખાનને મળતા તેણે હાથ જૂઠવાને સવારીનો રથ લઈ મોકલ્યો, તેમા બેસાડી તેમને તે લઈ આવ્યો, ને પોતે તેમને આખરે રાખ્યા. એટલામા ગંગાધરરાવનો મોકલેલો માણસ કૃષ્ણઉદ્દૈવાના ખાજેસગ (જનાનાનો દારોગો) કે જે તેમની તપાસ ને એકસી કરવા નીકળ્યો હતો તેને લઈ શહેરમા આવ્યો, અને તે તેમને લઈ ગયો. નાણાની મોટી રકમ, જવાહેર, કાપડ, તુકડી ઘોડા, પહાડ જેવા હાથીઓ, હાકેમ ને અમીરના લાયકનો તમામ માજ ને સામાન, કે જેની કીમત લાખો રૂપિયાની થાય, તે, તેમજ તેના સાથીઓના ઘોડા ને ઉંદ, અને ટેટલાક વેપારીઓ જેમણે નફો ખાવાની આશાએ શામના તાકાઓ સાથે ઉંચકી આપ્યા હતા, તે શાલો, એ સંપત્તિ મરાઠાઓના હાથમા ગયું, અને તેમાથી નજીવો ભાગ જવાનમર્દખાનને મળ્યો.

હલકી તોખમનો પત્થર જે કે સોનાનો પાયો ભાગી શકે છે, પણ તેથી (તેની) પત્થરની કીમત વધતી નથી, ને સોનાની ઘટતી નથી.

દુધીના છોડની એક ડાખળા ગમે તેટલી સીધા સરોવરના ઝાડ પર ચઢી જાય, પણ આકાશ તો જાણે છે એ બેમાથી કેવું સીર (માથું) ઉચાઘને લાયક છે લીલુ ઘાસ જે કે લીવમ જેડે રગમા બરોબર હોવાનો દાવો કરે છે, છતાં એકને વીંટીમા જડવાગા આવે છે, ને બીજાને કોયળામા ભરવા.

કૃષ્ણઉદ્દૈલા પાસથી લૂંટી લીધેલો માલ ભેગો કરી લઈ જવા માટે ખંડોરાવનું આવવું; રંગોળને કેદ કરવો;
જવાનમર્દખાનને મળવું, કૃષ્ણઉદ્દૈલાને પોતાની સાથે લઈ જઈ ગીયાસપુરની ગઢીમાં કેદ રાખવો.

દામાળનો ભાઈ ખંડોરાવ જેને ઉમાબાઈએ પોતાનો નાયમ નીમ્યો હતો તે આણી તરફ આવવા પોતાને ગદેમણથી નીકળી ચૂક્યો હતો, અને આ અરસામા વડોદરે આવી પહોંચ્યો, અને કૃષ્ણઉદ્દૈવાની શિક્ષતારી તથા તેની છાવણી લૂંટાયાના સમાચાર સાંભળી વગર ઢીલ ને વિલંબે એ

લૂંટમાં મળેલો માત્ર ભેગો કરી લઈ લેવા મંદી નહીં પણ હિરો આવીએ અને રંગોળ કે જે બેરમદના કિસ્સામાં હતો તેને પોતાની માથે લઈ લીધો, અને રમજાન મામની અદારમી તારીખે સહેરની દદમા આવેલા ચ'ડોળા તળાવ પાસે આવી પહોંચ્યો; તથા લૂંટમાં આવેલો તમામ માલ ને અસખાળ ટોળે કરી પોતાના કબજામાં લઈ લીધો. હવે રંગોળને મંબધે એનું મન નારાણની ધૂમધી ખરડાએલું હતું, તેથી તેની પામેદિમાળ લેવાનું બહાનું કાઢી તેને થોડા પંડીનો તથા કારકુનો માથે કેદ કર્યો. જવાન-મર્દખાન જોડે મુલાકાત કરવાનો કરાર હોવાથી કાંકરીઆ તળાવમાં આવેલા નગીનાબાગમાં બને પક્ષ મળ્યા, અને એક ખીજને વચન તથા કોષ આપી મામૂલી રિવાજ મુજબ પગરપર વિવેક જતાવી (બેટ યોગદ આપી) છૂટા પડ્યા ખીજને દહાડો ખૂંડરાવે ત્યાજ ગાળી (મુકામ રાખી) કૃષ્ણઉદ્દ દીલાને તેના સબ્ધીઓ માથે ગફક વગરના વાહનોમાં બેસાડી પોતાની જોડે લઈ પોતે આગળ આવ્યો.

આ દંગારી દુનીયાની રીતજ છે,

કે કોઈ વખત ટોચે તો કોઈ વખત તળાચે;

તેનાથી તુ કોઈ વખત આનંદ મેળવે છે, તો કોઈ વખત હાજત મદ થઈ જાય છે,

તે કોઈ વખત જમીન પર તો કોઈ વખત આસમાન પર (લઈ જાય છે).

બેરમદના કિસ્સામાંની રંગોળની, સ્વતંત્ર ને નિર્હવ, મિયકત જપત કરી લીધી, અને ત્યાં પોતાનો નાચળ નીમી રંગોળને તેને હવાસે કર્યો., અને તેને કદમાં સખવાનો કુકમ કર્યો. મોજો ગીયામપુર કે જે મંદી નદીને કિનારે આવેલું છે, તેનો ચાણુદાગ જે ગડીમાં ગહેતો હતો, ને જે ગડીનું મકાન મળજી હતું, તે ગડીમાં, ચોક્કી માટે ચાણુમો રાખી, કૃષ્ણ-ઉદ્દીયાને ત્યાં ગાખ્યો, અને પોતે કૂચ કરી સોરદ જુઆ તરફ ગયો. ખૂંડરાવના કૂચ કરી જવા બાદ જવાનમર્દખાને કોટના દરવાજા ખોલી નાખ્યા, અને સ્વનગના તથા મત્તાધિશનાનો શ્વાસ ખેચી, આનંદ કરતા અને હસતા હસતા નિશ્ચિત મને પોતાના ઓહાનું કામ કરવા લાગી ગયો.

આનંદનો સમય પણ મેળવ (ને) મેળવ;

(કારણ) મોતી કાઈ હમેશા છીપમાં મળી આવતું નથી.

સૂખાના દીવાનના નાચળ અબદુલમેનખાને કેટલીક બાબતો કૃષ્ણ-ઉદ્દીયાને સખી જણાવી હતી, કે જે તેની (જવાનમર્દખાનની) મરજી

વિરુદ્ધ થયું હતું, અને જે કાગળો તેવાને તેવા તેના હાથમાં આવ્યા હતા, તેને લીધે દીવાનના તથા જાગીરોના નાયબની જગાએથી તેને ખસેડી ત્યાં કાયમકુલીખાનને નીમનામાં આવ્યો થોડા મમય બાદ કાઠક કારણને લીધે તેનો ભાઈ સફદરખાન તેનાથી નારાજ થયો, તેથી તે રાધણપોર આવ્યો ગયો શબ્દના મામની એકનીમત તારીખે, શહેરમાં નાયબ તરીકે કાયમકુલીખાનને મળી, પરગણાઓની જમાનતી કરના, પેશકશ ઉપ ગવના તથા જમીનદારો અને ડોળીઓના જમીન લેના માટે જમાનમર્દખાન, નીકળી પડ્યો સાર્દક અલીખાન, મહમદ હાદીખાન અને લેખકને સાથે લીધા વાત્રક અને સાબરકાદાના પ્રદેશમાનુ કામ પતાવી વેનનગર કમળો કે જે તેના ભાઈ ભોગવરખાનના તાળામાં હતો ત્યાં થોડા દહાડા મુકામ રાખ્યો લેખકનો ભાઈ ઇસ્માઇલ મહમદખાન જે ખંભાતમાં હતો તેની તબીએત બગડવાના મમાચા સાબળી લેખકપોતે શહેર તરફ જવા નીકળ્યો પેથાપુર ગામ પાસે ધાડપાડુ ટ્રાળીઓ ભેડે તેને ઝપાઝપી થઈ, જેમાં થોડા મગાયા ને ધનાયા થોડા તીવ્ર લેખકને પણ વાગ્યા, પરંતુ પવિત્ર પ્રભુના ગ્લણ નીચે હોનાથી તેને કાંઈ ઇજા થઈ નહિ

આખી પૃથ્વીની તનવાર મ્યાનમાંથી બહાર આવે

જતા પણ પ્રભુની ઈચ્છા ન હોય ત્યારુધી તે ચાકો વાગ પણ કરી શકતી નથી

(એ નમ પણ કાપી શકતી નથી)

લેખક બકરી ઇદને દહાડે શહેરમાં પહોંચ્યો અને ભાઇને ખંભાતથી બોનાવી લીધો જવાનમર્દખાને આગળ વધી રાધણપોર સુધી જઈ સફદરખાનનું મન મનાયું અને તેના મનનો મેન ફૂર કર્યો, અને હિ સ ૧૧૫૮ના બીજા રળી મામની સત્તમ તારીખે શહેરમાં આવી પહોંચ્યો એ અગમમાં સફદરખાન પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ખંડેનાવ કે જે સોગંદ પ્રાત તરફ ગયો હતો તે પાછો ફર્યો અને ઘોડાગમ મમમાં સુધી આવી લાગ્યો શહેરના નાયબની જગાએ ભોરો પંડીતને બદલે મંબક પંડીતને નીમી વડોદરા તરફ રવાના કર્યો લેખકના ભાઈ ઇસ્માઇલ મહમદની જીદગીનો પ્લાનો જનાજન ભગઈ ગયો હતો તેથી સામાન મહીનાની ત્રીજી તારીખે તે કૃપાગ્રુ ઇશ્વરને રાગ્યું ગયો લેખકનું ચિત્ત હતું તો તેના પિતાના અનસાનને લીધે શોક ને દિનગીરીમાંથી મુક્ત થયું ન હતું, એટલામાં આની રીતની એક પર બીજી આફતે તેના મનને બાળ્યું, અને ઇટનાએ વિગત (અન કમળ) એકાઈ ગયા

દરેક કાણે કાળ તો અત કગણુ પણ ગોક્તની આશ્વ

આવ્યા જ કરે છે,

એક આશ્વ ટળના પહેના તો બીજી લાની મૂકે છે

અસોમ તેની જીવની માટે જે અનિવાર્ય છે તેનો ઈનાજ ને
ઉપાય ધીગજ અને ખામોશ મિવાય બીજો નથી તેથી, ન છૂટકે, ઈશ્વર
તેને ક્ષમા આપે એવી પ્રાર્થના કરવામા ગુથાયો

આપણે ન્હાનકડી દીંગતીઓ છીએ, અને આકાશ (દીંગતી નચાવનાર)
મદારી છે.

એ વાત સાચી છે, અન મગિઃ નથી

આ સૃષ્ટીની શેતરજી પણ આપણે સૌ જ રમીએ છીએ,

અને છેનદ નાશની મજૂકમા દીંગતીની માકક એક પછી એક પેસી
જઈએ છીએ

નજમુદ્દીનાના નખતથી જ ખંભાત બગ્ગના કુગળના દારોગાની
જગાપર એ હતો, અને પોતાની સાની વર્તણૂકથી વેપારીઓને ગજી
ગમી આભારી બના યા હતા, એટલે નજમખાનના હૈયાની પાટીપર તેની
બેગખાદીનુ ચિન આલખાઈ મનગઈ ગયું હતું, અને તેથી તેની સનાહ લાઇ તેને
બનાવેતે ગતે પોતે મામ મગે હોતો ત નજમખાનને આ નાખુશ બનાવના
સમાચાર માલગના ઘણ લાગી આવ્યું, અને મામુરી ગિવાજ મુજબ આ
લેખકપર શોક દર્શાવતો પત્ર લખ્યો અને વગી માગણી કરી કે પોતાના
ખીન ભાઈઓમાથી એમને તેની જગાએ આવવાની ગળ આપવી, તેથી
ચાળીમધુ વીત્યાબાદ કાસમ અનીએ ત્યા જવું એવું નક્કી કરવામા આવ્યું
તે મુજબ તે ગયો, ને નજમખાને તેને કુગળે સોંપ્યો આજ વરસમા
ઘણો ભારે વરસાદ પડનાથી ઘણી ખરી ઇમાગતોના પાયા ને ગુબળે હાવી
હયા કાયમકુવીખાનની બદલીમા ધોળમની ફોજદારી જવાનમદખાને
મહમદ ઉઝમત કગણીને આપી મહમદ ગાહખાજ રૈહીનાને ત્રણસે સવાર
ને પાયદગ સાથે પોતાની નોઝરીમા વીધો રંગોળને કેદમાથી છૂટો કરી, તેને
ઉમામાઇના માણ્યો તેની પામે લઈ ગયા, તેની પાછળ ખડેરાવ પણ
ઉમામાઇ પામે જવા નીચ્યો

પોટાજી પટેલને જવાનમર્દખાન જોડે અણુપનાવ થવાથી તેણે કૃષ્ણઉદ્દૈલાને (દાવાદાર તરીકે) ઉભો કરવો; આગળની માફક દામાજીના નાયબ તરીકે રંગોજીનું નીમાવું; શેરખાન અને કૃષ્ણઉદ્દૈલા વચ્ચે લડાઈ થવી, અને રંગોજીનું આવી પહોંચવું

વેરાની રકમ જે આ સમયમા શહેરની આવકમાથી કાપી લેવામા આવતી હતી તેના હિસ્સાની વહેંચણી સંબંધે તથા દંડની રકમનો ભાગ પણ ઓછો વધતો મળતો હોવાથી જવાનમર્દખાન અને મરાઠાઓના પ્રતિનિધી વચ્ચે તકરાર ઉભી થવાને લીધે તેમના મન ઉચ્ચા થઈ ગયા હતા અને તેમનો મબંધ બગડી ગયો હતો. પોટાજી પટેલ કે જે આ સમયમા ખડેરાવના લશ્કરનો ઉપરી હતો, તથા તેના તરફથી કારભાર કરતો હતો, અને જે પેટલાદ પરગણાની હદમા આવી ત્યાં મુકામ કરી પડ્યો હતો તેની પાસે એ બિશે ફરીઆદ આવતા તેણે એક યુક્તિ કરી, અને કૃષ્ણઉદ્દૈલા કે જેને મોજે ઝીંપાસપુગની ગદીમા કેદ રાખવામા આવ્યો હતો તેને સવારી માટે પાલખી તથા હાથી, મુકા ને તથુ આપી, જવાનમર્દખાનને બતાવવા (ડરાવવા) તથા પોતાની મતવબ પૂરી પાડવા (ખેતરમા ઉભા કરવામા આવતા) આડીઆ અને પૂતળા માફક ઉભો કર્યો આ અગ્સામા રંગોજી આગળની માફક પોતાની જગાએ બહાલ થવાની ખબર આવી એ વાત પ્રસિદ્ધ થતા પોતાને સાગ શુકન થાય છે એમ જવાનમર્દખાને માન્યુ, અને પોટાજીની મરજી વિરુદ્ધ પણ ખડેરાવના નાયબની શહેરમાની સત્તા છીનવી લીધી, અને મહાયો તથા હુવેલી પરગણાઓની આગળની પોતાને કબજે લઈ લીધી પોટાજીને ખબર પડતા દક્ષણીઓની એક ફાજ તથા કસબાતીઓની એક ફ્લેન્ડી જેમને તેણે કૃષ્ણઉદ્દૈલાને નામે નોકરીમા રાખી લીધા હતા, તેને લઈને કુશાજી અને ગગાધરને જમાગદી કરવા તથા વસુલાત ઉધરાવવા તથા જવાનમર્દખાનના વસુલાતી ખાતાના નોકરોને કાઢી મૂકવા અને મહુધા પરગણાનો તથા તેને ફરતી ચાર બાજુની બીજી જગાઓનો કબજો કરી લેવા મોકલ્યા. કૃષ્ણઉદ્દૈલાને (છોકરાઓ બહીએ તેવા) બાહુ જેવો ચણુગારી એ લશ્કરનો મરદાર બનાવ્યો. રંગોજી કે જેને શેરખાન જોડે સારી દોસ્તી થઈ ગઈ

હતી, તેણે તેને લખ્યું કે પોતે આવી પહોંચે ત્યાં મુધીમાં એક
 લશ્કર મેળું કરી તેની રાહ તથા વાટ જોવા બેસવું. શેરખાને
 આમપાસથી સિપાઈઓ બોલાવી નોકરીમાં રાખી લીધા, અને રંગોળના
 આવવાની વાટ જોતો, તેના આવવાના રસ્તા પર આતુરતાની આંખ
 ટેરવી, કપડવણુજ કમખાની અરહદ પર આવી જોડો. હવે રંગોળ ખાન-
 દેશને રસ્તે ચર્ચ આ તરફ આવતો હતો તેથી તેને આવી પહોંચતા કાંઈક
 હીવ ચર્ચ; એટલે સિપાઈઓના અંગના ખરચ અંગધે શેરખાનનું મન
 ઉચ્ચ ચર્ચાયુ, તેથી મહુધા તથા નડીઆદ પરગણાંનાં કેટલાંક ગામ તેજો
 છૂટયા. છતાં હજુ પણ રંગોળના આવી લાગવાની તેને કાંઈ પણ ખબર
 ન મળેલી હોવાથી ફરઅંદેશી વાપરી, વખતને માન આપી, મહમદ
 ઈમામ બદીને તેની જોડે મળી જઈ મૈત્રી તથા દોસ્તી કરવા માટે પ્રયત્ન
 કરવા, પોતાજ પટેલ પાસે મોકલ્યો, ને પોતે કપડવણુજ પાછા ફરવાને
 માર્ગે મોજે કંઈલાલ આવ્યો. અરાહા લશ્કર જોડે ફૂજઉદ્દૌલા પાડોશમાં
 આવી પહોંચ્યો હતો તેણે રાત્રે શેરખાનની જાવણી પર એકાએક હુમલો
 કર્યો; અને તોપ ને બંદૂકની લડાઈ શરૂ થઈ. બંને બાજુનાં થોડાં માણસ
 મરાયાને ધવાયા, થોડા વખતમાજ સવાર પડે એમ હોવાથી લડવાનું મોકૂફ
 રાખી તેઓ એક ખીજની સામે મુકામ નાખી પડ્યા. મહમદ ઈમામ બદી
 કે જેણે પોતાજની મુલાકાત લીધી હતી, અને શેરખાન જોડે મૈત્રીનાં દ્વાર
 ખોલાવ્યા હતા, ને એટલામા તેના એક વિશ્વાસુ માણસને લઈને આવી.
 પહોંચ્યો, અને ફૂજઉદ્દૌલા તથા અરાહા સરદારોને તે બાબતની ખબર
 આપી, અને બંને બાજુના અરદારોની મુલાકાત કરાવી. ફૂજઉદ્દૌલાએ
 શેરખાનને હતું કે ગઈ ગુજરી ઉચ્ચારવી નહિ. લાસમા તો નસીબ સહાય
 કરે છે ને મમય ચારી આગે છે એટલે અરાહાઓ દોસ્તી ને મૈત્રીનો
 રસ્તો પકડી, આધારરૂપ ને મદદગાર થઈ પડ્યા છે, તેથી હીમતની કમર
 ગળખૂત કરી ખોયુ છે તે પાછું મેળવવા મંડી જવું, અને વહી ગયેલું
 પાણી પાછું વહેળામાં આવ્યું. દુકામા, ગતવળ એ છે કે (આ) પરગ-
 ણુઓ કમજો કરી લઈ અમદાવાદ ચાલ્યા જવું અને જવાનમદખાન
 પાસે આપણા મનની મુશદ પુરી કરવાની માગણી કરવી.

આ સ્થિતિમા ઇશ્વરની શી ઈચ્છા છે તે જોઈએ.

વાતચીતમાં ને વચન તથા કાવ આપવામા જે હીવસ નીકળી ગયા.
 આવી દોસ્તીતથા મૈત્રી જાધવા માટે શેરખાનનું મન શમયિશમ થતું હતું
 અને વિચાર ઘ્યુપચુ થતો હતો, એટલામા રંગોળનો કાગળ આવ્યો

તેમાં પોતે તરત વાંઝારીનોરની નજીકમાં આવી પહોંચશે એવો ધિરાણ હતો. આ ઉપરથી શેરખાને ઢચુપચુપણું છોડી દઈ, એ વાત છૂપી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. કપડવણુજ કસબો જે તેના તાબામાં હતાં તે ત્યાંથી થોડે ઊંટે જ હતો, તેથી અને જે વખતે સામા પક્ષનાં આંખ કાન ગફલતની નિદ્રાને વશ થઈ ગયાં હતાં—

ગફલતને લીધે તેઓ એટલી ગાઢ નિદ્રામાં પડી ગયા કે, જાગૃત અવસ્થા તેમને સ્વપ્નામાં પણ દેખાતી નહતી—

તેથી, તે વખતે, તેમને ખબર ન પડે તેવી રીતે ત્યાંથી પોતે કપડવણુજ જતો રહ્યો. સવારને વખતે કે જ્યારે દીવસ રૂપી સમ્રાટના દારપાળે અંધકારવાળી રાત્રીના મુખપરથી (પરદો) પુરબો ઉઘડી લીધો અને ઉઘડ રૂપી શખ્સે નિદ્રામાં પડેલાઓના મગજરૂપી ઝરખામાંથી બેખબરીનું બીજાનું ઉઘાડી લીધું ત્યારેજ કુશલદેહીતા અને બીજાઓને શેરખાન રાનોરાત આવ્યો ગયો હતો અને રંગોળ આવી પહોંચ્યો હતો તેની ખબર પડી. તેઓએ તરતને તરત તેની પૃથ પકડી, પણ તેના લફફરની કૂચથી ઉડતી ધુળ સુધી પણ તેઓ પહોંચી શક્યા નહિ, અને કપડવણુજ કસબાની હદમાં જ્યાં શેરખાને ઝાવણી નાખી હતી ત્યાં (આવી) તોપ ને બંદુકનો મારો ચલાવી બીજી વખત યુદ્ધ રૂપી આગ ને કતલ રૂપી અગ્નિ પ્રજ્વલીત કરવામાં આવ્યા. બીજે દીવસે રંગોળ પણ આવી પહોંચ્યો ને શેરખાનને મળી ગયો. ખંડેરાવના માણસને કામ કરતો અટકાવવામાં આવ્યો હતો તે હકીકતથી વાકેફ થતા, મોરાર નામનો માણસ જે શહેરમાંજ રહેતો હતો, તેને પોતાના નાવળ તરીકે કામપર દાખલ ફરી દેવા માટે, જવાનમર્દખાનને દિલપસંદ વચનો આપી, લખી જણાવ્યું. હુવેલી પરગણાને અડધ લાગ પેટલાદ પરગણાના બદલામાં મરાઠાઓને લેખકના વચમાં પડયાથી આપી દેવાની હકીકત જવાનમર્દખાને સાલણી હતી અને તે મનમાં રાખી મૂકી હતી, તેને માટે આ વખતે યોગ્ય પ્રમંથ આવ્યો છે એમ સમજી, તેવી માગણી કરી, તે મતલબનો જવાબ મોકલ્યો. રંગોળએ તો ગમે તે પ્રકારે આ પ્રાતમાં પોતાનો પગ મજબૂત કરવાપર જ પોતાની નજર ઠેરવી હતી, તેને ન છૂટકે એ વાત કબૂલ કરવી પડી, અને (પેટલાદ પરગણા પરનો) પોતાનો હક છોડી દીધો, એટલે જવાનમર્દખાને તેના નાવળ મોરારને શહેરના મહાલોના કારભારમાં દાખલ કર્યો. દૂંકામાં શેરખાનની મદદ અને સહાયથી બીજે દીવસે રંગોળએ

સોનેરી રંગના દળદળાવાળા બાદમાં બ્યારે મવારના પોરમાં
પૂર્વ દિનામાંથી દોલ વગાડ્યું અને નિશાન ફરકાવ્યું,
ત્યારે કૃષ્ણઉદ્દીવાની સામે લશ્કર ગોઠવવા અને મુદ્દલેતની વ્યવસ્થા
કરવા માડી.

એ બને લશ્કરો વચ્ચેનું અંતર જેમ જેમ ઓછું થતું ગયું,
તેમ તેમ (ધૂળના ઉડવાથી) મુર્ખની આખ છતાતી ગઈ
(તેમ ઓછું થતું ગયું).

બંને બાજુના સૈનિકો તથા મોદાઓ, લડાઈના મેદાનમાં એક બીજાના
પર ચારે પગે તૂટી પડવા ઘોડા દોડાવતા આવ્યા.

તેઓએ એક બીજા પર ઘોડા દોડાવ્યા
તેમની વચ્ચેની સવાહ એકંદર ઉડી ગઈ.

પહેલેજ દુમલે, ઘોડી ઝપાઝપી ચતા, શેરખાનની જોડેના કસબા-
તીઓના ટકાવના પાયા હાવી ઉઠ્યા, અને બીજાઓની ટકી રહેવાની
શક્તિના પાયાઓમાં ફાટો પડીઓ. સત્રુની સામે ઉભા ગહેવા જોઈતું જોર
નહોવાથી પૂઠ ફેરવી તેઓ નાસી ગયા અને મુદ્દલેત પોતાના હરીફોને
સોપી દીધું.

એ કયામત જેવા મેદાનમાંથી તેઓ નહામી ગયા;
કમબાતીઓની રીતજ નહાસી જવાની છે.

દોલ વગાડનારના હાથ હેઠા પડ્યા,
આમકું તૂટી ગયું ને દાડીઓ ભાગી ગયો.

બંને સૈન્ય એક બીજાને બાઝી પડ્યા.

અને રાત ને દીવસ એક બનાવી દીધા.

આ સ્થિતિ જોઈ શેરખાનનો પીતો ઉછળી આવ્યો—તૌધની નસ
પ્રગતિમાન થઈ—અને નહામી જવા રૂપ બેઆખરની આથ પોતાને
લાગવા ન દેતા—

જેમ માપ ગુછ્યું વળે છે તેમ પોતે અમળાઈ પડ્યો
(ધુવાકુંવા થઈ ગયો),

(અને) ઝેરી પાણીઘર તલવાર ખેંચી

અને મુદ્દના મેદાનમાં ટકાવ કરી ઉભા રહી, સાદસ અને શાય
દાખવી, હિમત ભર્યા કદમે આગળ વધી, સત્રને હાકી કાઢવાના કામમાં
મુયાયો. પણ પોતાના જમાનાનો રૂસ્તમ પહેલવાન હોય તો પણ એક
એકલા માણસથી શું થઈ શકે? તે ગમે તેવા કાંસાના શરીરવાળા

(અસહ્યદીયાર) જેવો હોય તોપણ માત્ર એક એકયો યોધો શુ કરી શકે ? આજ અગસામા બહુકની ગોળી લાગવાથી તેનો ઘોડો પડી ગયો. પોતે બખતર પહેરેલું હોવાથી જાણે લોખંડા તો ગરક થઈ ગયો હોય તેવી હાલતમા તેણે પગખ્યાદા ચાલવા માંડ્યું એટલે જમણી ને ડાબી બાજુએથી તેના શત્રુઓ આવી લાગ્યા, અને તેને તેની જીદગીના ઘોડાની પીઠ પરથી પાડી નાખનાની અણીપર હતા એટલામા તેના ભીસ્તીએ આગે હયાત (જીદગીનું પાણી-અમૃત)નું એક ચાગણુ કે જે તેની જીદગીની મૂડી હતી, તે પીવડાવ્યું, એટલે કે ભીસ્તીએ પોતાના ઘોડાને બહાર કાઢી, પોતે તેના (શેરખાનના) રક્ષક તરીકે ઉભો રહ્યો, અને (પોતે) આખરબેર મરાયો ને નીચે પડ્યો. શેરખાન તેના ખાલી ઘોડા પર સવાર થઈ તે ખૂન ખાત્ર વમળ અને જીવેણુ મૃત્યુના ક્ષેત્રમાથી બહાર આવી ૨ ગોજીને સાથે લઈ કપડવણુજના કિનારી ચાત્ર દીનાવ પાછળ ભરાઈ ગયો ને ત્યાં આશરો લીધો અને પક્ષ મોરચા બાધવામા રોકાઈ ગયા અને તોપ બહુકની લગાઈ શકે થઈ કપડવણુજનો ઘેરો જરા લખાયો તેથી અને અદરનાની તેમજ બહાગનાઓની મતવબ ન તો હાસન થઈ કે ન તો બર આવી, તેથી હિ સ ૧૧૫૬મા, બને પક્ષ ગમે તે પ્રકારે ગ્લથુની જગા (રક્ષકને) શોધના લાગ્યા એટલામા એવું બન્યું કે બાજીરાવનો મોકલેલો મહાર હોનકર માગવાની જમાબદી કરવા તથા મહેસૂન ઉવગવવા લક્કા લઈ, ગોધગ પરગણુ ને દાહાદની પાડોશમાથી જતો હતો તે ત્યાં આ વખતે આવી પહોંચ્યો હતો, અને લુણવાડનો જમીનદાર જેને વીરપૂર કસબા જોડે ટટો હતો તેણે પોતાની મતવબ પાર પાડના તેને ત્યાં લઈ આવા વીરપૂર પર જાયો માર્યો હતો. તેજગા કપડવણુજથી થોડેજ છેટે હતી એટલે ૨ ગોજી તેની ખબર પડી અને તેથી તેણે પોતાની વતી મહાર હોવાગને લખી જણાવી તેની મદદ માગી તેણે જવાબ મોકલ્યો કે વસ્કગને એક મહીનો રોકાવું પડશે તેના બદલામા તેમની મદદના મહેનતાણા તરીકે રોકાણ બે લાખ રૂપીઆ તથા બે હાથી આપવાનો, પોતાના (મહારના) મનને મતોષ થાય તેવી ખાત્રી કરી આપી, કબૂલન કરે તો તે શરતે પોતે આવવાને ગજી છે ૨ ગોજીએ સગત મોકારી પોતાના ભાઈ આકુજને શેરખાનના કેટલાક રિવાસુ માણસો સાથે જમીન તરીકે મોકલી તેને બોવા યે. કુશકેદદા, ગમાધગ અને કુશાજીને આ બદોમતની ખબર પડના, તેમણે વિચાર કર્યો કે આવા મોટા વસ્કગ સામે ટકી ગ્રહેવા નેટલું નેગ આપવામા નથી, તેથી તેમણે ઘેરો ઉઠાવી લીધો અને પાણી દીધા પહેલા તો

પગરખાં ઠાઠી નાંખ્યા ને સફર મામની ગારખી તારીખે પાછા કરવાનું
 દોલ વગાડી ચાલતા થયા. હવે બન્યું એવું કે રંગોળનાં મોઢાંજાં માણુએ
 તેને જઈ મળે તે પહેલાં તો મસ્તક હોઝકર કૂચ કરી આગળ ચાલ્યો.
 ગયો હતો અને તેમની ને તેની મુલાકાત થઈ નહિ. આવો બનાવ બન-
 વામાં રંગોળએ પોતાના અદ્દુની ફનેહ અને ઈશ્વરની સદાય ભેષ,
 કિલ્લા (ચાર દીવાલ) ની આકડી જગા છોડી પોને બહાર ચાલ્યો, અને
 પોતાને કરવાનાં કામ કરવા મંડ્યો. કૃષ્ણઉદ્દૈયાને પોતાની સાથે લઈ
 દક્ષણીએએ ધોળકાને રસ્તે ચાલવા માંડ્યું અને ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને
 ત્યાંના ફાજદાર મહમદ અઝમનને ઠાઠી મૂકી ધોળકા કળજે કરી લીધું.
 ખંડેરાવના માણુએએ બંદ ઉઠાવવાની તથા કૃષ્ણઉદ્દૈયાને (ઓઠા તરીકે)
 ઉભા કરવાની ખબર દામાજીને પડી એટલે ટાંચિમાદ દૂર કરવા તેમજ
 પોતાને કેટલાક વરમ થયા આ સૂબા તરફ આવવાનો ભેગ ખાધો નહતો,
 તથા ખંડેરાવને જોડે લઈ પોતે વડોદરા ચાલ્યો અને રંગોળને પોતાની
 પામે બાંધાવી મગાવ્યો. ગંગાધર ને કુશાજીને ખંડેરાવને સાથે લઈને
 દામાજીના આવવાની ખબર પડી એટલે કૃષ્ણઉદ્દૈયાને પોતાની જોડે લઈ
 તેઓ શહેરથી સાત કોસ, દૂર આવેલા હુવેલી પરગણાને ગામ જતીપૂર,
 કે, જેમા એક ગઢી છે, અને જે અરાઠાના હિરસામા આવેલું હોવા છતાં
 આ અરસામા જવાનમદખાનના કબજામા આવ્યું હતું, અને જ્યાં
 તેટલા માટે તેના તરફથી સવારને પાવણ એક ટૂંકડી સાથે અંબર હુબશી
 નીમાયો હતો ત્યાં આવી મુકામ નાખવાનું પસંદ કર્યું. તેમની મામે થવા
 જેટલું પોતાનામા જોર ન જોઈ હુબશી બહાર નીકળી ગયો, એટલે ગઢી
 સાચવવા ગંગાધરે પોતાના માણુએ નીમ્યા. એ અરસામાં દામાજી વડોદરાથી
 કૂચ કરી, શહેરથી સત્તર કોસ દૂર આવેલા પેટલાદ તાબે વડો ગામે આવી
 પહોંચ્યો. ગંગાધર કૃષ્ણઉદ્દૈયાને સાથે લઈને તેને જઈ મળ્યો. દામાજીનો
 મુકામ થોડો વખત ત્યાં રહ્યો અને તેણે પોતાના બાપ ખંડેરાવને નડીઆદ
 પરગણું તથા વડોદરાની નાથબગીરી આપી ગજી કરી તેનું મન મનાવ્યું,
 અને તેની માગણી મુજબ બોરમદનો કિલ્લો પણ તેને સોંપી દીધો. આથી
 વિરોધ ને અણબનાવ દૂર થઈ ગયા. મુકનખરખાન જોડે અણબનાવ થયો
 તે દિવસથી કૃષ્ણઉદ્દૈયાનખાન ખંભાત છોડી દહેવાન જઈ રહ્યો હતો, તે
 આ વખતે કે જ્યારે દામાજી અને બીજાઓ ભેગા થયા હતા ત્યારે પોતાના
 મનની મુગદોમાથી કેટલીક મેળવવાને, આવી પહોંચ્યો, પણ તેનું કાંઈ
 વળ્યું નહિ. વસોથી કૂચ કરી શહેરથી દસ કોસપર આવેલા કોઠલીજ

ગામે દામાજી આવી પહોચ્યો, અને માગલત સંઘે જવાનમર્દખાન નેડે
 ફેટલીક વાતચીત કરી કાનેજી તાકખીરને, મગદાઓના લશ્કર તથા કૃષ્ણ-
 ઉદ્દીલાને સાથે ગખી, સોરઠ જિલ્લા તરફ રવાના કરી પોતે પોતાને
 વતન જવા પાછો ફર્યો. રંગોજીને ક્રિદાઉદ્દીનખાન મહી નદી સુધી તેને
 વળાવવા ગયા, પછી ક્રિદાઉદ્દીનખાન દહેવાણુ ગયો ને રંગોજી પોતાને
 મોપેલા કામ કરવામા ગુથાઈ ગયો. ઘોરસદના કિલ્લામા રંગોજી ગહેતો
 હતો તે ખંડેરાવના તાબામા ગયો એટલે ઉમરેક કસમે જે, શહેરથી ત્રીસ
 કાસપર આવેલો છે, ત્યાં રહેવાનો વિચાર કરી એક ન્હાના સરખા કિલ્લાનો
 પાયો નાખી, તે બાધવા થોડા માણસોને ત્યાં રાખી રંગોજી જમાખ દી કરના
 ઘોણકે આવ્યો.

સુરતના મુખારક બંદરના મુતસદી તેગબેગખાનનું
 આ ફાની ફનીઆમાંથી જવું; ત્યાંના મુત-
 સદી તરીકે તેના બાઈ સફદરમહમદ-
 ખાનનું નીમાવું

આ સાલમા મહાન શાગાન મહીનાની એકવીસમી તારીખ ને મગ-
 જવારે સુગત બંદરના મુતસદી તેગબેગખાનના જીવનનું એસઆરામના માવથી
 લાધેલુ જહાઝ (વહાણુ) જોરથી વાતા પ્રતિદૂળ પવનના ધક્કાને લીધે મોત
 તરફ ધસકાર્ધ જઈ લાગી ગયું અને તેની આશાઉમેદના સદનું દોગડું
 તૂટી જવાથી પ્રલયરૂપી મહામાગરના વમળમા ડૂબી ગયું

આ વમળમા હજારો વહાણો ડૂબી ગયા

કે જેનું એક પાગીલ સગળુ પણ કિનારે હાથ લાગ્યું નહિ

અને ઘટીરૂપી આકાશ જે થોડો વખત તેની મગજ મુજબ ફરતું
 હતું તેણે ઉવટે તો તેના જીનના અનાજને દળી નાખ્યું

આ ફનીઆ ધરી છે, જેમા માણસો ખેચાઈ આવે છે

તે વળી એની છે કે તેમના લોટી ચૂમે છે.

તે ઉપર નીચેના બે પત્થર જુઓ

એક પત્થર આકાશ, ખીન્ને જમીન છે,

તે બેની વચમા તું માત્ર અનાજનો દાણો છે,

જો તું શણે માણુમ હોય તો તારો વિચર કર,

કારણ એ ધંટી એકાએક ફરવા માંડશે

અને તારાં હાડકાંનો સુરમો (ચૂરો) ઠરી નાંખશે.

તેનો બાર્ષિક સફર મહામહાન જે તેના નાયબના ઓદાનું કામ કરતો હતો, તેણે શોક અને માનમમાંથી છૂટા થયા બાદ વસ્તીનાં બચાવ તથા રક્ષણ અને આશ્વાસન કરવા માંડ્યાં, અને એ અનિવાર્ય બનાવની હકીકત ખિસાફતની ગાદી શોભાવનાર બાદશાહના તખ્ત આગળ નિવેદન કરી અને એ બાદશાહી દરબારમાં નજરાણા તરીકે અરજીની તોખમના સાત પવનવેગી ઘોડા અને ચોખ્ખા સોનાની દમ્બળાર અથરફી રવાના કર્યા તેના વકીલ મહમદ હાદીએ સફરજંગની મારફતે તેણે જે વખાણવા લાયક કામ કર્યા હતા તે રજૂ કર્યાં, એટલે તે અીદાર્ય ને કૃપાપૂર્ણ દરબારમાંથી તેને માટે એક ખિલન, હાથી, મનસખનો ઇશાફો, બદાફરનો ખેતાબ ને સુરત ખંદરના મુતમદીના ઓદાની સનદ તેના વકીલને હવાલે કરવામાં આવ્યા.

તાલેખ અલીખાનના ગુજરી જવાથી સૂખાની દીવાની લેખકને મળવી

તાલેખ અલીખાનના ગુજરી જવાથી, આ સાક્ષમાં કાંઈક કારણને લીધે સૂખાની દીવાની લેખકને આપવામાં આવી. એ ટૂંક હકીકતની વિગત એ છે કે હિંદુ કામમાંથી નીચમા નીચ, બદનસલતા બદ્દમર (ખેલાડી), ઠગારા, અસૂગની ખમલત, સેનાનો સ્વભાવ ને રાક્ષસની શિક્ષવાળો, હલકડ જાત, પિશાચજેવા કામ કરનાર, લોકોને પીડનાર,

ગુર વગરનો, બદખત, કાફર,

સર્વાંગે કપટી, પૂરેપૂરો ઠગ,

ખૂત જેવો ઉચો,

બદસૂરત, ધિક્કારયુક્ત ચહેરાવાળો,

કુકર્મ કરનારો, નીચ તોખમનો, વિચિત્ર રીતે શાપીત,

તેના (તે) લોહી સિવાય દરેક ચીજ દરમ (અણખપતી) હતી,

જેના દૃષ્ટ સ્વભાવમા કુદરતી રીતે કપટ ભેગવાયણ હતું, એવો એક શાપીત માણસ જેણે દરેક કાર્યમાં તેની જોડે કામ કરનારાઓ જોડે જગ-કપટ વાપરી બદસલાહ આપવામાં અને લોકોને ખોટું રસ્તે દોરવામાં એટલા મેળવી હતી,

અને જે ધણું વરસ થયાં લેખકના પિતા પાસે મહત્વનાં સંન્યકારોખારી કામ સંબંધે આવજાવ કરતો હતો, અને જે તે કામો કરવામાં આગળ પડતો ભાગ લેતો હતો, અને જેણે મુખ્ય મુખ્ય માણસો તેમજ પોતાના બેરોબરી-આઓમા શાણા માણસ તરીકે આખરૂં મેળવી હતી, અને તેમનામાં જાણીતો ને પ્રખ્યાત થઇ પડ્યો હતો,—

હલકા માણસોને ઉચ્ચે ચઢાવવા

અને તેમની પાસે સારા કામની આશા રાખવી,
તે પોતાના કારભારની દોરી દ્રંડી કરવા જેવું છે,
ખીમામા સાપ પાળવા જેવું છે.—

તેણે જોયું કે કાર્યકર્તા (લેખક) નો સ્વભાવિક જ નેક જાત હતો, તેથી પોતાની બદ્ધજાતીનું બજાર ઠંડ પડતું જોયું અને કપટરૂપી મુઠી ખોટી પડી ગઈ, તેથી લક્ષાર્ધ વાપરી પોતાની સલામતી સચવાઈ રહે એવી રીતે ચાલવા માડ્યું; પરંતુ વખત બેવખત કે બ્યારે તેનો પીત્તો જોર કરતો ત્યારે દરેક બીજા પોતાના જાતી સ્વભાવ તરફ વળે છે, એ કહેવત મુજબ તે ઉદ્દરડીઓ દોડાવતો (કાઈને કાઈ દગાઈઓ કરતો, જાત જણાવતો).

જેની પુત્રીયાદ જ હવકી હોય તેના પર સારા માણસની છાપ પડતી નથી.

આપાત્રને કેળવણી, એ ધુમટપર અખોડ મૂકવા જેવું છે.

કુટ્ટ સ્વભાવથી દોરાઈ ડખ મારી કુટખી કરતો,
વીંછી ડખે છે, તે કાઈ વેર લેવા ડખતો (કરડતો) નથી.
એતો એના સ્વભાવને વશ થઇ કરડે છે.

લેખક તેને સાખી શકતો નહિ, તેથી લેખક જોડે એને બનતું નહિ. સારાશ કે મુજારેઝઉલ્મુ'કના જવા બાદ તેના લાયકનું કાઈ કામ નહોત્યથી લેખકના મરફમ પિતાએ મિફારશ કરી તેને નજમુદ્દીયાના ખાતામા નોકર રખાવ્યો. બ્યારે નજમુદ્દીયાનો હાકેમ થવાનો વખત આવ્યો ને નાઝિમનો એહદો તેને મળ્યો ત્યારે તેને (નાઝિમ તરફથી) કાપડ બત્તરના ખાતા તથા સામરના દરોડીની જગાપર નીમવામા આવ્યો. તેની બદ્દેલી તથા તેના કુટ્ટુત્યોથી આખી કુનીઆ કંટાળી ગઈ હતી. મંજેગવશાત્ કાઈકે કામમા ફિદાઉદ્દીનખાન અને તેના વચ્ચે અણખનાવ થયો. નજમુદ્દીયાએ તપાગ કરવા માટી અને તેની પાસેથી દંડ વસૂલ લેવાની કોશેશ કરી અને અબદુલવહાબ બેગના ઉપરિપણા નીચે ફૂર અને દરોર હુદયના દંડ વસૂલ કરનારાઓને તેને મોપવામા આવ્યો, અને તેમણે તેને રીખા-

વધા, મારવા કૂટવા ને બાંધવા માંડ્યો. તે ઘેરખોદ તરસ (જનવર)ના જેવા કપટખોર માણસે આગેત્રી (અશક્તિ) ને નિરાશાનો દાય સ્વર્ગસ્થ ખાનના મધ્યસ્થપણા (ભક્ષામણ)ની દામન (પાવવ) પર નાંખ્યો. તેમણે નિયાર કર્યો કે, એ મ્હારો માણસ કહેવાય છે, અને મારે જ નામે તેને તેઓ ઓળખે છે, એટલે તેમણે તે ઉપગ્રથી તેની લલામણ કરી તેના પર ઉપકાર કર્યો. તેમની ખાનર નજમુદ્દૌલા અને દ્વિલહિદીનખાને તેનો શુન્દો માફ કર્યો, છતાં નોકરીમાંથી કાઢી મૂક્યો.

જે માથાને લાયક તલવાર (નો ધા) હોય

તેને શરખત પીવડાવવો, એ અફમોસકારક કહેવાય.

એ હુસ્ના દમારાએ-ખતાવે કાઠને કરે કાઠ એવા માણસે-નજમુદ્દૌલાની સ્ત્રી જોડે ઓળખાણ કરી, આબાદીની લીલાસદેર ખનાવી, તેની હીમાયત (મદદ) મેળવી, તેના લાલુકાના ગામેની વ્યવસ્થા કરવાનું પોતાને માથે લીધું. નજમુદ્દૌલા અને તે બાઇના ગુજરી મયા બાદ દ્વિલહિદીનખાન અને મુક્તખાનખાને એને પકડીકેદ કરવાનો મનમૂખો કર્યો, પરંતુ તેને મારે નમીમે લેખક ત્યા હાજર હતો તેણે ચતુરાઈથી તે જાણી લીધું અને તેને તે બાબતથી વાકેફ કર્યો, એટલે તેણે પોતાનાં બાળબચ્ચાને આધાપાછા કરી દીધા, અને પોતે જાતે સ્વર્ગસ્થ ખાનનો આશરો લીધો.

કુખે જોડે લલાઈ કરવી,

એ લલાઓ જોડે કુખતા કરવા જેવું છે.

એ બંને ખાનોનો મામલો આગળ જણાવ્યા મુજબના પરિણામને પામ્યો, અને તેમના અધિકારની શેનરંત્ર વાળી લેવામાં આવી, અને જમાનારૂપી ફગને નિઝામતના ઓદ્દાની મજબ જવાતમદખાનને માટે પાથરી, અને તેનો ભાઈ સફદરખાન તેના નાયબની ગાદી પર અરેલીને બેઠો, અને માવી ને મુઝી કામકાજની વ્યવસ્થા ને દારભાર તેને સોંપવામાં આવ્યા તે વખતે એ કપડી દમારાએ પાઠો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાનો વિચાર કર્યો, કે જેથી તેને રોજનું સાધન મળી આવે અને કર ને દંડ આપવાની જવાબદારીમાંથી બચી જવાય અને સુરક્ષિત રહેવાય. સખત એ હતો કે મુખારજહિલ્લુમુદકના સમયમાં તથા સ્વર્ગસ્થ ખાનની દીવાનીના વખતમાં નિઝામતના ઓદ્દાના કામકાજની ઝીણામાં ઝીણી વિગત અને બાબતથી તે વાકેફ થયો હતો, અને સફદરખાન તથા તેના દારભારીઓ તેમાંથી અચાન હતો.

હું કખૂન કર છુ કે ઈશ્વર કપકુ આપશે, પણ તે પહેરનાર
(શરીર) ક્યા છે ?

વળી—

જે જે વ્યક્તિએ પ્રભુની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી

તેને તેના માપનોજ યોગ્યાક મીલકાનનામા આવ્યો

એક દુષ્ટ માણસ જોડે તેણે મળી જઈ કાનતર કર્યું, અને તેણે
સફદરખાન પાસે તેની કાર્યકુશળતા તથા વાસ્તેગારીની વાત આગ્રહપૂર્વક
મૂકવા માઠી સફદરખાનને પણ એના માણસની જરૂર હતી કે જે માર્ગ
દર્શક થઈ પડે, એટલે તેણે તેને જોના-યો આખરે વખતે જોતું પગિણામ
આવે તેનો આગળથી વિચાર કરી ભવિષ્યમા તે નેસ, દુષ્ટ હૃદયનાગો
નિર્મિત રહે તેટલા માટે તેણે મિતભાવે કહ્યું કે, અલીમહમદખાનનો
હું જૂનો માણસ છુ, નજમુદ્દીન પાસ પણ તેમની નિશાનમથી હું ગળ્યા
હતો, તેથી તેમની ગુન ને પરનાનગી મિવાય આ કામ માગથી માથે લઈ
રાકાગે નહિ આવી ચાલ ચલાવનામા તેની રહાપણુ ચિનાની ચમુ એવી
મનમન છૂપી રીતે જોઈગી હતી કે, વખતે તેનો ને એનો મેગ મગે નહિ
અને ટાઈ આફત રૂપી અધાગ ખાડામા તે પડે અથવા તો એ ઉંટનુ
બચ્ચુ જોડે જુનમથી વેરે પગાઈ જાય (પોતે કામ મુશ્કેલીમા આવી પડે)
તો તેમની (ખાનની) મદદ ને હીમાયન મેળવી પોતે ખાડામાથી બહાર આવે
ને છટી જાય સેતાનના એ શિક્ષકની રીખરણીથી સફદરખાને મન્દમ ખાનને
સદેરો મોકલ્યો, અને તે પોતે જે આ ચોખ્ખાને પગિણામે તેમની પામે
તે વખતે હાજર થયો હતો તેને (નિતી પામે) મોકલ્યો

દમકી તોખમના માણસપર મહેંગાની ન કર

પાકડા અને દુષ્ટ હિંદુને દાર પા નહિ

તેણે તો ઉધાડે હોગે આગ માફા કામ કરનાનુ મને મફતે વધારી
દીધુ અને સફદરખાનના મન (મફતી) પર પણ કાખૂ મેગની લીધો
બખેડ ને ધિગાણાથી બંધેલુ તેનુ માથુ અગવગરા વાચુ

એકાની ખુબારીથી આવુ ફરી જાય છે

માપ ત્યારે બગવા ચાય છે ત્યાર અગમગનુ રૂપ લે છે

સફદરખાનના ન્હાના ને મ્હોટા, જૂના ને નવા કા-આગીએને માપની
માફક કરવા માણુ, અને રાદેગી સતીના થગ ભગાવના અવાગ
અને કમથી બંધેના જૂનો નાયક થઈ પડ્યો, અને અને મામતો એવો
બનવી મુશ્યો કે તેના પર અગમ કરવા મર્ગ ઉપકાના બૂચ ઇ જઈ વીમરાર્

મયા અને દવામાં વીખરાએલી ગજકણો જેવા બની ગયા. તેણે એકબે નજીવ
કામમાં મર્દમ ખાનને ખોટું લગાડ્યું અને ગુરૂએ કર્યા, અને લેખકની
જેડે પણ દગાઈની (દામની) રમત રમ્યો તેમ જવાનમર્દખાન અને તેના
ભાઈને જે બનાવ તથા મેળાપ હતો તેમાં પણ ખલેવ પહોંચાડી.

નીચ તોખમનો માણુમ તથા લીખારી ગ્રેદીઓ બને તે
આરૂ નહિ.

તે મગરૂર બની જાય છે; દોસ્ત દુશ્મનને પારખી
શકતો નથી.

માટીના કુખના ઘેરને હીરાથી નઢી લો
તોપણ કુખમાંથી તો જે તેમાં હોય તેજ નીતરશે.

દૂ કામ લેખકના પિતાના ગુજરવા બાદ તેમની પાછળ રહેનાર-
ઓની ઘણી ખબર અંતર રાખવા લાગ્યો અને લાખા વખત ચુધી ખાધેલું
તેમનું લણ હવાય કરવા માડ્યું.

દુ ખનું લશ્કર મારા (માથા) પર લઈ આવ્યો,
હમારે ત્યા ખાધેલા રાટલા ને નિમક એવી રીતે હલાય કર્યા.
નીચ તોખમનો માણુમ નથી વફાદારી સમજતો કે
નથી સાફ માર્કુ પારખતો.

પત્રિ તોખમ તેજ સધળી ઝીઝનું મૂળ છે.

લેખક તરફની દુશ્મનાવટની કમર તેણે દુટ્ટના અને વેગના કમર-
પટાથી મજબૂત કરી અમીનનો એવો જે લેખક ભોમવતો હતો, તેના
પગથી તેને દૂર કરવાનો ગતો શોધના લાગ્યો, અને સાચી દેખાય એવી
પુક્તિ રચી, સફરખાનને ધોળો દીવસે આકાશમાં તારા બનાવી એવા
લેખમાં નાખ્યો કે કાપડ બગ્ગર ખાતાના મહાનનો નિઝામત તરફનો
કરોડીનો એવો, જે સગર તરફથી સેખરજીને આપવામાં આવ્યો છે,
તે તેના તાબા કે કબજામાં હોવાનું જણાવું નથી. વળી ખુદ માત્રાજ્ય
(હીન્દી દરબાર) પામેજ હવે શી સત્તા બાકી રહી છે કે જે તેના (માદ-
શાહી) મુતમદીઓ પામે હોય ? સૂજાની દીવાની, અને કાપડ બગ્ગરના
મહાવના દારોગાની જગા, જ્યારે અખદુવ હુસેનખાન પાસથી ખુચવી
લેવામાં આવી ત્યારે કાણે પૂછ્યું હતું કે માટે હાલ જેમની પામે દારોગા,
અમીન, કરોડી, મુશરફ, તહેવીવદાર ને મુકીમના એવો છે, તેમની પાસથી
ખુચવી લઈ, તમારા પોતાના માણુમેને આપો તો તેમની પાસથી લવા-

જામ (શી, નજરાણા)ની મ્હોટી રકમ મળે અને શેખરજાની બાબતમાં મન નિશ્ચિત થાય. અગર જો કે સફરખાને તેને એવો જવાબ આવ્યો કે અમીનનો એ ઓઢો ઘણો લાંબો વખત મહંમખાન પાસે હતો અને હાલમાં તે જગાએ ફલાણો ફલાણો-લેખક છે; કરોડીનો ઓઢો મોઢ સિનખાન પાસે છે ને તે હજૂરમાં છે, લેખક પાસેથી અમીનનો ઓઢો આપણે લઈ શકીએ નહિ અને તેમ કરવું યોગ્ય પણ નથી; છતાં તે શાપિત ઠગારા ને દુષ્ટત્યના કરનારનો મુખ્ય મુદ્દો તો લેખકને ઘેર બેસાડવાનો તથા ખરાબ કરવાનો તેમજ લાંબા વખતથી તેના મનમાં વસેલું વેર વાળવાનો હતો, તેથી પોતાનું કામ કઢાવી લેવા તેણે દગાઈ અને ફરેબ વાપરી, જીભેથી મીઠા મીઠા શબ્દો બોલી તેની આખ ને અક્ષતની નજર-બંદી કરી દીધી, અને કહ્યું કે તેની પાસેથી ઓઢો નહિ લઈ લેવામાં આવે તો બીજાએને ખોટું લાગશે, અને લવિબ્ધમાં તેમ કરવાનું ફીક લાગશે તો એ ઓઢો પાછો આપી શકાશે. તે દુષ્ટ ગ્રેરણા કરનાર, ઝાડુ મારનાર, આદમીના રૂપમાં રહેનાર ખવીસે, એ ખ્યાલ તેના મગજમાં ઉતારી, રસ્તો બૂલાવી, તેની પરવાનગી લઈ, દંભ વાપરી કાર્મિક બદલાનું વિચારી કાઢી, અને કપટથી દગાઈ કરવાનો વિચાર કરી, હુઆધને પોતાની મુરાદ બનાવી, શરમના ગાલને હરામખોરીના કાળા રંગની ગળાએ રંગી, હાપણુ રહીત બાડી આખોમાં બેવશઈની સળાથી સુરમો આશ, એખી-અલ બનાવી.

(તેને) ન લોકોની શરમ કે ન પ્રબુની જ્હીક

ઉવટને દીવસે શું જવાબ આપશે તેના વગર વિચારે,

અગર જો કે તેના મ્હોટા નાલાયક પુત્રને કરોડીના તાલુકા (કચેરી) માં પેશકાર નીમવામાં આવ્યો હતો છતાં, કહ્યું છે તે પ્રમાણે

દૂરદષ્ટિવાળો ભીખારી પોતાના છોકરાને આધળો બનાવે છે

(કે જેથી તે પણ ભીખારી રહે).

પોતેજ એ સંદેશનો વાકક બન્યો, અને ચીમડી જેવો અપશુક નીચો અને કાળો રંગે ધુવડ જેવા કામ કરનારો, શરમનો જુરકો ફાડી નાખી, બેદવાધનો કમુંખી રંગ બેઆબરના મ્હોડા પર ચોપડી (લેખક પાસે) આવ્યો, અને કવખનના બોલના કુકડા માફક પોતે જે રાગ ગાવાનું નક્કી કર્યું હતુ, તથા તે યોજના ઘડી કાઢી હતી, તેનો અચ્છજ “ખરેખર, મીઠી નાપમંદ અચાજ ગધેડાનો અચાજ છે, ‘એ કહેવન પ્રમાણે, મ્હોટી બરાડી, ગધેડાની માફક જૂંકી લેખકની અવણેદીને કંટાળો આપવા માડી

અહિર ક્યું કે સફરખાનને કાયમ કુલીખાન પર અણુગમે થયો છે, પરંતુ એના મનની વાત બહાર પડે અને બાધી મટી છૂટી જાય એવું એ ઇચ્છતો નથી, તેથી એનો એવો ઇરાદો છે કે કાપડ બગ્ગર ખાતાના દારોગાની જગા જે હાલ એના હાથ નીચે છે તે લઈ લેવી, અને રાજ્યકારભારની સગવડતા ખાતર કરોડીનો ઝોદો જેના પર (ખરી રીતે) બીજાનો હક્ક છે, અને જે તેને (લેખકને) સોપવામાં આવ્યો છે, તે અને બીજા જગાઓ સુદ્ધાં, કે જેમાંથી નથી લાભનો કે નથી નુકસાનનો સંભવ તે તથા અમીનની જગા જે જૂના વખતથી (લેખક પાસે) છે તે, હાલમાં લઈ લઈ એક મહીનો વીસા બાદ થાછા આપવામાં આવશે. એ વાનનો સ્વીકાર કર્યા મિવાય બીજો છટકો ન હોવાથી લેખક ચૂપ રહ્યો, અને તે ગીબન-ખોગ, ચાડીઓ, નિંદક માણસ લેખકની ચૂપકીદીને તેની કબૂલત મમજી આપ્યો ગયો અને બીજેજ દીવસે એટલે પહેલા જમાદી મામની પહેલી તારીખે લેખક પાસના સઘળા ઝોદા લઈ લઈ, પોતાના એક હરામ પેટના બીજા દોકળને પેશકાર બનાવ્યો કે જે શેખરજા સાથે મળી જઈ (લેખક સામે) કાવતરું કરે. લેખકે દોઢ મહીના સુધી મ્હોડાને તાજુ મારી ચૂપ ખેંસી રહી, તેના આપેલા વચનનો અમલ થવાની સદ્ બેઈ. પછી એક દીવસ તેને ખોલાવી કહ્યું કે શા માટે કરેલા કરારનો અમલ થતો નથી ? ત્યારે જવાબમાં કેટલાક વાલીવાત ને નિરર્થક શબ્દો કહી લીલી મુઠ્ઠી વાતો કરી આપ્યો ગયો. અને (લેખકનો) વહેમ સાચો પડ્યો કે તેની વાતો અર્થગ્રહીત છે, એવકૂરીથી ભરેલી, ખોટી છે; દુરમ્ત નથી, તેમ તેમાં સત્યનો અંશ નથી.

કહે નહિ ને કરી બતાવે તે પૂરો મરદ (માનવી),

કહે ને પછી કરી બતાવે તે અડધો મરદ (માનવી).

કહે ને પછી કરે નહિ તેને સ્ત્રી સમજવી,

પણ જે કહે ને કરે નહિ તેના કરતા સ્ત્રી પણ સારી.

ન છટકે તેને હાથે બનેલી સઘળા ઘટના મુકરંબઉત્તરત અહિરજ ખાનને લખી જણાવવી પડી. સંજોગવશાત્ આ વાતની તેને ખબર પડે તે પહેલા હજૂરમાં રહેના એક માણસે તેને મારી નાખ્યો. ઘણા ખગ બાદશાહી ઝોદાઓની નીમણૂકો કરવાનું તેના ખાતા-તાલુકામાં-હવું તેથી ઉચ્ચ હજૂરશ્રીને હુકમ નીકળ્યો કે ખાલસા કચેરીથી તે ઝોદાઓનું લખાણ (યાદી) તૈયાર કરી પવિત્ર હજૂરશ્રી પાસે રજૂ કરવું. તે યાદી કરનાર દારકુને બાદશાહી તાલુકાના ઝોદાઓ (જે ઝોદાઓ પર નિમણૂકો

બાદશાહ તરફથી થતી તેની યાદી તૈયાર કરતાં અમદાવાદના કાપડ બજારખાતાના કરોડી તથા અમીનીની ઓદાઓ, કે જેના વિશેના તુમારો, તેની (બહેરજખાનની) મારફત આવતા હતા, તે ઓદાઓ પણ તે યાદીમાં લખી હજૂરમાં રજૂ કર્યાં. ઈશ્વરના પડછાયા-હજૂરશ્રીએ-તેમાંના દરેક ઓદા પર તેના એક એક છોકરાને નીમવાનો હુકમ પોતાને મુબારક હાથે લખ્યો. ત્યારે આ સેવકના નામ સુધી આવી પહોંચ્યા ત્યારે હુકમ થયો કે એ જગાએ કાઈ ખીમ્મને મૂકો. ત્યારે અકરખાં ઉઘ્ ઘઝરત ઉત્ ખાકાન જીવીદખાન તથા રાયરાયાન નાગરમલ કે જેઓ હજૂરશ્રીની મહેરબાનીનાં ખાણસ હતાં તેઓએ વિનતી રૂપે નિવેદન કર્યું કે અમીનનો ઓદો મહૂમ અધી મહમદખાન પાસે હતો અને હાલમાં તેના છોકરા પાસે છે અને તેના આપના ખેતાબથી પણ તેને સન્માનીત કરવામાં આવ્યો છે, એ ઓદાને બહેરજખાન સાથે કાઈ નિસબત નથી (એના ખાતાનો એ ઓદો નથી), તે તો માત્ર (લેખક તરફથી) એક મધ્યસ્થ હતો. તે આજ્ઞા બાદશાહ અબ્દુલજાહેરે પરવશી કરેલા ખાનાઝાદોનો વંશજ છે. કરોડીની જગા મોહ સિનખાન પાસે છે. તેની નીમણૂક કરતી વખતે આ મહાન સરકારને પેશકશ (નજરાણું) આપવાનું તેણે કબૂલ કર્યું હતું પરંતુ બહેરજખાનની ખાતર એ નજરાણું લેવામાં આવ્યું ન હતું. જે આગલા હુકમ થએલા તેને ખાસ મજૂરીની સહીથી શોભાવ્યા હતા તેથી (કચેરીના) કારકુનોએ એ ઓદો પણ બહેરજખાનને નામે (ના ખાતા નીચે) લખ્યો છે. આને લીધે ઉચ્ચ સરકાર તરફથી હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે, તેને અમીનની જગા પૂર્ણ સત્તા સાથે ભોગવવા દેવી, અને કરોડીનો ઓદો પણ અમીનને જ સોંપવો, અને નોકરી બદલ આપવાનું નજગણુ તે જગાના પમારમાથી કાપી લઈ હજૂરમાં મોકલવું. એ પવિત્ર હુકમોના વઝીર ઉત્ મમાલેકની મહેર સાથેના બે કિત્તા (નકલો) કે જે ખાલમાં કચેરીમાંથી નીકળ્યા હતા તે આ અરમામાં આવી પહોંચ્યા. હવે તે બુદ્ધિ તરમ જેવો દમારો, તે બેશરમ, દલકટ, જીવમી, બેવકા (હિંદુ) લુચ્યાઇ ને કપટ વાપરી, બદારથી (લેખક માટે) લાગણી બતાવતો, પણ અંદરખાનેથી તે (લેખક) શું કરે છે ને શું મારે છે તેની ખબર રાખવા, તેની પામે આવગલવ કર્યાજ કરતો હતો, એટલે મરકારી હુકમો જે આવી ગયા હતા તે તેને બતાવવામાં આવ્યા. તેણે કહ્યું કે એ તકગગનો અંન આખુલા માટે એ હુકમો મજ્યાની માદીની રાફદખાનને આપવી જોઈએ અને એ જગાઓ તે છોડી દે (તે લેખકને પાટી આપે) નેટલા માટે એ હુકમોનો આધાર બતાવવો જોઈએ. આ રીતે એ

દુષ્ટ માણસને બહેરખાનના ગુજરી જવાની ખબર પડી, અને એ શખ્સ લેખકના ઘરનો કાળ હતો અને લેખકના ઘરની દરેક બાબતની તેને ખબર હતી, એટલે બહેરખાન તરફથી મદદ ને સહાયતા લેખકને મળતા હોવાને લીધે તેના વેરથી ભરેલી છાતીમાં જે કાંટા ખૂંચતો હતો તે એકાએક (આ પ્રમાણે) નીકળી ગયો, અને તેથી પોતાની મતલબનું તીવ્ર મુશ્કેલી નિવારણ પર પહોંચી ગયો. તેણે જોયું; ઉપર ઉપરથી ખતાવવાને પોતે આ લેખકની જોડે સફરખાનને મળવા આવ્યો અને હુકમો બતાવ્યા. તેણે કહ્યું કે જવાનમદખાનને વાત કરી પછી જવાબ દઈશ. આ વખતે તેણે એક દાવ પેચ સાધ્યો. એ કમઅક્લ, દુષ્ટ માણસ કે જે તેના મ્હોડા આગળ એ હુકમો પોતાના હાથમાં રાખી બેસી રહ્યો હતો તેણે હવે ખુશા મદ કરવા પોતાનું મ્હોડું બોલ્યું અને કટાક્ષમાં અને તિરસ્કાર દર્શાવતો બોલ્યો કે, આ જમાનામાં હવે બાદશાહી ક્યાં રહી છે ? બાદશાહી હુકમોને કાળ પૂછે છે ? હવે તો ખાનની મહેરબાની લોકો માગે છે. તેના મ્હોડામાંથી બીજા ધણા નાલાયક વેણ સાલળી, તે સહન કરવા રૂપી લેખકની લગામ હાથમાંથી સરી પડી, અને તેની આખે ફુનીઆ અંધારી અને સીવાહ દેખાવા માડી, એટલે તેના કાપી નાખવાને લાયકના હાથમાંથી તેણે હુકમો છુટવી લીધા અને (લેખક) બોલ્યો કે તારા જેવા નાલાયકો પાસે એ હુકમની કશી કીમત નહિ હોય, પણ હમારે મન તો તે ધણા મોઢા અને હમારી કીર્તિ, આબરુના કારણ જેવા છે.

દીવસે વનવાગળાની આખે જણાય નહિ

તેમાં પ્રકાશ આપનાર સૂર્યેથી ઝરાનો શો વાક ?

સાચું પૂછો તો એવી હજાર આખો

સૂર્ય દશાઈ જાય તેને બદલે આધળી રહે તે બહેતર.

એટલું કહી પોતે (લેખક) ઉભો થઈ ગયો, અને સાંજે જવાનમદખાનને મળી (તે) હુકમોથી વાકેફ થઈને ને કહ્યું કે,

બહાદુર પુરુષો તો યત્નઓના અન કરણુ તોડે છે,

પરંતુ તને શું થયું છે કે, તું તારા મિત્રોને તેમ કરે છે.

હવે તેના મન પર પણ થોડી બાબતો દમાવી દીધી હતી અને તેના વડે (હમારા જે વચ્ચેની) મૈત્રી ને દોષ્ટીના પાયામાં કાટ પાડી દીધી હતી, તેથી વડવાઓએ જૂના વખતમાં કરેલા ઉપકારો અને મહેરબાનીઓના હકને (તેણે) અપકારમાં બદલી નાખ્યા હતા, એટલે જવાનમદખાન પર તેની કાંઈ અસર થઈ નહિ, અને પૂછેલા સવાલનો અતુલ જવાબ

મળ્યો નહિ. તે સુકિતબાજ, કપટજોર, વિનમ્રતાપિ માણસે જે બીજા કારકુનો નિમકહલાલીથી લેખકને હજી વળગી રહ્યા હતા, તેમની પાસે છૂપી ને ઉઘાડી રીતે કહેવા માડ્યું કે હવે તમે કઈ આશા ને ઉમેદમાં રહ્યા છો ? જે વિશ્વાસ અને ઈતિહાસનું સ્થાન હતું તે વાદ્યનું ગયું, એટલે હવે નોકરી પરની બહાલી તો વખતે સ્વમાત્રા જ મેળવશે. અફસોસ ! અફસોસ ! એ એક એવું કામ છે કે જે મંભવીત નથી, ને કદી બની શકશે નહિ. મારી પીઠ પાછળ તે હસતો હતો; આ શબ્દો કે જે મારા હૃદયમાં અગ્નિરૂપે બળતા હતા તે સાંભળી નિચેની કવિતાના ભાવાર્થના પાણીથી હું તેને ટાઢા પાડતો હતો.

મુશ્કેલી આવી પડે નિરાશ થયું નહિ,
કારણ કાળાવાદનમાથી સફેદ (સુખદાયક) વરસાદ વરસે છે.
(મુશ્કેલીના) ઉપાય શોધવારૂપી દાર બંધ ન કરવું
કારણ બણી કડવી ચીજો ફાયદાકારક હોય છે.

અને માથાથી પગ સુધી કપટથી ભરેલો, તે સેતાન, અપશુકનીઓ, દ્રોહી માણસ થોડા વખત બાદ મારી મારી માગવાના બહાના હેટળ હુમ્મ્યાઈને દંભના લેખાસમાં સન્નિજત થઈ, માફ ભણું વિચારતો હોય એવું દર્શાવી, મારી પાસે આવી કટાક્ષથી કહેવા લાગ્યો કે જે સફર-ખાનને લાચ આપવાની તજવીજ થાય તો વખતે તે રસ્તે અમીનનો ઓઢો પાછો આપવી શકું, પરંતુ ક્ષેત્રીની જગા કે જે બીજાની છે, અને જે હમણા તમારી પાસે છે તેનું તો કાઈ બની શકશે નહિ. મહેં જવાબ આપ્યો કે મહેં કાઈના હકપર તરામ મારી નથી, અને એ જગાઓ કાઈની પામથી ઉછીની લીધી નથી, માગ આપની જગા લઈ બેઠો છું, જે લાચ આપવાથી અને કાઈનો ઉપકાર બેંચી લેવાથી જ તે જગાએ બહાન થવાનું હોય તો તેવી નીચતા કરવા માટે માફ સર મારે ખુશવતું નથી. તે બક્ષેશનો બહાનાર, સંદિનુ ભરણુ ચોપણુ કરનાર, મારાપર એના કરતાં કાંઈ વધારે સાફ બહાનો.

કવિ સાચેજ કહે છે કે,

એક દાર બંધ થશે તો બીજાં દસ ખુશશે.

મુંગા માણસની આંગળી જસનું કામ કરે છે.

તે (લેખક) પોતાના કામકાજના વિચારમાં ગુંથાઈ ગયો અને બોલ્યો કે—

ધરની દીવાલની આસપાસ ફેટસો વખત દરવું ?

દરવાજો ખોલવાની કુંચી શોધી કાઢવી જોઈએ.

આને અદૃષ્ટ દિશ્વતા અને નિઃશ્વેદ દેવવાણીએ મારા ધાનમાં રહ્યું,
પુત્રપુત્ર ! વાડીમાંથી કુલ સકાષ ગયું તેનો બહુ શોક ન કર.

કારણ આજ અહવાડીઆમાં તેજ પ્રલ બીજ સંકેડે

પાંદડા ને તાજગી લઈ પાછું ફરશે.

એટલે એક યુક્તિ વિચારી, લખી પૃથ્વીપતિની દરબારમાંના વકીલ
રામનારાયણ તથા સુત્રતખાન કે જે બહેરઝખાનનાં છોકરાંઓની વાલી
હતી તેમના પર પત્રો લખી, એક કાસદ જોડે, તેમના પર મોકલી. હવે
નમીબ એ યુક્તિને સાનુકૂળ હતું એટલે આગલા અને આ પત્રો મળવાની
સાથે, (કારણ તેઓ આ પત્રો મળવાની વાટ જોઈને બેઠાં હતાં એટલે,)
એ વાલીએ એ નિવેદન પત્રો પૂજ્ય બાદશાહ પામે રજૂ કર્યાં. તેના પર
પોતાના હમ્તાકારે હુકમ લખી વિજૃપિત કર્યા અને સખત બાદશાહી હુકમ
નીકળ્યો કે સૂબાના દીવાન પર પણ એક તાકીદ હુકમ મોકલવો. મુરત
બંદરના મુતસદ્દી તેમબેગખાન તથા ખંભાત બંદરના મુતસદ્દી નજમખા-
નના નામ પર ઉચ્ચ બાદશાહી હુકમ નીકળ્યા. તેમજ કાપડ બજાર
ખાતાના દારોગાના પર તેની નકલ સુબાગ્યની પાવડી જોડે પ્રસિદ્ધિનો પ્રકાશ
પામી (મોકલવામાં આવી). તે હુકમ એવા હતા કે વેપારીઓ તથા ધંધા-
દારીઓનો માલ રવાને થયાના કાગળો પર અમીન અલી મહમદખાનની
મહોજ ન હોય તો મંજૂર કરવા નહિ અને તેમની પાસે બીજી વખત મહેસુલ
લેવું. મદરહુ હુકમ લેખકને મળ્યા. પાટનગર જોડે તથા પાસેના બંદરો
સાથે વેપાર કરનાર વેપારીઓનો માલ રવાના કરવાની હમણાજ મોસમ
હતી એટલે એ વાત પ્રસિદ્ધ ન કરતા પોતાના મન માથે વિચાર કર્યો કે
પૂજ્ય બાદશાહના એ હુકમ કાપડ બજારના દારોગાને પહોંચાડવાનું સુબાગ્ય
મામ થયું હશેજ, ને તેથી વેપારી માત્રોના ગુમાસ્તાઓએ ત્યાં લખી
પણ વાળ્યું હશેજ, અને તેથી તે (હુકમ) આપોઆપજ બહાર પડશે.
વળી બાદશાહે ખાસ પોતાને હાથે લખ્યું હતું કે સૂબાના દીવાનને પણ
લખી જણાવવું, તેથી ખાવસા શરીફા કચેરીના કારકુનોએ ઓદા બાબતની
દકીકત, પ્રકાશમાન બાદશાહને જણાવી કે, તાલેબ અલીખાન જે કે એ
ઓદો શોભાવતો હતો, તેણે તેની નીમણૂક ચર્ધ ત્યારથીજ ત્યા જઈ તે
ઓદો સંભાળી લીધો ન હતો, અને હજૂરશીની તહેનાતમાજ ગુજરી ગયો
હતો; ત્યારબાદ ત્યાના દીવાન તરીકે કોઈની નીમણૂક ચર્ધ ન હતી. હવે જ્યારે
ઈશ્વરની મરજી પણ એવીજ ચર્ધ હતી કે એ બહાને એ ઓદો લેખકને મળે,
તેથી હુકમ કરવામાં આવ્યો કે તે (ઓદો)ને પણ અમીનના ઓદાની

જવાબદારી હેઠળ મૂકવો અને વગીર ઉત્તમમાલેકની મહોરસાયતું એ દીવાની
ઓદ્ધાતું કામકાજ કરવા બાબતનું ઉચ્ચ બાદશાહી ફરમાન વકીલને
સોંપવામા આવ્યું અને કોરાનના “કદાચ તમે કંઈ ચીજ નાપસંદ કરો અને
તેજ તમારે માટે વધારે સારી હોય” એ પૂરેપૂરા માર્ગદર્શક વાક્યનો મર્મ—

અરે ! આ દુનીઆમા ઘણાએ કામ

એવા થાય છે કે જેથી (દુનીઆમા) ઉચ્ચપાત્ર થાય છે,

જેવામા તે દુષ્ટ તથા હારે લાગે છે

પરંતુ તેમા સંપૂર્ણ રીતે સુખ ઢંકાએયુ હોય છે.

જાહેર થયો અને—

ધૃશ્વરેઆ હોય તો શત્રુ પણ ભહું કરનાર થઈ પડે છે,

એ કડીનો ભાવાર્થ પ્રસિદ્ધ થયો. દીવાનીની બાબતમા અરજી થવાને
તથા ફરમાન તૈયાર કરવામા લગભગ ત્રણ મહીના થઈ ગયા એટલામા
પાટનગર તરફ જનાર કાફલાને ઉપડી જવાનો વખત આવી પહોંચ્યો અને
સાથી આવતા કાગળોમા કાપડબજારખાતાના હજૂરથી નીમાતા દારોગાપર
તેમજ ખંડેરાના મુતસદ્દીઓપર નીકળેલા હુકમો તફસીલવાગ, અમદાવાદના
વેપારીઓ તથા માવધણીઓને જણાવવામા આવ્યા .તેમણે તે હકીકત જવા-
નમર્દખાનને જાહેર કરી તેનો રસ્તો કાઢવા કહ્યું એ ખાતા લેખકને પાછા
સોંપવા એ સિવાય બીજો રસ્તો કે ઉપાય તેને દેખાયો નહિ, તેથી સૂચનાના
દારકુન મીઠાલાલને તેણે એ હુકમનુ સલાસત્ય નક્કી કરવા મોકલ્યો, એટ-
લામા દીવાનીના ઓદ્ધાતુ ફરમાન પણ આની પહોંચ્યુ.

રાત પૂરી થઈ, પ્રકાશમાન દીનસ ઉઘ્યો,

રાતના તારા ગયા ને ખરૂં પરાંદ ફાટ્યુ,

(વહેયુ) સવાગની શરૂઆતથી માઈ સુભાગ્ય જગૃન થયું

વાનગીનનો આનંદ મહારા દિલને વધારે (સુખકર) લાગવા માડ્યો.

(લેખકે) પોતે જ તે હુકમો જવાનમર્દખાન પાસે જાહેર કર્યા, અને

(તિમના વચ્ચેની) જૂની મૈત્રી કે જે ત્રિશે વારવાર આગળ લખવામા
આવ્યું છે તેનાપર નજર રાખી, મિત્રોમાતો વળી પરસ્પર ફરીઆદ
(નાલેથી) કરવાની હોય એવા ચબ્દો બોલી ફરીઆદ શરૂ કરી
અને કહ્યું કે—

હે જવાનમર્દ ! જવાનમર્દી (મહોદ્ધાઈ) બે બાબતમા હોય છે,
મહારી તરફ ધન માડ એટલે તને સાચું કંદુ.

એક તો એ કે મિત્રોને ક્ષમા આપવી,

અગર જો કે તેમનામા સેંકડો જૂથો ફણે ફણે જોવાણાંઆવતી હોય
તો પણ; ખીજું એ કે તાગ તગદી કોઈ પણ વખત
એવું કામ ન થવું જોઈએ કે જેને માટે તારે તેમની
મારી માગવી પડે.

બંને ભાઈઓએ અઘગમા અપરા સોગંદ લઈ એક બીજાની મારી
માગવા માડી, અને (જવાનમર્દખાને) કહ્યું કે, હમને દરગીઝ આ કામ
માટે આવો વિચાર કે આ કૃત્યનો આવો ખ્યાલ મગજમા આવેલો નહિ.
તમારો જૂનો ને તમારું લૂણ ખાધેલો માણસ આ અયોગ્ય કામ કરવા
હમને ખોટું રૂતે દોરી ગયો, અને હમે દોરવાઈ ગયા. મેં જવાબ આપ્યો
કે, જેવી તે મહાન ઈશ્વરની ઈચ્છા. દૂંક વખતમા તેને તેના કૃત્યની મજા ને
કામનો બદલો મળશે.

આસમાન તેને બદલો આપશે

આસમાન નહિ આવે તો લૂણ તો આપશે જ,

તે પવિત્ર ઈશ્વર જ ખરેખરો વેર વાળનાર છે, તેથી દૂંક સમયમા
તેણે તેના પર વેર લીધું. તેના આખરના દીવસો કે જ્યારે તેને નગ્નના
અધાર ખાડામા પડવાનો સમય નજદીક આવ્યો હતો, ત્યારે તેની કંઠા
પણ વિનાની આખોએ તેની છોકરી ને મ્હોટા કુપાત્ર છોકરાને મરતા તેમજ
તેના પૌત્રો ને દૌહીત્રોને નિરાશ્રિત આબાપ વગરના થઈ ગએલા જોયાં.
હરામીથી મેળવેલા ઢગલાઓ પવનની જેમ ઉડી ગયા (નાશ પામ્યા)
એટલે ચોતે પણ કુખી થઈ તેમને જઈ મળ્યો.

વહીદ (કવી) કહે છે —

મીઠાની કણી અને હીરાની કણી એ બેને જોવામા મળતાપણું છે,
પણ જે માણસ જૂવથી હીરાની કણીને મીઠું સમજી ખાઈ જાય છે
તે જીવતો રહેતો નથી

ખરેખરી રીતે આ દુનીઆ એક માપ (ધ્યાતી) જેવી છે

કે જેવી તે ભરાય છે તેવી દરેક વખતે ખાલી થાય છે.

હવે જ્યારે તે શાપીત માણસના મોતથી દુનીઆ ખાલી થઈ
તો હવે પછી તે ફરીથી ભરાશે એવું હું ધારતો નથી.

આ લાખી હકીકત વાચનારાઓના મનને કંટાળા આપનારી થઈ
પડી હશે તેમજ સાક્ષગનારાઓના માયાનો દુઃખાવાણું કારણ થઈ પડી
હશે, પરંતુ (લેખકનું) હૈયું ભરાઈ આવ્યું હતું તે એ રીતે ફાલતું. વળી

એમાંથી એ ધડો લેવાનો છે કે એવું કાણુ છે કે જેણે કંઈ કામ કર્યું ને તેનો બદલો તેને ન મળ્યો? (મતલબ કે “કર ને જો”)

ખબરદાર! એ તો તું જાણજે જ કે ઇશ્વરે જે આપેલું હોય છે, તે કંઈ ગમે તેટલી કોશિશ કરે પણ તારી પાસથી ઝૂંટવી લઈ શકે નથી.

વળી જો આખી દુનીઆ પણ તે ન ઈચ્છતી હોય

તો પણ શું થયું? બેશક તેની ઈચ્છા મુજબ જ થશે.

ટૂંકામાં તેણે દીવાની કચેરીના કારકુનોને તેમનાં દક્ષતર સાથે કાયમકુલીખાનને ઘેરથી ખોસાવી મંગાવ્યા, અને આ દુકમોના વસીલાથી બધા ઓદાઓની પાછી સોંપણી (લેખકને) કરવામા આવી, અને ઝીલ્-હજ માસની આદમી-તારીએ કે જે યુમલિય તરવીયતનો દીવસ હતો તે દીવસથી પોતાના ઓદાની ફરજો બજાવવા માડી, ને કમઅખત વિરોધી તથા હક્કી તોખમના ઇખ્લાસોરોનું બંને આલમમાં ફાળું મેહોલું થયું.

અરે ઇખ્લાસોર! તું મર, કે જેથી તું છટે, કારણુ આ તારૂં ફુગ્મ એવું છે,

કે જેની મુશ્કેલીમાંથી તારો મોત સિવાય છટકો નથી.

જુમ્મી માણસ સમજ્યો કે તે હમારા પર જુલમ ગુનારે છે, પરંતુ એ જુલમ તો એની ગરદને (વજગી) રલો; અને હમે તેા લેમાથી છટયા.

સંજોગ એવો બન્યો કે એ અરસામાં અહમદ અને મહમૂદ (પયગંબર) ની મોહર સાથની માલસતમીઓ સુરત બંદરે પહોચ્યા પાસ થઇ, કબૂલાઇ નહિ, અને જેમ ખોટો માલ તેના ઘણી પામે પાછો જાય છે તેમ પાછી ફેરવવામાં આવી, કે જેથી તેનો દાખલો રહે. તેના બદલામા પોતાની (લેખકની) મ્હોર સાથની માલસતમીઓ કરી આપવામા આવી. હિ. સ. ૧૧૬૦માં જવાનમર્દખાને બાદશાહી દુકમ આવેવો હોવાનું બડાનુ બનાવી વેગુની વસૂલાતમાં અસરશી લેવાનો નવો રિવાજ પાડી તે લઇ પણ લીધી. શહેરથી ચાર કોમ દૂર આવેલા અસલાલી ગામ પામ કાઇક કામ કરવાને રંગોછ આવ્યો, અને કાયમ કુલીખાન તથા લેખકને જોડે લઈ જવાન મર્દખાન તેને મળી પાછો ફર્યો, અને રંગોછ આવ્યો ગયો. ધોળકાના ફોજદારનો નાયબ અલાદાદ કસબાતી કે જેને ત્યાના એક ખીમ્મ કસબાતી જોડે અણખનાવ થયો હતો તે માર્યો ગયો. કડીના કસબાતીઓએ ત્યાના નાયબ ફોજદારને પણ તેની જોડે મોકલી દીધો (મારી નાખ્યો). કડીની

ફેજદારી સફળખાન પામે હતી તેથી તે જરૂરીઆતી લશ્કર લઈ ત્યા
ગયો અને તેમને નમીદત આપી કાઢી મૂક્યા અને મૂક્યા મદમદ મુનવગ-
ખાન બેકાર થઈ પડવાથી અને બીજી પ્રાધન્યાએ દાખ ન ન થઈ શકવાથી
દમણ તરફ ચાલ્યો ગયો અરુધા અને મદમદનાદ પગણામા ગળાઓના
બખેડાને લીધે ગરબગટ થઈ ગઈ હતી તેથી તે કામ પર મદમદ શાદ
ખાત્ર ફેલીતાને નીમવામા આવ્યો તે ત્યા જઈ બેઠાજમત કરી પાછો ફર્યો.

મુખ્યારક સુરત બંદરના કિલ્લેદાર બેગલર(લગર)ખાન
ઉફેગદાબેગનું આ આસમાની રગના કિલ્લામાં-
થી વદાય થવું; ખંભાત બંદરના મુતસદ્દી
નજમખાનની હસ્તીની હોડીનું નાશ-
ના વમળમાં ગરક થવું; તથા તે
અરસામાં બનેલા બનાવો

આજ વરમમા બેગનર(નમર)ખાનના મુજરવા બાદ તેના ભાઈ અમલક
ખાન કે જેને પોતાના બાઈના મરણ પામવાને લીધે મુખ્યારક સુરત બંદરના
લોખડી પાયાના કિલ્લાની કિલ્લેદારી પર બાદશાહે નીમી તેના ભાઈનોજ
ખેતાબ આપી સન્માનિત કર્યો હતો, તેણે થોડો વખત તે ઓઢાની ફરજ
બજાવી, એટલામા તે ફગતા આસમાનના ગેનોનમાથી એકાએક વિધિનો
પતથર આવી તેની પાર્શ્વ હસ્તીના ઉચ્ચ ધૂમટ પર પડ્યો, અને આનદનો
વિધાતક ઓઢીદાર તેના શારિરીક આકૃતિ (ટિલ)ના કિલ્લાની કિલ્લેદારીના
ઓઢા પરથી દૂર કરવાનું વિધાતાની શક્તિવાળુ ફરમાન લાલ્યો, અને
સફર માસની એકવીસમી તારીખે ચાર તત્ત્વોથી બનેલા આ મકાનમાથી
તેને બહાર કાઢી કબરના પતથરની સાકડી જગ્યાની કોટવાળી પર નીમી
લા મોકલ્યો અને ગ્રાનનની-તમે ગમે ત્યા હો તોપણ મોત તમને પકડી
પાડશે, અગર જે કે તમે મજબૂત બાધેલા કિલ્લાઓમા દો એ પવિત્ર
આયતની સન્માર્ધ જાહેર થઈ

તુ બારણુ બંધ રાખશે તેથી વિધિ પાછો નહિ ફરે,

અગર જે કે તારૂ બારણુ ખરેખરા લોખડનું હશે તો પણ

જ્યારે આસમાનના ઉચ્ચ તખ્ત પરથી તકદાર નીચે ઉતરે છે,

ત્યારે દીવાલ ગમે તેટલી હંચી હોય તોપણ તેથી કાંઈ લાભ

થતો નથી.

હવે જ્યારે પોતાની હયાતી અને અફ્રવ હુશીઆરીના વખતમા તેણે જોયું કે છદ્દગીનો અંત પામે આવે છે અને શરીરની ઇન્દ્રિયો મંદ પડતી જાય છે તથા નબળાઈને નાતવાની જોર પકડતા જાય છે, ત્યારે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી-વિચાર કરી શાણપણનો આશરો લઈ ગગન જેવા ઉચ્ચ દરખાસ્તમા પેશકશ (નજરાણું) મોકલી, વિનતીપૂર્વક એવી ભયામણ કરી કે પોતાના મરણ બાદ કિલ્લેદારનો ઓદ્દો તેના જમાઈ અને સફર મહમદના પુત્ર ચિકાર મહમદખાનને આપવો, અને ત્યાં (દરખાસ્ત)થી તે ઓદ્દાની સનદ મેળવી લીધી. તે ઉપરથી તેણે કિલ્લાને સાચવવા તથા તેના બચાવનું કામ કરવા માડ્યું. વળી એજ અરસામા ખંભાત બદરના મુતમદી નજમખાનની આશા ઉમેદોનો મજબો કિનારા ન દેખાય એવા વિનાશના મહા-સાગરમા લગર નાખવાને સ્થાને—કુળી જવાને, પહેલા રખી માસની દસમી તારીખે જઈ પહોંચ્યો, અને જમાનાની ચઢતી પડતીના તોફાની મોજાઓને લીધે મોતને કિનારે પહોંચ્યો, અને તે પોતાના કૃત્યો તથા કામોના માલની ગાસડીઓ “તે તેનો બદલો છે કે જે તેઓ કરતા હતા” એ કુગળ પર ઉતારી નજમુદ્દૌલાનો છાંરો મુક્તખરખાન કે જેને મોમિન ખાનના ખેતાબથી સન્માનિત તથા વિભૂષિત કરવામા આવ્યો હતો અને જેણે પાટનગર જવાને ઇગિદે પોતાનું ગહેવાનું સ્થળ ફેરવવાનું ધાર્યું હતું તેણે આ બનાવના સમાચાર સાંભળી પોતાનો વિચાર ભાંગી પડ્યો, અને તે આબાદ બંદર સાચવવા તથા સંભાળવાનું શરૂ કરી આ અનિવાર્ય બનાવની ખબર ધર્મરક્ષક બાદશાહના તખ્તને પગથીએ પહોંચાડી દ્વિદાઉદ-દીનખાન કે જે આગળથી જ રજડાએવો હતો અને ઝીંખીમ જાલીયાના કોળીને ગામ દહેવાણમા જઈ રહ્યો હતો, અને જે આ ગોકપ્રદ ઘટનાના સમાચાર સાંભળી, તેની પાછળ રહેવાઓને દિલામો આપવા તથા ફાતીયા પડવા આવવાનો હતો તેને આવના અટકાવવામા આવ્યો, એટલે પાટો પડી તે ચાલ્યો ગયો, અને તેમના વચ્ચે આગળના કરતાં પણ અણ-બનાવ વધી ગયો.

દુસ્મનોના ભાવાના જખમની અમર એક દાણ પણ મારા મન

પર રહેતી નથી,

પરંતુ મિત્ર તરફથી રહેજ કાટો પણ ખૂચાડવામા આવે તો મને

બહુ ખોટું લાગી જાય છે.

દહેવાણીમાં રહેવાથી અને કાળાઓની મોખાથી થોડા વખત બાદ તેનું મન ઠંટાળી ગયું અને મનમાં તિરસ્કાર પેદા થયો, તેથી રંગોળીને લખી જણાવી પોતાના કુટુંબકથીલા સાથે આવી તે ઉમરેટ રહ્યા; અને ત્યાં તે આબરુભેર અને નિરાતે રહેવા લાગ્યો. એજ અરસામાં પ્રકાશમાન હજૂર તરફનો તેમના ફરમાન સાથનો એક પત્ર પીઝર મારદીન તથા હાસપક (બાલહર-જટામાળી) નાં તેજ જે સૂરોપનાં ચહેરામાંથી આણવામાં આવે છે તે મોકલવા માટે, (સેવક) લેખકના મગનસમ ઉચ્ચ દરબારમાં રહેતા વકીલને આપવામાં આવ્યો હતો તે આવી પહોંચ્યો. ઘણી તપાસ કરતા હાસપકનું તેજ થોડું મળી આવ્યું તે એક પત્ર સાથે મોકલી આવ્યું અને તે પવિત્ર હજૂર પામે રજૂ થયું, અને કૃપા તથા મહેરબાનીની રાહે લેખકને કીમતી પોશાક બક્ષવામાં આવ્યો. મેશવા નદીના પ્રદેશના 'નાસરદાર' નામે કાળાએ ખંડરૂપી માથું ઉચકયું હતું, અને ટંટાકિમાદનુ મૂળ થઇ પડ્યો હતો તેનો બદિબસ્ત કરવા જવાનમર્દખાને શાહબાઝ રોહીયાને લશ્કર લઈને મોકલ્યો. તેણે તેની જોડે થોડા વખત લડાઇ કરી ને તેમાં નાસરદાર માર્યો ગયો.

કાનાજ તાકખીરનું સોરઠ જિલ્લામાંથી કૃષ્ણદ્વૈલા સાથે પાછા ફરવું; પોતાના હિસ્સામાં ફારફેર (પડવા)ને લીધે જવાનમર્દખાન અને રંગોળ વચ્ચે અણુબનાવ થયો; તેણે બખેડો ઉઠાવવો, અને બ્યારસદનો કિલ્લો તાપે કરવો

કાનાજ તાકખીર જે કૃષ્ણદ્વૈલા જોડે સોરઠ તરફ જઈ તે જલ્લાની જમાબંદી કરી ખડણી ઉઘરાવતો હતો તે કામ પૂર્ણ કરી વંચણી કસમે જઈ પહોંચ્યો, તેને ઘેરોધાલી, બહુ પ્રયત્ન ને કાશિયથી જીતી લઇ લૂંટી લીધો. કમઅકથી કૃષ્ણદ્વૈલાએ જાણે એ જીત પોતે મેળવી હોય તેમ બનાવી પોતાની પ્રતિષ્ઠા તથા નાગના વધારવા સોનાની એક ચાવી, એક (નિવેદન) પત્ર અને એકવીસ અચરશી, પોતાના તરફથી ભેટરૂપે, ઉચ્ચ દરબારમાં રવાના કર્યા, અને મહાન બાદશાહ પાસે તે રજૂ થયાં. ટૂંકામાં, હવે મરાઠાઓને પાછા ફરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો, એટલે કાનાજએ

તેને ઘોળકે પહોંચાડી દીધો. ત્યાંનો કસબાતી મહમદ જાનખાન કે જે ત્યાંના ફૌજદારના નાયબ તરીકે કામ કરતો હતો, તેને કાઢી મૂકવામાં આવવાથી તે શહેરમાં આવ્યો, અને કૃષ્ણઉદ્દીશનાં માણસોએ મરાઠાઓની મદદથી તે જગાનો કબજો લઈ પોતાના તાબામાં લીધી. રંગોળા અને તેટલી ઝડપથી ઉમરેદારી ત્યાં આવી તેમને મળ્યો. એજ અરસામાં, વેરા અને દંડની રકમમાંથી પોતાને ભાગે આવતી રકમમાં ફેરફાર હોવાને લીધે તેને જવાનમદખાન જોડે વાતચીત ચાલી અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના વચ્ચે અણુજનાવ થયો. આને લીધે કાનાળા અને કૃષ્ણ-ઉદ્દીશાનું આવી પહોંચવું, એ સમયની બલીહારી અને પોતાના નસીબની મારી, સમજી તેમની મદદથી શહેરથી છ કોસ દૂર આવેલા ઘોળકા તાબાના શાનંદ ગામ પર જાવો માર્યો અને જીવંત (પ્રાણીઓ) અને નિર્જીવ (વસ્તુઓ) લૂંટી લઈ ત્યાં મુકામ કર્યો. જવાનમદખાનને તેની ખબર પડતા એક લશ્કર તૈયાર કરી તથા તોપખાનાની સામગ્રી સાથે લઈ રાતે જાવો મારવાને વિચારે તે સાબરમતી નદી કિતરી ચાલી નીકળ્યો. પરંતુ રાતે એક પહોર વીત્યા બાદ એમ કરવું સલાહ લેરહું ન લાગવાથી પોતાની લગામ પાછી ફેરવી શહેર તરફ પાછો ફર્યો. કાનાળાએ કૃષ્ણઉદ્દી-શાને રંગોળાને સોંપ્યો, અને પોતે પોતાના વતન તરફ જવા રવાના થયો. રંગોળાએ કૃષ્ણઉદ્દીશાને પોતાની સાથે રાખી સાબરમતીને કિનારે શહેરથી ચાર કોસ પર આવેલા ખંચર ગામે મુકામ નાખ્યો. આગળ કહી ગયા મુજબના કરાર પ્રમાણે હવેલી પરગણાના મરાઠાઓના હિરસાના ગામ જવાનમદખાને પોતાના હાથ નીચે લઈ લીધા હતા, તેથી હવે જ્યારે મિત્રતા શત્રુતામાં ફેરવાઈ ગઈ, એટલે તેણે (રંગોળાએ) આખા પરગણામાં કઠોર અને જીલ્લમી ઉધરાતદારો નીમીદઈ ચારે ભાગ વસૂલ કરી લેવાઈ પી ઝરો (વહેવડાવવો) જારી કર્યો, અને ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી બે કોસ દૂર આવેલા ઈસનપૂર ગામે આવી ડેરા ઠોક્યા. તેની સામે થવા તથા તેને પાછો હાંપવા જવાનમદખાને પણ નયનપૂરની ગદીમાં આવી મુકામ કર્યો, અને દરરોજ બે પક્ષના લશ્કરો એક બીજાની સામે થતા અને તોપ બંદૂકની લડાઈ લડતા. હવે કૃષ્ણઉદ્દીશ રંગોળાના હાથમાં આવી પડ્યો હતો, એટલે તેને તે જગાએ બેસાડી દેવાનો ખ્યાલ તેના મગજમાં આવ્યો હતો, અને તેથી પોતે તે જાળનની તદખીરમાં હતો, અને તેટલા માટે જગાળાંદી કરતો કરતો અને વસૂલાત ઉધરાવતો ઉધરાવતો ખીન ગામ-ડાઓ તરફ ચાલતો થયો. તેના મનની છૂપી વાનની જવાનમદખાનને

ખખર પડતા, મદમદ શાહ્યાજ રોહીયો કે જે પૂર્વે ઇશ્વરમાં રાજ રાય-
મિંગ પાસે નોકર હતો તે વાત ધ્યાનમાં ગળી તેને તેની પાસે મોકલ્યો કે
જે તેનું મન મનાવી તેને પોતાના કાર્યમાં સહાયક ને ભાગીદાર બનાવે.
શાહ્યાજે જઈને રાજના એક વિશ્વામુ માણસને ખરચની રકમ નક્કી
કરવા તથા ખીજી વાતથીત કરવાને પોતાની જોડે આપ્યો. હવે કૃષ્ણ-
ઉદ્દૈવાથી જો તે છૂટો પડી જાય તો તે વખતે તેને એક હાથી બેટ
આપવાનું પોતે વચન આપ્યું હતું, પણ તે વચનનો અમલ ક્યો ન હતો,
તેથી તે વચન પાળવાની તથા લરકરના ખરચ માટે નાણું પહોંચાડવાની
જવાબદારી જવાનમર્દખાને માથે લઈ તે (વિશ્વામુ) માણસને જવાની
રખમત આપી. આ વખતે જિંદગીમાં આવેલા વલાદ મામે કૃષ્ણઉદ્દૈવાને
એવી રીતે અધિકાર અપાવવાના વિચારમાં રંગોળી હતો કે જેથી તે તેની
સત્તાથી બેમાડેલા ગણાય, અને એ વાત અમલમાં મૂકવાના તે ચરતા શોધતો
હતો. જવાનમર્દખાનની મામણી અનુસાર રાજ રાયમિંગ આવતો હતો, તેના
આવવાના માર્ગમાં પોતાના માણસો મોકલી આકર્ષક વચનો આપી પોતાના
પક્ષમાં આવવા જણાવ્યું તેણે તે વાત સ્વીકારી અને તેની જોડે મળી
ગયો, આમ બનવાથી તેને હર્ષમત આવી અને તેણે પોતાનો ધરાદો દડ
ક્યો વળા શેરખાનને પણ બોલાવ્યો, તે પણ આવી તેને મળ્યો. શહેરને
ઘેરા ઘાસવાની કમર કમી બાધવામાં આવી.

આપણી ગમે તે તદબીગ તે માત્ર વિધાતાની રમત સિવાય બીજું
કાંઈ નથી.

આ અગમમાં પેટલાદમાં તેના તરફથી જે માણસ નાયબ તરીકે કામ
કરતો હતો તેના માર્યા જવાની ખબર મળી. હંગીઆ નામનો ખડેરાવે બોલે
લીધેલા હોકરો, કે જે બેારસદના કિલ્લેદારની ફરજ બજાવતો હતો તેણે
પેટલાદની સરહદમાં આવી લંટકાટ કરવા માડી, એટલે તેને મારી હાલવા
રંગોળીનો નાયબ તેની સામે ગયો. પરંતુ તેને બંદૂકની ગોળા વાગવાથી તે
નાશ (નીતી)ના જંગવના રસ્તો કાપતો ગયો (મરી ગયો). હવે ત્યારે
ધમ્મરની ઇચ્છાજ એવી થઈ હતી તેથી રંગોળીનો નાયબક ધરાદો અમ-
લમાં મુક્તતા દીતમાં પડ્યો, અને તેણે બેારસદનો કિલ્લો ચેલા તથા બીજાને
નાયબ નીમવા માટે તે બાજુ (જવા) મોકલું ફેરવ્યું અને બેારસદના
કિલ્લાને ઘેરા પાડ્યો. હંગીઆએ જવાબ ક્યો અને બંદૂક તોપનો જંગ રાફ
ક્યો. ઘેરામાં પડેલા કેટલાક માણસોને રંગોળી જોડે સાઈ હોવાથી શોડાજ
વખનમાં તે માણસો જોડે મળી જઈ તેના (રંગોળીના) માણસો નીસર-

હીઓ ગોદવી ઉપર ચઢી ગયાં, અને કિલ્લો છતી લીધો, એટલે હરીઓ બહાર આવ્યો ગયો. આગલા રિવાજ મુજબ મરાઠાઓના નાયબની જગાએ ખંડેસવાના નીમાવાની મહોડાની ખબર આવી ગઈ હતી તેથી રંગોછની મરજી વિરહ તેના તરફથી નાયબ તરીકે નડીઆદમાં જનાર્દન પંડિત કામ કરતો હતો તેને શહેરમાં બોલાવી (નાયબનું) કામકાજ તેને સોંપ્યું, અને રંગોછના માણસને કાઢી મૂક્યો.

આ હલકેટ દુનીઆ હમામના વાટકા જેવી છે:

(કારણ) દરેક વખત તે જુદા જુદા મેલા (મલીન) માણુઓના હાથમાં જાય છે.

સુરત બંદરમાં બંડ થવું; ત્યાંના મુતસદી સફદર મહમદખાનનું બહાર નીકળી પડવું; અને સૈયદ મોઈન ઉદ્દીનખાન ઉર્ફે સૈયદ અમ્મનનું દાખલ થવું

શેતરંગના ખેલાડીશી ફૂટા આસમાને તથા હાથચાલાકી કરનાર-મદારીશી-કપડી જમાનાએ આજ સાલમાં સુરત બંદરના મુતસદી સફદર મહમદખાન તથા સૈયદ મોઈન ઉદ્દીનખાન ઉર્ફે સૈયદ અમ્મન વચ્ચે શત્રુતા અને ટટાની શેતરજી પાથરી લગાઈતો પાયો નાખ્યો અને યુદ્ધનું ક્ષેત્ર તૈયાર કર્યું. દુકામાં જણાવેલી આ હકીકતની વિગત અને વાનતું વર્ણન એ છે કે તેગબેગખાનના ગુજરી જવા બાદ બ્યારે ધર્મગૃહક બાદ-શાહી દરબારમાંથી સુરત બંદરની હકૂમતના ઓદાનુ માન સફદર મહમદખાનને મળ્યું હતું ત્યારે સૈયદ અમ્મન જે તેગબેગખાનની હયાતીમાં બક્ષીના ઓદાનુ કામ કરતો હતો તેને આગલા રિવાજ મુજબ બદલા કરવામાં આવ્યો હતો. વિધાતાની લેખણીએ જેટલો વખત તેમના વચ્ચેના સંપ વિશે લખ્યું હતું તેટલો વખત તેમણે સંપમાં ગુમ્મર્યો.

તેમ ને પાણીની માફક આ કપડી માણુઓ

એક વાસણમાં ઉકળે છે ખગ, પણ મળી-એક ચઈ જતા નથી.

કેટલાક કારણો તથા મુઠકી પ્રશ્નોને લીધે તેમજ તેગબેગખાનની હયાતીમાં શાહ વેપારી પર જે જીવમ ગુમગવામાં આવ્યો હતો, તેને તેમ જ ખીજાં કામેને લીધે, આસફમદ નિઝામ ઉપ્ મુલકે તેને ફર કરવાનો વિચાર મનમાં કરી રાખ્યો. પરંતુ એ ઉદ્દેશ પોતે છૂપાપણાના પડદા

પાછળ રહી પાર પાડવા ઈચ્છતો હતો તેથી તેને વિરોધ મેલ્યા પોતાના મન માથે ઘડભાજ કર્યા કરતો હતો. સૈયદ અમ્મનનો મ્હોટો બાઈ સૈયદ મીંદન કે જેનું મૂળ વનન દારઉલ્લસરર (આનંદનું સ્થાન) યુરદાનપોર હતું અને જે અમ્મમામા (પાઘડી) પહેરનાગ સૈયદ વર્ગમાનો એક ગણતો હતો, તેના પર એની નજર હતી.

દાદી, માકનો છેડો, ઉનની ગોદડી, દડ (લાકડી), અને દંત મંજન, એ બધું (એની પાસે) હતું પરંતુ જે લેખએ તેજ ન હતું.

તેનો બાઈ તેમભેગખાનપાસે રહેતો હતો ને તેનો બહી હતો, અને તેમના સગપણની તેને ખબર હતી, તેથી એ છૂપી વાત તેને મોપી (જણાવી) અને તે ખાનગી રાખવા તેને આગ્રહ કર્યો.

છૂપી વાત પડદા પાછળથી બહાર આવે એ સવાહ ભરેલું ગણાય નહિ.

આ કામ પાર પાડવાને પોતે તેને મુરત મદર તરફ મોકલ્યો, કે જેથી ત્યાં જઈ એ કામ કરવા માટે પોતાના બાઈને લક્ષ્યાવે ને ઉરકેરે. “નાભબધુ અને હુકમ ઉઠાવ્યો” એ (મરાનના) શબ્દો ઉચ્ચારી માથા અને આખથી—ખગ દિલથી—તેમ કરવાનું સ્વીકારી બહારથી પોતાના બાઈની મુલાકાત લેવા જાય છે એવું બહાનું બતાવી, સૈયદ અમ્મન ત્યાંથી નીકળી પડ્યો, અને મુરત બદરે આની પહોંચ્યો. સૈયદ અમ્મનનો ભાઈ થાય છે તે વાત લક્ષમા રાખી તેમભેગખાને તેને માન આપી તેની મહેમ નગીરી કરી. આસફજાહે પોતાના મન સાથે જે વાત નક્કી કરી રાખી હતી તે તેણે પોતાના બાઈને ખાનગીમા જણાવી અને થોડો વખત ત્યાં રહ્યો હવે દરેક કાર્યને માટે તેનો સમય નિર્માણ થએલો હોય છે, તેથી તેટલા વખતમા સૈયદ અમ્મન કશું કરવાની દિમન કરી શક્યો નહિ, અને જેમ જેમ પોતાના બાઈની ખાતર તથા આસફજાહની આજ્ઞા મુજબ વર્તવા નિશ્ચરના મહાસાગરમા હાથપગ પછાડી કારોશ કરતો ગયો તેમ તેમ કિનારો મળવો દૂર થતો ગયો. સૈયદ મીંદને જોયું કે કામ તો કાઈ આગળ વધતું નથી એટલે પોતાને અમન ટેકાણે તે પાછો ફર્યો, અને જે બન્યું હતું તે આસફજાહને જણાવ્યું અને દરેક ચીજને માટે ચોક્કસ વખત (અમય નિર્માણ થએલો છે) એ પુસ્તક વાંચી કહ્યું કે,

દરેક કામ તેને સમયે પાર પડે છે.

દરેક મેવાનું આ તેની મોસમે મેવાદર થાય છે.

આપણી હન્કેઈ મકસદ આપણે પાર પાડી શકીએ,

પરંતુ આવતી કાલનો નિર્માણ થએલો ખોરાક આજે મેળવી શકતા નથી.

આસફગંદે પોતાની ઇચ્છા અને મરજી વિરુદ્ધની આ હકીકત સાંભળી એટલે સૈયદ મીઠન જોડે જે સદ્ભાવથી એ પહેલેથી વર્તતો હતો તેમાં ફેર પડ્યો. પરંતુ જ્યારે તેમને ખ્યાનના મોતના ઠાસદે આવી (યમરાજના) આમંત્રણનો પત્ર આપી, હાંદગીના શહેરમાંથી તેને કાઢ્યો, અને સફર મહમદખાને હાકેમની ફરજો બજાવવા માડી તથા બક્ષીની જગાનું કામ આગળની માફકજ સ્વતંત્રતાથી સૈયદ અમ્મજને કરવાનું આજુ રાખ્યું, ત્યારે આસફગંદે ફરી પાછો સૈયદ મીઠનને આગ્રહ કર્યો, એટલે તે મહમદના મોતના ફાતીયા પડવા તથા દિલામો આપવાને બદલે (મુરત) આવ્યો, અને તેણે આસફગંદે આપેલી આજ્ઞા ફરીથી પોતાના ભાઈને આગ્રહપૂર્વક કહી બતાવી. પરંતુ વિધાતાએ નિર્માણ કરેલા તેના તકદીર પ્રમાણે તથા ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર થવાને અદૃશના છૂપા ચોપગમા થોડા વખતના વિલંબ ને દીલ લખેલા હોવાથી, તેના પ્રયત્ન તથા કોશિશ લાભ-દાયક નીવડ્યા નહિ.

દરેક કામનો નિર્માણ થએલો મમય આવી ન પડ્યો,

ત્યામુધી કાષ્ઠપણ મિત્રની મદદ ફાયદો કરી શકતી નથી.

સૈયદ મીઠન શુ મ્હોડું લઇને પાછો જાય ? આમ હોવાથી ન છૂટકે

ત્યાંજ રોકાયો અને અશક્તિના ખીજાના પર પડી ગુજરી ગયો, અને તેની (એ) મુરાદ તેની જોડેજ જૂમીદાદ થઈ. એમ કહે છે કે પાછા જઈ આસફગંદને શુ મ્હોડું બતાવવું તથા તેની પામે શી રીતે માશી માગવી તે ન મૂઝવાથી શરમના માથો, કાનેક જેનો ઉપયોગ કરી, એ લગ્નરૂપદ સ્થિતિમાંથી પોને છૂટા થયો. આમફગંદની સત્તાનો વિચાર લક્ષમાં રાખી તેની મદદરખાની મેળવવાની મનસબથી સૈયદ અમ્મજન યોગ્ય પ્રગંગ ને તકની રાદ જોતો એકા. હેવટ લોકોના નહિ હજીવા જોગ કામો અને ધિક્કારયુક્ત કાર્યોની દુષ્ટતાને લીધે દીલમાં રહેલા ઇશ્વરના દુષ્ટમના ગીંગાની મુદત પૂરી થતા તે દુકમ છૂટ્યો, અને ઇશ્વરની એવી ઇચ્છા થઇ કે ત્યાંના રહેવાશીઓના જનમાલનો વિનાશ થઇ જાય. આ પ્રમાણે વિધાતાનો દુકમ અમલમાં આવ્યો, અને નક્કી થએલે દીવમે સૈયદ અમ્મજન પોતાનાં ખામ માણ્યોની એક ટક્કી લઇ દિલ્લા તરફ જવા નીકળ્યો. હવે એ તેની જોડેના મગપણ તેમજ પોતાના બક્ષીના ઝોદાની રૂથે વગર વાધે કે અટકાવે દિલ્લામાં હમેશા આવજાવ કરતો હતો તેથી (આ

વખતે પણ તેથી રીતે) અંદર દાખલ થઈ ગયો, અને દિલ્લાનો દરવાજો પોતાનાં માણસોના દવાલામાં આવ્યો, અને હિતાવળથી (દોડી) બહાર નિકાસ મદમદખાન કે જે કિલ્લેદાર હતો તેને પકડી કેદ કર્યો.

એ દિલ્લામાં જુની દુશ્મની મજબૂત કરી.

અને પછી દાકંબના વામની જગ્યા કે જેને દરબાર કહે છે તેથી તરફ નજર ફેરવી તેના પર તોપના ગોળા ફેંકવા માંડ્યા. આર્યુ કાંઈ બનશે તેનો ખ્યાલ સફર મદમદખાનને સ્વપ્ને પણ આવેલો નહિ તેથી તે એકાએક આશ્ચર્યના સમુદ્રમાં ગરકાવ થઈ ગયો, અને ન છૂટકે તેને મોરચા ને માચડા બાધી લડાઈ માટે તૈયાર થવા હુકમ કાઢવો પડ્યો. (છતાં) મૈત્રીદાવે મંદેરો કહેવડાવ્યો કે—

તાજ મંપતિ મળવાથી જૂની મૈત્રી જૂલી ન જા,

કારણ એ મંપતિ ધોળીને ત્યા ગીરવી રહેનાં કપડા જેવી છે.

મુરત બંદગના કોટની દીવાલો લગભગ ત્રણ મહીના સુધી રાત દીવસ તોપના મારાથી લુહારની ભડીની માફક મળગતી રહી. એકે રસ્તે મામલો આગળ વધતો જણાયો નહિ તેથી સૈન્ય અચ્ચને એક તફતીર વિચારી કાઢી અને મન્દાર નામનો મરાઠો જે દામાજી તરફથી વડોદરામાં તેના નાયબ તરીકે કામ કરતો હતો તેને, તે મદદે આવે તો તેના બદલામાં રૂપિયા અગીયાર લાખ આપવા અને તે રકમ વસૂલ થાય ત્યાં સુધી મહેસૂલની આવકમાંથી ત્રીજો ભાગ તેણે લેવો, એવો કરાર કરી પોતાની મદદે આવવા બોલાવ્યો. એ કામ હમેશા આવી રીતની માગણી અને એવી જાનના કામો મેળવવા ઇચ્છા રાખતીજ હોય છે, તેથી તેણે હા કહી અને આવ્યો પણ ખરો; અને ચારસો બદાહર દક્ષણી સવાર લાઇ તાપી નદીને માર્ગે, નદીપર પડતી બારીને રસ્તે દિલ્લામાં દાખલ થઈ ગયો, એટલે સૈન્ય અચ્ચને થોડા શરવીર અને ખાસ લડવૈયાઓની એક ટુકડી સાથે તેની જોડે થઇ જઇ દરબારે સગ કરવા તથા મોરચાઓ પર છાપો મારવાનું કામ શરૂ કર્યું. જે સરદારો સહેરના રસ્તા તથા ગલી કુંડીઓથી વાકેફ હતા તેઓ મરાઠાઓની ટુકડીને સાથે લઈ જે ગલીનો બીજો છેડો દરબારમાં પડતો હતો તે ગલીમાં પેદા. સંભોગ એવો બન્યો કે એ ગલીના મધ્ય ભાગમાં આવેલા એક ઘરમાં નાદરશાદ તરફથી વહાણ ખરીદવા તથા કેટલાક વહાણ બંધાવવા માટે મદમદખેમ નામનો એક શાખસ અત્યાર પહેલા આશરે ચારગે મોતમોની જોડે આવી ઉતર્યો

હતો, તે બોરો ચાનતો જોઈ દુગેશ પોતાના માણસોને હથિઆગ મધ
ગળી પોતાના ઘરને માચવનો હતો આ ટટો ઝની ઝની વચ્ચે છે તેની તેને
પગ ન હતી આ વખતે પોતાના ચાતુ ગિવાનને અનુસરી ગતામાં
ધણખગ ધર નટની નટની મગાઓની એ દૂકડી ત્યા આની પહોચી
અને તે તેમને અટકાવના ખડો થઈ ગયો અને મદૂકની ગોળાઓની લડાઈ
શરૂ થઈ નમીમ મજેગે મોનની છપી જગાએથી નીકળેલી એ ગોળી
મગદા મગદા મદારને વાગી તે વાગતાની સાથે તે મળ્યું પામ્યો મગદાઓ
તેની લાશ ઉપાડી (પાછે પગે) ચાતતા થયા મગાઓની દૂકડી ઉપર
વગગની થઈ જતા તેઓ પોતાને અમન મ્યાને જતા ગયા આ મામનો
લખાયાથી જનમાનને તુ સાન પહોચનાથી સેમ્ડો વેપારીઓ અને શહે-
ગના વનનીઓની ખાનાખગળી થઈ, અને ફટલીએ મુદર ધમિરતો તોપના
ગોળાના મારાથી જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ, અને શહેગની તથા બાગૂમા અને
આસપાસ આવેલી માનમતા ને કાપથી ભરેલી મખ્યામધ દુકાનો અને
વખારો લૂટાર્ડ ને આગમાં બગી ગઈ જે જીવના બાકી ગયા તે હાવભાનની
ભારામાં નીચેના શબ્દો ઉચ્ચારતા ગયા

જો રાજાઓ મનાહ મપની બત્તી ચેતાવે તો
શહેર ને લશ્કર બનેને સુખ ગહે,
પરતુ વેગ લેવાના મેદાન તરફ વળે, તો
આમશની બનાને પૂરી પર ખેચી લાવે છે

નાના મોગ હયા નીચા, શહેરવાસીઓ આથી કટાળી ગયા
આ રિયતિ સ્ફરદરમદમદખાને જોઈ અને પોતાનામાં કિ'નો સર કરવા
જેટલી શક્તિ નથી તે પણ તે સમજી ગયો મદર (શહેર)ના વેપારીઓ
તથા મુખ્ય માણસા જોડે પોતે તેમજેગખાનના સમયમાં નાયમ હતો
ત્યારથી તેને અણુનવાવ ચાનતો આવતો હતો અને આ બખેડાના દગામમાં
એક પણ માણસ તેની મદદ ન આવતા સૌ પોતપોતાને ઘેર ખેસી ગયા
હતા, તેથી પગિલામ ખોડુ આવશે એવું તેણે ધારી લીધું અને તેથી ત્હને
બ્હીક લાગી કે આ માર્વજનિક બગવામાં વખતે પોતે પણ હોમાઈ જાય,
તેથી ન છૂટકે કપટ ભરેલી (વર ને ઘેગ વચ્ચેની) સનાહ કરવાના સદેશ
ચનાચા અને પોતાના સમઘીઓને ખીજ એક ઘરમાં રાખી પોતે દગ્યાગ
ખાલી કરી આપી, અને પોતે પોતાના ખાસ માણસોને લઈ આલમપનાહ
કિ'નામાં આવેના તેમજેગખાને બધાવેના મહમદી બાગમાં શહેર છોડી

જવાને ઇન્કારે, મુકામ ક્યો તથા મુમાફરી માટે તૈયારી કરવા માંડી અને સિપાઈઓનો પગાર ચૂકાવવા માગ્યો. સૈયદ અમ્મને હવે સ્વતંત્રતા અને સંપૂર્ણ સત્તાનો શ્રામ ખેંચ્યો, અને અલીનવાઝખાન નામનો પોતાનો બાંજોળ કે જે સફદરમહમદખાનનો જમાઇ પણ થતો હતો તેને મુતમદીનો નાયબ નીમી દરબારમા (રહેવા) મોકલ્યો. તેણે ધુરજ, ગદ અને શહેરનું રક્ષણ કરતા કોટના દરવાજાનો બચાવ કરવા માટે પગલાં ભરી તે દામ વિશ્વાસુ અને અનુભવી માણસોને સોંપ્યું, અને પોતાના મામાની મૂચના મુજબ આસફમહમદના નામની દાડી પીટાવી. હવે નિશ્ચિત્ત મને સૈયદ અમ્મને કિલામાં રહેવા આગ્યો, ન છૂટકે ખરચખુટણુ માટે તથા સિપાઈઓના પગાર ચૂકવી આપવા માટે પોતાની જોડે જે આણંદ હતું તે સર્વસ્વ સફદરમહમદખાને વેચી નાંખ્યું. તેના હાથી સૈયદ અમ્મને વેચાતા લઈ લીધા. આટલું કરવા છતાં પણ પોતાની જવાબદારીમાથી તે છટી ચક્ર્યો નહિ અને તેના મંત્રીઓ પામે જે દાર્દ હતું તે એને હાથ આવી ચક્ર્યું નહિ, તથા તે શોક અને ચિંતાગ્રસ્ત થઈ ગયો. તેગબેગખાનનો મિદ્દતાહ નામે એક મીઠો શુકામ તેનો વિશ્વાસુ અને તેની છપી વાતોથી માહિતગાર હતો, તે તેની જોડે બહાર આવતો રહ્યો હતો. તેણે સફદરમહમદખાનને જણાવ્યું કે આ બાગ બધાનો હતો તે વખતે બહુ અગમચેતી ને દૂર અદિશી વાપરી તેગબેગખાને, અમુક હોજની નીચે, જેમ અંધારા જંગલમા અમૃતના પાણીનો ઝેરો છૂપાએવો ગ્રહે છે, તેમ ચાપણુ તરીકે મ્હોટી રકમના સોનાના સિક્કા દોટકા છે: અને તેની ખબર છે. એવી કહેવત છે કે અળકતુ નાણું અંધારાના (કુઃખના) દીવસો માટે છે, તો આનાથી બીજો કયો પ્રસંગ તે નાણાને ઉપયોગમા લેવા લાયક ગણાય? સફદરમહમદખાને તેના બનાવ્યા મુજબ ખોણુ, તો તેની વાત સમ્માઈથી પૂર્ણ જણાઈ. આ હકીકત બનવાથી પોતાના દામમા છુદ આગ્યો સમગ્ર, પોતે મુમાફરી કરવા (ચાલ્યા જવા)નો વિચાર ક્યો હતો તે માંડી વાળી અમલ વિચાર કરી રાખ્યો હતો તેને મફતપણે વળગી રહેવાની મજબૂત કમર કરી, સિપાઈઓને ભેળા કરવા તથા શહેરનો બચાવ કરના કોટ આગળ મોરચા બાંધવા મંડી ગયો.

ફરી લગાઈ કરવાનો વિચાર ક્યો,

બંધ થઈ ગયેલા ટંટાના બાગણાને ફરી ખોલ્યું.

નિરાત પહેરણુમા માથું ઘાલી છપાઈ ગઈ,

નિશ્ચિતપણાની બત્તી પુઝાઈ મધ.

લડાયાઓ ખુરજો તરફ ધર્યા

અને કોટની દીવાલો સર કરવાની યોજનાઓ ઘડવા માડી.

બંને પક્ષ તગ્મથી કાસાની તોપોની બીતરમા અગ્નિ સળગાવાયો. બંદર (શહેર) વામીઓને હથુ પહેલા હુમલાની આફતમાથી પૂરેપૂરી આ-માયેશ મળી નહતી, અને જેઓ હથુ તે લડાઇમા માર્યા ગયેલાના શોક-માથી છટા થઈ પૂરો આરામ પામ્યા નહતા, તેમના હોશકોશ આ સૂતેયો ટોટો કે જે બરાબર આખ દાકી પોદયો નહતો તેને ફરીવાર બીજાનામાથી માથું ઉચકતો તથા ફરી પાછા લડાઈની જવાબી પ્રગટાવતો જોઈ, ઉડી ગયા હરોજ બંને પક્ષના માણુઓ વિનાશના રગ્તા તગ્મ દોડતા જ્યા લાગ્યા. થાકૂતખાન હંગામજૂરીના વકીલ હોદ્દા મસૂદખાન, આરબ અને તુર્કી વેપારીઓ, તથા અંગ્રેજ, વલદા અને ફ્રેન્ચ ટોપીવાળાઓની જમાતે, વિચાર કર્યો કે સૈયદ અમ્મજનને હથુ પોતાના ઓહાને અખત્યાર મળ્યો નથી, તેમ તે પોતાની સત્તા જમાવી શક્યો નથી, એટલે વખતે તે દારી જાય, અને મવાહ કરી દે. આસફજહના નામની દાડી પીટાઈ હતી તે તેમને કાને પડી હતી, તેના પર લક્ષ આપી તે વાત પણ તેમણે પોતાની નજરમા મળી વળી વખતે સફદર મહમદખાનને ફરી અધિકાર પ્રાપ્ત થાય તો તે તેમની જોડે કેવી ગીતે વર્તે તેના પણ તેમને લય લાગ્યો. વળી સૈયદ અમ્મજને પણ તેમની પામ મદદ ને સહાય માગેલી હોવાથી તેમણે માહોમાહે એકબીજા જોડે વચન તથા પ્રતિજ્ઞાથી બધાઈ, તેને ઉતાક (શુભામને છૂટો કરવો) તથા તનાક (છટા હોડા કરી આપવા)ના સોગન ખાઈ પાકા અને દડ કરી, કગર કર્યો કે હવે પડી સફદર મહમદખાન યા બીજા દોષ્ટને તેઓ હદુમત બોગમવા દેશે નહિ, અને તેમનાથી બની શકે અને તેમને મળી શકે તેટલી શક્તિ વાપરી તેઓ તેને અટકાવશે અને પાછો હમ્મવશે આ વાત નક્કી કરી એક દસ્તાવેજ બનાવી તેનાપર સૌએ પોત પોતાના નામની સહીઓ કરી અંગ્રેજોનો કપનાન મી. લામ [લેમ્બ] એ દસ્તાવેજ પર સહી મિક્ષે કરવામા વિવબ ને દીવ કરતો હતો. પણ પાછળથી બીજા બધાઓએ તેને આગ્રહ કર્યો અને પોતે તેની વિરુદ્ધ થઈ શક્યો નહિ તેથી વિનકને ખાતર તેને પંથુ મહી સિકકો કરી આપવા પડ્યા. તેમાના દરેકે હુદમામત્રિ તથા લડાઈના હથીઆરો અને શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ, કોટના બુન્જ ને ગદીઓ પોતપોતામા વહેચી લઈ, પોતાને માથે જનાળદારી અને જુમ્મેદારી વઈ, તેને સાચવવા તથા તેને મારે લડવા મંડી ગયા; અને જે બન્યુ હતુ તેના વર્ણનનો એક પત્ર જેને

મેઝર હરે છે, તે લખી કાઢી, નૈવાર હરી સૈયદ અચ્છનને અધિકાર
 સોંપવામાં આવે તો હમે નાજ છીએ, એવું મુયવી હિમ્મ દરબાર પર
 મોકલવા તેને સોંપવામાં આવ્યો, અને તે તેણે રવાના પણ કરી દીધી.
 આમકબલદને સૈયદ અચ્છનના દાગળ પરથી તથા ભાટચના નાયબ ફાજલ-
 દાર તરફથી આ બનાવની ખબર પડી હતી, તેણે શાહવેપારી મુઝા
 ફરુહીદીન કે જે તેમ બેગખાન અને સફદર મદમદખાન બેઠેના આગ
 બનાવને લીધે ધરબાર છોટી નાહિમેદીના જંગલમાં રખડેલા હતા અને જે
 થોડાજ વખતમાં પોતાના વનનમાં તેની સાથે પાછા ફરવાની ઉમેદમાં
 થયેલા હતા તેને એક ખિસત (પાગાક) તથા દાથી ભેટ આપી અજમે-
 રીખાન નામના જગાદાર બેઠે તેણે વદાય કર્યો. રવનત્ર અધિકાર તથા
 બાદશાહી બહેશોની ભેટ સૈયદ અચ્છનને આપવા બાબત ખામ અરજ
 મોકલી છે તેની ખુશખબર તેને લખી મોકલી તથા મોટા મોટા મેયદો,
 બુઝર્ગ રોજો, મુખ્ય મુખ્ય માણસો અને વડાઓને, હુકમ મગ્લખાન,
 વેપારીઓ અને ટોપીવાળાઓ, એમીને સૈયદ અચ્છનની મદદ તથા મદા-
 યમાં રહેવાનું તથા તેનો પક્ષ લેવાનું લખી મોકલ્યું. અજમેરીખાન બેઠે
 જવાની શાહ વેપારીને ગ્ન મળવાથી તેઓ જે વખતે સફદર મદમદખાનને
 હરી બેઠેલા ઉભો કર્યો હતો અને તે બેઠેલા પૂરજોશમાં આવી રહેલા હતા
 તે વખતે આવી પહોંચ્યા, અને તેઓ પણ એ બેઠેલામાં ભાગ લેવા મંડી
 ગયા. ટુંકામાં તોપ જલ્દની લડાઈને શુદ્ધમાં ફેટલાક મરીના ચાલ્યા ગયા,
 પરંતુ સુન્તના કિલ્લાના દરવાજા ખોલવાની (આશાની) સુરતની આખ
 ઉઘડતી લાગી નહિ સફદર મદમદખાનની સાથમાંના ફેટલાક અનુભવી ને
 વિશ્વાસુ માણસો, જેના કે હુસેન બેગખાન અને મીર અબ્દુલ સમદ એ
 મોતના શહેર તરફની મફરે નીકળી ગયા હતા. સઘળા વેપારીઓ તથા
 શહેરવાસીઓ તેની સામે થવા માટે એક ધર્મ મવા હતા, એવું તેણે જોયું
 અને તેથી તેને લાગ્યું કે મહાઈ કાઈ વળે તેમ નથી, માટે ટંટારપી હાથ
 પાછો ખેંચી લીધો અને વહાણમાં મુંબઈ જઈ ત્યાંથી હા જવાને વિચારે
 રવાના થઈ ગયો. આ અરમામાં ખબરપત્રીઓ તેમજ બીજાઓના લખાણો
 પરથી ઉપમા બનાવેલી હતીકેન હિમ્મ અને પૂત્ત બાદશાહની રૂબરૂ એક
 પછી એક અને સતત રજુ થતા સફદરજંગ મીર આનસ (તોપખાનાનો
 ઉપરિ) કે જે પોતાના વતનમાંથી પાછા ફરતા સુરત બંદરે આવી પહોંચ્યો
 હતો અને જે સાદેક અલીખાન કે જે અમદાવાદમાં રહેતો હતો તેને
 જોળખતો હતો, તેની મારફત, તેના (સાદેક અલીખાનના) પર ફરમાન

મોકલવામાં આવ્યું કે તેને સુરતના મુતસદ્દીના ઓદ્ધાપર નીમવામાં આવ્યો હતો. પોતાને હાફેઝ મયૂદખાન તથા ખીજઓ જોડે ઘાઝ મૈત્રી તથા જૂની ઓળખાણ હતી તે વાત ધ્યાનમાં રાખી સારેક અલીખાને તેમને એ હકીકત લખી જણાવી. તેમણે જવાબ આપ્યો કે તેમને માફ કરવું કારણ તેઓ સૈયદ અમ્મજનને વચન ને કોલ આપી, તે કોલ સોગનથી પાકા કરી, ખંધાઈ ગયા હતા. એજ અરસામાં વેપારીઓની દરખાસ્ત (મેઝર) તથા આમલખાનની અરજ અને સૈયદ અમ્મજને કરેલાં કામોની હકીકત રાખવાની રજૂઆત (મુખ્ય કારભારીઓ)ને મળી, એટલે મુતસદ્દીના ઓદ્ધાની સનદ, મનસખનો ઈઝાફો, બહાદૂરનો ખેતાબ, ઉચ્ચ દરખાસ્તમાંથી અપાતી બેટા સાથે, સૈયદ મોઈનઉદ્દીન ઉર્ફે સૈયદ અમ્મજનના નામની, તથા કિલ્લેદારની સનદ તેના છોકરા સૈયદ હુસૈન ઉર્ફે હુસૈનખાનના નામની, બક્ષવામાં આવી. થોડો વખત રહી આમલખાને મોકલેલો અજમેરીખાન જમાદાર કુદરતી મોતે મરી ગયો, અને તેની જોડે આવેલા માણસો દક્ષણ તરફ પાછાં ફર્યાં. સૈયદ અમ્મજન અને શાહવેપારી વચ્ચે થોડો વખત તો મૈત્રી ને દોસ્તીનો મંમંધ ચાલુ રહ્યો પરંતુ કોઈ અમુક કામને લીધે તેમના વચ્ચે અણખનાવની ધૂળ ઉડતા એ દોસ્તી અદાવત અને દુશ્મનાઈમાં બદલાઈ ગઈ. મુક્તિ કરી સૈયદ અમ્મજને શાહવેપારીને કિલ્લામાં બોલાવી કેલ કર્યો. અંગ્રેજોનો કપતાન મીસ્તર લામ, તેનો અને પોતાનો ધંધો એક (ગંને વેપારીઓ) હોવાને લીધે તેના તરફથી વચમાં પડ્યો અને વાતચીત કરી, અને એક તદખીર વિચારી કાઢી એવું જણાવ્યું કે કેટલીએક બાબતો સંમંધી શાહ વેપારી જોડે તેને દરખાસ્તમાં મહોરામહોલ વાતચીત થાય તોજ તેનો ખુલાસો થઈ શકે અને તેમ હોવાથી તેની હાજરીની જરૂર છે, એવી માગણી કરી. સૈયદ અમ્મજન તેના કપટથી દગાયો અને તેને બહાર આવવા દીધો. મીસ્તર લામ તેના બહાર આવવાની વાટ જોતો કિલ્લાની બહાર આવી ઉભો હતો, તેણે તેને બહાર લાવવાની સાથેજ પોતાને ઘેર મોકલી દીધો અને પોતે દરખાસ્તમાં આવી હાજર થયો, અને નાચળ મુતસદ્દી અલીખાન વાઝ ખાન જોડે સમયોચીત થોડી વાતચીત કરી પાછો ફર્યો, અને પોતાના મકાનને કિલ્લેગઢી કરી, વાટ જોતો બેઠો, એમને એમ થોડા દહાડા કાઢી નાખ્યા, ને પછી વેશ બદલાવી શાહવેપારીને વહાણુ મારફતે મુંબઈ પહોંચાડી દીધો. આ કાયમનું રહેલાણુ રાખી કરી કેલ પકડાવાની બહીકથી પોતે મુક્ત થઈ ગયો.

મુખારક સુરત બંદરપર મરાઠાઓના હિરમાનું નક્કી થવું

આ સુમામા મરાઠાઓના બળેડાએ મુગન મદમની પાડેશમા પીવાજી
માયકવાડની મગમગી નીચે દેખા દીવેલી (પરતુ) તે વખતે તેની મતા
તથા તેનું દેર એટલા બધા જામેલા નહિ અને તેથી ત્યાના મુતસદીઓ
તેમની સામે થઈ તેમને મારી હાવી શકતા. આ બાબત તેની યોગ્ય જગાએ
લખાઈ ગઈ છે; પરંતુ જેમ જેમ મહીનાઓ અને વરસો જતા ગયા તેમ તેમ
તેમની અખ્યામા વધારે થતો ગયો અને તેજીવાના પરગણા લૂટવા તથા તાગજ
કરવા તેઓ પોતાનો હાથ લાગાવતા ગયા, તે એટલે મુધી કે છેનટ પોતાના
આધકારન સમયમા રૂમ્તમઅલીખાનને એક લશ્કર તૈયાર કરી દર વર્ષે
તેમની સામે થતા તથા તેમને મારી હાવી તેમની પૂઠ પકડવા નીકળવું
પડતુ એ રૂમ્તમઅલીખાન કે જે પીનાજીના રમતામા કાટારપે હતો તેના
મુજગવા બા, મહી નદીને પેશ પાડતા મરઘા પરગણા તથા મુગન
બંદરની મરકાજ, કાંઈ પણ બીજાની ભાગીદારી સિવાય વગર ખટપટ
તેના તાગમા આવી ગયા બહેગમખાનમા તેની સામે થઈ, તેને મારી
હાવવા જેટલી શક્તિ કે બેગ હતા નહિ પણ મુદતના પરગણાઓમા
પાકતું અનાજ મુગત વિવાય બીજે વેચાતા જતુ નહતું, અને ત્યાના
ખેડૂતો ત્યાના મુતસદીથી ખરીદા ગેતા અને જમગતા હતા તેથી તેમના
મનનું સમાધાન તથા માલન કરવા, મુગમહીની કોડે વિવેકને ગતે આવી
એવો કરાર કર્યો કે ખેડૂતો જે અનાજ લાવે તેનો અમુક હિસ્સો તેને
મળે, કે જેથી ખેડૂતો નિદ્રિતિ ગળી પોતાના ગામમા આબાદ થઈ રહે
તથા પોતાના કામકાજ માટે તેમજ અનાજ વેચવા સ્થલવા નિરાતે મુગન
બંદરે આવગમન કરે. “વાકુ ગખ પણ દોગ નહિ,” એ કહેવન મુજ

લગાઈમાં ઉતર્યો હતો કે જેનું વર્ણન આગળ આપી ગયું છે, તે વખતે તેણે દામાન ગાયકવાડના કાકાનો છાંયો કેદારગંગા ને મુગ્ધ બદલ મગકાનના પગથાનો તાવદાર હતો તેને લે તે પોતાના પદામાં ગદે તો ત્રણનાખ કપીઆ આપવાનો કગાર કરી બોલાવ્યો હતો. પણ સદેશ મદમદખાનના ઘટનાનું પરિણામ ને રીતે આગળ જણાવનામાં આવ્યું છે તે રીતે આવ્યું અને સૈયદ અમ્મન પોતાનો અધિકાર વ્યવનપણે બોગવા લાગ્યો, તેથી તક મળતા કેદારગંગાને બોલે કે ને ધિંગાણું ઉભા કરી મદેશો મોકલ્યો કે લે સદેશ મદમદખાન એ ઝોલાપગ આવ્યો હોત તો કરેના કગાર મુજબની રકમ તેને આપત પણ હવે ત્યારે એ ઝોલાનો અધિકાર તેને મળ્યો છે તો તેણે તે રકમ તેને (કેદારગંગાને) આપી નેમએ આ બખેડાને લીધે થોડો વખત વેપાર તથા મુગાફરી માટે ગમ્મા ને માગ બધ થઈ ગયા સૈયદ અમ્મનને એ બાબતનો નીકાલ આજ્ઞાનો બીજો કામ રસ્તો મૂક્યો નહિ ત્યારે લાચાર થઈ વિધિએ નિર્માણ કરેલું બને છે, એ વિચારને વચ થઈ, ત્યાં સુધી એ રકમ ભગઈ ગદે ત્યાં સુધી (મુગ્ધ) બદગની મહેસૂની આવકનો ત્રીજો ભાગ તેણે (તનખા તરીકે) લેવો એક નક્કી કરી કેદારગંગાના નામને પોતાની તેને એ કામમાં દાખલ કરી દધ ભાગીઓ બનાવ્યો. કગાર થયા બાદ અને તેની રકમ તેને મળી ગયા બાદ કેદારગંગા એવા બનાવો બન્યા કે જેને લીધે તેને એ કાઠી મુકી રાક્યો નહિ અને મુસ્ત બદગની આવક ત્રણ ભાગે વહેવામાં માડી એક ભાગ મુતસદીનો અને બીજો બક્ષીનો કે જે યાકૂતખાન ડાંગરાજપુરીના નામને હાફેઝ મસૂદખાનને તેના તનખા પેટે આપવો પડતો, અને ત્રીજો ભાગ મગાઓનો આ પ્રમાણે નક્કી થયું આ અરસામાં વઝીર ઉત્તમુક એતમાદ ઉદ્દીનાની મહાર સાથેના પગવાનો, બાદશાહી કચેરીના આ સેનક (લેખક)ના નામપર આવ્યો કે જેમાં લખ્યું હતું કે બદીઉદ્દીનખાન ખજરપત્રીના મોકલેના માણસને કાપડખાતા અને સાથમદાવના તેના કામપર દાખલ કરી દેવો, તેનો અમન કરવામાં આવ્યો. આજ સાનના મદાન શાખાન માસની વીસમી તારીખે લગભગ બપોરે ધરતીકંપ થયો કે જે લેખક જોઈયો વખત આ મુલકમાં રહ્યો હતો તેજો વખત કદી થયો નહતો જેમ પવનની દહોડી આપીને આની જાણ તેમ થઈ ગયો કેદારગંગાને તો તે લાગ્યો (જણાયો) પણ નહિ

એક વરસના સખત દુકાળનું પડવું, કે જેને ગુજરાતના લોકો તરલોતરો (તોતરો) કહે છે

આ માત્રના શામન આપનાન બનાવોમાનો એક, મખત દુકાળનું પડવું, એ હતો જેનું કારણ આપણા એટલે માખમેના દુષ્ટત્વ અને પાપને લીધે આકાશમાથી વગ્ગના વગ્ગાદનું અટકવું એ હતું ગુજરાતના લોકો એને તરલોતરો કહે છે, કે જેનો અર્થ વિક્રમ નવન ૧૮૦૩ ની માલ છે, વળી તથાપીયો કાળ એટલે કે ધામનો દુકાળ કે જેને દારસીમા સુમે તમેતો (તમેનામા મુકામણા) કહે છે તે નામે પણ એ બણીતો છે. એવું કહેવાય છે કે આગવા જમાનામા અને પાઠના મેકામા પૂર્વે પડેલા દુકાળોમા આવો દુકાળ પડ્યો (કાઠને) સાબરતો નથી, કે જ્યારે આકાશમાથી પાણીનું એક પણ ટીપુ નીચે પડેલું નહિ કે ધામનું એક તથાપલું પણ જમીનમાથી ઉગેલું નહિ તો પછી જેનરોમા ઉગના પાકેલું તો શું જ કહેવું? અને આ કાળ પડ્યો તે ખીશ રિપતિઓ અને આકતો ઉપરાત

[લેખકનું બનાવેલું કાવ્ય] :—

એવું સુકામણું વરસ આવ્યું
કે દુનીઆની વગ્ગીના હોશમેશ ઉડી ગયા,
આકાશના બારણા તદન બંધ થઇ ગયા,
ધામનું મૂળીઉં સરખું પણ જમીનમા ઉગ્યું નહિ,
નદાના મ્હોટાનો નિનાપ આકાશ સુધી પહોચ્યો,
(અને) તેમણે જીવવાની આશા છોડી દીધી.

ઉચ્ચ નીચ-ખામોઆમ-સધળા વગ્ગીને જોડે લઈ, વરમાદ પડે તેને મારે પ્રાર્થના કરવાને જવાનમદખાન તથા દીવસ ચાલુ બહાર પડ્યો, અને આખોરૂપી નદીઓમાથી આસુઓની ધાગ ચાનવા માડી, પરંતુ તેના જ વાજમા શરમિદગી અને પચાનાપના પરસેવાના રેવા સિરાય બી-નું કાઈ પગિલામ આવ્યું નહિ અને પૃથ્વિની ચારે તરફ ઘણીએ ઉત્તેજનીની નજ નાખવામા આવો પરંતુ દિવગીરીની હાલના ધમાડની કાગાશ સિવાય એક પણ વાદળનો કાંઈ સરખો દેખાયો નહિ, અને દુકાળગગન માણસોના આર્તનાદના અવાજ સિરાય ગડગડતો ખીજે અવાજ કાને પડ્યો નહિ દીવસે દીવસે અનાજના જાનનું પદલું તથા દાણાની કીમતનું ત્રાજવું ઉંચે

ચતતાં ગયાં, અને તપામનાં તાન્વામાં ત્રણશેર ને ચારશેર તોળાવા લાગ્યાં. એક વિચિત્ર રિયતિ અને આશ્ચર્યકારક દાવને દેખાવ દીધો. ગામડાના લોકો જે ધાસનાં મૂળાંઆં ખાઇ ક્ષુધાનો અગ્નિ શાંત કરતા હતા તેમનાં ટોળેટોળાં મોતની ખીણને રસ્તે પડી ગયા. માણસ જાનનાં દુષ્કૃત્યોનો ભોગ થઈ પડેલાં ખીચારાં મુંગા જાનવરો ધાસ ન મળવાથી દુઃખમાં પડી જઈ ટોળાંબંધ વિનાશના ચારીઆણુ તરફ ચાલ્યા ગયાં.

મુઝદાસ માંસ ખાવું (મુઝદાનું ભક્ષણ) હક્ષાસ ગણાયું, અને તેને અનુ-મતિ અપાઇ. બીખારી અને મુકલેસોના મારગી ખાવાના પાત્રો જેવા તળાવો અને જળાશયો સૂકા ને ખાલી થઇ ગયા. દાણાનો દુકાળ તો હતો તે ઉપરાંત પાણીનો પણ દુકાળ પડ્યો. સાબરમતી એક (ન્હાનો ઝરો) લીટી જેટલી થઇ ગઇ, કે જેથી જીવથી હાથ ધોઈ નાખવા (મરવા) માટે વળૂ (પાણીથી સાફ) કરવા માટે તથમમ (માટી) થી ચક્ષાવી લેવું પડ્યું, અને “હે પૃથ્વી, તારું પાણી તું ગળી જ; હે આકાશ, તારું પાણી તું પાછું ખેંચી લે; અને જમીન ઉપર પાણી ઓછું થઇ ગયું” એ કોરાનના સૂત્રની હકીકત ઝાહેર થઈ. પરગણા અને ગામડાની આખી રૈયત અને વસ્તી, તેમા ખાસ કરીને, પાટણ જિલ્લામાં, પાણી ન મળવાને સખળે પાણી બહાર પડેલા માછલાની માફકે તરફડતી હતી, અને બાપદાદાના ધરબાર જોડે મંબંધ છોડી વતન તજી દઈ નિરાશાના જંગલમા ભટકતી થઈ ગઈ, અને તેમના કાકલા ને કાકસા માળવા તરફ તથા આજુબાજુ ચાલ્યા ગયા. આ ફાની ફુનીઆનો ત્યાગ કરી દેટલા ચાલ્યા ગયા તેની સંખ્યા ગણાતી નથી કે શુમાર રહ્યો નથી. તે સમયમા જે જે ગામ ઉજ્જડ ને દીવો દેવતા વગરના (ખાલી) થઈ ગયાં તે તે હજુ સુધી આબાદ થયા નથી, અને ધર છોડી ગએલામાથી એક પણ માણસ પોતાને વતન પાછું ફર્યું નથી. આવતે (પછીને) વરસે ઇશ્વરની કૃપા પાછી વરસી ત્યા સુધી એ સ્થિતિ લાંબાઇ. છેવટે જે જીવતા રહ્યા હતા તેમને તે દયાસાગરે પેતાનો દયાલાવ દર્શાવી, “ અને પ્રભુ આકાશમાથી પાણી નીચે મોકલે છે અને પછી પૃથ્વીને પાછી સજીવન કરે છે, તેના મોત બાદ ”-કોરાનના એ સત્યપૂર્ણ સૂત્રની સચ્ચાઈ સાબિત કરી; અને તરસ્યા તથા જેનો જીવ તાળાવે આવી અટક્યો હતો એવા નિરાશાની ખીણમા પડેલા માણસોના ગળામા અમૃત રેડી આફત-માથી તેમને છોડ્યા.

જો કે હવે દુષ્ટ છીએ પરંતુ તું તો લાલુજ કરે છે.

જો કે હમે ગુન્હા કરીએ છીએ પરંતુ તું તો ક્ષમાવંતજ છે.

હમણાં મનની કુશ્તાની મર્મની ખમ નથી

એ બધા સગર્જ છે, તેને દૃષ્ટાવનાર તું છે

હિ સ ૧૧૬૧ મા ખાતે બદના મુતસદી નગમખાનના મુજ
રવાની ખખર ધર્મધુધર બાદશાહના તખ્ત પામે રજૂ થઈ ત્યારે તે
આદર્શ ને કૃપાપુર્ણ દગબાગમાથી વઝીર હુન્ મમાલેખના મહી મિક્ક સાચનું
મોમિનખાનના નામનું ફરમા (નિમખુખત્ર) કાઢવામા આશ્ચર્ય અને તેણે
તે આદાનો અધિમાર ભોગવવા માડ્યો

જતીલપૂરની ગઢી મગ કરવા માટે જવાનમદખાને શેખ

અબદુલ વાસે બક્ષીને લરકર સાથે નીમવો:

પોતાનું કામ પાર પાડ્યા મિવાય

તેનું પાછું ફરવું

હવેની પરગણામા આવેની જતીલપૂરની ગઢી મરાઠાઓના માણસોના
હાથમા પડવાની તથા તેમાથી અખર હુબશીના બહાગ આવતા રહેવાની
હકીકત અપૂર્વ કતમથી પૂર્વે લખાઈ ગઈ છે તે કિલ્લો તેમના હાથમાથી
છોડવી પાડે હસ્તગત રવાની મતનબથી આ અગસામા જવાનમદખાને
લરકરની એક ટૂંકડી તથા થોડી ન્હાની મ્હોગી તોપો આપી અબદુલ વાસે
બક્ષીને મોકલો, અને તેણે ત્યાં જઈ તેને ઘેરો ધાનવા તથા મોરચા બાધ
વાનું શરૂ કરી દીધું રગોશ પાડોયમા પેન્હાદ કસમાની હદમા આવી
પહોચ્યો હતો, તેને એ બાનતની ખખગ પડનાથી ભગવાન નામના એક
માણસને દક્ષણીઓની એક ટૂંકડી આપી, ઘેગમા પડેલા માણસોની મદદે
મોકલ્યો તે મતોગત ઠાપો મારવા નીચળા પડ્યો અને દીવસરૂપી જરી
કામના પીળા વાવટાનો (પૂર્વના) સિતિજમાથી પ્રકાશ થતાની સાથે ત્વરાથી
ફૂચ કરી અચાનક ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને તેમની છાત્રણી પર તૂટી પડી
લકાઈ કરવા માડી અબદુલ વાસે તથા તના સાથીઓને આ બનાવ બન
વાની તથા આ ઘટના ધ્યાની ખખગ ન હોવાથી તેઓ બેહકાર રહ્યા
હતા તેમાના ઘણાખરા તો ગઢીની મામે નાખેના મોરચાઓ પર નીમા
એના હતા બીજા કેટલાક હજી મહેલની ઉંચમાથી ઉઠ્યા ન હતા, અને
થોડાક માણસ જાતની કુદરતી દાજતો પૂરી પાડવામા રોકાએના હતા

એવામાં આ અણુધારેલી, ધંધરના દ્રોષ જેવી, આકૃત એકાએક આવી પડી. સૈયદ મીઠા વલદ સૈયદ તુરુદા અને સૈયદ ફકીરદા વલદ સૈયદ કાસમ, જેમણે બહાદૂરી અને વીરતા બતાવવાને વિચારે ન્હાસી જવાની શરમ વ્હોરી લીધી નહિ, તેમને ઘોડેસ્વાર થવા જેટલી પણ કુરસત ન મળવાથી તેમણે પગપાદ લડવા જવાની હીમત કરી, અને એકબીજાને કહ્યું કે,

કાતો મતલબ પાર પાડવા આકાશ પર ઉડીશું,

યા તો બહાદૂરો માફક લડતા માથું આપીશું,

અને શત્રુને મારી હાલવા તેની સામે થવા ચાલ્યા. શત્રુ જ્યાં હતો ત્યાં જઈ તેનો રસ્તો રોકી હાથોહાથની લડાઈ કરી વીરતા ને શીર્ષ સંપૂર્ણપણે શોભાવ્યાં, અને યુદ્ધક્ષેત્રને લોહીથી રંગી, આબરબેર (પોતાના ચ્હેરાને પ્રકાશમાન બનાવી) મુઆ. મરાઠાઓએ પોતાને જુલમી હાથે જાવણી તથા યુદ્ધ સામગ્રી લૂંટવાની ધૃષ્ટતા કરી. અબદુલ વાસેના સાથીદારોને ભેગા થઈ જઈ દુશ્મનની સામે થવા જેટલી પણ ધંધરી પ્રેરણા મનમાં થઈ આવી નહિ અને “ જેણે માથું બચાવ્યું તે ખરેખર મુખી થયો ” એ પાઠ વાંચી, જે જ્યાં હતો ત્યાંથી તેણે એ ભયંકર યુદ્ધ ક્ષેત્રમાંથી શહેર તરફ મ્હોકું મારી, સાજ પડતા, નીચી મુડીએ તૂટેલી લગામ ને ભાગેલે ઢોલે, ઘર ભેગો થઈ ગયો.

આવી રીતે જીવવા કરતા મરવું વધારે રહ્યું

કે જે જીવંતથી ત્હારા ચ્હેરાપર શરમ જવાઈ રહે.

વિજયી સફર માસની અદારમી તારીખે આ બનાવ બન્યો. લૂંટમાં મળેલી માલમત્તા લઈ જંગવાન પાછા ફરવાનું ઢોલ વગાડતો રંગોજીને જઈ મળ્યો.

રંગોજીની ફરબદલીમાં ખંડેરાવનું નીમાવું, તેનું આવી પહોંચવું, ખોરસદને ઘેરો ધાલવો અને રંગોજીનું કેદ પકડાવું

ઉમાળાઈ કુદરતી મોતે મરી જતા, તેના છોકરા આયુરાવ સેના-પતિની સ્ત્રી અંબીકાબાઈએ કારભાર કરવાની જવાબદારી લીધી હતી, તેથી ખંડેરાવે તેનો વંદીત્વો શોધ્યો, અને તેણે શુજશતના ચાર હિંસા,

તેના (ખંડેરાવનો) ભાઈ દામાજીને તેના નામનું તરીકે નીમી, રંગોળીની ફેરબદલીમા તેને મોખ્યા, અને રવાના કર્યો. રંગોળીએ બળેડો ઉઠાવ્યો હતો, હરીઆ નામના તેના પતક પુત્ર પામેથી બોરમદનો કિંચો લઈ લીધો હતો, તેમજ તેના તરફથી જનાર્દન પંડિત નામનું તરીકેની ફરજતે અદા કરતો હતો, તે દડીકતથી વાંકે ચનાજ ખંડેરાવ વીજળીને વાયુને વેગે ત્વગથી આ તરફ આવવાનીકળી પડ્યો. રંગોળીને તેની મતલબ શું હતી તેની ખબર પડ્યાથી, દુશ્મનદોષા, શેરખાન, અને રાજા રામસંગ ને સાથે લઈ, એક લશ્કર તૈયાર કરી, તેની સામે થઈ તેને મારી હાલવાનો મન સાથે નિશ્ચય કરી પેટલાદ કસબાની હદમા દાખલ થઈ લડાઈ કરવા આવી ઉભો. પરંતુ હેવટ પરિણામ માફૂ આવે તેવા વિચારથી લડાઈના મેદાનમાં ન ઉતરવું તથા દામાજીના માનની ખાતર લોકોના દેખના ઝાહેરમા ખંડેરાવની મામસામા આવી ઉભા રહેવું સલાહ બરેહું ન લાગવાથી તે પાછો ફરી બોરમદના કિલ્લામાં ભગઈ બેસે. ખંડેરાવ ઝપટ ને ત્વરાથી ચાલતો આવી પહોંચ્યો, પરંતુ તેની જોડે આવેલા સૈન્યની મૈખ્યા મ્હોટી નહતી, તેથી ખંભાત બદરના મુતસદ્દી મોમિનખાન કે જેને અને રંગોળીને અણુબનાવ હતો તેની તથા જવાનમદખાન પાસની મદદ ને અહાં મેળવવા તેમને લખી મોકલ્યું. મોમિનખાને થોડી ન્હાની મ્હોટી તોપ તથા સ્વાર અને પાદાની એક ટૂંકડી આપી આગા મહમદ હુસેનને મોકલ્યો અને જવાનમદખાને શાહબાઝ શેહીવાને, તેના સાથીઓ અને ખીજ એક ટૂંકડી માથે, જનાર્દન પંડિતને તેની જોડે રાખી, મોકલ્યો. બોરમદ લેવાને વિચારે ખંડેરાવે ત્યાં આવી ઘેરા ધાલ્યો, અને રંગોળીને ઘેરી લીધો. લગભગ પાંચ મહીના સુધી તોપ બંદૂકની એક સરખી લડાઈ ચાલી. એ અરસામા એક દીવમ રંગોળીને લાઈ આપૂજ એક દિશાએથી દક્ષણીએની ટૂંકડી લઈ, અને ખીજ દિશાએથી રાજા રામસંગ, પોતાના મારવાડીઓ તથા સાથીદારોની ટૂંકડી સાથે ખુલા મેદાનમા, હારબંધ ઝોડવાઈ લડાઈ કરવાને ઇરાદે, કિલ્લાની સાદડી જગામાથી બહાર નીકળ્યા. શત્રુની સામે થઈ મારી હાલવા તથા તેમને રસ્તામાંજ મળવા માટે ખંડેરાવે પશુ- પોતાની કમર મજબૂત કરી, લશ્કરને ઝોડવા માડ્યું, અને આપૂજની મોખરાની ટૂંકડીપર બેસે મારવા ઘોડે- સવારો, યુદ્ધાકોશિત વિરલાઓ તથા ઝડપી ચાલના ઘોડવાળા બારગીરોને મોકલ્યા. તેઓ તરતજ માગે ઘોડે હુમલો કરવા દોડના આવી તેની સામે ધોઈ ગયા. "હવે મશાહઓનો" ચાકુ ચિવાજ કે જે લડાઈ લડતી વખતે

નહાસી જવાનો દેખાવ કરવાનો છે તેને અનુસરી આકૃષ્ટએ મોહાં પાછું ફેરવ્યું એટલે આરગીરોએ તેની પૂઠ પકડવી માંડી વાળી, અને રાજા રાયસંગ કે જે ડંકાનિશાનવાળા હાથીને ગોખરે રાખી, દમામ ને દબદબા સાથે એક બાળૂથી આવતો હતો, તેનાપર ઘેડા દપટાવી તૂટી પડ્યા, અને ડંકાનિશાનવાળો હાથીને તો પહેલેજ સપાટે કબજે કરી, તેના (રાજા રાયસંગ) પર હુમલો કરવા માંડી ગયા. તેમની સામે ટકી રહેવા જેટલું જોર તેના પગમા રહ્યું નહિ, એટલે બહુ પ્રયત્ન ને કોશિશ કરી—જેમ તેમ—એ ખૂનખાર વમળમાથી છૂટી કિલ્લાનું રક્ષણ શોધ્યું. આરગીરો તેની પાછળ પડ્યા અને કેટલાએકને મારી નાખી, કેટલાએકને ધાયક્ષ કરી, કિલ્લાના દરવાજા સુધી તેમની સાથે રહ્યા,—તેમને ત્યાં પહોંચ્યાડ્યા. દૂંકામા ઘેરાતી સુદત ઘણી લ'બાઈ હતી તેમજ ખોરાકની તથા યુદ્ધની સામગ્રી પણ ખૂટી ગઈ હતી તેથી રાજા રાયસંગની જોડે આવેલા મારવાડીઓ, ગુજરાતીઓ, શેરખાનના સાથીઓ, અને ખીજા જુદા જુદા ખાતાના માણસો, જેવા કે ખાદા, તોપખાનાના અમલદારો ને તોપચીઓના દિલ ઉઠી જવા માડ્યા હતા, માટે તેમણે નક્કી કરેલા પગારની રકમ ઉપરાંત વધારેની માગણી કરી ટટો ફિસાદ ઉભો કરી મામલો એટલે દરજ્જે બગાડી મૂક્યો કે ન છૂટકે રક્ષણનું સ્થળ શોધવા માટે રંગોળને સલાહ કરવા તથા કિલ્લો સોંપી દેવાનો સંદેશો બહાર કહેવડાવવો પડ્યો. શેરખાન અને રાજા રાયસંગ શાહખાજા રોહીલાની જવાબદારી જેને બાહેધરી કહે છે તેને આધારે બહાર આવ્યા અને શેરખાન વાડાસીનોર ને રાજા ધડર તરફ રવાના થઈ ગયા. રંગોળ ને કુશુદ્દૌલા ખંડેરાવને મળ્યા. કુશુદ્દૌલાને તેના ખરચ માટે થોડી મદદ આપવાનું નક્કી કરી ખંડેરાવે પેટલાદ મોકલ્યો, અને રંગોળને કેદ કરી પોતાની પાસે રાખ્યો. પોતાની મદદમા આવેલા આગા મહમદ હુસેન તથા મહમદ શાહખાજાને પોશાક આપી વધાય કર્યા. આ બનાવમાથી એક ઘટના એ બની કે ફિદાઉદ્દીનખાન જે રંગોળની હુકમી ઉમરેદમા રહેતો હતો તેણે વધારેવાર ત્યાં રહેવું સલાહ ભરેલું ન ગણવાથી તેકપડવણુજ જતો રહ્યો અને ત્યાંથી મોજે આતરમુંઆ કે ત્યાં જતા જમાદાર રહેતો હતો ત્યાં આવી રહ્યો.

તાજ ને ગાદીના વારસ સૌભાગ્યવતા બાદશાહનદા
 અહમદશાહ બહાદુરના વિજયી વાવટાનું અહમદશાહ
 અબદાલીની મામે ફરકવું; હઝત ફિરદૌમ
 આરામગાહ મહમદશાહ બાદશાહનું આ
 અનિત્ય મ્યાનમાંથી નિત્ય મ્યાનમાં
 ફૂલ કરી જવું

આ અસ્તિત્વનાથી તથા વિનાશનત દુનીઆમાં મુશ્કેલી એવી ધ્રુવ
 પ્રદર્શિત થઈ છે અને અસાદ તરફથી એવો દુઃખ જારી થયો છે કે દરેક
 જીવત પ્રાણીએ આ ક્ષત્રી જહાનમાંથી વદાય થવું જ જોઈએ તથા આ
 ક્ષણભંગ્ય રથાન છેલ્લું જોઈએ, તેને મોતના પ્યાગમાંથી કડવો સરખત
 પીનાનો જ છે એ અપ્રિય ઘટના મનષે, રાગને કે તાવેવત ને ગરીબ
 સૌ સરખાજ છે એ આ તમા કાઈ ઉપાય કે ઇનાજ કામ લાગતો નથી

આ ન્હાના ને મ્હોટા કે જે ઈનસાનને નામે ઓગખાય છે

તેઓ મગના હાથપરની આમળાઓ જેવા છે

આજે તમાનો કાંઈ ઉભે તો માર્ગ નીચે દરજ્જે હોય છે,

પણ આનતી કાતે ન્યારે તેઓ (ધોરમા) નિદાનસ થશે ત્યારે

સૌ સરખા થઈ જશે

તે એક એવો વારી ગતો છે કે રાત ને દીવસની ક્ષણોમાંથી
 એ ક્ષણ કે સમયોમાંથી એ સમય, એવા નથી કે જે રખતે વિનાશ
 (મોત) પથે જનાર, ન્હાના કે મ્હોટાના પગરવથી તે ખાતી રહેતો હોય,
 અથવા તો માર્ગ રીતની ખસન થતી હોય

માનો જણે કાંઈ એવો નથી કે જે હેનદ મરણ ન પામ્યો હોય

પોતે જોડે કાંઈ લાગતો નથી, કાંઈ સધ જતો નથી

અગર જો પેગંબ નોહા જેટલી લાગી ઉમર તને આમ થાય

તોપણ આખરે તો (તારો) એજ હાલ થશે

એવો એકે સૂર્ય સપૂર્ણતાની યેચે પહો થો નથી

કે ન્યાની આપત્તિના નક્કરે તેને નીચે ન નાખી દીધો હોય

વિવિધ પ્રમારના ચિત્રોનાથી આ ધર્મશાળા તેજ રચણ છે

કે ન્યા ફરેફરે પોતાની બાદશાહીનો ગાત્રીચોળીલાયે હતો,

આ તે જ ઉચો મહેરાબ છે કે

કે જેની નીચે નીચે દાગ જેવો પાદશાહ બેઠો હતો.

શોક ઉપગમના, કાળજી આળી નાંખતા આ વર્ણનની મતલબ એક અનિવાર્ય બનાવનું બનવું છે; એટલે કે તખ્ત ને તાજના માલિકનું મોત-ખંડણી અને વેરા લેનાર, મહમદશાહ બાદશાહનું અવસાન. અલીમહમદ શાહીસો કે જે બાદશાહી હુકમને તાબે ચવાના રસ્તાથી આઘો જઈ અગા-નના અંધારા જંગલની વાટે ચડી ગયો હતો તેને શિક્ષા કરવા તથા નગીહત આપવા તે હજૂરશ્રીની છેલ્લી સવારી ગોઠવવામાં આવી હતી અને જેમણે વિજયનો વાવટો ફરકાવતાં તેના રહેણાણ સુધી પધારવા તરફી લીધી હતી, અને તેના કાનમાં આાધનનાની દડીઓ પહેગવી સાચા રસ્તાના ધોરી માર્ગપર ચઢાવી, વિજય તથા ફતેહ મેળવી, જેઓ ઉગના સૂર્યની માફક શહેરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શાહજહાનાબાદના પાટનગરમાં આવી પહોંચ્યા હતા; તેમને આ ફાતી જહાનમાંથી નિત્યતાના પ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કરવાનું ટોલ વગાડવાનો સમય પાસે આવી પહોંચ્યો હતો; વળી દૈવી ફરાશ હજૂરશ્રીને ખીરાજવા માટે તે પવિત્ર દુનીઆમાં ગાદી તૈયાર કરી રાખી હતી, તેથી તે શ્રેષ્ઠવપુર્ણ દેહરૂપી પ્રદેશમાં કાષ્ટક બખેડો અને નાણુક અંગોમાં બેચેની દેખાવા માડ્યા, અને તેથી તેમની ધન્ય પ્રકૃતિના સમતોલપણમાં ખામી આવી ગઈ

ન્યારે મોતને હાથે કૂચ કરવાનું ટોલ વાગે,

ત્યારે મારી બંને આખો ' તમે માયા પાસથી વદાય માગી લો.

ઓ હાથની હથેલી ! હાથના કાઝ અને બાણુ !

તમે સધળા એકબીજાને છેલ્લી સલામ કરી લો.

પ્રશ્ન કૃપાના બંડારી એવા બાદશાહની કચેરીના દરબારીઓ મારફતે દ્વારઉલસલતનત લાહોર શહેરના ખબરપત્રીઓના પત્રોપરથી આવી પરિ-સ્થિતિ હતી તે સમયે ખબર પડી કે એક મહોટું સૈન્ય લઈ અહમદશાહ અબદાલી કાબુલની રાજધાની આગળથી પસાર થઈ આ તરફ આવે છે. તે ઉપરથી ઉચ્ચ બાદશાહના એવા ફરમાનને પ્રચલીત ચવાનું માન મળ્યું કે, વઝીર ઉલ્ મમાલેક કમરુદ્દીનખાન, અબુલમનસૂરખાન સફદરજંગ મીરઆતશ, અને સાદાતખાન સુલ્તફિકારજંગની સરદારી નીચે, મહોટા મહોટા અમીરો તથા ઉચ્ચ બક્ષીઓ, તથા આમેરના જમીનદાર ઈસરસ-ગને જોડે રાખી, તોપખાનાની ટૂંકડી, યુદ્ધના હથીઆર તથા સાધન સાથે

યર્ષ એક મ્હોટુ જમડ વસ્ત્ર તૈયા કરી તેની માથે થઇ તેને મારી
હમવવા જતદીથી ગ્વાના કરવુ ગન્યના ગ્થબો દુકમને તામે થઇ યુદ્ધને
માટે મામાન તથા માધનો તૈયા કરના મડી ગયા, અને દેવ મુનમા
ખિવાસ્ત રક્ષક બાદશાહની દગ્બારમાથી જન મળતા ચાલી નીચળ્યા એ નયુ
મળન કરેનો કાખા બાદ મો મરદારો પોતાને મગ્બા દગ્બાર તથા ઓધાના
ગણના દોનાથી એક બીજાને તામે ગ્હે તે મુસ્લેન લાગતું દોવાથી તેમણે
તે બાબતનો વિચાર કરવા એક મધ્યા ભરી, અને મીનો મન એવો થયો
કે પૃથ્વી અને પૃથ્વીવાસીઓના બાદશાહનદા અદમદલાહ બદાગને
તેમની સાથે આવવાની ગત આવે એવી પવિત્ર હુન્નૂરશ્રી પાસે દરખાસ્ત
મૂકવી, કે જેથી તેના વિજયી ઉપરિપણા નીચે રહી તેઓ આ મહત્વના
કામને સંપૂર્ણતાએ પહોચાડે સાદાતખાને પાટનગરમા આવી ઉમરાવોની
અરજ હુન્નૂરશ્રી પાસે કહી જણાવી બાદશાહે તેની પ્રશસા કરી તે કબૂલ
રાખી, અને બાદશાહનદાને જવાની રખસત આપી હુન્નૂરશ્રીની તખી
એત પવિત્ર પ્રદેશો તરફ પ્રયાણ કરવા જવા વગણુ ને આગુરના રાખતી હતી
તેથી જો કે બાદશાહ કહીએએ યોગ્ય ઉપચારો કરી તેમનો રોગ મટાડવા
થયો પ્રયત્ન થયો પણ કાઈ કાયદો થયો નહિ

ન્યારે ઇજ્જ આવી પડે છે ત્યારે વૈદ એવકુદ અને છે.

દવા પોતે પણ ગુણમરી થવામા પાછી પડે છે

હિ સ ૧૧૬૧ ના બીજા રખી માસની છવીસમી તારીખની રાતે,
' ન્યારે તેઓનુ મોત આવે છે ત્યારે એક થડી પણ મોકુ થતું નથી કે
વહેલુ થતું નથી ' એ મગનના વાક્ય મુજબનો સમય ન્યારે આવી
પહોચ્યો ત્યારે ઈશ્વરના તેડાગરનુ તેકુ સ્વીમરી તેમના (બાદશાહના) પવિત્ર
આતમાનુ પક્ષી ઉચ્ચ સ્વર્ગના માળા તરફ ઉડી ગયુ પરંતુ દગ્બાર ॥
પકદા અને પાતિત્રત્યના ચક્ર પાછળ ગ્હેનાગ બેગમોએ રજનુ તથા (રાજવા
તાબાની) મિનમતનું રક્ષણ કરવાની વાત ખ્યાનમા ગખી, લાગ્યશાગી બાદ
શાહનદાના વિજયી વાવટાના આવી પહોચના મુધી, તેમના આવમાનો
છપુ રાખ્યુ, અને (ગન્યના) તાજને મહોરના વાગમની પામે એક ઝડપી
કાસદને દોગાચો સરહિદની પાડોશમા જો વ મતે અબ્બદાવીની ફાજ સાથ
બને બાણુના લશ્કરોનો બેટો થઇ રહ્યો હતો અને એકબીજાને મારી
હમવવા વ્યુદ્ધરચના ચર્ચ ચર્ચ હતી, અને દૈવે ધારેલુ દોવાથી તોપના એક
ગોળાએ વઝીરહુ મમાતેકનો બોગ લીધો હતો, અને બીજો દીસો

અખદાલીઓ દ્વારા ખાઈ ચાલ્યા ગયા હતા અને બાદશાહજાદાનો વિચાર તેમની પૃથ પકડવાનો થયો હતો, તેજ વખતે એ મોતનો મદેશો (રનાનના સમાચાર) લાવનાર કાસદ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એ લયાનક ખચર તેને કહી. તે ઉપરથી તેણે પોતાનો વિચાર માડી વાળ્યો અને માતમ તથા શોક કરવા માડી વિજયી અશ્વની લગામ પાટનગર તરફ ફેરવી, અને પહેલા જમાદી માસની પહેલી તારીખ ને ગંગાવારને શુભ દીવસે પ્રાણીપત તાલુકાના લોઈંગ ગામે પોતાના વડવાઓની ગાદીપર બેસવાની પહેલી વખતની ક્રિયા કરી; ધ્યુરદાન ઉદ્ધમુ'ક સફદરજગે તેના મમ્તકપર બાદશાહી છત્ર ધર્યું અને કુરનશ કરી, બાદ તેઓ આગળ વધ્યા. પાટનગરની હદમાં આવી પહોંચ્યા બાદ ઇશ્વરની દયાથી વીંટળાએલા તે બાદશાહની લાશને હજરત નિઝામઉદ્દીન ઓલીઆની કબર પામે દાટવામાં આવી. હજૂરશ્રીની ઉચ્ચ આજ્ઞા અનુસાર તેમનું નામ ફિરદૌમ આરામગાહ એવી રીતનું જમાનાના પૃથપર લખવામાં આવ્યું.

રાજ્યની નિત્યતા અને રાશ્વત માર્વાભૌમતા કાંઈને પ્રાપ્ત થઈ નથી.

હમેશ સુધીનું ગળપદ અને મદા દેકે એવી બાદશાહી તો માત્ર

ઇશ્વર માટે જ છે.

હજરત અબુલનસર મુન્નહેદઉદ્દીન અહમદશાહ બહાદુર બાદશાહે ગાઝીનો અમલ; ફ઼઼ુદ્દૌલાની સૂબેદારી; નિઝામી (ફૈજદારી) કામકાજ જવાનમદખાને અને દીવાની કામકાજ કચેરીના સેવકે (લેખકે) કરવું.

વિદાતા જેવી શક્તિવાળા, શનીના ગૃહની ઉચ્ચાર્ધવાળા, ઇશ્વરના પડછાયા, અહમદશાહ બાદશાહના આકાશ જેવા દબ્બઆવાળા તબુઓ પાટનગરની હદમાં જ્યારે નંખાયા, ત્યારે મ્હોટા મ્હોટા અમીર ઉમરાવો, રાજ્યના ધુરંધરો, રૌજઅફઝુનખાન નાજર, તથા અકરબ ઉપ્ હજરત જાવીદખાન, પાલખી, છત્ર, કસબી સાયઆન (ચંદરવો), પહાડ જેવા (શરીર વાળા) હાથી, અને ઝડપી ઘોડા સાથે લઈ, તેમની કદમબોસી (પાદચ્યુ-બન) તથા સ્વાગત કરવા આવ્યા અને તેમની મેવા કરવાનો ઉચ્ચ દરજ્જો

પ્રાપ્ત કર્યો. હુન્નરથી પોતે પાલખીમાં બીરાજ્યા અને માથાપર સવતનન અને પૃથ્વીપતિપણાનું છત્ર ઓઢી, સ્વારીખંધ અને દબલ્યા સાથે પાટ-નગરમાં આવેલા અર્ધના કિલ્લા અને પોતાના મહેલ તરફ જવા નીકળી પડ્યા. પહેલા જમાદી મામની છટ્ટી તારીખે શુરવારને શુભ દીવસે, જે વખતે જોશીઓના કહેવા મુજબ મંગળ મુહૂર્ત હતું તે વખતે, પોતાના વડવાની હકૂમતના અને પાદશાહીના તખ્તપર વારસ તરીકે તેમજ પોતાની લાયકાતથી, જેવી મત્તાથી મત્ત મધ્યમાં ગ્દેહું હોય છે તેવી મત્તાથી તથા સોનાપર જેવી મજબૂતાઈથી મિકાની છાપ પડે છે તેવી મજબૂતાઈથી બીજી વખત આરોહણ કર્યું (બેઠા). મ્હોટા મ્હોટા આશરદાર ઉમગવો તથા લરકરી અને શહેરી, આખી પ્રજાએ ચોગ્ય નજરાણું તેમની પામે ધર્મી, તેમના ઉચ્ચ મન્નકપર સોનાને ઝવેરાતના નોંખાવર ઉરાડી પ્રભુની પ્રશંસા કરવા અને ઉપકાર માનવા તેમજ તેમને ધન્યવાદ આપવા, પોતાના જીર્મ અને મ્હોતે ખજૂર ને મધ જેવા મીઠા બનાવ્યા, તથા રીતમરતી કુરનસ બગલવી નીચે મુજબ નિવેદન કર્યું.

પાદશાહી સુભાઅને ચોગ્ય ટુંજ છે.

પ્રભુનો પડછાયો બનવા ચોગ્ય ટુંજ છે.

કાગખાનના બાગનું ફૂલ ટુંજ છે.

કાગચાનના રાજપુત્રાનો કુળદીપક ટુંજ છે.

પેદ દર પેદી તુ બાદગાહ ને બાદશાહબદો છે.

તુ જીવાન છે નેમ નમીબવાન ને સાણો છે.

સીનો હાથ તારો પાલવ પકડે છે,

હમે મી તારા સેવક છીએ; અને તારી આમપાસ રહીએ છીએ
દાગિલ દર કગવવા હમે બે જગાએજ હાથ લેડીએ છીએ.

એક તારી પાસે, બીજે (પ્રભુ પાસે) નિમાઝ વખતે.

આ પવિત્ર કચેરીમાં મુન્તેહા કરવા આવનાગઓને બાદશાહી ઉદારતાથી નવાજવામાં આવ્યા. છુરદાન ઉત્તમ મુન્તેહા અમુઅનસુરખાન સફદરજંગને ખાસ પોશાક, ચાર તખ્ત, સરપેચ, કલગી સાથેના તોરણ, અને ગલજડીન કલમદાન આપી, મ્હોટા વઝીરને ઓલે નીખી, મોઆઝમનો ખેનાબ વાપરવાની રજા આપી, વઝીર ઉન્ અમાલેક બનાવ્યો. સોદાત ખાનબદાદૂર સુલ્તાનિકારજંગને ખિલત, સરપેચ, તોરણ, ગલજડીન મુક સાથની તથાવાર અને દાસ આપવાની કૃપા કરી, તેને સીર બક્ષી તથા અગીર ઉલ્લ ઉમરાનાં ૫૬ આપવામાં આવ્યા. ગલ્તપ્રકરણી મ્હોટા પ્રશ્નોના ઉકેલનું કામ

મર્કેટ ઉલ્લેખ કરત જનનીદખાનની મગીન સનાહ તથા તેના શક્તિમાન હાથમા સોપનામા આ યુ, અને ખાસ પોશાકથી તેની ઝાબેલીઅત હરેલી દેહને રોનાવસામા આવી રાય રાયાન નાગરમનને કીમતી પોશાક આપી ખાલસા શરીરાની દીનાની તથા દીનાને તનના ખાતાના મહત્વના કામેનો સરજતમ સોપવામા આવ્યો. એ ઉચ્ચ દરમારના સઘળા નોકરોને તેમની જગા તથા ઓહાને લાયક ખિનત (પોશાક), ઝવેગત, હાથી, ઘોડા વગેરેની બાદશાહી ભેટોથી નનાજી તેમની ઈન્ગજો પૂર્ણ કરવામા આવી તેમની ગાદીનશીનીની ખબર અમદાવાદમા પડી ત્યારે જવાનમર્દખાને આનદની નોખત વગાડવાનો ક્રમ કર્યો અને ટેવતે સુખ રહેનમા રહેલુ એવી દાડી તેમને ઉચ્ચ નામે પીટાની, અને પ્રજા તથા લોકોને તે બનાવથી માહિતગાર કર્યો, મિનરપગથી તમના ઉચ્ચ ઈન્ગજોનો ખુતબો પઢાવ્યો, અને દક્ષાળમા અશરફી તથા રૂપીઆના સિકાઓ (ના રહેરા) એ અમદાવાદ બહાર બાદશાહે ગાઝીના નામથી નવો આનદ પ્રાપ્ત કર્યો

મહારાજ બખ્તસીગની સૂબેદારી, જવાનમર્દખાને નિ-
ઝામતનુ કામ કરવુ અને ઉચ્ચ આકાશના દર-
જાની દરખાસ્તના એવકે (લેખકે) દીવાની
કામ કરવુ

મહારાજ બખ્તસીગ જે જોધપુરના મરહૂમ જમીનદાર અબેસિંગનો ભાઈ થતો હતો અને જે થોડા વખત પહેલા હુઝૂત ફિરદૌસ આરામ ગાહના હુકમ મુજબ પોતાના જોડીદારોને લઈને હુજૂગરીની પાસે હાજર થઈ જઈ ઉચ્ચ દરજાની સેવામા આવી રહ્યા હતા, અને જેને હુજૂગરીના ગુજરી જના બાદ પોતાની પવિત્ર નોખરીમા લઈ સન્માનિત કરવામા આવ્યો હતો, અને જે પોતાનો લાઈ ન્યારે ત્યા અધિકાર ભોગવતો હતો ત્યારે અમદાવાદ આવ્યો હતો અને સૂનાથી વાકેફ (થયો) હતો, તેણે આ અરસામા અમીર ઉન ઉમરા સાદાખાન મારફતે ત્યાની સૂબેદારી પોતાને મળે એવી અરજ ગુજરી તેના ભાઈના અધિપતિ વખતે મારનાડીઓએ જે જુવમ મુજબો હતો તથા ત્રાસ વતાવ્યો હતો તેની અમીર ઉન ઉમરાને ખબર હતી, તેથી કેટલીએક સરનો જે ત લખી મઢે તે શરતે મુચરક,

રૂપે લખી આપી તે પ્રમાણે આજવાનો સ્વીકાર કરે તો તે હજૂરશ્રી પાસે રજૂ કરી તેની માગણીનો સ્વીકાર કરાવવાની જવાબદારી લે એમ જણાવ્યું; તેણે તે મુજબ લખાણ કરી આપ્યું.

મુચરકાની વિગત

એવી કે, કૃપા અને મહેરબાનીને લીધે બાદશાહી કચેરીનો એવક મુજરાત સુબાની નિઝામત મેળવવા લાગ્યશાળી થયો છે; તે સેવક ઇકરાર કરે છે કે નીચે લખેલી શરતો મુજબ કામદાસર બાદશાહી નોકરી પોતે કરશે, તથા તે શરતોની વિરુદ્ધ આક્ષેપ નહિ.

૧. ખાસસા શરીફના તાબાના મહાલ કબજે નહિ કરે. વસુલાતી અધિકારીઓને તેમનું કામ કરવા દઈ મદદ ને સહાય આપતો રહીશ.
૨. બાદશાહી નોકરીઓ પરના અમલદારોને તેમના ખાતાના નિયમ મુજબ કામ કરવા દઈશ, અને સારી વર્તણૂકથી તેમને રાજી રાખીશ.
૩. જે મનસખદારોના તબખાની ગુજરાતમાં જાગીરો છે તે જાગીરો જપ્ત કરીશ નહિ, અને તેમની રાજસ્થાનમાંના પત્રો હજૂરશ્રીની સેવામાં મોકલતો રહીશ.
૪. ગુજરાત સુબામાં રહેતા મુસલમાનોને મારી સારી વર્તણૂકથી રાજી રાખતો રહીશ, અને વગર કારણે કોઈને ત્રાસ કે ઈજા આપીશ નહિ.
૫. હાજરત ખુદદખાનના સમયમાં મુબેદારો પ્રકાશમાન હજૂરશ્રીને પેશકશ તથા નજાણા રૂપે જે કાંઈ મોકલતા હતા તે, આ સેવક પણ, સુબાનો જહોજરત કર્યા બાદ મોકલતો રહેશે.
૬. મુસલમાની શરે મુજબના મુકદ્દમા તથા દાવાઓના ફેસલા કરવા માટે ન્યાયની કચેરીનો દારોગો કોઈ મુસલમાનને નીમીશ; નહિ તો હજૂરશ્રીએ નીમવો.

અમીર ઉઝ્ઝ ઉમરાએ આ મુચરકો (હજૂરશ્રીની) પ્રકાશિત નજર નીચે નાખ્યો: (મંજૂર કરાવ્યો) અને તે મહીનાની ચૌદમી તારીખે ઉચ્ચ તથા દાર્તિવંત કચેરીમાંથી ખાસ બેઠ તરીકે છ પોસ્ટાક, સરપેચ, રતનજીન મુઠવાળી રામશેર મહારાજબ બખ્તસિદ્દને આપવામાં આવ્યાં, અને ફ્રેન્કફર્ટ-દોક્કાની ફેરફારીમાં અમલવાદની સુબેદારીપર તેને નીમવામાં આવ્યો, અને હાઈલખૈર અજમેરના સુબાનો તથા જોધપોરનો જહોજરત કરવા માટે જતા અમીર ઉઝ્ઝ ઉમરાની સાથે જવાની તેને અપસત્ત મળી. સુબાની તેમજ મરાઠાઓની ખરી હકીકત તથા હાલત જણાવવા માટે તેણે ખાનખી

રીતે પોતાનાં માણસો મોકલ્યાં અને તેઓ ત્યાની ઝીણામાં ઝીણી વિગતથી વાંકે યઈ પાછાં ફર્યા અને જણાવ્યું કે—

- જે આળાદ મિસર તેં જોયું હતું તે વેરાન યદ્ય યયું છે,
- જે વાડી કે ત્હેં જોઈ હતી તેમા હાલ એક કુલ પશુ ઉગતું નથી,
- પાનખર ઋતુ બેસી ગઈ છે, વર્મત ઋતુની લીધેતરી ચાલી ગઈ છે.

એ જવામદારી માથે લેવાની પોતાનામા શક્તિ ન જોઈ એટલે તેણે આણી તરફ આવવું માડી વાળ્યું. મહમદ શાહખાઝ રોહીલાએ ઘણી મહેનત લીધી હતી તેને પગારના બદલામા જવાનમદખાને આ અરસામાં પોશાક તથા એક હાથી બેટ આપી, કડી પરગણાનો બંદાબસ્ત કરવા મોકલ્યો. એજ અરસામા હાથી રસ્તામા મરી ગયો. ખુશાબચંદ નગરશેઠ કે જેની શુદ્ધગીતુ પાત્ર જલ્લોજ્ય લરાઇ ગયું હતું તેણે ઉછીની લીધેલી પોતાની શુદ્ધગીરૂપ મુડી યમના દૂતને પાછી સોપી દીધી. મહમદશાહ ખાઝ કડી જિલ્લાનું કામ પૂરું કરી પાછો આવ્યો. ખેતરમાનો પાક કાપવાની મોગમ આવી પહોંચી હતી તેથી સાબરકાંઠા જિલ્લાની જમાબંદી કરવા તથા પેશકશ ઉવરાવવા સફરખાન નીકળી પડ્યો. રાધો શંકર નામનો માણસ ખડેરાવના નાયબ તરીકે શહેરમા આવ્યો. દક્ષણથી ખખર આવી કે આસફગઢ નિઝામ ઉસ્ મુલક પોતાની શુદ્ધગીરૂપી માદમતા આ ફાની ફુનીઆમાથી હમેશની ફુનીઆમા લઈ ગયો (મરી ગયો) હતો અને તેનો મ્હોટા છોકરા નાસરજંગે દક્ષણના સરદારનો અધિકાર લીધો હતો. મહાગગન ખખતમિહને ગુજરાતનો મળો નીમ્યો હતો એ ખખર સાલગી વધારે કીધા થા વિજય કગવા ફ્રુદ્દૌજાને પોતાના હકમા મુનાસેબ ન લાગવાથી, સત્તા ભોગવવાની પોતાની કાંપનિક આશાનુ સૂત્ર તોડી નાખી, બોધરાને રસ્તે તેણે ખુજરતેખુનીયાદ (ખરદાનપોર) શહેર તરફ જવા વિચાર કર્યો. ખાલાશરાવ વત્તદ ખાશરાવ શાહુ રાગના મુખ્ય કારભારીએ પોતાના બાપની જગાએ પેશવા તરીકેનો અધિકાર મેળવ્યો હોવાથી તેણે પોતાનાં માણસો મોકલ્યા, જેઓ રંગોણ કે જેને ખડેરાવે પૂરી સમ્પ્રદાય હતો તેને છોડી પોતાની જોડે લઈ ગયા. ખખરખત્રી મીરજા લોહરાસરપને પોતાની જગાનો હવાનો મળેલો નહિ કારણ મુનશીઓને કોઈ પૂછતુંજ ન હતું, અને તેથી તેની રિયનિ કફોડી યદ્ય પડી હતી. તેણે જ્યારે અમીર ઉસ્ ઉમરા-ની જોધપોર આવવાની ખખર સાલગી ત્યારે તેની જોડેની આગળની ઓગખાણ પીઠાણને આધાર, પોતાની જગાએ મુરાદબેગને નામનો નાયબ

નીમી, પોતે તે તરફ રવાના થયો. મહારાજ બખ્તસિંગની સૂચના તરીકે નીમણુક થએલી હોવાથી, પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી, એવા દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરી, એક હકીકત અને તે પહેલાં તેનો ઉપાય કરવો એ ધોરણુ ધ્યાનમાં રાખી, જવાનમર્દખાને સૂચનાની ખરી હાલત દર્શાવતું એક મહ-
જર-વિનંતીપત્ર-મ્હોટા સૈયદો, ખુલુર્ગ શેખો, આબરદાર માણુમો, તેમજ હિંદુ મુસલમાન વેપારી વર્ગના મ્હોટેરાઓની સહી મહોર સાથનું તૈયાર કરી, ઉચ્ચ દરબારમાં મોકલ્યું.

વિનંતી પત્રની નકલ.

એવી કે, પ્રભુના પડછાયા ' પ્રભુ તેમની ગાદીને હમેશગી બક્ષો ! આખી મુમલમાન ઝેમના વડા સૈયદો, માનવંત ઓલીઆઓ (વિદ્વાનો) તથા ધર્મગ્રંથક બાદશાહની નોકરીમાના મુનમદીઓની એ આરજ છે કે ત્યારે મહારાજ બખ્તસિંગ અમદાવાદ શહેર તથા ગુજરાત સૂચના પરગણાઓ પર સૂબેદાર તરીકે અધિકાર ભોગવતા હતા ત્યારે ગરીબ માણુમોના માલ ને તેમની મતાની જે લૂટફાટ થઇ હતી, દોરના ખર્ચના હાથ કરવાના ખ્યાલથી તેમના ધરબારનો જે નાશ કરવામા આવ્યો હતો, ઈસ્લામ ધર્મની જે ગેરઆબર તથા મુમલમાનોની જે નામોશી કરવામાં આવી હતી, મરિજો તથા મ્હોટા માણુસોના જે મકાનો તારાજ કરવામા આવ્યાં હતા, અધર્મ તથા જૂઠાણા ભરેલા જે રિવાજો પ્રચલિત કરવામા આવ્યા હતા, ગલીએ ગલીએ ને બગરે બગરે ખુલ્લે છોએ જે રીતે દારૂ અને કુકરના વેચાણુ સાટાણુ થતા હતા, તે પાત આધેના કે પાસેના કોષપિણુ માણુમયાં છૂપી કે ખાતગી રહી નથી. તેની જોડે આવેલા રાજપૂતો કેટલીએક મુમલમાન સ્ત્રીઓને લોભ લાલચ બતાવી, અને બીજાઓને તેમની અરજી વિરુદ્ધ અને જોરબળ વાપરી, મહાન પિંગળરના ધર્મમાથી વટાળી પોતાની જોડે આરવાડ લઇ ગયા છે. ઈસ્લામની મ્હોટી મુસોબત તો એ છે કે એ મુસલમાન સ્ત્રીઓ હજુ સુધી તે મુસલમા જીવતી બેઠેલી છે, અને એ કાફરોના હાથમાથી તેમને છોડવવાનો કોઇ પણ ઉપાય મુસલમાનો પાસે રહ્યો નથી. શહેરને જે વખતે ઘેરા લાલચમા આવેલો તે વખતે મુસલમાન કોમના મ્હોટા નાના દરેકે પોતાના ધરબારથી મન ઉઠાવી લઈ, પોતાની માલમતા તેમના હાથમા પડી રહેવા દઈ, બાદશાહી દુકેમને તાબે ચલા, સધળા મનુષ્યોમા શ્રેષ્ઠ એવા પેગમ્બર-ઈશ્વર તેમને સલામત રાખા-ના ધર્મની આબર રાખવા (તેને રક્ષવા) શહેરમાંથી અહાર નીકળી પડી જેહાદ (ધર્મયુદ્ધ) કરવા માટે ઈસ્લામના લશ્કરમા

ગેડાયા. આને લીધે તેમને મુસલમાનો તરફ વેરભાવ પેદા થયો છે, અને તેમના પ્રત્યે તો ઘણી દુશ્મની કેળવે છે. તેમનો દુષ્ટ ઇરાદો એ હતો કે આ મુસલમાની નગરને નાગોર ને ઝાલોરના જેવું મારવાડની એક જમીનદારી (જાગીર)ની દરજ્જાએ પહોંચાડવું, અને મુસલમાનોની જગ હાંપેડી નાખવી. પરંતુ ઇશ્વરની સહાય અને બાદશાહના સુલામ્યવડે, તે ઇરાદો પાર ન પડવા દેતાં હમે હમારું રક્ષણ ને બચાવ કર્યા છે. હવે હાલમાં ધર્મધુરંધર ને પૃથ્વીરક્ષક બાદશાહની દરબારમાંથી એ અમેસિંગના ભાઈ અખતસિંગને ગુજરાત સૂબાની મુખેદારી પર નીમવામાં આવ્યો છે એવી ખબર જાણી શહેરની મુસલમાન તથા ખીજી રૈયત વ્યગ્રતાના વમળમાં પડી ગઈ છે, અને તેણે પોતાના વહાલા વતનને છોડી દેવાનું નક્કી કર્યું છે. તેટલા માટે હમે આશા રાખીએ છીએ કે તે ધણાજ કૃપાળુ ઇશ્વરની મરજી સાચવવા તે છેલ્લા પેગંબરની રાહરજામંદી મેળવવા ખાતર, આપ હમારી એટલે આ શહેરની મુસલમાન તથા ખીજી (કોમની) વસ્તીનાં હાલતપર રહેમ લાવી, આ હમારી વિનંતીને આપની મહેર તથા આપના દસ્તખત (મહી)થી વિબૂધિત કરો, કે જેથી સુલતાનોને પણ વંદ્ય એવી આપની કચેરીમાં હમારી આ વિનંતીને મહત્વનો દરજ્જો મળે અને તેમની (મારવાડીઓની) તજવીજને સ્વીકારને દરજ્જો મળે નહિ, જેથી હમે નિરાત મને મુસલમાની શહેરમાં વસી, વિધાતા જેવી મત્તાવાળા, ધર્મરક્ષક, ઇન્સાફ આપનાર શાહનશાહનું રાજ અમર તપે અને જાગૃતાની (હમેશગી) પામે એવી દુઆ પ્રભુ પાસે માગતા રહીએ. પત્ર પુરો થયો. પરંતુ આ પત્ર પહોંચતા પહેલાજ આ બાબતે આવવાનો પોતાનો ઇરાદો તો મહારાજાએ માડી વાળ્યો હતો. હિ. સ. ૧૧૬૨ માં કેટલાક અરબખી ઘોડા તથા ખીજી કેટલીક કીમતી ભેટો સુરત બદરેથી વઝીર ઉલ્લ મમાલેકને માટે માણસો લઈ જતા હતા, તેમની પાસથી ખરેખરે વડોદરામાં તે પડાવી લીધા; એ બાબતમાં વજરે પોતે કેટલાએ કામળો તેને તથા બાલાજીરાવ પેશવાને લખ્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહિ.

મહમદ શાહબાઝ રોહીલાનું ખૂન થવું

આ સાંઘના બનાવોમાંનો એક, મહમદ શાહબાઝ રોહીલાનું ખૂન, એ છે. ટુંકામાં જણાવેલી આ હકીકતનો વિગતવાર અહવાલ એ છે કે,

નજમુદદોનાની હકુમતના વખતમા જે ત્રણ અમ્મીઆન અમલ તથા થોડા ખાસ પોતાની સાથે લઈ એ આ પ્રાતમા આવેતો અને ત્યાં સુધી તે ૥ દાણે પાણી તેના નમીજમા લખેલા હતા ત્યાંસુધી તેના નોમ વર્ગના મમદમા પોતે ગ્લો-તેની નોકરી કરી-અને પછી બનગદ થયો. પછી એજ પ્રાતમા ઇડર અને બીજી જગાએ નોકરી કરી થોડા થોડા અને બીજા માધનો ભેગા કર્યા અને જે વખતે રંગોણએ જાણેડો કર્યો તે વખતે મુદતખરખાન પાસે આવી તેની જોડે મળી જઈ, બહાદૂરી બતાવી તેની જોડે થોડો વખત રહી, થોડી આગઈ તથા દુનીઆની માલમતારૂપી કાર્મિક સપત્તિ મેળવી ત્રણસો રોડીના ધ્વાગ અને પાદ લઈ મંત્રેમરસાત્ એ અમદાવાદમા આવ્યો, ત્યાં થોડા વખત અને ટૂંક સમયમા તેના પેટ (પિત્તા) નો ખાસો અહંભાવ અને અલખરના મદથી છનાછન અને ગર્વની મદી રાધી બરપૂર થઈ ગયો. ગાદાઈ ને આપવડાઈના મૂળ રોપાયા અને પોતે ક્રોધ મ્હોટો માણસ હોય એવું તે સમજવા લાગ્યો.

દાર પીતે પણ લાન ગળી ખેસવું મ્હેન છે,

પરંતુ જેને દોનન મળે ને તે મત્ત ન થાય, તો તેજ ખરે!

માણુમ કહેવાય

દીવસે દીવસે મ્હોટાઈ ને ગર્વનો મામાન વધારી, આપવડાઈની દુકાન શણગારવામા જઈ કરતો ગયો અને મગફળીનો સુગંધી ધૂપ તેના છળકપટથી બરેતા હૃદયરૂપી ધૂપદાન (ગર્વ)ના અગાગપગ બગવા માડ્યો, અને અલતાની વરાળની ગંધ તેના ઉચ્ચ અભિનાપના પહેરણુમાથી તેના જીવના નાક સુધી પહોચતી થઈ, તે એટલે સુધી કે ઘેનડાના કાગા કાગ ડાએ તેના મગજના મહેનમા માળો બાધ્યો, અને તે ૥ ગિતને વ્યમ કરી મૂકી, મગફળી કે જે માણુસની ધિક્કારયુક્ત ખસનતોમાંની એ ખસતત અને તિંગમરયુક્ત દુર્બુલિયાનો એક દુર્બુલ છે તેની નડમત (અપવિત્રતા)થી નજસ (મલીન) રી નાખ્યું દરે મિજનસમા તે પોતાને માટે ઉચ્ચરથાન તથા મર્વોપરિપાણ મચવાય એવી જગા શોધ્યા કરતો.

કપાળી પરના વાગના ગુન્જા (બોટલી) ઉચ્ચ રથાનો લીધે કાઈ

વિશેષ દરજ્જે મેળવી શકના નથી

પરંતુ જ્ઞાન આમગના જ્ઞાન નીચે નમેલા હોવાથી ચદ્ર જેવા

જ્ઞાન પાસે રહેવાનો અધિમાર મેળવે છે

જવાનમર્દખાનના મ્હોટા ન્હાના મધ્યા ઓખતીઓને તિગ્ગદારની નજરે જોતો, પરંપરા વાતચીત ને જોલયાનમાં પણ વાહીઆત ઉચરતી તેની ડભની લગામ તેના અખત્યા-ડપી હાથમાં નહેતી નહિ સત્યના માર્ગથી દૂર જઈ, પાથગણુ જોઈ પણ લખાવો, એ સનાહનો તેણે ત્યાગ કર્યો

પણ પહોંચે તેના કગતા વધારે જે લખાવે છે

તે દૂર વખતમાં પોતાની જિંદગી પૂરી કરે છે

હવે તેના પગારની રકમ ઘણી ચઢી ગઈ હતી તેથી તે વાતનો વિચાર કરી જવાનમર્દખાન તેની કડવી ઓખતને મીઠી ગાળી બધું સહન કરી જતો હતો, અને વખત આવે જોઈ લઇશ એમ ધારી રાખી તેના ધિક્કારસુક્ત વચન તથા કાર્ય મબધે આખ આડા કાન કર્યો કરતો હતો, અને જાણે પોતે કશું ન સમજતો હોય તેમ ખૂબ મીઠાશ પીરસતો, પોતાના બળને લીધે આવી સભ્યતા તેના તગ્મ બનાવવામાં આવે છે એવું રોટીયો મમજતો

મગરૂરીની મદિગએ તેને એટલો બેટોશ બનાવી દીધો

કે એ ને મધ વચ્ચેનો તફાવત તે જાણી શકતો નહિ

છેવટે મામલો એટલે દગળો પહોંચી ગયો અને હુપદનો કીડો તેના માથામાં એટલો બવો ચળવળના માડયો કે જ્યારે મર્દખાનને પગણુ ઓતો બદોખત કરવા મોઝનવાના આ થો ત્યારે તેની નેડે જવાને તેને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે તેમ કગતા ના કહી હુકમનો અનાદર કર્યો અને કહ્યું કે મને એકનાનેજ જે એ મામ મોપનામાં આવે તો હું તે (કામ) કર, બાકી મધ ખીન્ત નેડ (ખીન્નના હાથ નીચે) હું નહિ જાઉં પોતાના ભાણેજ નિઝામને પોતાના માણસની દૂડી નેડે તેની સાથે મોકલે અને પોતે થોડા માણસ મળી ફાજદારનું કામ કરવા માડ્યું જવાનમર્દખાને જોયું કે હવે તે એ ના પડ્યો છે, તેથી તેના પર વેગ લેવાનો અને તેનો નાશ કરવાનો કરતો શેઠના નાગ્યો, અને જૂના વખતના પોતાના ખાસ માણસો કે જેમને પણ એની વર્તણૂકથી ખોટું લાગ્યું હતું તેમની મવાહ લીધી અને કહ્યું,

મુનેહ ડોડી દેવી એવો મારો મત છે,

તેના પ્રત્યેની મારી દુશ્મની ગાહો કર (એવો મારો મત છે)

તેના તગ્મથી મ્હારે ઘણું દુખ સહન કરવું પડે છે,

શા માટે માર્ગ એ પણ પણ નીચે કાટો મ્હેવા દેવો નેહએ ?

મ્હારા હૃદયપર એણે પોતાના વાણીરૂપી ભાનાથી જે જખમ કર્યો છે તેના પર હાનમાં એની તક આવી છે કે હું મનમ તગાડી શકું, અને

હોણે મારેલી મોટાઇઓ તથા (પગાર મંબંધી) કરેલા તકાલથી છટી
 શકું. મીનો એવો મત થયો છે કે કાંઈ બહાનું કાઢી એને બોલાવી
 મંગાવી એનું કાટલું કાઢવું. સોમવાર ને મહરમામની ચીઠ્ઠી તારીખે,
 દીવસને અંતે, કે ત્યારે તેની જિંદગીનો સાજ રૂપી અસ્ત થતો સૂર્ય તેની
 નાશરૂપી દીવાલની ધારપર આવી પહોચી પીગાશ પકડતો હતો તે વખતે
 યમરૂપી દૂત તેને બોલાવવા ગયો અને તેના પહેરણને ગળેબંધ પકડી
 ભદ્રમા લઇ આવ્યો અને દરવાજા મુખી પહોંચાડ્યો. ત્યાં તેણે જોયું તો
 લોહીતરંગ્યા વર જેવા કેટલાક માણસો હથીઆરમંથ ને તૈયાર બેઠેલા હતાં.
 તપાસ કરતા એવી ખબર પડી કે તેઓ તો પોતાના પગારને માટે તકાલે
 કરવા આવી બેઠા છે. એ જગકપટ તે સમજ્યો નહિ (પગાર માગવાની
 મતલબથી તેઓ આવ્યા છે એમ સમજ્યો), અને તેટલા માટે તેને ત્યા
 બોલાવવામા આવ્યો હશે, અને એ માણસોને સમજાવી દેડા પાડી તેમની
 જોડે વાતચીત કરવી, એવી તેને બોલાવવામા મકમલ હશે એવા ખ્યાલમા
 રહ્યો. જેવો તેણે (પોતાની) કબરમાદરૂપી અંદરના ચોકમા પગ મુક્યો
 કે મહમદ મુખારેજ સગવાનીનો એક માથીદાર, દશેર બાળી, કે જેણે બખ્તર
 પહેરેલું હતુ ને જેને એ કામ માટે નક્કી કરવામા આવ્યો હતો, તે
 આકાશમાથી ઉતરી આવતા વજ્રના જેવો, યમદૂતની માફક, એકાએક
 તેને આવકાર આપવા નીકળી આવ્યો, અને તલવાગનો ઝટકો મારી તેને
 ધાવણ કર્યો. આ બનાવથી તે સુચવણમા પડ્યો અને પોતાના એક
 નોકર પાસે તલવાગ હતી તે લઈ મ્યાનમાથી બેસી તેની સામે થયો; પણ
 તે એક બાજુ ખસી ગયો. શાહખાનને એમ લાગ્યું કે જવાનમર્દખાન
 બહાર હોવો જોઈએ, અને જે થવાનું હોય તે તેની હાજરીમા જ થવું
 જોઈએ, તેથી પોતે જેવી (ધાવણ) સ્થિતિમા હતો તેવીજ સ્થિતિમા આગળ
 વધ્યો, અને ઘા કરનાર અને ઘા ગ્રીવનાગ અને એકબીજાની પછવાડે આમગી
 આસ્થા. એટલામા વળી એક બીજું ટાળું તૈયાર ને ગ્રાહવાઈ બેઠેલું તેણે
 જોયું. તે ટાળામાં જવાનમર્દખાનને જોયો નહિ, એટલે એના મનમા વહેમ
 આવ્યો કે વખતે આ ટાળાએ તેની સરજી વિરુદ્ધ આ બખેરો ઉભો કર્યો
 હોય, તેથી પોતે અટકી ગયો અને જોડે બે રૌહીલા હતા તેમને લઈ
 એક ઓગડામા પેસી જઈ બારણું બંધ કરી દીધું. જવાનમર્દખાન જે
 સાવચેતી અને દૂરઅદેશી વાપરી થોડા માણસોને લઈ અગાશી ઉપર
 બેઠો હતો તે ત્યાથી પોતાના માણસોને તેનું ખૂન કરવા ઉશ્કેરતો અને
 ઉત્તેજન આપતો રહ્યો, અને તેથી તે ઝોરડાના બારણાપર થોડીક બંદક

છોડવામાં આવી. બારણાનું લાકડું નળાનું હતું તેથી જોળી અંદર પેદી અને તેમાના એકજથૂને પગોડવાગી કર્યો. આ જોઈ શાહખાજને લાગ્યું કે પોતે (પણ) કોકટનો માર્યો જશે. વળી તેના છદ્મગીરથી આવ્યામનો નાશ કરવા જવાનમર્દખાન આદ્રહ કર્યો કર્તો હતો તેનો અવાજ માલગના (પોતાનો) સંસયગથી પડતો પડી ગયો. અને તેનું અનુમાન ખડ પડ્યું. તેની મતવજ સી હતી તે તે નમતું ગયો, તેની ધન્ડા શુ હતી તે તે જાણી ગયો, તેથી પોતાનો ખારો જીવ આપવા તૈયાર-મરણીઓ-યઈ, હાથમા નાગી તથવાર લઈ, બારણુ જોડી પોતે બહાર નીકળ્યો, અને કહોગ વેણુ મલગાવવા માડ્યા. જે માણુમ જીવવાની આશા તત્તુ દઈ મરણીઓ થાય છે તે જે કાઈ પોતાના મનમા આવે તે કહે છે. તેનો નાશ કરવાને જે બધા માણુમે ટોળે મળ્યા હતા તેમના તગ્દ તહેણે મ્હોડું ફેગ્યું. પોતાનો જાન બચાવવા તેમણે આથે ખમી જઈ, તેને પોતાની વચમા આવવા દીધો અને પછી એકદમ ઘેરી લીધો. તેમાના એક બેને તેણે ધાયવ પણ કર્યા, છતા તેમણે ચારે તગ્દથી તેના પર હુમલો કરી તેને મારી પાડ્યો.

ત્યારે મચ્છર ધણુ થાય છે ત્યારે હાથીને પણ મારી પાડે (નાખે) છે, જે કે હાથી તો આટલો બધો જોગવગ ને વજનદાર હોય છે (જતા).

તેની લાશને ધમડી લઈ જઈ બાગની બારીમાથી સાબરમતી નદીની કેતીમા ફેંકી દીધી અને નાને વખતે ખાનપૂર દગ્વાજ બહાર (લઈ જઈ) દાટી દીધી. નયનપુગની ગદીમા જે ટુકડી હતી તેને આ બનાવની ખબર પડતા તેમાથી જેને જેમ ફાગ્યું તેમ મરને પડી જઈ આવવા માડ્યું ઘોડા, હથીઆગ, પાવખી તથા તેની ખીજ જે જે વસ્તુઓ હતી તે જવાનમર્દખાને કબજે લઈ લીધી, અને સાવચેતી તથા દીર્ઘ-દષ્ટિ વાપરી, સફદરખાન અને જોગવગખાન એ બે લાઈઓ, જેઓ પાટણ તાલુકાના ઉંઝા ઉનાવા ગામે પહોચી ગયા હતા, તેમની પામે એક ઝડપી કામદ મોકલી જવાનમર્દખાને જે બન્યું હતું તેની ખબર આપી, અને વખી જણાવ્યું કે મગના શાહખાજ રોડીવાનો લાણેજ પોતાની ટુકડી આથે (તમારી) જાવણીમા છે, તેથી એવું ન બને કે તેને આ બનાવની ખબર પડતા તે કાઈ આડુંતેડું કરી બેમે. તેમને તો જેવી એ બાબતની ખબર પડી કે તગ્તજ તેમણે પોતાના બચાવના પગવા લીધા અને તે ગામમા મુકામ ગખી નિઝામને કહેવડાવી મોકલ્યું કે તેણે છૂટા પડી ત્યા જલુ હોય ત્યાં ચાલ્યા જવું. તેને એ બાબતની જાણ થતા તે પણ બહીકનો માર્યો ચાલ્યો ગયો અને સફદરખાન ને જોગવગખાન રાહુરમા પાઠા આવ્યા.

ખાસ પાદશાહી પોશાકની ખરીદી માટે ઉચ્ચ હુકમનું
આવવું; તે મોકલવા માટે ગોઠવણ; તથા તે
સાલમાં બનેલા બનાવો

પાદશાહી પોશાકના કાપકની રૂપીઆ વીમ હજારની ખરીદી માટે
લેખકને નામે વત્રીર હુકમમાલેકની મરો સાથના પવિત્ર હુકમો આ માલમા
ઉચ્ચ અને કીર્તિવત કચેરીમાંથી આવ્યા: (એ રકમમાંથી) રૂપીઆ
દમ હજાર સહેરના સાચર મહાસોની કુલ આવકમાંથી આપવાનું કરમાન
જવાનમર્દખાનના નામ પર, અને (જાકીનહ) રૂપીઆ દમહજાર ઉચ્ચ
પરગણાની મહેસુલમાંથી આપવાનું કરમાન નેક અમલખાનના નામપર-
ના, આવી પહોંચ્યા. આ ઉચ્ચ હુકમ આવી મયાની દકીકનથી જવાન-
મર્દખાનને વાન્ક કરવામા આવ્યો, કારણ વિધાના જેવી શક્તિવાળા
હજૂરથી માદીએ આવ્યા ત્યારથી અત્યાર સુધી જવાનમર્દખાનના
નામનું એક પણ ફરમાન નીકળવાનું તેને માન મળ્યું નહતું, તેથી
પહેલા જમાદી મામની પહેલી તારીખે, તે હુકમને માન આપવા તથા
વધાવી લેવા, પોને લેખકને ઘેર આવ્યો અને તેનો સ્વીકાર કર્યો, અને
તેનો એવો ધરાદો પણ હતો કે એ ઉચ્ચ હુકમને તાબે થઈ તેટલી રકમ
આપવી. પરંતુ તેને આડે રસ્તા દોરવાનારા સેતાનોની ખોટી દોરવણીથી
એ ધરાદો અમલમા આવી શક્યો નહિ. નેક અમલખાનના નામ
પર આવેલું ફરમાન તેને મોકલવામા આવ્યું. તેનો જવાબ આવ્યો કે
અમામદનહના ગુજરાત બાદ એ પરગણા નાસરજગના તાજુમા ગયું છે,
તેથી તેની પરવાનગીની જરૂર છે. પાદશાહની ફરમાનના મધ્યે (કાર-
લાગીએ)ની મહોમાહેની દુસ્મનાવટને લીધે તેઓ એકબીજાની મામે થતા
અને મનાગણી કરતા હતા. મરાઠાઓના હુમલાથી સામ્રાજ્યના અધિકારમા
ધણી નગણાઈ અને અનિશ્ચય નિર્બળતા આવી ગયાં હતા, તેથી હજૂરથી
તરફથી આવના હુકમોને તાબે થવું બેઠકે એ ભાવજ તદ્દન અદશ્ય થઈ
ગયો હતો. તે હુકમનું શુ થાય છે તેનો કોઈ ખુલાસો પણ પૂછતું નહિ.
જવાનમર્દખાને આ અરસામા પોતાના હોકમઓની સુચતની ક્રિયા કરી તેની
ખુશાલીમા જમણવા કરવાનું ઠેરવી તે શુભ કાર્યનો મહોત્સવ ઉજવવા
અને મુખારકબાદી લેવાને કારણે અચરક્ષીને વેરો લેવાની નવી પદ્ધતિ ફરી
પાછી આપુ (સજનન) કરી; અને તે વસૂલ કરવા માટે અમનદારો

નીમી દીધા ને તેમણે તે રકમ વસૂલ કરી દીધી મહમદજગ, ઘોઘા(ના)
 ઝમખાતી, પાટણમા ગડનુ મૂગ થઈ પડ્યો, અને તે રહેત કમજો લઈ
 લીધુ ત્યા રાત્રિ પમગવવા જનાનમર્દખાન તે તગ્દ ગયો અને બદોખનત
 ડરી પાડો ફર્યો ફિદાઉદ્દીનખાન કે જે થોડો વખત થયા આતમુખે
 જઈ ગ્લો હતો, તે ત્યા ગ્લેનાથી તથા નાનાયમ ગાણુમોની સોમન કે જે
 એક જાનનો મ્હોટો ના । જે તેનાથી, કટાગી ગયો હતો, તેથી તેણે પાછા
 શહેરમા આવી ગ્લેવાની રજા જવાનમર્દખાન પાસે માગી પરતુ તે તેમ
 કરવા દેવા ગણ નહતો અને આગના ઉપકાર ભુતી ગયો હતો, તેથી
 લાચાર થઈ ભરૂચ જઈ ત્યા ગ્લો ખંડેરાનના નાયમ તરીકે સેવક
 મનો માણસ ગણેમા આ યો જનાર્દન પડિત લશ્કર લઈ મોજો ખેડે
 આની પહોચ્યો અને ત્યાથી ધામદાણાને નામે બેઠગર રૂપીઆ ઉધગવ્યા,
 અને વહીયાન તથા ખીજ જગાઓ તગ્દ જમામદી કરના ને પેશકશ ઉવ-
 રાવવા આનતો થયો દુકાનોનુ ભાડખાણ કે જેની આનકમાથી ન્યારથી
 શહેર સ્થપાયુ ત્યાથી ફકીરોને તથા ગરીબોને તનખો (દાન) અપાતો
 હતો તે ટેનાએક નિધનમતોપિઓ (દાન થતુ અટકાવનાગઓ) ખી
 રીખનણીથી જવાનમર્દખાને બધ કર્યો, અને દાડી પીટાની ખેગત રૂપે થતા
 પરિન કાર્ય (મદાનત)ના દરનામ એવા બધ કર્યા કે ફરી તે ઉવડવાજ
 પામ્યા નહિ અગદુનહુસનખાનને કાઢી મૂકવાથી તનનરે થયો હતો તેથી
 ગઈ બહાનુ મદી અમદાવાદથી બહાર નીકળી વડોદરા તગ્દ ગયો ને
 ત્યાથી ભરૂચ સુધી જઈ પાટનગર તગ્દ આ યો ગયો

સુરત બદરે સૈયદ અચ્છન અને અલીનવાઝખાન વચ્ચે
 ટંટા કિસાફના વટોળીઆનું ઉભુ થયું; હાકેમના
 ઓલ્લા માટે મફદર મહમદખાનને બોલાવવો:
 હાકેઝ મમદખાન હખગીએ કિલ્લો મર
 કરવો; સૈયદ અચ્છનનું મુખઈ જવું

સકદર મહમદખાનનું કંઠા સુમે જવું, મુનના મુમાગક બદરે સૈયદ
 અચ્છનન હાકેમ તરીકે આધમા બાગવના માડવું, અલીનવાઝખાનનું
 નાયમ નીમાવું, હાકેઝ મમદખાન હખગીને તેના તનખાના બદનામા

ઉપજામાંથી ત્રીજો ભાગ આપનાના હાથવનું થયું, એ મધણી દડીખો પૂર્વે
 ચિંતાથી, અનયમ ત્રીજો વર્ણવતી કથમધી લખાઈ ગઈ છે આ
 અગ્નિય જમાનાએ જે થોડો વખત ચારી આપી તે થોડો વખત ત્યાના મહ-
 વારીઓને ખુદામગ્ની ને માનમારીઓના ત્રાસમાંથી દાઈ પણ તન્ગ
 (હાસાતોગી) વિના નિશ્ચિતતા ને આગમ મળ્યા, પણ તેથી આ ત્રીજા
 આકાશ અને દુષ્ટ (દલકટ) આમમાનને તેમની ધર્મો થઈ, અને (એ)
 આદેખાઈને લીધે તેમને (ઉજાના) ગર્ભના દાણાની માફક જેનેનીમા નાખી
 આમમાની રંગના કિંદનાની દિશાનપર હાકપટના યત્ને જોઈ તેમાંથી
 મિતના (બખેડા)ના પાથર ત્યાના વનનીઓની નિશ્ચિનનાની દુનસાડીપર
 ફેંકવા માડ્યા, અને પોતાની માફક તેમને પણ ચક્રના વમળમાં
 નાખી દીધા

આ મિવાય આમમાનને ખીજુ કામ નથી,

કે જેને પગિણાએ એક મિતને ખીજ મિતથી જૂદા પાડે છે

(આસમાને) જ્યાં જ્યાં ટોચ દીધું ત્યાં ત્યાં તેને નીખેરી નખ્યુ
 આ કથનની સાબિતી એ છે કે, મુતમદીના ઓદ્ધાનું કામકાજ સેવક
 અચ્છનને અલીનવાજખાનની અધિમરૂપી હથેલી અને સત્તારૂપી કમળ-
 મા છોડી દીધો પોતે મિતનાની અંદર એકઆશમ ને મોજમજા કરતો ખેરો,
 એટલે ખુદામદ તાજ શેજગાર ગપુનાર ખુદામદખેરો તથા પ્રપચી વપની
 ઓતી એક ટોચીએ પોતાની સત્તા જામે તેવે વિચારે એક યોજના રચી,
 અને પોતે તેનું જાણ વિચારનાર હોવાનો દેખાવ કરી, હાફેઝ મસૂદખાન
 કે જે મફદ મહમદખાનને કાઢી મૂકનાની આખતમાં તેની જોડે મળી
 ગયો હોવાથી તેમની વચ્ચે મૈત્રી થવાથી, તેના મદદગાર તથા સહાયક
 તરીકે જેણે એક જાનની ખ્યાનિ પેદા કરી હતી, અને જેની નોકરીમાં
 માણસો દાખલ થયા હતા (જેણે એક લરકડું ઉભું કર્યું હતું), અને જે
 જોડી (કમ) આખતો લીધે સૈયદ અચ્છનનાપર ઉપચાર કર્યો હોય એવું
 બતાવતો હતો, તે ધમ્માને તેમણે (ખુદામદીઆઓ)એ ખીજ રૂપમાં બતાવી
 તેના (સૈયદના) મનને તેની (હાફેઝ મસૂદખાનની) વિરદ્ધ મરી દીધું, અને
 તે તેનો શત્રુ હોય એવું દર્શાવ્યું તેમની બનાવની વાતોને સૈયદ અચ્છને
 સાચી માની, અને તેનો ઈનાજ કરવા અને ગરતો શોધવા પોતાના મન
 માથે વાત કરી હતું કે,

વેર વાળવાની ઈચ્છા ગાખનાર શત્રુથી મેદરકાર ગદે નહી,

તે ન્હાનો હોય તોપણ તેને ન્હાનો સમજવો નહિ

ગતાપગનો એક કોંગ પણ ને આપણો શત્રુ હોય,

તો બનનાન્નેગ છે કે એકાએક તે આપણા પગને વાગે

જે વખતે ખેતગે લીનાછમ થઇ જાય છે અને નવો ઘણો કાપરાની મોસમ આવે છે, તે વખતે મજેગનશાત્ એક દહાડો થોડા હુળારીઓ તથા સોમતીઓને લઇ હાફેઝ મસૂદખાન વન (ખેતગઉ પ્રદેશ)ની ધાગપર થતી લીસાતરીની મોજ માણુના, એટલે તાન્ને બૂજેલો દાણો જેને ગુજરાતીમાં “પોક” કહે છે તે ખાવા, સહેર બહાર ગયો. સૈયદ અમ્મનને એમ લાગ્યું કે તેના સુહાગ્યે અને નખીમે ચારી આપનાથી એવો પ્રમગ આવ્યો હતો, એટલે પોતાનું બહુ વિચારનાગઓની મવાહ તથા દોનણી પ્રમાણે વર્તી માવચેતી ને દૂગેશીની લગામ છોડી દઇ સહેરપનાહ મેટના ચોકીદારને, દગવાળ બધ કરી દેરાની તથા તે(હાફેઝ મસૂદખાન)ને અદર આવના અટકાવવાની ખબર એક ઝડપી સનાગ માથે કહેવડાની દીધી તે મયાગ દોડતો દરેક દગવાળે ગયો અને તે બધ કરનાનો હુકમ આપ્યો આ બામતની હાફેઝ મસૂદખાનને તરતજ ખમર પડી, એટલે બને તેટલી ઝડપથી તે પાછા ફર્યો, અને ત્યારે દગવાળે આની પટોન્યો ત્યારે તેને અદર આવનો અટકાવના માટે તે બધ કરેલો નેયો, એટલે તે છોડી ખીજે દરવાળે ગયો, તેમ કરના કરના વગીઆની દગવાળે પહોંચ્યો, તે વખતે તે દગવાળે બધ થતો હતો, એટલે ઉતાવળ કરી આગળ દોડી જઇ, પોતે અદર ફરી પડ્યો, અને પોતાને ઘેર આની આમ કરનાનું કાગ્યુ તથા આવી રીતે નર્તવાનો સખખ સૈયદ અમ્મન પાસે જાણના માન્યા એક નોકરડી નાસી ગઇ હતી તેને પકડવી હતી એવું, ગુનાહ કરતા ગુનાહથી બદતર (ફુટતર), બહાનું બતાવ્યું પણ તેથી હાફેઝ મસૂદખાનના મનમાં જે મશય ને વહેમ પેસી ગયા હતા તે દૂર થયા નહિ, અને તેથી પોતાના મગ્સાણુ તથા બચાવ માટે આગળ કરતા પણ વધારે તૈયાગ ગહેવા લાગ્યો, અને છૂપી રીતે પોતાના મનરૂપી ખેતગમા દુશ્મનીનું ખીવાવ્યું હવે સૈયદ અમ્મનના સુહાગ્યના દહાડા ફુર્લોગ્ય તરફ વળતા હતા, અને આ કપડી જમાનો તેના મળધે બેવફાઇને રસ્તે ચાલતો હતો એટલે જે જે તદખીર તે ચોજતો ગયો તેની અસર ઉવગી થના લાગી, અને જે જે ચોપાટ તે ખેનતો ગયો તેમા તેના દાવના પાસા ધારેલી મતવબથી ઉધા પડવા માડ્યા, અને તેની ધરજના મહેરા માત થવા લાગ્યા, અને તેની મતવ બના મહેરાપર નિરાશારૂપી વધારાના (પાસાનો) દાણો પડ્યો

તારી તદખીર પાસાના જેવી છે તકદીર પાસાના દાણા જેવું છે.

(પામ) તારા હાથમા હોય છે, છતાં (પામાના દાણા) તારા હાથમા નથી.

આ વખતે એના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે વલીલતા ને ઠાળી નામનો માણસ જેઓ તેગળેજખાનના વખતમા મારા માઠા કામ કરવાના મળેપ દતા તેમણે મારી પેડે ખુશ બેગી કરી દોવી જોઈએ, તેથી તે બાબતની તપાસ કરાવી તેમને દંડવા. જાતી અન્યથી તેઓ તેના મનની છૂપી વાત મમજી જઈ સૈયદ ઇદરસના મદ (દગાહ) આગળ જઈ તેમા પેસી ગયા. સૈયદ ઇદરમના મુગ્ન બંદમા-બધા શિષ્યો દોવાથી તથા તે પવિત્ર જગા દોવાથી એવું નક્કી થયેલુ હતુ કે ત્યાં દાખલ થએલાને કોઈ કાંઈ ઇજા કરી શકે નહિ, બપેડ એમ કહેા કે તે એક રક્ષણની જગા (Sanctuary) થક પડી હતી. તેઓ અલીનરાજખાનના વમીતાના માણસ દોવાથી તેની મલાહ મુજબ તેઓ આની ગીતે ખમી મઝેવ દોવા જોઈએ એવા ખ્યાલથી સૈયદ અમજનનો તેને માટે અભિપ્રાય બગડી ગયો, અને તેને એવો મદેશો મોકલ્યો કે તુરતા તુરત તેણે થોડા વખત માટે દારૂપ સર (આનદનુ મ્યાન) ધુગદાનપુર કે જે તેનું મળવનન અને જન્મસ્થાન હતુ ત્યાં ચાલ્યા જવુ, અને સુગત બદરમા ગયેલુ નહિ તેના ખ્યાલમા પણ કદી આવેથી નહિ એવી આ ત્રામજનક ખબર સાંભળી તે મુઝાઈ ગયો (શુ કરવુ તે તેને સૂઝયુ નહિ). પરંતુ બીજને કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી એવુ બહાનું કાઢ્યુ કે મુમાર્રીનો સામાન મારી પાસે નૈયાગ નથી, પણ તેથી કાંઈ વચ્ચુ નહિ અને એવો જવાબ મળ્યો કે શહેર બહાર બાગમા જઈ મુકામ કરવો અને ત્યાં જરૂરી ચીજો પહોચાડવામા આવશે ન છૂટકે તે પ્રમાણે જઈ તેને ગહેલુ પડ્યુ. તેણે પોતાના મામાની મત્તા નિર્મૂળ કરવા માટે શત્રુનારૂપી ક્રમ કરીને બાધી ખગતનાના પ્રતાપ વિવાય આવી વાત બને તેવો મંલવ ન દોવાથી, કારણ, કહ્યુ છે કે,

કોઈ મુઝક જીતવા મ્નજોતો હોય

તો પેસો બેગો કરી (તેના વડે) લરકો ઉજુ કર.

લગઈ વખતે ખાલી હાથનો બહાદૂર લડયો

તે પાખ પીંછા વગરના શિકાર વખતના બાજુ જેવો છે

ન્દાર ને દાવવિનાના મિહમા

ચિત્તા સાથે લડવાની શક્તિ હોતી નથી.

તેણે હુબકી મારનારી દીર્ઘદંતિને વિચારના દરીયામાં ઉતારી. ઇશ્વરે-
 વ્હાએ તેને સહાય કરી, અને તદ્દનીર રૂપી એક એવું મુલ્યવાન મોતી
 તેને હાથ લાગ્યું કે જે તકદીર (ત્રિધિ)ના મોતી જોડે મૂલ્ય ને વજનમાં
 ટકી શકે, એટલે કે સફેદર મહમદખાનનો પુત્ર વિકાર મહમદખાન જે
 તેની સ્ત્રીનો લાભ (સાજો) અને બેગઝરખાનનો જમાઇ થતો હતો,
 અને જેને પોતાની મા તથા સાસુ તરફથી તેમણે બેગા કરેલા ખમનાની
 માહિતી મળી હતી, તેને પોતે એક વિશ્વાસુ માણસ જોડે કહેવડાવ્યું કે,
 જો તે તેની જોડે મળી જાય તો, સૈયદ અમ્મનને ઉચલાવી પાડી, સફેદર
 મહમદખાન જે ઠંઠા સૂખામાં નિગશાના જંગલમાં ભટકતો હતો તેને
 બોલાવી લઈ આગળની સત્તા પાછી અપાવીએ. પોતાના હાથમાંથી કિલ્લો
 જતો રહ્યો હતો અને પોતાને બીજાના હુકમ મુજબ વર્તવું પડતું હોવાથી
 વિકાર મહમદખાનને શરમ લાગતી હતી, અને ભય અને આશા વચ્ચે
 ભટકતો તે જિંદગી ગુજાવતો હતો. સફેદર મહમદખાનના મંબંધીઓને ત્યારે
 ખબર પડી કે તેને પાછો આણવા મંબંધી વચન અપાય છે, ત્યારે તેઓ
 તેની જોડે સંગત થઈ ગયા અને એ કાર્ય માટે જે ખર્ચ થાય તેનાં
 સાધન બેગા કરવાની જવાબદારી માથે લઈ તેને ઉત્તેજન આપ્યું.
 હવે ત્યારે એ બાબત મંબંધે અનીનવાજખાનને ખાતરી થઈ એટલે તેણે,
 હાફેઝ મસૂદખાન કે જેને શહેરમાં આવતો રોકવા માટે દરવાજા બંધ
 કરાવી દેવાડાવ્યા હોવાથી સૈયદ અમ્મન જોડે અણખતાવ હતો, તેને પોતાના
 મનની વાત જણાવી પોતાની જોડે જોડાવાનું નોતર દીધું. તેણે તેમ કરવા
 હા કહી. પછી તેમણે એકબીજા જોડે મસલત કરી, તે મુજબ એક દહાડો
 મંબધાકાળે પોતાનો વેશ બદલી, સૈયદ અબ્દુલ્લા હાફેઝની સાહેબની સાથે સંતતસ
 કરી, કેટલીક ભેટ સોગાત મોકલી, મહમદ આવી દાખલ થઈ ગયો અને
 પોતાના મનની મુરાદ બર આણવાને માટે જોઈતા સરજામના તીરાને
 અંદેશાની કમાનના ખાચામાં મૂકવા માટે છૂપાઈ બેઠો. હાફેઝ મસૂદખાન
 પોતાના રક્ષણ માટે માણસોની જે સખ્યા રાખતો હતો તેમાં હમણા કેટ-
 લાક જુના માણસોને ફરી નોકરીએ રાખી તેણે વધારો કર્યો હતો; તે પણ
 તેની હિમાયતમાં રહ્યો. સૈયદ અમ્મનને આ બાબતની ખબર પડી ગઈ.

વિસ્તૃત ફુનીઆ તેને મન સંકુચિત થઈ ગઈ.

વિસ્તારવાળું આકાશ પાજરા જેવું (સાકુંડું) થઈ ગયું.

તેને પાછો પાડવા તથા બખેડાના અગ્નિને શાત પાડવા મહમદ
 હાશમ નામના પોતાના બક્ષીને તે કામપર નજર રાખવા નીમી, આગલા

તથા પાછળથી રાખેલા સિપાઇઓની એક ટુકડી માથે દરબારનું રક્ષણ કરવા નીમી તેને પોતાક આપ્યો.

અરે તું! કે જે આદુળ વ્યાદુળ હોવા છતાં સલામતીનો પોતાક પહેરી રહ્યો છે તે, તાગ જન્માશ્વરમાથી તારી છાતી ચીરાવાની ક્ષમ ધડી છે તે જોઇ રાખ.

તેમજેગખાનના હુજરી ગુલામો, નામે મિસ્તાહ, કામમને ઝંદર કે જેઓ શૌચથી અયુક્ત ન હતા, તેઓએ પોતાના ધણીના ભત્રીજા વિશ્વર મહમદખાન જોડે મળી જવું બહેનર ધાર્તું, અને સફર મહમદખાનને પાછા લાવવાના છે એવા શુભ સમાચાર માલગી તેના મિત્ર મંડળમા દાખલ થઇ ગયા. વળી બીજી એક ટોળી કે જેને અલી નવાઝખાન જોડે વસીયો હતો તે પણ મૈયદ અચ્છનથી છુટી પડી તેને મળી ગઇ. પોતે જે કામ પડદા પાછળ કરતો હતો તે પડદો હવે અલી નવાઝખાને ફર ક્યો અને ઝાહેર, મીને ખબર પડે તેવી, રીતે સિપાઇઓને ટોળે કરવાના કામમા લાગી ગયો. પોતાની મદદે હાફેઝ મસૂદખાને ડંડા રાજપૂરીથી એક ટુકડી બોલાવી હતી તે હુજરીઓની ટુકડી ત્યાંથી તેની માગણી મુજબ આવી પહોંચી. બખેઝમા વેપારીઓની માલમત્તા નાશ પામી હતી, તે પરથી તેમણે ધડો લીધો હતો, અને મર્ષથી ડંખેયો દોરીથી ખેંચી, એ કહેવત મુજબ, તેમણે સૌએ પોતાના જનમાવનું રક્ષણ કરવા યથા-શક્તિ સિપાઇઓ ગમી લીધા હતા અને પોતાના મકાન બંધ કરી બેઠા હતા. જે કે હાફેઝ મસૂદખાન અલી નવાઝખાન જોડે પરસ્પર સોગંદથી દંડ કરેલા કોઝ ને વચનથી જોડાયો હતો છતાં તેને એવો અટિશો ગ્રહેતો હતો કે રખેને છૂપી રીતે સૈન્ય અચ્છન અને અલી નવાઝખાન એકબીજા જોડે મળી જઈ ઝાહેર રીતે આવી ગોળા (બનાવડી) લડાઈ લડના હોય, અને અંદરખાનેથી તેને આક્રમણની જાણમા કમાવવા પ્રયત્ન રચના ટોય. આવા વહેમથી તેનું મન વ્યગ્ર રહેતું.

જેમ હિમાજમા મદ [આકડા ઉપર દોગતી લીટી] હોય છે તેમ હું કામનો અને નકામો (બંને) છું.

અને એવા અસ્થિર અને તે વખત વીતાડતો હતો. આખરે બહાદુરી પામે દરબારમા લગભગ દસહજાર ગ્વાર ને પ્યાદા જમા થઇ ગયા, અને લગભગ પાંચે નજાતા ચએલા કરાર (ખત) મુજબ સિપાઇઓમા વહેંચી

આપવા માટે દિસાળ પેટે સૈયદ અચ્છને વીમહજાર રૂપીઆ મોકલ્યા. અલી નવાઝખાનને તે બાબતની ખબર પડતા, વહેલો તે પહેલો, એ કહે-વત મુજબ વતી અગમ બુદ્ધિ વાપરી, પહેલા જમાદી માસની આગણી-સમી તારીખે,

મવારના પહોઝા ત્યારે આકાશના સરદારે

વેરથીજ ભરપૂર થઇ દવા છોડી દીધી,

ત્યારે આ ઝડપી ઘોડાપર સવાર થઇ

ચળકતી તરવાર મ્યાનમાથી ખેંચી

સગપણના મનધને તોડી નાખી, ઝડપ અને ત્વરા વાપરી, ડોટના દગવાનના ગ્હેવાળોને મારી હમાવવા તથા દરબાર હાથ કરવાના ઇગદાથી પોતે ઘોડે ચડ્યો, અને લડતા લડતા ટેટવાક દરવાજા કબજે કરી પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને હવાયે કર્યા એ ઝપાઝપીમા અને પક્ષના ટેટવાક માણસો માર્યા ગયા ને કેટલાક જખમી થયા આથી હાર્દેઝ મસૂદખાનની નજર આગળથી સશયનો પડેો ને કપટનો વહેમ દૂર થયો, તેથી તેણે પોતાના માણસોને મદદમા તથા મોરચા બાધના મોકલ્યા, અને પોતે પણ લડાઈ માટે તૈયાર અને યુદ્ધ માટે બ્યવસ્થિત થઈ વાટ જોતો જોડો. તેની શીખ વણી મુજબ ને અચના અનુસાર વેપારીઓ સઘળા એક સંપ થઈ ગયા, અને એ લડાઈમા ભાગ લેના તેમણે પોતાના સિપાઇઓને મોકલ્યા. દરેક તરફથી બંનેજાના અગ્નિની શીખાઓ બળવા માડી.

એક દુષ્ટ બળવાખોરના બળવાથી

દરેક બાતૂએથી ઘણા બગવા ઉઠ્યા.

બક્ષીની સગદારી ને આગેવાની નીચે સૈયદ અચ્છનના જે લશ્કરે આ ટટાનો અગ્નિ શમાવવા કબર કસી હતી, તે લશ્કર જેની રીતે નદીનું પૂર શહેરમા પેસી ગયું છે તેવી રીતે મધળા રમ્તા તથા ગંથીઓ બધ કરી દેવા માટે પથરાઇ (ને રોકાઈ) ગયું, તેથી મામો પક્ષ નદી તરફ વળ્યો, અને મુક્તિ કરી બળગના ગ્નાપગ રહેનારાઓના મકાનોમાં આવેલી દુકાનોને આગ લગાડી કાઢ્યું ત્યાથી દુશ્મનો તરફથી હુમલો આવનાનો કાઈક મબવ લાગેો હો, અને તેમણે એમ ધાર્યું હતું કે કદાચ એ આગરૂપી દીવાલ તેમને આગળ વધતા અટકાવે સુગત બંદગના ઘણા ધરોની દીવાલો ને ઝાપરા વામવળીના બનાવેલા હોવાથી એકે ભડકે તે મળી ઉઠ્યા, અને એક પાડેશીનું ઘર મળગતા બીજાનું મળગ્યું, અને ત્યા ત્યા એ આગ પથગઈ ત્યા ત્યા લીધુમૂક બધું બાગી નાખ્યું.

એમ કહ્યું છે કે આકત (એપ) એક પાકોશી પાસથી ખીજને ઉડે છે; એવું કયું નૃકસાન છે કે જે (લગણના) ગળાને ચતા પાલવ સુધી ન પહોંચી જાય ?

ઉપલી કહેવત ખરી પડી. આખી પૃથ્વીને આગ લાગી ને લાચાર માણુમોના મન એકાદ ગયા, તો પણ (તેની ગરમીથી) તેમના શીર્ષની નમ જળા પણ વેગવતી થઈ નહિ, અને તેમની બહાદૂરીની રંગે જરા પણ જોશ (ઉદ્ગળાદ) પડ્યો નહિ. હૃદયપલટો કગવનાર ધધ્ધરે એકદમ તેમના મન ફેંચી નાખ્યા, અને તેમને લડવાનો વારો આવે અને તેમને હથીઆર વાપરવા પડે તે પહેલાં તો તેઓ યુદ્ધ કે લડાઈ કર્યા સિવાય પૂરું ફેરવી ચાલ્યા ગયા, પોતાના નોકરો તથા સાથીદારોને જોડે લઈ બહારી હાઈઝ મસ્જીદખાનને શરણે આવ્યો, અને મિપાછઓના ખરચ માટે જે રકમ (આગલી) રાત્રે મળી હતી તે આખી રકમ તથા એક ઘોડો ભેટ ધરી, જે બાકી રહ્યું તે રત્નામા જોઈના ભાયા તથા ખોરાક માટે રાખી લઈ પોતે બહાર નીકળી પડ્યો, અને પેલી કહેવત-જીવતો રહેલો પહેલવાન લોકો-મુજબ પોતાનું સિર સલામત ગળી લેવું મળ્યું. સરદાર વગરના સિપાઈઓ, ભરવાડ વગરના ઘેટાના ટોળા ને માથા વગરના ધડ જેવા થઈ ગયા, અને ત્યાં જોને મલામત થઈ બચી જવાનો ખૂણો હાથ લાગ્યો. ત્યાં તે ભગઈ બેઠો, અને પછી અલી નવાઝખાનનો વરીયો મેગરી તેનો મદદગાર થઈ પડ્યો. બીજી દીવએ વગર અટકાવે અલી નવાઝખાને દરબારમાં દાખલ થઈ, ઘોડાના લમેવા, હાથીયાન, તથા બીજી માલમતા કબજે લઈ રાહદ મદમદખાનના નામની દાહી પીટાવી, અને કિશાપર મોરચા બાધ્યા, ને તે કોખક જેના મજબૂત પાયાવાળો.

કાદ, જેનો દગવાળો સિકંદરની દીવાલ માફક લગાઈમા
(ટકી સફે તેવો) હતો,

આકાશ જેના કિલ્લા ફરતા પુસ્તાની ધૂળ જેવું હતું,
વગર શંકાએ (કહી શકાય કે) ને કિલ્લો બાધનારે
તેની ખાઈને પૃથ્વી નીચે આવેલી માછલી સુધી, અને
તેના કાદની ટોચને ચંદ્ર સુધી પહોંચાડી હતી.

એ કાદના ઝણે માગપર મજબૂત અને અજાના મુખડા જેવી કામાની તોપો ગોઠવેલી હતી, નેમાથી જોવા છાડવા માડ્યા, અને દરબાર પગ, હાઈઝ મદમદખાનના મહાનયત તથા આમપામ ને મામેના મોરચાપગ યજો આનરાન્ય કરાનો વગમાદ વગસવા માડ્યો.

(નખતેયના) દારૂગોળાના અગ્નિથી તે લગ્નઘરે જ્વેશ પડ્યું,

તોપના ગોળાઓથી માથા ને મગજ નરમ થઈ ગયા.

ખોપરીમાના મગજને છિન્નલિન્ન થઈ ગયા,

શરીરને જ્વેશની ઘેવછાથી માથા મુકત થઈ ગયા.

આકાશથી પાતાળ સુધી વિનાશ થઈ ગયો,

જાણે આખી દુનીયા અધકાગમય થઈ ગઈ.

તોપમાના અગ્નિએ અંગારા વરસાવવા માડ્યા

અને (ગુસ્તનો) આખો કોટ તે અંગારાથી જલ્દનમ જેવો થઈ ગયો.

સફેદ મહમદખાનના નામની દાડી પીટાતી માલળી, અંગ્રેજોના

કમાન, મીસ્તર લામે, હાફેઝ મસૂદખાન, કે જેની તલવાર આ બખેડામા

આકાશ સુધી ઉછળી હતી તેને મદદેશો કહેવડાવી મોકલ્યો કે સફેદ

મહમદખાનને દાડી મૂકતી વખતે એક દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામા આવ્યો

હતો, જેના પર સઘળા વેપારીઓએ પોતાની મહોર કરી, તેમાના મજદૂરને

સોનનથી દડ કર્યો હતો કે લવિખ્યમા તેને પાછો હટાવત પર લાવવો નહિ.

એ દસ્તાવેજ પર સહી મિકે કરી આપવામા મહે ડીવ કરી હતી,

જના પાછળથી પચની વિરહ ન જતા મહે તેના પર મહોર કરી આપી

હતી. હવે ત્યારે એના નામની દાડી પીટાવનામા આવે છે અને તેને પાછો

લઈ આવવાના મનસુખા થાય છે, ત્યારે તે ક્યા કાગળથી થાય છે? હમારી

અંગ્રેજ પ્રજા વચનનો ભંગ એને ધિત્રાગ્યુક્ત આચારોમા સીધી વધારે

ધિત્રારગ્યુક્ત ગણે છે; તે વચનમ ગના દોશ ઉપનત જે માલુમને તમે શહે-

રમાથી હાકી કાઢી ગમડતો કરી મૂક્યો, અને જેને કાઢી મૂકવા માટે આદ

આદલો પ્રયાસ કર્યો હતો અને જેને માટે આના ઓલકરા કરી દૂક

વચનો આપ્યા હતા, તેને ત્યારે અધિકાર પાછો મળે ત્યારે તેની પામથી

લવાઈતી આશા ન જ રાખી શકાય. આપણુ (તેને હાથે) લખુ થજે એવી

આશા મખની નહિ આની રીતે કામ લેવાય છે તેમા મારી ગત નથી,

તેમ હું તમારી જોડે મમત પણ નથી એમ કહી તેણે પોતાના મકાનને

લાતીપર મોગ્યા હિમા કર્યા એમની બાપામા “વાતી” તે મકાનને કહે છે

કે ત્યા તેઓ જુદી જુદી જાતનો માન, કાપડ વગેરે ખરીદે અને વેચે છે.

દુકામા સૈયદ અમરજીનો પક્ષ લેવાનો જુઓ મીંગા લામે પોતાની

હીમત પર લઈ લીધો અને તેને મદદ કરવા મખત કમર કમી.

તેનું વેગ વેવાને કમગ નમ કમી

અને પત્થર જેવા હૃદયને યુદ્ધ માટે તૈયાર કર્યું.

અને મમ્મજ્ઞાન જેડે તોપણ મરકતો મારો શરૂ કર્યો ને અલીનરાજ
ખાન ॥ મોગ્યાઓપણ ગોળા કડવા માગ્યા અલીનરાજખાને વિદ્યાર
મદમદખાન તથા હાંદેજ મમ્મજ્ઞાન જેડે મમન કડવા એક મળા લગી,
અને સફદર મદમદખાનને જોલાવવો કે નહિ તે વિશે વિચાર કર્યો ને
કર્યું કે—

આ કામ ઉપર આપણે એની ઝાપ એગાડીશું
કે જેથી જમાનાની આખ પણ વિગમ્ય થશે

મમ્મજ્ઞાનો અભિપ્રાય એવો થયો કે ત્યારે હવે અંગ્રેજોનો કમાન
આપણી વિરુદ્ધ થઈ બેઠો છે ત્યારે વનદાઓ કે જે તેમની જેડે હરીફ
હોતો હવે રાખે છે તેમને આપણી જેડે મેળવી લેવા અને આ મમ
તેમને સોપવું વનદાઓએ તે વાતની લા કહેવા થોડા વહાણુ ઠંડા તરફ
મોકલવા કે જેમા અંગ્રેજો વગેરેને ખબર ન પડે તેવી છુપી રીતે તેને
લઈ આવે અલીનરાજખાને એ ખુશખબર મફદર મદમદખાનને કરેવા
માટે એક મસદ ગણને રગને ઝટપટ ગવાના કર્યો, અને જે જે બન્યું હતું
તેના મમાચાર અપતી હમીદન લખી જણાવી

કાગળ વાચનાની સાથેજ તરત મવાર ચર્મ જા,
કાગળ તારા વિના શોમાણુ ચર્મ મયો છું

મીઠતર લાંમને આ યોજનાને યુક્તિની ખમર પડતા તેણે લગવક
માણુસો માથતા કેટલાક ગનમના, નદીનું બાક સાચવવા મોકલ્યા, કે જે
વગર નાખનાની જગાએ લગ કરી, પડી ગઈ, આસપાસથી બારામા
દાખન થતા વહાણો પર નજર ગાળી તેને દાખલ થતા અટકાવે દુમમા,
મિલ્લાપરથી તેમજ અંગ્રેજોના મકાનો તથા વાલીઓ પરથી તોપ બંદ
કનો મારો ચનારવામા આરનો હોવાથી ધરતી ઉચનપાથન ચર્મ ગઈ,
અને મિપાઈઓ તથા વસ્તીના લણા માણુસો ગોળા વાગવાથી પરતોખને
પથે પડી ગયા અને વેપારીઓ તથા કારીગરોની માનમતા ને લોકોના ધર્મ
બાગ ને બગરને રસ્તે આવેલી દુકાનો નુકાઈ ગયા ને જાગી ગયા

મગણુ પામેનાઓથી પૃથ્વી ઉપર તમે ચર્મ ગઈ
જના મારાઓ તો માગતા સંતોષાયા નહિ

હિન્દનાની સામેથી તે ખાઈના કિનારા સુધી મોગ્યા ને મનામન
ખાઈઓ આવી ગયા હાંદેજ મમ્મજ્ઞાનનું મકાન અંગ્રેજોની લાતીની
પગેશને નજદીકમા આવેલું હતું એટલે દુરમન હાથ વહેતમા હોવાથી એને

ભય રહેતો હતો. લાતીના મકાનો ઝેવાં મળજીત અને સુરક્ષિત હતા કે તોપના ગોળાને યા નીચે સુરંગ ખોદાય તેને પણ પત ન કરે, તે વાત તેના ધ્યાનમાં હતી એટલે ત્યાંના રખેવાળો કે જે હિંદી ખ્યાલ હતા તેમને દુર-તમાં થોડું રોકડ નાણું આપી, લવિષ્યમાં તથા આગળ ઉપર વધારે આ-પવાની આજ્ઞા આપી ફેડી, ચોરી છૂપીથી તે જગ્યા પર છાપે માર્ગો અને તેઓ બહાર જતા રહ્યા અને ઘણું રોકડ નાણું તથા માલમતા લૂંટમાં આપ્યા ગયા અને આગથી તારાજ થયા. આ બનાવ બનવા છતાં પણ મીસ્તર લામે પોતાની સ્વનત્રતા છોડી નહિ અને લડાઈ જારી રાખી તક મળતા વખત એવખત સૈયદ અમ્મનને મદદ તેમજ ફેટલીક જરૂરી વસ્તુઓ, આપનો રહ્યો. લડાઈ કરી કે છાપે મારી કિલ્લો લેવાય એવો અંભવ તો હતોજ નહિ તેથી લડાઈના ક્ષેત્રમાં થતી મારામારી ને કાપાકાપીનો વખત લખાતો ગયો, એટલે આ બખેડાને અંગે દરરોજના ખરચ માટે વિકાર મહમદખાનને મ્હોટી ગકમ તૈયાર રાખવી પડતી હતી. જીવનથી ત્રાસિત મનુષ્યોના ફરીઆદ ને વિચાપે, દુ.ખમાં કુળેલા માણુ-સોની હાથ ને જીમે, આકાશની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી ટોચ સુધી પહોંચી, સ્વર્ગમાં રહેતા દેવો (ફિર સ્તાઓ)ના કાન બહેરા કરી નાખ્યા. વહાણોને સફેદથી આવવાની આ મોસમ નહતી તેથી સફેદ મહમદખાનના આવી પહોંચવા સંબંધે થોડી ઢીલ થઈ, છેવટ, પવિત્ર જિવદળ મામમાં એટલે આ મામલો ઉભો થયાને લગભગ આઠ માસ પૂર્ણ થઈ જવા બાદ વહાણોએ તેને એવી રીતે મુરત મદરે પહોંચાડી દીધા કે કાંઈને તેની ખબર પડી નહિ.

દરીઓ ખેડવામાં આ ક્રામ વિરમય પમાડે તેવી છે,
તેમને દરીઆની કાંઠા બંદીક જ લાગતી નથી.

તે પોતે એકાએક ઝાહેર થઈ ગયો,

તેણે જોયું કે આખી દુનીઆ ખેડાન મેદાન થઈ ગઈ છે,
તેણે જોયું કે ટટા કિમાદનો અગ્નિ જોગથી બળે છે.

તેણે જોયું કે જૂના ને નવા ઘણા ઘરખાર
નુકસાની થતા જડમૂળથી ઉખડી ગયા છે.

આ ગિયનિ જોઈ તથા (એ) બખેડો ઉદાવવામાં પોતાના પુત્ર અને જમાઈએ ઘણું નાણું વાપરી નાખ્યું છે તે જાણી, તેણે તેમને દપકા આપ્યો અને ધમકાવ્યા. પરંતુ વિધિનુ સર કમાનમાંથી છટકુ હતું એટલે તેનાથી કાંઈ ફાયદો થયો નહિ. સૈયદ અમ્મન ખીજા બે માસ ટપી રહ્યો. કિલા-

માંની ખોગકની જાણે ખૂટી જઈ માત્ર જૂના ચોખાપર આધાર રાખવો
 પડે તો હોવાથી, અંદર ઘેરમાં પડેલાં માથુઓને અનિમારનો રોગ લાગી પડે
 અને ધમ્માઓ મરી ગયા, અને જાડી રહેલાઓને પણ મૃત્યુ આવ્યા.
 આથી ન ફટકે, હાફેઝ મમુદખાન કે જેની પાસે મોટું સમૂહ જમા થયું
 હતું તેને મસાદ કરવા જાણ પડતા લેવાનું કહેવાયું. તેણે દરેક જાન્યથી
 પોતાના મનની ખાત્રી કરી, પોતાના છોકરા અદમદને એક દુકાની આપી
 કિશામાં મોકલ્યો અને શૈયદ અમ્મન દિલ્લાના કાઠના મંદૂચિન કેદખાના-
 માથી છૂટો થઈ તેને ઘેર આવ્યો. હાફેઝ મમુદખાને કિસ્સો કબજે કર્યો,
 અને શૈયદ અમ્મનને ઘોડા દડાડા પોતાના મંદુલની નીચે ગાળી, તેના
 મંદુલો સાથે વડાણને અને મુંબઈ મોકલ્યો, ને તે લાંથી ખૂબે બાવા-
 જીવ પેગવા પામે ગયો. આ બનાવ દિ. મ. ૧૧૬૩ ના મહોરમ માસમાં
 બન્યો, અને બખેડાનું પાથરણું મહેલી લેવામાં આવ્યું. અંગ્રેજોનો જે
 ઉપરી (જનરલ) મુખ્યમાં ગયો તો તેણે મીસ્તર લામ કે જે તેનો
 ગુમાસ્તો (એજન્ટ) હતો તેને લખી જણાવ્યું કે શૈયદ અમ્મનનો પક્ષ લઈ
 લાતીની બરખાદી કરાવી, ધ્યાનિક અમલદારો (હાફેઝો)ના (માહોમાંદોના)
 કજબામાં આપણે વેપારીઓએ પડ્યું એ મસાદ ભરેલું નહતું. એ (તમે
 કર્યું તે) બહુ ખાટું થયું. મીસ્તર લામને એવો ખ્યાલ હતો કે પોને આ-
 પેલું વચન પાળ્યું તે બદલ તેને શાખાશી આપવામાં આવશે અને તેનાં
 વખાણુ થશે પણ પગિશ્ચમ ઉત્તરું આવ્યું, તેનેછ તેને બહુ લાગી આવ્યું,
 અને તે માદગીને ધીજાને પડી ગુજરી ગયો. એમ કહે છે કે તેણે એ
 લઈ આપવાનું કર્યો. ટુંકામાં સફદર મદમદખાને હાફેઝના ઓહાની ફરજો
 અદા કરવા માટી, અને ફારેસખાન કે જે હુજૂરગીને મારે અરબી ઘોડા
 ખરીદવાના હામપર નીમાયો હતો અને જેને બહાદુરશાહી અરમાર (લકાપક
 વડાણો)ના દારોગાના ઓહાનું માન આપવામાં આવ્યું હતું, તેને, પોતાનો
 નાયબ નીમવાનું નખી કર્યું. થોડો વખત એ ઓહા પર તે હામમ રહ્યો,
 પરંતુ અક્લીનવાઝખાન કે જે આ આખા મામલાનો હિત્તાદક હોય પુદની
 વ્યવસ્થાનો પાયો પુરનાર હતો, અને જેને એ નાયબનો ઓધો મળ-
 વાની આશા હતી તે, તેથી નાગજ થયો, અને પોતાને મારું લાગ્યું છે
 એમ જણાવ્યું. તેનું મન મનાવવા સફદર મદમદખાને ફારેસખાનની
 નીમણુંક રદ કરી નાયબી તેને સોંપી. તેણે ફારેસખાનને સુરત બંદર-
 માથી કાઢી મૂક્યો, એટલે તે પેસવાના તાબાના વસઈ બંદરે જઈ રહ્યો,
 અને ત્યાં રહી યોગ્ય પ્રસંગ તથા તક મળવાની રાહ જોતો બેઠો. આ

અરસામાં બાલાછરાવ પેશવાએ જ્ઞાનમર્દખાનના નામનો એક કાગળ
એ જામુમે માગ્યો તેમાં મુલ્યવું હતું કે ગુજરાત સૂબાખાનો
મરાઠાઓનો એથો ભાગ તેને સોંપવામાં આવ્યો હતો, અને તેના મંત્રધર્મા
પોતે મુખદેવ પટેવની નીમણુક કરી હતી, માટે તેણે મહાલો અને પરગણાઓ-
માંથી દામાણ ગાયકવાડના નોકરને રજા આપી, મુખદેવ પટેવને મદદ ને
સહાય કરવી. એ સમયમાં પેશવા અને દક્ષણના સરદાર સલાતખજગ બહાદુર
વચ્ચે તકરાર ને મારામારીનો અગ્નિ સળગવા માડ્યો હોવાથી તેનું પરિણામ
લશ્કર મળતું કરવા તથા યુદ્ધની તૈયારી કરવામાં આવ્યું, અને તેથી એ
વાત દીવમાં પડી. આ વખતમાં કાશ્મીના હુમલાઓને લીધે હંઝરત
મહમદ પેગબરના ધર્મનું સંરક્ષણ કરવામાં મુસલમાનો દાલિલ થઈ
જઈ દીવા પડી ગયા હતા તેથી મર્તિપૂજકોએ ઘણી જગાઓપર
દેવમંદિર બાંધી મર્તિપૂજન કરવા માડી હતી, તે એટલે મુધી કે શહેરની
અંદર શાહપૂરમાં એક મંદિરની પામેજ આ ટટાનું સ્થાન ઉભું કરવામાં
આવ્યું, અને બાગીના બાગ પોકાગતી વખતે તથા નિમાજ માટે ઉભા
થવાની વખતે જ કંપનના બોયતા ફૂકડા માકકે શખ ફૂંટવાનું તથા ઘંટા
વગાડવાનું શરૂ થતું અને તેથી મુસલમાનોને નિમાજમાં ઘણી ખવેવ પડતી.
આ ઉપરથી ત્યાંના ખાદેમોએ કાઝી મદગદ નિઝામુદ્દીનખાન પામે એ
હકીકત જાહેર કરી ધર્મના એ રક્ષકને તેથી પોતાના ધર્મ સંબંધી ઘણું
લાગી આવ્યું, તેથી જુમ્માને દહાડે નિમાજ પડવા બાદ મુસલમાનોની
જે જમાન (ટોળી) ત્યાં હાજર હતી તેને લઈ, પગે આવતા તે તરફ
જઈ તે (મંદિર)નો નાશ કર્યો

દક્ષણના સરદાર સલાતખજગ બહાદુરના દીવાન રાજ
રૂઢનાથદાસે પોતાના ભાણેજ હરપ્રસાદ માટે
મુરત ખંદરની મુતસદ્દીગીરીની માગણી કરવી;
અબદુલ ગર્ફૂર રસાલદારને હાથે રાજ-તપા
તેના ભાણેજનું માર્યા જવું; અને તે
સાલમાં બનેલા ખીજ બનાવો

આગળ જણાવ્યા મુજબ મુરત ગરબના જામેડા ને ટંટાદિમાદ બહુ
લાખા પડેલા, તેથી આખી દેશ ને ખામ કરીને, પોતાના જાનમાત્રને

હાની પડોચવાથી વેપારીઓ ખલુ કટાગી ગયા હતા, અને તેમાંથી છૂટવાના
ગત્તા તથા ઈનાજ (શેરના) માટે નિયામ રૂપી કામદ અને અરેશા રૂપી
ખેપીઆઓને આજ્ઞાઆત્મને આસપાસ ફેલાવના હતા, અને પશ્ચિમ એવો
કોઈ સત્તાવાન માણસ હાય કે જે એ મહોગને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે
ને ઉથલાવી પાડે તેનો આશરો લેવો એ મિવાય ખીન્ને ગત્તા તેમને જડયો
નહિ, તેથી દક્ષણના મન્દાર મવાળતજગ અદાદગના દીવાન ગામ કુધ
નાયદામને પોતાના મનને જે દુખ થતુ હતુ તેનો કાષ્ટક અશ તથા
માનના નુકસાનને લીધે પોતાની જે હાયત ચર્ચ ગર્ચ હતી તેનું વર્ણન
લખી જણાવ્યા, મળેગ એવો જાન્યો કે અમદાવાદ મુમાના દીવાનનો
પેશગર, રાય ગંગાદામ, - જે આ જાંધી અધાધૂધીને લીધે દીવાનીનો
પોતાનો ઓઢા માન નામનો અને ઉપલેડીઆ ભોગવનો હતો અને ખેમર હતો
અને શુદ્ધી ગુજરાતના ગર્ચ પણ માધન જેની પામે હતુ નહિ તે પ્રયોગ
વખત થયા દક્ષણમા જર્ચ રાજને મળ્યો હતો તે લેખમનો ગુમે-કે
હતો એટલે તેણે કાષ્ટ કારણ ગોધી લેખકની પ્રશમનિય રીતમાના
પ્રકણમાથી થોડોક ભાગ ત્યા જાહેર કયો અને તેનામા (લેખક નેડે
પીઠા કગવાની) હોસ ઉત્પન્ન કરી અને હમારા મને રમે પત્થન
હાગના હાર ખુ યા મુગન મદરના રહેનારીઓની વિનતી તથા ત્યા થના
દગો દિસાદ નિર્મળ કગાને ઈગદે નામ રૂધનાયદામે, મુકરરમ ઉત્ક્રંત
રખામાન જાનીદમાન કે જેના હાયમા આખા આમાલ્યનો કાગભાગ
હતો તેની મારકને એ અખેજાની હમીકન તથા યએની ખગળી તથા
ત્યાના વનનીઓ અરજી મિતિવત ધર્મધુધુ હુજગશ્રીની ગાદીના પાયા
આગમ નિવેદન કનાથી જણાવ્યુ કે ત્યા મુધી સદ્દર મહમદખાન
સૈયદ અમ્મન તથા તેમનો દરકનો પદા લેનાર ગળીઓ ત્યા આપુ મદેરો ત્યા
રુધી ગકરૂપી શખસને અટકાવવો અગમ્ય છે

એ પ્રાતની ખરાખીનુ મૂગજ એ લોકો છે,
એમને લીધેજ દુનીઆ દુખી ચર્ચ ગર્ચ છે
જો બાદશાહ એમને દૂર કરે

તોગ આ પ્રાત એમના જખેડાથી મુક્ત થાય

વગી મુકરરમ ઉત્ક્રંતને લખી જણાવ્યુ કે કૃપા અને ઔદાર્યરૂપી
દગારમાંથી મુગતના મુતમદીની જગા પર માગ ભાલેજ હુગ્રમાદને
નીમવાની મહેરમાની યાય તો એ શહેર તીર્થરથાને (મકકે) જવાના
દરવાજા જેવુ હોવાથી તે દરવાજાની દરવાની તે અલીમહમદખાન કે જે

અમદાવાદ સુઆની દીવાનીના ઝોદાપર નીમાયા છે, અને જેની સારી વર્ત-
 લુકે પ્રગ્ન ને ગૈયતને ગણ કરી પોતાના આભાર નીચે મૂકી છે, તેને જરૂરી
 ને ચોગ્ય સહાય આપી એપમે અને આ આગ લેવાયો. લેખકને આ વાતની
 ખબર રાય ગંગાદાસના કાગળ પરથી મળ્નર્ધ. ત્યારબાદ ત્રણ ચાં દીવસ
 ભાગ્યેજ ગયા હશે એટલામા રાજ્યએ જે હકીકતનો પત્ર લખ્યો હતો તે
 પત્ર મકરંજ ઉત્કૃષ્ટરતે (લેખકના) વધીવ રાજ્ય રામનારાયણને હવાલે કર્યો
 અને કહ્યું કે તમારો અમીન (કુવ-લેખક) હમારો વિશ્વાસપાત્ર છે,
 અને પ્રાતની િયતિ ને રીતભાતથી વાકેક છે, તેની નજરમા એમ આવતુ
 હોય કે (એ) જદને દક્ષણના તાબામા એપવુ સવાહ લગેલુ છે તો તેમ
 લખી જણાવે એમ નેને સચવવુ, અને તેણે તેનો તેજ કાગળ-કે જે
 રાજ્ય રૂનાથદાસે મોકલ્યો હતો તે (લેખકને) મોકલ્યો (લેખકે) જવાબ
 લખ્યો કે આખા વિશ્વને ખાળી નાખે એવી આગના તે તગ્ હોવા
 ભયુકા, દક્ષણના મગદારની સહાયના પાણી વિના સગી જાય એવે,
 સંભવ હાલ તો લાગતો નથી. સેવકનુ નામ અદ્દ લખેલુ છે પણ તેને
 આ બાબતની કાઈ ખબર નથી, તેમની આગની ઝાળખાણને લીધે તેના
 (લેખક) થી છપી રીતે આવુ લખુ છે ટુંગમા હુમ્મસાદના નામની
 મુતસદ્દીગીરીની સનદ કાદવામા આવી રાજ્ય રૂધનાથદાસે લેખકને નાખ્ય
 અને રાય ગંગાદાસને પેશકાર નીમ્યા, તથા જેહનર સવાર ને તેટલીજ
 સખ્યા પાયદળ અને એક હાથીની મજૂરી આપી, વરસાદની ઋતુ માથે
 આવતી હતી તે પૂરી થવાની ગહ જેતો ખેડો રાય ગંગાદાસનો પત્ર
 આવ્યો કે લેખકે તૈયાગ રહેવુ, વગલુ ફેજ જેરી ફેનગદ આરી પહોચશે
 કે તરત તેને લખક આની મળીતુ પડશે પત્રુ તેનુ થાય તેને માટે
 ઈશ્વરેચ્છા સાનુકૂળ ન હોનાથી, અબ્દુલગફૂર નામના રસાયદાર
 અને રાજ્યને ચક્રગકાટ થના, રાજ્ય અને તેનો ભાણેજ બને માર્યા
 ગયા, અને એ વાત એટલેથીજ અટકી (આગળ ન વધી). તેજ
 સાવમા સલીમની ફેગદલીમા જવાનમદખાને શેખન નામના માણુમને
 શહેર કાટવાવ નીમ્યો. કાઝી નિઝામઉદ્દીનને માટે રિવાજ મુજબ
 હનૂર તરફથી બેટ આપવામા આવેવા પોશાક તથા હાથણી આવી
 પહોચ્યા. તે સિવાય વઝીર ઉત્તમખાલેકની મહોર સાથના બે પરવાના
 આવ્યાઃ એક, બાદશાહી પોશાક ખરીદવા સંબંધે તાકીદ હુકમ, તથા
 બીજો શેખઅહમદ ખટુ ગંજખાનની દરગાહ (ઈશ્વર તેને પવિત્ર રાખે)
 ના મુતવંદી તરીકે લેખકે કામ પર દાખલ થઈ જવાનો હુકમ. દિવાનુદરય

અને જ્ઞાનથી વિજૃંપિત શાદ પીગમહમદ જેઓ જામે મમિજદમાં રહેતા હતા અને લેફ્ટને બોધ આપતા હતા તેઓ પહેલા જમાદી માસની માતમી તારીખે પોતાના અગ્નિતલના મામાને ઉપાડી મોતના મઠમાં ચાલ્યા ગયા. તેમના મુરોદાએ તેમની દબર ઉપર એક ધુમટ બાંધ્યો. કિદાઉદ્દીનખાન જેને ત્રણ દબરની જાન તથા બેદબર સવારની મનસખતું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું ને જે થોડો વખત યયા ભરૂચ જઈને ગયો હતો, તેની છાંદગી રૂપી વૃક્ષ ખીજ જમાદીમામની ચૌદમી તારીખે પડી જતા તે આ કુતીઆની જંગલમાંથી છૂટ્યો.

હારી દયાલી રૂપી વૃક્ષ વહેરવા (કાપી નાખવા), રાન ને દીવમ બેધારી (આવના જતા) કરવતની જેમ શ્વાસોશ્વાસ ખેંચતાણુ કર્યા કરે છે.

રમજાન માસની બાવીસમી તારીખે ઈડરમાં રામ રામસંગ આ લોકમાથી પગેાક સીધાવ્યો. શેખનથી ડોટવાળાં કામ બરાબર ન થવાથી શબ્દામ મામની દમમી તારીખે આગળની માફક તે કામ સક્ષીમને સોંપવામાં આવ્યું જવાનમદખાનના ભાઈ સફરખાનના અસ્તિત્વરૂપી શહેરમાં ચારે પ્રકાર (કફ, પિત્ત, વાયુ વગેરે) ના વિકાર રૂપી બગાડે દેખા દીધી અને તેના પર એકાએક દુમલો કર્યો. તે બગાડ દૂર કરવા તેની તખીયને પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેની સામે ટકી શકવા જેટલી શક્તિ ન હોવાથી નાતવાનીના ખીજના પર પોઢી શબ્દામ માસની સત્તરમી તારીખે ચાર તત્ત્વોમાના એક નિઠરતત્ત્વે દુમલો કરી તેના ધૂળમાટીના બનેલા પૂતળાને તોડી પાડ્યું.

એ ચારે વિરોધી ને બંડખેર નત્ત્વે

થોડા દિવસજ મળ્યા મેંખીને રહે છે.

એ ચારમા એક ખીજ પર ફાવી જાય

જોટલે ખોળીઆમાંથી વ્હાયો પ્રાણ નીકળી જાય છે.

ગોઠ અને દિવગીરી ભરેલે અને જવાનમદખાને તેનો ગોઠ પાડ્યો. આ શબ્દો તેને કાને પડ્યા.

નેવું વરસનો જુકો મરે તો તેમા આશ્ચર્ય જેવું નથી;

પણ માણસો એમ કહે કે આ તો જુવાન માણસ મરી

ગયો છે ભારે તેનો ગોઠ તીવ્ર થાય છે.

તેનો ભાઈ જોગવરખાન ગોઠ દર્શાવરા (ખરખરો કરવા) વીમલ-નગરથી શહેરમાં આવ્યો. આગીસમાં બાદ જવાનમદખાન પરગણાનો

બંદોબસ્ત તથા જમામદી કરના અને સાબરમતીના જમીનદારો પામથી પેશકશ ઉધરાવના નીકળ્યો. અને કાયમ કુતીખાનને શહેરમા પોતાનો નાયબ નીચ્યો. હિસ ૧૧૬૪ ની સાનમા તે મગ પૂ કરી રહેના ગી માસની ૫ દરમી તારીમે પાછા ધરી શહેરના કારભાર મગધે રણ થએના પ્રમ કરના માટ્યા મગમજ ડા જે એનો મુખ્ય મ ભારી હતો અને જેને સ્વાર્થ માપુએની નાતો ચાલગી ૨૦ કર્યો હતો અને જે પાસેથી એક મારી ૨૫૫ ૬૦ રી લીધી હતી તેને પોશાક ને પાનખી આ પી આગમની માફ પાઠો મત્તાપર આપ્યો. ૨૨૭૭ ઉન્મુ જળ મામની બાગી તારી મે વીરમ ગાના દેસાઈ ભાનમોગના ગુમાસ્તા છતાં પગેની દોગવણીથી વીરમગામ તામા ૥ નજૂર ગામે પોતે ગયો તે રખતે ત્યાના મટની દીવાન મચી છત્રની બાપેની હતી તેથી તોપ બૂકનો મારો ચલાવ્યો. જરાનમદખાન લશ્કરની મદદમા ઉભો હતો તે ઉભો ઉભો તે ગામપર ગયો મારવા લશ્કરને ઉશ્કરતો અને ઉત્તેજન આપતો હતો. અમદુલ વાસે બક્ષી આગમ નવી લડતો હતો તેને ગોળી વાગવાથી તે વનાઈ ને પડ્યો, બીજા પણુ ટના પ્રમાય ગયા ને જળમી થયા અમરમાલ એક મદ્રની ગોળી જવાનમદખાન પી જગણી બાજુએ ફુગીની લેડેના ભાગમા વાગી, અને તેની આમડી પર ધસારો પાડી ચાની ગર્ધ એ જગાને લૂગી પોતે ઘડેરમા પાઠો ફ્યો.

આકાશસમ (ઉચ્ચ) દગબાગમાથી ભેટોનુ આવવુ,
આમમાન જેવા દરવાજાની કચેરીના સેવક
(લેખક) ની મનમખમા વધારો તથા
બહાદૂરના ખેતાખની નવાજેશ

આ સદ્બાગવપૂર્ણ માનમા મુકર્ગ ઉત્કર્ષ ન વરખામાન જાવીદખાન કે જેને નરા ૬ બદાશના ખેતાખથી સન્માનિત કરનામા આ પો દત્તો અને વાગવા આગમ જણાવી ગયા મુજબ જે જૂના વખતથી આ મેનમપર કૃપાદષ્ટિ રાખતો હતો તેની વાનામજુ (વિનતિ) થી પ્રતુના અને મિર્તિપૂર્ણ દરેરીમાથી, મદે બાની મદે ચાગ પોમાખની ખામ ખિન, ગતજડીન નગપેન, મો માની (મીન.મગીવાગી) મવાગી તવવાગ પી બેટ આપવામા બાની, તથા મન લગમા નર ૧૬ દગવામા બ પો કે જે અમન ને ઇંમદે.

મળી જતી બેઢજરી ને એકદ્વર મવારની બની, તથા બદાફરનો ખેતાબ, હુડો, તથા નોખતનો (હુકમ) પરવાનો મળ્યો. માથે માથે તેના બાર્ડ તથા (લેખકના) છોકરાઓની મનમગ્નો પણ વધારી ગાને વિનિયમિત તથા સન્માનિત કરવામાં આવ્યા. આ નિત્ય આનંદપ્રદ શુભ મમાચાર પૃથ્વી પતિની કચેરીના વકીલ રાજ રામનારાયણના પત્રપરથી જાણવામાં આવ્યા. લેખકે જવાબ લખ્યો કે આવા મ્હોટા ઓદાને ઓદરમાં નીમાવવા માટે માધનોની જરૂર રહે છે, અને આ સુધાની ગિયતિ અને તેનો કારભાર (આપથી) છૂપા નથી, (માટે) નવાબ બદાફરની લેખક પ્રત્યે મહેરબાની છે તેજ બસ છે. પત્રની હકીકત તેજે રજૂ કરતા જવાબ મળ્યો કે, એ જાહેર અમલખાણની આગા તો ગરૂ, અને તે પણ મળશે. પોતાની મ્હોર માથનો એક પત્ર ને મનદ જેવો હનો, તે પત્ર માથે ખિયત, સરપેથ ને તપવાર, તથા જોડે જોડે હુડો ને નોખત વકીલને હવાલે કરવામાં આવ્યા ને ઘણી ટૂંક સુખતમાં તે અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા.

મુકર્રબઉલ્લહઝરત વલખાકાન જવીદખાન નવાબ
બાહાદુરની મ્હોર સાથના પરવાનાની નકલ તથા
તે સાલના ખીજ બનાવો

વલખાન તથા ઉચ્ચનાના રહક, પ્રજાવગાથી અને પ્રીતતાના સક્તિ ધારક અલીમદમદખાન ઉચ્ચ બાદશાહની કૃપા મેળવનાર થયો. આ અગસામાં અમદાવાદના દીનાનના સત્તાશાલી ઓદાપર નીમાવાને લીધે, ખિયાફત ને પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી કીમતી પોસાજ, રત્નગડીત સિરપેથ, અને તલવાર, એક હજારી જત અને માનગે સવારનો ઈર્જાદો તથા બદાફરનો ખેતાબ (લેખકને) તથા પાંચમોની જતી મનમગ્ન અને પચામ સવાર તથા ખાનનો ખેતાબ મદમદરશી ને મદમદરશી (લેખકના પુત્રા)ને તેમજ પાચસોની જતી મનસગ તથા પચાસ સવાર અને કાઝીમ અલીખાનનો ખેતાબ એ મંત્રીપદરશક (લેખક) ના બાર્ડ, મદમદ અમદુલાને, કીર્તિવત હુમૂરથી તરફથી બક્ષવામાં આવ્યા છે, માટે એ ઉચ્ચ દરબાર તરફથી ખતાવેલા ઓદાર્થ અને કૃપા માટે આબાર દર્શારી તે ખાગતનું નિવેદન તે જમજમતી પ્રકાશમાન કચેરીમાં તેમજે કબુલ થોખ

છે. તેમને સોપેલા કામકાજ તેમણે પૂર્ણ સત્તા અને ખબરદારીથી કરતા
 મહેવું, કે જેથી તેમની પ્રશંસાયુક્ત (આધીનતા) જાહેર થાય. ચાલુ
 રિવાજ અનુસાર લેખકે સન્માનથી તે (પરવાના) નો સ્વીકાર કર્યો અને
 પોતે જવાનમર્દખાનને મળ્યો; તેણે તેને એક તુર્કી થોડો ભેટ આપ્યો.
 આ પૃષ્ઠોના લેખકે પોતાના તરફથી પાચ (મોના) મહોરના નોંઝાવર સાથે
 ખિલાફત રક્ષકના તખ્તની પાસે એક નિવેદન પત્ર મોકલ્યો. અને ખીજો
 એક પત્ર તેની મહેરબાની માટે પોતાનો આભાર દર્શાવવા મકર્રખઉલ્લુઝરત
 વખૂખાકાન પર મોકલ્યો. લેખકના પત્રમા કરેલી લેખકની મહોરમા “ખહા-
 ફર” ખેતાખ ઢાતગએલો નહતો. તેથી મકર્રખઉલ્લુઝરતે વકીલને તાકીદ
 કરી કહ્યું કે પાટનગરમા ખીજો મહોર મિકકો તૈયાર કરાવી નિવેદન પત્ર
 પર મારી પછી તે ઉચ્ચ હુજૂરથી પામે રમૂ કરવું. આને લીધે મહોર
 મિકાઆગા ફેરફાર કરવો પડ્યો. આક્રમાત એવો બન્યો કે એજ અર-
 મામા રાગ વેણીખહાફર અમદાવાદની સુબેદારીની શાધમા પડ્યો હતો
 (તેને સુબેદારી જોઈતી હતી) અને તેણે મકર્રખઉલ્લુઝરતની મારફત
 કપીઆ પચામ દગ્ગર પેશકશ આપવાનો પત્ર (લખી આપ્યો હતો, તે
 હુંડી જેવો પત્ર, તેવો ને તેવો (લેખકના) વકીલને હવાયે કરી તને કહ્યું
 કે તારા આગીયપર એ પત્ર મોકલ, અને તેને લખી જણાવ કે જુડા ને
 નોખતના અમળામના ખરચનુ સાધન આપી મળ્યુ-જો તેની ઇચ્છા હોય તો
 હાય તુરત પેશકશ મોકલવાની જરૂર નથી બપારે બની શકે ત્યારે મોક-
 લશે તો ચાલશે. કગતા આકાશી ચક્રને પઠિણામે મગામજો તરફથી થતા
 હુમલાઓને લીધે આ પ્રાતની હાલત એવી ચર્મ ચર્મ છે કે ધણી
 પરગણા ને મદાયો આખા તેમના કબજા ને તાખામા જતા ગયા
 છે, અને જે ટેવાક અડધાઅડધ ભાગ લેવાની મગતે જવાન
 મર્દખાન પામે મટવા દેવામા આવ્યા છે, તેમાથી બગીઆ ભાગીદાર અને
 દિ-એદાકે જાન જાનના વેગ ને જુદા જુદા પ્રકારન. દડ કપે લાગમગ ચાર
 લાખ રૂપીઆ જેટલી સુખાની ઉપજ ઉધગવી (લીધી હતી) છતા ખરચ
 વધી ગએલો હોવાથી અને અનાદાઓએ નુચવળા ઉભી કરેલી હોવાથી
 નથી ધાળાખદી ચર્મ મકતી કે નથી બડખોઝ કોળીઓનો મગખૂત બદો-
 બગ્ગ કરી શકાનો. શરૂએ એને પગવાળીઓની એક ગત એવી જતી નથી
 કે બપારે નિડર કોળીઓ ટોળાખધ ચર્મ ધડ પાડી લોકોના બાગ્યા ન
 ફાડના હોય કે તેમના ઘરની દીવાયા નીચે સુગ ન ખોદના હોય કે બગ્ગ-
 રમાની ડુકાનો ન તોડના હોય, કે ઘરવાખગે ન જુટતા હોય કે ધરધણી

યા તેની સ્ત્રી અને ન્દાના ન્દાના બચ્ચાઓને કેદ ન પડતા હોય,
કે જોયી તે ધીઆગ જીનમ વેદનાનઓના રૂદન ને વિનાય આશાની ઉચી
ટોચ સુધી ન પહોંચતા હોય

શહેરની અંદર તથા બહાર થતા કોળીઆના બખેડને લીધે,
ગરીબ રેંચત ગડતી ને નિશાસા મૂંની,
સાજથી રહવાર પડતા સુધીની એક પણ ગત એવી ગર્થ નથી,
કે ભારે દરનાંગમાથી કુહાડનો અવાજ મંજાતો નરોય

રાજભાગે તથા ધોરી રસ્તાની ગેસવામતી એટલી બધી વધી ગર્થ
કે કે સવાગની શીતળ ભૂરી રૂપી કાસદ તથા પવનરૂપી ખેપીઆને (તેના
પર મુસાફરી કરતા) ખ્હીક લાગતી તો પછી વગેરેઓ ને મુસાફરોની
તો રી હાવત થતી હશે ? કુદ (મર્ગે આવન ગ) મળીઓના વળાનાની
મદદ વિના કાફનાઓ ગતો કાપતા બધ થઈ ગયા છે, અને માર્ગદર્શક
તરીખની તેમની મદાય સિવાય એ ઘટના (મુસાફરી) નો માર્ગ ખોવાઈ
ગયો છે જેનું મોન પોકારતું હોય એવો એક ન ડોકલ માણસ વખતે તેમને
હાથ ચડી જતો, તો

તેઓ પોતાના જીનમી હાથ લખાવતા
દણાત રૂપે, જાણે કુગળી તગ્ક ન માવતા હોય તેમ
એક પગી એક તના કપડા ઉતારી લેના,
અને પછી તને લસણ જેવો નગ બનાવી દેતા

એવી રીતની ઉચનપાચન થઈ રહી છે અને વ્યવસ્થાની દોરી એની
નૂની ગર્થ છે કે તે સુધરી શકે તેમ નથી તેમની મૂંઢતા એટલે દરજ્જે
પહોંચી ગર્થ છે કે તેમના ધાડીઆ (લગાડ) સવારોની ખ્હીખે લીધે
લીધે સાબરમતીને નિરારે કપડા ધોનાર ધોળીઓ નિરાતે કપડા પણ મોર્થ
શબતા નથી વારવાર એનું બને છે કે તેમના કામ કરવાને વખતે તેઓ
ઉતરી આવી તેમના ધોનાના કપડાના ગામના ઉપાડી લઈ જાય છે, માટે
આવા વખતમા ઓઢાઓ ની જવાબદારી માથે લેની સનાદ શરેણુ લાગતું
ન હોયથી, તે સ્વીકારવા ના પાકુ છું જવાનમર્દખાનો તે બાબત ની
ખબર પડવાથી તેણે લેખકને આગ્રહ કર્યો કે તેણે મુકર્ષજીવનકરત પામે
તેને માટે વસીયા (અવામણ) ના માણુજીત થઈ તેનો (જવાનમર્દખાનો)
તે ની (મુકર્ષજીવનકરત) સાથે સખન કનવી આપવો, અને સૂમેદારી
તેને મળે તેનું કુગ્માન મેળવતું લેખકને તો તે ઓઢો મેળવવા ની ખાડેશ
હતીજ નહિ એટલે તેણે મુકર્ષજીવનકરતને લખી જણાવ્યું કે બે મુક

રંબઉંડુઝરત તેને (જવાનમર્દખાનને) પોતાનો આગ્રિત બતાવે અને ઉચ્ચ દરખાસ્તની બહેશે. માટે મદાન કચેરીમાંથી તેને માટે દરખાસ્ત કદાવી તેનું સન્માન કરાવે તો દીવોળનથી (ગબ્તની) સેરા ઉઘવનામાં તે કમર નહિ કરે, અને જ્યારે જ્યારે તેને બોનાવનામાં આવશે ત્યારે ત્યારે વરફા લઈ હાજર થશે જ્યારે વકીલની ઝાહેગત મુજમ આ હમીકત મુકર્મ ઉલ્લુઝરત પાસે રજૂ થઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારી મતનમ તાગ આસી હતે નીમવાની હતી, પરંતુ હવે જ્યારે આ પ્રકારનું તે વખાણ કરે છે ત્યારે મારે જવાનમર્દખાન જોડે આગલી ઝાંઘ પીછાન ન હોવાથી, જો તે (લેખક) તેના પત્રમાં લખેલા કામકાજ બદલ પોતાને માથે જવાનમદારી લેવાનું લખાણ કરી આપે, તો તેના (લેખકના) માનની ખાતર (તે વાત) કબૂલ કરૂં. એજ અગસામાં, માખીઓ ઉગાડવાની ફેટલીક ચમરીઓ, જેને હિંદની ભાવામાં ચૂરી કહે છે, કે જે મુકર્મ ઉલ્લુઝરતની ફગમરા મુજમ સુખડને અબનસના વામઝમાંથી સોનેરી નકશી માથની તૈયાગ કગવવામાં આવી હતી તે, ખીજી ફેટલીક ભેગ, અને એ જોડે સોનાના (નકશી) કામ નાળા સુખડના મોઝપીછના પખા, કે જે ઘણી ઉચી ઝરીમરીથી બનાવનામાં આવ્યા હતા, અને જે હુજૂરશી માટે મોકલાવ્યા હતા, તે આવી પહોંચ્યા. એ ચીજો ઘણીજ મુદત અને મોહક હતી તેથી આસમાન જેની ઉચ્ચ દરખાસ્તના સેનકનો (લેખકનો) મોકલો વધારાની મતનમથી મુકર્મ ઉલ્લુઝરતે તે પત્ર ઉજૂરશી પાસે લેખકને નામે રજૂ કરી, અને ઝાંઘ પણ ચીજ પસંદ કરાવવી જેની પાસે ફુર્મ હતી એના આદશાહના મનને પણ તે પસંદ આવી, અને તેના પર કૃપા તથા અનુગ્રહ બતાવી, આદશાહી પોશાકની ચાર ખિલત, અને રત્નજડીત મિરપેચ આપવાનો હુકમ થયો, અને તે વકીલને હનાસે ડગનામાં આવ્યા કે જેથી તે ગ્વાના કરી કે આટલી મુદત દર વરસે સૌર જિ નાપર મનાહાઓ લક્કર લઈને જતા હતા અને ત્યાં હેગનગતી પહોંચાડતા હતા અને તેને લીધે જવાનમર્દખાનને તે બાબત પેશન ઉધરાના જવાનો પ્રસંગ મળતો ન હતો, તેણે જોયું કે કેટલાક કારણોને લીધે તેમજ દામાજી ગાયડવાડ અને આલાશરાન પેશના વચ્ચે સૂઝાની વડે ચણી સળની વાનચીન (તકમર) ચાલતી હોવાથી આ અગસામાં તેમણે આ તરફ ફેજ મોકલી ન હતી, અને તેથી ખરેખરો લાગ આવ્યો છે એટલે કાયમકુલીખાનને ચહેરમાં પોતાનો નાયબ નીમી પત્ર ઝિનકદ મહીનાની સત્તાવીસમી તારીખે જવાનમર્દખાન તે તરફ જવા નીકળી પડ્યો. અબુલમોહસિનખાન, કાપડ

ખાતાના મદાલના કરોડીને સંપૂર્ણ અધિકાર આપવા બાબતનું વજીર
ઉલ્ મમાલેકની મદાર સાથેનું કરમાન લેખકના નામનું આવ્યું. દિ. મ.
૧૧૬૫માં પહેલી ઘોઘાખારા ને ગે દિલવાડની દિશાએથી પેશકશ ઉધરાવતો
જવાનમદખાન કાઠીઆવાડ તરફ આલ્યો, અને ઈસ્લામનગર ઉર્દે નવા-
નગર જઈ પહોંચી સાંતી રિયતિ તથા સમયને અનુમાર જે પેશકશ મળી
તે લઈ પહેલા રખીમાસની ત્રેવીસમી તારીખે પાછો ફરી શહેરમાં પેઠો.
ખંભાત બંદરના મુવસદ્દી મોમિનખાનને ગાવકવાડના પ્રતિનિધી જોડે
હંમેશ તકરાર થયા કરતી હતી; તેને જ્યારે ખબર પડી કે મરાઠાઓને
મળેલા મૂખાની વહેંચણુ ખાલાજરાવ પેશવા ને દામાજી ગાયકવાડ વચ્ચે
થઈ ગઈ છે ત્યારે તેણે પોતાના પેશકાર શ્રિજવાલને પેશવા પાસે મોકલ્યો
અને એથી માગણી ફરી કે ખંભાત બંદરનો હિસ્સો પેશવા શાખે એવો
દરાવ કરવો અને તેના પ્રતિનિધીને લઈ આવવો. તેની મરજી મુજબ
અમલ થયો અને પેશવાના નાયબે આવી પોતાનું કામ સંભાળી લીધું.

ખાલસા શરીફ તરફથી ભડચ પરગણાના ફોજદાર
તથા આમેલ (વહીવટદાર) તરીકે નેક
આલમખાનનું નીમાવું

પૂર્વે આશ્વર્યામદ લેખણી મારફતે, મહારાજા અમેસિહના અધિ-
કારના સમયનું વર્ણન કરતા, ભડચ પરગણા તથા જંબુસરના ફોજદાર
અબદુલ્લાખેગે નિઝામ ઉલ્મુલ્ક આસફખાનને વસીલો શોધેલો, તેને
મનસખ તથા નેકઆલમખાનનો ખેતાખ મળેલા, અને ત્યાનો કારભાર
કરવા તે નીમાયો હતો એ હકીકત લખાઈ ગઈ છે. અબદુલ્લાખેગેને
ઈશ્વરે ઉછીની આપેલી જિંદગી તેણે તેને પાછી મેંપી દીધા (તેના મૃત્યુ)
બાદ તેના હોકરા મિરજાખેગેને, તેના મરહૂમ બાપની જગ્યાએ ફોજદારીની
મનમજ ને તેનો ખેતાખ, અને તે ઓદ્દાના અધિકારનો પોસાદ મોકલવામાં
આવ્યાં અને તેના લાઇ મોગલખેગેને યોગ્ય મનસખ, તથા ખેરતખખાનનો
ખેતાખ આગળ માફક આપવામાં આવ્યા. આસફખાનના મુજરવા બાદ
નાસેરજંગ દક્ષણની સરદારીપર બહાલ થયો. તેણે નવેસરથી ખબર-
પત્રીઓ અને પોતાદારની નીમણૂકના લેખીત ટુકડો કાઢવા માંડ્યા. આમ-
માનનું ચક્ર થોડું દૂર બાદ નાસેરજંગનું દગાથી ખૂન થયું અને દક્ષણની
સરદારીની બાબતમાં ખલેલો પડી. પરગણાંઓની ઉપજ આવે તેમથી જરૂરી

અને આનવાઈ ખરચ બાદ કરી બાકીની રકમ હજારથી તરફ મોકલવી જોઈતી હતી. નેકઆલમખાનને આ વખતે લાગ મળી જવાથી તેણે એક સચોટ તદ્દની રચી કે જેથી લવિષ્યમાં તેને કોઈને એક રાત્રી પાઈ પણ આપવી ન પડે, અને કોઈની લાગીદારી મિત્રાય તમામ ઉપજ પોતાના તાબા ને કબજામાં લઈ શકે. અને માટે રાજ્યના મુખ્ય કારભારીઓ જોડે તે મળી ગયો. અને મુકર્રબ ઉલ્લુ હજારત નવાબ બદાહર મારફતે બે હજારી-જતી પાંચમો સવારની મનમજ, નેકઆલમખાનનો બદાહર ખેતાબ, અને ખાલસા શરીફાની કચેરીમાંથી (એ બે) પરગણાઓની સનદ મેળવી લીધાં, તથા સિબદી લશ્કરના ખરચનું તથા મરાઠાઓના હિરસાનું બહાનું (આધાર) બતાવી જમેઉધાર પાસા બરાબર કરી નિરાતે બેઠો.

બાલાજીરાવ પેશવાનો સૂબામાંનો ભાગ દામાજી
ગાયકવાડને આપવાનો ઠરાવ થયો : પેશવાના
ભાઈ રૂઘનાથરાવનું સુરત ખંદરે આવવું, તેના
નાયબનું (અમદાવાદ) શહેરમાં કામે લાગી
જવું, તથા તે સાલના ખીજ બનાવો

આ સાલમાં સૂબામાંનો મરાઠાઓનો હિસ્સો બાલાજીરાવ પેશવા અને દામાજી ગાયકવાડ વચ્ચે અડધો અડધ વહેંચી લેવાનો ઠરાવ થયો, અને પેશવાનો ભાઈ રૂઘનાથરાવ એક મહોટા લશ્કર સાથે અને દામાજી (બંને) આ બાજુ તરફ આવ્યા, અને સુરતથી ચાર કોસ દૂર આવી પહોંચી કોટની સામે મોરચા બાધ્યા. ત્યાંનો મુતસદ્દી સફદર મહમદખાન કોટ ને કિલ્લાનો બચાવ કરવામાં યુગાધો, અને તેમને ભારી હાવવા હાથ આગળ કરી, તેમને અટકાવવારૂંપી હાલ માથાપર ધરી, યુદ્ધ તથા લડાઈ માટે તૈયાર થઈ ગયો. સુરત તાબાના પરગણા તથા નર્મદા અને મહી નદીની પેલી પારનો મુલક કે જે કોઈ ખીજની લાગીદારી વિના આખો ને આખો-દરોબરત-દામાજીના તાબા તથા કબજામાં હતો, તે મુલકમાંનો જે ભાગ, તેમની વચ્ચે વહેંચણીનો કરાર થયો હતો તે કરાર મુજબ તેને મળ્યો હતો તેમાં પોતાને મળેલા સુરત, નર્મદા ને મહીના પરગણામાં રૂઘનાથરાવે પોતાના વહીવટદારો ને ફાજદારો નીમ્યા, અને શહેરના મહાસો અને ખીજ પરગણાઓ કે જેમાં મોગલો જોડે ભાગ હતો તે પરગણાં બાબત

વાતચીત કરવા, પ્રતિનિધિઓ મોકલવા અને ગાયકવાડના અડધા હિસ્સા બાબતનું કામકામ દીનકર પંડીતને કરવા દેવા બાબત જવાનમર્દખાનને તેણે (રૂઢનાયરાવે) લખી જણાવ્યું. તે લખાણ મુજબ પહેલા જમાદી માસની અદારમી તારીખે, મરાઠાઓની મામલતમાં દીનકર પંડીતને, સેવકરામ જે દામાણના નાયબ તરીકે શહેરના મહાસે તથા હુવેડી પર-ગણામાં કામ કરતો હતો તેની જોડે જોડી આવ્યો, અને પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની ગોઠવણ કરતો હતો. એટલામાં રૂઢનાયરાવ કાંઈ પ્રસંગે પોતાના વતન તરફ પાછો ફર્યો હતો એવી ખબર સાંભળી, તે કામ પોતે મુક્તવધી રાખ્યું. દામાણના નાયબ સેવકરામની ફરકારીમાં સયાજી ધનગર તેની જગાએ નીમણું આવ્યો. જવાનમર્દખાને પોતાના દારબારીઓ શુભચરામ તથા મંગળજીને તેને આવકાર આપવા મોકલ્યા અને તેઓ તેને શહેરમાં લઈ આવ્યા. તેણે પોતાના માણસો તથા નાયબોની મહાન સાચાન માસની સત્કરમી તારીખે નીમણુંક કરી: ત્યારબાદ થોડા દીવસ રોકાઈ પોતાના હોકરાને પોતાના નાયબ તરીકે રાખી પાછો વડોદરા આવ્યો ગયો. પેશવાના બાગની ઉપજ વસૂલ કરવા મહકાસદાર તરીકે કૃષ્ણજી આવ્યો અને શુભ મુહૂર્ત આવતા સુધી રાજપુરમાં રહ્યો. રમઝાન મહીનાની અગીઆરમી તારીખે પોતે શહેરમાં દાખલ થઈ જવાનમર્દખાનને મળ્યો, અને તેના તરફથી એક ખિસત, મોનાની સાકળી તથા પાસખી બેટ તરીકે લઈ, પોતાને કામે લાગી ગયો. ચુઆનો સદર, મહમદ મુનવ્વર હિંદીખાન જે અત્યાર પૂર્વે દક્ષણ તરફ આવ્યો ગયો હતો તે પાછો આવ્યો. આગળ જણાવ્યા મુજબ જવાનમર્દખાનને મૃત્યુ તરીકે નીમવાની મુકર્રબ ઉત્કૃષ્ટઝરત જોડેતી વિષ્ટિ (વાતચીત) પાર ઉતરી હતી અને ખરચ માટેની હુડીઓ હુજૂરથી પાસે આવી ગઈ હતી, એટલે ઉચ્ચ બાદશાહી ફરમાન લખી કાઢવા માટે પત્રવ્યવહાર કરનારા ખાતાને (દયેરીને) મજૂરી આપવામાં આવી અને એટોની પાદી પણ લખાઈ ગઈ હતી. પરંતુ અદખના કારખાનામાં વિધાતાની કસમથી કાઢ બીજોજ તાકીદ હુકમ લખાએલો હોવાથી, વઝીર ઉસ્માનખાન સહ-દરજા પવિત્ર ઝિલકદે માસની અદારમી તારીખે, મુકર્રબ ઉત્કૃષ્ટઝરત નવાબ બહાદુરને કાંઈ રાખ્ય પ્રકરણી પ્રશ્ન મંત્રણે મમલત કરવી છે એવે બહાને પોતાને ઘેર બોલાવી દગાથી મારી નાખ્યો, તેથી ફરમાન લખાવાનું તથા બેટો આપવાનું કામ દીવસ પડ્યું. ઉચ્ચ દરબારના કારબારીઓ એ રાગ રામનારાયણપરના વિશ્વાસને લીધે ખરચની રકમ લીધી ન હતી તેથી હુડીઓ (વદાવાયા વગર) એમની એમ પાછી આવી, અને તે

જવાનમર્દખાનને પહોંચાડી દેવામાં આવી. કાઝી નિઝામઉદ્દીનખાન ઝિલ્લાકદે માસની અગીઆરમી તારીખે પરલોકની અદાલત તરફ સીધાવ્યા, તેથી શરીઅતનું કામકાજ કરવા માટે, જવાનમર્દખાને, રમઝાન ઇદને દીવસે તેના ભાણેજ ફૂઝલઉલ્લાને પોશાક આપી, નીમી દીધો. ગુલામહુ-હુમેનખાનના ગુજરી જવાથી મુખાની બક્ષીગીરી તથા ખબરપત્રીની જગાએ મહેરઅલીખાનના પુત્ર અઝીઝ ઉદ્દીનમહમદખાનને આપવામાં આવી, પરંતુ તેને અંગે ન રહી હતી બાકી એકે મનસબદારી કે ન રહી હતી બાકી એકે જગીરદારી કે જે બક્ષીને આપી શકાય, તેમ ન તો કોઇને બાદશાહની ખદીક રહી હતી કે જેથી ખબરપત્રીનો કોઈ ભાવ પૂછે: એ એલ્લાએનું તો માત્ર નામ રહ્યું હતું કે જે પણ બૂસાર્ધ ગયું. હિ. સ. ૧૧૬૬માં પેશવાને ભાગે આવેલા તાલુકાના જમીનદારોની જમાબંદી કરવા તથા પેશકશ ઉધગવવા બાલાશરાવ પેશવા તરફથી પાંડુરાવ પંડીત લશ્કર લઈ મહી નદી ઉતરી ખંભાત તરફ ગયો. ત્યાંના મુતસદ્દી મોમિનખાન, સાવચેતી તથા દરઅંદેશી વાપરી, કોટ કિલ્લાના બચાવનો બંદોબસ્ત કરી તેને મારી હાવવા તથા અટકાવવા તૈયાર થઈ ગયો. પાંડુરાવે શુભેચ્છક મસાહકારોને મોકલી કહેવડાવ્યું કે:-

(લેખકનો બનાવેલો દોહરો)

મારે ત્હારી જોડે દુસ્મનાઇ કેળવવાનો વિચાર નથી
તો તું ગા માટે લડાઇની મામત્રી તૈયાર કરે છે ?

ટૂટલીક આપખરને વાતચીત બાદ તેમણે શત્રુતાને મિત્રતામાં ફેરવી નાખી, અને એક બીજાની મુસાફાત લીધી, ને યોગગી પરગણાના ધાસ દાણા ખાતે રૂપીઆ સાત હજાર આપવાનું ફરાવ્યું. મામૂલી પોશાકોની પરસ્પર બેટા અપાયા લેવાયા બાદ તેમણે એક બીજા પાસથી વિદાય લીધી. પંડીતની માગણી મુજબ મોમિનખાને ચાર તોષ અને તકીએજખાન જે ફૂલ્હદીલાના સાથીઓમાંથી ખંભાતમાં રહી પડ્યો હતો તેને સવાર ને પાદાની એક ટુકડી આપી તેની જોડે જવા નીમી આપ્યો. ત્યાંથી ફર્ય કરી પાંડુરાવ સહેરની દદમા આવી પહોંચ્યો, અને કાંકરીઆ તળાવની પાસે મુકામ નાખ્યો. જવાનમર્દખાને સહેરના દરવાજા બંધ થયાં ને કોટ ને કિલ્લાના બચાવ તથા સંસ્થાનના પગલા લેવા તથા મોરચા બાધવા મંડી ગયો. નવનપુરની મદી કે જે તેમની મામેજ આવેલી હતી ને અનુ-મત્રી ગિપાર્ડિઓન દ્વારામા મોખી પ્રસાદ ને ગુદ માટે તૈયાર થઈ બેટો.

ખંભાનથી પોતાની જોડે જે તોપો દક્ષણીઓ લાવ્યા હતા તેને મોખરે રાખી, તોપ બંદૂકનો મારો ચર કરી તેમણે હુમલો કરવા માડ્યો.

યુદ્ધના અનુભવી પુષ્કળ મવારોએ

કીનો લેવા માટે યુદ્ધક્ષેત્રપર દોડવા માડ્યુ

થોડાએક દીવમ યુદ્ધરૂપી ચક્રી ફરતી રહી ને ટ્રેલાએક મરાયા ને ઘવાયા. પાંડુરાવ પંડીતે કાંકરીઆ તળાવથી ફૂચ કરી ચાર ગાઉ પર આવેલા મોળે નિકોલ, જે મુખ્યાની દીવાનીમા આવેલી ચરતી જગીરનું ગામ હતુ અને જે આ લેખકના તાલુકા (તાબા)મા હતું ત્યા જઈ મુકામ નાખ્યો. મગદાઓના જુનમરૂપી ત્રામનો હાથ ત્યા લાંબાયો અને ફટકા એક લૂંટાયા. ત્યા જે (દીવસ) મુકામ કરી તે પોતાને અસવ મુકામે પાડો કર્યો, અને સુમેહનો મદેગો મોકલ્યો. જવાનમર્દખાને જીવલુગમ તથા મગજીજી જાને મોકલ્યા તેઓ ત્યા જે ગત ને દીવમ રજા અને જાહત કરવાને બહાને તેમને (મગદાઓને) થોડી રકમ આપવી અને એક થોડી આપવી એવો હંગામ કરી મલાહ કરી. લાગળાદ તે મોઘઠ તરફ ચાલ્યો ગયો.

જવાનમર્દખાનનું જમાખાંદી કરવા તથા પેશકશ ઉધ-
રાવવા નીકળવું: ખાલાજીરાવના લાઈ રૂધનાથ-
રાવ તથા દામાજીગાયકવાડનું આવવું ને શહેરને
ઘેરો ઘાલવો; તેમનાપર હુમલો કરવા માટે
જવાનમર્દખાનનું આવવું, લડાઈ કરવી,
તથા શહેર સોંપી દેવું અને તેનો
(તાલુકો) કબજો પેશવા પાસે જવો

પાંડુરાવ પંડીતની બાબતમા મન નિશ્ચિન કરી તેના ગવાના થયા બાદ ખેતરોમાથી દણેા ખમેડવાની, વણુરાની ને કાપવાની મોસમ આવતી હોવાથી પરગણાની જમાખાંદી કરવા તથા સાબરકાંઠાના જમીનદારો પાસથી પેશકશ ઉધરાવવા પોતાના સાથી મહમદ મુખારજ શરવાનીને લઈના કિલ્લાનુ સંગ્રહણ કરવાનું મોખી, જવાનમર્દખાન પોતાના લાઈ જોરાવ-રખાને સાથે લઈ, તોપખાનાની સામગ્રી માથે શાહીઘાગ પાસે આવી ડાવણી નાખી પડ્યો. ખાનાજીરાવના લાઈ રૂધનાથગવનો વિચાર એક

મોટું લશ્કર લઈ આ બાબત આવવાનો થાય છે એવો અવાજ એ અર-
સામા કાને આવેલો હોવાથી, લાંબો વિચાર કરનાર અને દીર્ઘદૃષ્ટિથી
જોનાર કેટલાક માણસો કે જેમણે એ ખબર-કે જે સાચી પણ હોય કે
ખોટી પણ હોય તે-સાલણી, બહાર કડ્યું કે સમય વર્તી જઈ પોતે શહેરમાં
રોકાઈ જઈ જોગવરખાનને એ કામપર મોકલે તો તે બહુતર અને
સલાહ ભરેલું થઈ પડશે. પરંતુ ઇશ્વરે બીજી ધારેલું અને વિધાતાના
ઓપકામાં તેની બરતરફીનો લેખ લખાઈ ગયેલો હોવાથી, તે સલાહ તેના
મનમાં ઉતરી નહિ, અને પોતે જવાબ આપ્યો કે અહીંથી પાત્રીસ ચાળીસ
કોસની આસપાસમાંજ હું રહીશ, જે તેનાથી દૂર જવાનો પ્રયત્ન ઉભો
થશે તો મારા ભાઈને મોકલી હું પાછો ફરીશ.

આંખને પૂછ્યું, કે વિયોગના સમયમાં તું કેમ જોઈ

શકતી નથી ?

તેણે કહ્યું, કે જ્યારે કંઝા (વિધિ) આવે છે,

ત્યારે આખ આધળી થાય છે એ ત્હેં નથી સાંભળ્યું ?

અને કૃત્ય કરી ચાલી નીકળ્યો અને પેશકશ ઉધરાવતો પચાસ કોસ
દૂર પાલણપોરની સરહદપર પહોંચી ગયો. અકસ્માત્ ત્યાંના ફોજદાર
મહમદ બહાદુર જોડે મુલાકાત થતા તેણે શીશોહી જીલ્લાના ગામડાંથી લીલી
વાડીઓ લૂંટવાની સૂચના તેની આગળ મૂકી તેને તે લોકમાં નાખ્યો. વળી
વિધિએ આવેલી ને સાવધપણની લગામ જવાનમર્દખાનના હાથમાંથી લઈ
લીધી, અને ખેંચતી ખેંચતી તેને સો કોસ દૂર લઈ ગઈ. દરમ્યાન દ્વામાજી
ગાયકવાડની સાથે ઇધનાથરાવ એક મોટું લશ્કર લઈ હમેશનો (ધારી)
રસ્તો છોડી બીજો માર્ગ આ તરફ આવતો હતો તે આવી પહોંચ્યો, અને
તેના આવવાની તથા નર્મદા પાર ઉતર્યાની ખબર એકાએક શહેરમાં આવી,
અને તેથી એકની પછવાડે બીજો એમ ઝડપી કામદો આશુ ને સતત
જવાનમર્દખાનને ખબર પહોંચાડવા માટે દોડાવવામાં આવ્યા કોટના દર-
વાજા બંધ કરી છટકી ચળી લેવામાં આવ્યા.

કોટના દરવાજા બંધ કર્યા

અને લડાઈના દરવાજા ખોલ્યા.

પરાંવામીઓ અને આમપામ ને પેશકશના ગામડાંઓની પ્રજા અને
રૂંચત પોતાની પરવાખરી ને મરગામન, બેગ ને હોકરા સાથે, બ્દીના
બ્દીતાં ને કાંપતા કાંપનાં શહેર તરફ આવતા નીકળી પડ્યા, અને શહેરના
કોટને ફરતી દીવાલોનો આચરો લીધો. જવાનમર્દખાન પાછળ મૂકી ગયો

હતો તે લશ્કરની મંજૂઆ કમી હોવાથી કાયમકુલીખાને નવા મિયામઓની ભગતી કરવાની સરખાત કરી, કોટ ને પુરજનો બચાવ કરવા, કાગગપરની તોપની બાગીઓ આગળ તેમને ગોદવી દીધા. મવારેની એક દુકડીને કોટના અંદરના ભાગમાં રાત્રે રોન કરવા નક્કી કરી દીધી, જેથી “ જાગતા રહો ”, “ દુર્શીયાર રહો ”, એ સળેદોના અવાજ કોટના બચાવના પુરજોપરથી સંભળાવા માડ્યા. રૂઘનાથરાવને ખબર પડી કે સહેરમાં જવાનમંદખાન તથા લશ્કર હતા નહિ, એટલે તે સમજ્યો કે તેનાં સુભાગ્ય ને નસીબ તેને યાગી આપે છે, અને તેથી તેણે તેને શુભ ચિહ્ન ગણ્યું, અને તોફાની ઝંઝાવાત અને ચમકતી બીજાણીને વેગે આ બાજુ તરફ આવવા માડી બે મજલને એક કરી મહી નદી પાર ઉતરી પડ્યો, તથા લશ્કરના એક ભાગને મોખમની દુકડી તરીકે સુખદેવ પટેલની સરદારી નીચે આગળ મોકલી દીધો. દામાજીરાવ ગાયકવાડના પત્ર મુજબ નડીઆદના તાજુમદાગ કુશાજીએ સહેરપગ છાપે માગવાને ઇગદે, માજને વખતે નીકળી, બીજા ગળી માસની મત્તરમી તાગીખની રાત્રે સહેરથી બે કામ દૂર આવેલા મોજે મહમૂદખાદલોકરી લૂટી ત્યાં છાવણી નાખી, અને બીજે દહાડે રાજપૂર અને બહેરામપૂરપગ ધાડ પાડી, મોજે કોચરખ, જેની અને સહેરની વચ્ચે વહેતી નદી સાબરમતી જેટલુંજ માત્ર અંતર છે, ત્યાં આની પહોચી તેને લૂટ્યું, અને માત્ર લૂટીનેજ સતોપ ન પામના વેરના અગ્નિથી બાળી મૂકી, ત્યાં મુકામ નાખ્યો. ત્યારે સુખદેવ પટેલ મોજે ખેડે આવી પહોચ્યો ત્યારે ત્યાંનો વનતદાગ મહમદ હૌસન વનદે મદમદ બાબી આવી તેને મળ્યો અને તેની સાથેમાં ચાલી નીકળ્યો, રૂઘનાથરાવ પણ તેને આવી મળ્યો, અને તેમની સાથે આદમી તારીખ ને સોમવારે સર્વાસ્તે ત્રીસ ચાળીમ હામર રાવાર માથે કાંકરીઆ તળાવ પર મુકામ કર્યો. બીજે દહાડે હુઝતશાહ લીખનની દરગાહ (મસ્જિદ તેને પવિત્ર રાખો)ની જોડાજોડ સહેરની દક્ષિણે સાબરમતીને કિનારે છાવણી નાખી સહેરને ઘેરા ઘાલવા માટે લશ્કરની વહેચણી કરી.

ધોડાના ગળાથી પૃથ્વી ચરચરવા લાગી.

સિપાહીઓના પગની ઉત્તરી ધૂળથી આસમાન આજોજ યદ્ય ગયું સહેરના ઉત્તરે ભાગની જવાબદારી દામાજી ગાયકવાડના માથા પર તથા તેના પ્રયાસ પર નાખવામાં આવી એટલે તેણે અબદુલ્લા કાજીપરામાંપોતાનો મુકામ રાખ્યો. પૂર્વ બાજુ પર કાંકરીઆ તળાવનો કાઠો

અને તેણી તરફનાં પરાં ગોપાળ હરીને હવાલે કરવામાં આવ્યાં, તથા પશ્ચિમ અને દક્ષિણ બાજુની જુએદારી પોતે તથા બીજા સરદારોએ રાખી.

સિપાઈઓએ શહેર ફરતું વર્તણ બાંધી દીધું

જેવી રીતે ચંદ્ર ફરતું ફેંડાળું (વર્તુળરૂપે) રહે છે તેવું.

નાના મહોલો મોરચા બાંધવા, ચોતરા બનાવવા તથા મુરંજો બોલવાના હુકમ અપાઈ ગયા. કીડીઓ ને તીડોના ટોળાંની માફક દક્ષણીઓ આસપાસ ને આજુબાજુ પથરાઈ ગયા અને શહેરને લૂંટવા માટેની પૂરેપૂરી આકાશના દાંત ધસી તીક્ષ્ણ કરી, રાત ને દહાડો, ખાતું, પીતું, ઉંધતું કે આરામ લેવો હરામ (વળતું) ગણી, વિજયનાં બારણા કેવી રીતે ખોલવાં તેનો ઇલાજ શોધવા મંડી ગયા. તેમણે હજુ પોતાની છાવણી માટે બચાવકામ ઉભાં કર્યા નહતાં, તેમજ પોતાના રક્ષણ માટે દાર્દ વ્યવસ્થા કરી ન હતી એટલે કોટના બુરજપરથી તેમનાપર છૂટતા ગોળા તેઓ આઘેથી આવતા જેતા કે તરત વિખેરાઈ આઘા પાછા ચર્ષ જતા.

નિરાતને જુપાઈ જતું પડ્યું,

આગમની બત્તી જુઝાઈ ગઈ.

જવાનમર્દખાનને ખબર આવવા જે કામદોને દોડાવવામાં આવ્યા હતા તેઓ, તે ધણે દૂર દોવાને લીધે, તેમજ કેટલોક વખત સુધી તો તે કંઈ જગાએ છે તેની ચોક્કસ ખબર નહિ મળી શકવાથી દરેક જણુ જેમ પોતાને સૂઝ્યુ તેમ તેને શોધવાને ગમે તે રસ્તે ને ગમે તે નદીપાર ઉતરી પડ્યો. હવે સીરાહી જિલ્લામાંથી ને પાછો ફરી ઉપલાણાને રસ્તે ધઈ થગદ અને રાણાબાદ કે જે શહેરથી આશરે એંશી કોસ દૂર આવેલાં છે તેણી તરફ મુકામ નાખી પડ્યો હતો. આંદણ નામનો શહેરનો એક મુખ્ય માણસ કે જે જલ્દી મુનાફરી કર્યા અને મનો કાપવામાં એકેડો હતો અને જે રૂઢનાથરાવના કાંડરીઆપ- આવી મુકામ કરવા બાદ ત્યાંથી રવાના થઈ તેની (જવાનમર્દખાનની) ભાજ મળવાથી તેને આવી મળ્યો હતો. તેણે બધી હકીકત બહાર કરી. એ મમાચાર માળખાળ જવાનમર્દખાન સાંળી કૂચ કરી રાધનપોર આવી પહોંચ્યો અને તોપખાનું, આગરો અને રોટીચાઓની ટુંકડીઓ, બીજા પ્યાદ તથા જેમના ઘોડાઓ એકદમ કૂચ કરી છાપો ન ખારી શકે એવા મવારોને, તથા છાવણીની મામમી તથા બીજા મામાનને, તેમજ હોદ્દાઓને પોતાના ભાઈ જેસવરખાન જેડે પાટણ શહેર તરફ રવાના કરી દીધાં, અને ચરવીર, તરણી, ઘોડા દપટાવનાર, પવનની ઝડપથી જનાર આશરે બસોં સવાર વીણી

ને ચૂંટી કાઢી, સવારના વાયુ પામથી ઝડપ ને ત્વગ માગી લઈ પોતે રસ્તે પડ્યો.

ઘોડા દોડવાનો અવાજ દેઠ અંદ્ર સૂધી પહોંચી ગયો,
રસ્તે ને કચ્છરો ધરતી હાલી ઉડી.

દીવસ પૂરો થતા તેઓ કડી કસખા સુધી આવી પહોંચ્યા, અને ચોપગા પ્રાણીઓને આરામ તથા શહેર આપવા અને માણસાણની જરૂરી-આતો અદા કરવા રાતનો એક પહોર જતા સુધી ત્યાં મુકામ કરી, ફરેકે બખ્તર પહેરી દેવું એવો હુકમ કરી પાછો અપાટાબંધ ત્યાંની નીકળ્યો, અને ઘોડાઓની લગામ છૂટી મૂકી પાણીના પૂરને વેગે અમદાવાદનો રસ્તો લીધો, ને જુમ્મા રાજે બારમી તારીખે હજુ તો આસમાની (રંગના) કિલ્લાના ચોકીદારોમાંથી કેટલાક ઉધતા હતા ને કેટલાક જ જાગતા હતા તે અરસામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

સોનેરી લશ્કરવાળા (આ) બાદશાહે ત્યારે પરાક વખતે પૂર્વ દિશાએથી પોતાના ઢોલ ને નિશાન બહાર કાઢ્યા, ત્યારે રાત્રે જાગરણ કરનારાઓએ બચી જુમ્માવી નાખી, ત્યારે નિદ્રાની ઘેબછા ભેગમથી દૂર થઇ, ત્યારે-તે વખતે-ભથ્થર (પાણીના) પૂરની માફક સાબરમતીને કાઠે એકાએક આવી પહોંચ્યો.

અને જો કે ગાઝીઉદ્દીન હુસેનના બાગ પાસે યઝુએ મોરચા ઉભા કર્યા હતા છતાં ઉમરના કિલ્લાની સામે આવેલા સીમલીને તેડે (આવારે)થી નદી ઉતરી, અંદર આવ્યો અને લશ્કરને હીમત મજવાનું તથા યહેર-વાસીઓના ઉંચા મનને નિગતનું કારણ થઇ પડ્યો. કુધનાથરાવને જવાન-મર્દખાનના આવી પહોંચવાની ખબર થતા તે બાજુના મોરચાપર રાખેલા માણસોની ગફલતી તથા બીનસાવચેતીથી તેમ ચએલુ હોવાથી તેમને સખત દંપકા આપી તેમની ઝાટકણી કાઢી, બીજે દહાડે એટલે તેરમી તારીખની ગતે થોડા નવા માણસોની એક નવી દુકડી ત્યાં મૂકી. કાયમકુલીખાન જો (પોતાના લશ્કર સાથે) કોટના બુરજ ને ગફના સરહાલુ અને બચાવની કોશિશ કરી રહ્યો હતો તેના મનને જવાનમર્દખાનના આવી પહોંચવાથી નિરાત થઇ. આખી રાત ઉજાગરા કરવા પડતા હોવાથી તથા રાત્રે જાગના રહેવું પડતું હોવાથી તેમની સૌની તબીબના પર શિથિલતા ને સુસ્તીએ કુમલો કર્યો હતો, તેથી તેઓ રાતની નિમાઝ પઢી ન શક્યા હતા કે

નિમાઝ વખતે તેની હિંદુ બેસની વિવિધ ક્રિયાઓ (કુહિદ-રફૂદ) કરી શક્યા ન હતા, તેથી તેનો ખંગ વાળવાનો ઇશિદો કરી, બૂલનો સિન્દો કરવા તેમણે માથું નમાવ્યું, સાવચેતી ને સાવધતા વીસરી ગયા, અને ઉંધે મ્હોડે સુઈ જઈ ગઈલતીની ઉલ્લાસ ધોરવા માડ્યા.

આકાશી નિજમંદિરની બત્તી જ્યારે ઓલવાઈ
ત્યારે અંધારી રાતની લગામ (આકાશના હાથમા) પકડાઈ;
સોનેરી એડવાજો સૂર્ય (સવાર) નીચો નમી ગયો,
ચોક્કીદારોના મ.યા ઉંધથી ભારે થઈ ગયા.
કામરથી રંગેલી કાળા કોડા જેની (તે) અંધારી રાત (હતી)
જેમા ન દેખાય મગજ, કે શની કે ખુદ.

પોતાના સાથીઓ પણ મુસાફરીની અવકાશભર્યા યાત્રી ગએલા હોવાની વાત ધ્યાનમા ગળી, તેમાથી કોઈને જવાનમદખાને બચાવ કે સંરક્ષણના કામપર નીમેલો ન હતો. દક્ષણીઓ તો લાગ જોવાજ કરતા હતા, અને છૂપો હુમલો કરવાની તક મેળવવા છીદ્ર ગોઘવા માટે દંડપનાના શાનસમા બત્તીના પડતા પ્રતિબિંબ માફક શહેરની કોટરૂપી બત્તીની આસ-પાસ ફર્યા કરતા હતા. તેમનું ટોણ ફરતુ ફરતુ શહેરની પૂર્વે આવેલા કાળુ-પૂર દરવાજા આગળ આવી પહોંચ્યું. અને જોયું તો ત્યાં મુઠ્ઠાના મહોલા જેવી શાંતિ દેખાઈ અને “જાગતા રહો,” “જાગતા રહો,” એવા અવાજ કે ખૂમ બિનાનો તે દરવાજાને આવમ પડ્યો. સાવચેતી વાપરી સાવધ રહી, ગમે તેટલી ચોરી છૂપીથી તેમણે કાન માડ્યા, તોપણ ઉંધતા માણસોના નસકોરામાથી નીકળતા ઘોંઘાળા અવાજ સિવાય બીજું કંઈ તેમના કાનના દારમા પેહું નહિ. આ દૈવી ઘટના જોઈ તેમને એમ લાગ્યું કે તેમનું નમીન જાગતું હતું અને અમમ મદદગાર થતો હતો, એટલે ત્રણ પુરજપર તેમણે સીડીઓ ગોઠવી. પરંતુ તેમાની કેટલીક તેમની જિંદગીની સીડીના જેવી ફૂંકા પગથીઆવાગી હોવાથી તેમણે કોટના કાગરા ખોદી નાખવા ને તોડી પાડવા માડ્યા.

એકે જાગેડું કરી કોટની દીવાલને નીચી પાડી
અને તે છીદ્રના ગાગાને પકડી લીધો.

આ ખુલખખર રૂપનાયગારને પહોંચ્યાવા માટે વધામણી આપનાર એક જડી કામદને મોકલ્યો. એ શુભ મમાયાર સાબળી આપું મરાદા લઈ, એકની પુઠે બીજો એમ, જેણે ત્યાં એ ખખર સાબળી ત્યાંથી

બગર ખેડીકે, તે બાળૂ જવા નીકળી પડ્યું, અને એ લશ્કર તોફાની મોર્ન માફક ઉછળતું ઉછળતું કોટની દીવાલના પાયા પામે પહોંચ્યું. જે ટૂંકડી પોતાની મતવળની સીડીપર ચઢી ગઈ હતી તેણે કાગરાઓને મપાટ બનાવી દઈ અંદર દાખલ થવાનો મારગ કરી દીધો હતો.

એ જોખમથી ભરેલા ગદ ઉપર દરેક બાળૂથી
સીડીઓની મદદથી જાણે બીજાને ગળમાર્ગ બની ગયો.

મધરાત કે બ્યારે તેમણે આ કાર્ય ચર કર્યું હતું ત્યારથી મચ્છર પડતાં બે કલાક બાકી ગયા તેટલા અરમામા આશરે સનમો મૈનિકો રૂઢનાથ-રાવના ખામ હુંડા સાથે, સાદમ કરીને કાગરાઓની ફાટમાથી માથું બહાર કાઢી કોટની દીવાલપર બેસા થઈ ગયા.

દીવાલ ઉપર તેઓ હાગઅંધ ગોઠવાઈ ગયા,
જાણે (તે) ચહેરમા (મિસરમા) નાઇક નદીનુ પૂર આવી ગયું
હોય તેમ.

કોટલાએક નીચે ઉતરી ગયા અને બીજાઓ ઉતરી નીચે આવી તેમની વાટ જોના ઉભા કાગુપૂર દરવાજાનો એક રજપૂત ચોકીદાર, જે જાનવરના વાડના રખેવાળ ફૂનગની જેવી ઉઘે- “અને તેમના કૂતરાએ પોતાના બંને હાથ ગુફાના મોઢા આગળ વિચારેલા છે” એવી ગિયતિમા-ઉઘતો હતો તેની સ્પષ્ટિને જોતી આખ એકાએક, અકસ્માત ખુબી ગઈ અને પેલી ટૂંકડી પર તેની નજર પડી, અને શુ બન્યું હતું તે તે મમન ગયો, અને એ ટૂંકડી કોની હતી તે પામી ગયો. અસાનની પથારીપર પડી જેઓ ઉવતા હતા તેમને ઉઠાડી ખનરદાર બનાવ્યા, અને તેમણે થોડી ખંદૂકના બાર કપા. રોન ફરતી સવારની ટૂંકડી જે ફરતી ફરતી પામે આવી પહોંચી હતી, તે ખંદૂકના અવાજ સાભળના એકદમ ઉતાવળ કરી, ત્યા જઈ પહોંચી તેમની મદદ મળી જવાથી ત્યાના રખેવાળોને હીમન આવી અને તેમણે ઉપર ને નીચેથી લડવું ચર કર્યું એટલામા મદમદ ખુબારેઝ શરવાની થોડા માણસો સાથે બીજી બાળૂએથી, આવી પહોંચ્યો, અને તેમણે લગભગ પચીસ મરાઠાઓને મોતની ધૂળ ચાટતા કરી દીધા. મરાઠાઓએ જોયું કે આતો તેમનો ભેદ હતો થઈ ગયો એટલે તેઓ ગભરાયા અને તેમના પગ સરવા માડ્યા, અને તેથી જે રસ્તે ચઢી આવ્યા હતા તે રસ્તે પાછા નીચે ઉતરવા માડ્યું અને જીવ જવાની ખેડીકે ધણાઓ ચૂક ફરવાથી એક બીજાના પર ગળડી પડતા ગયા. દરમ્યાન મરાઠાઓનું બાકી

ગ્રહેતું જે લક્ષ્મી આવી પહોંચી દગ્ગાળ ઉપડાની વાટ જોતું ઉભું હતું તે નિરાશ થઈ ઝપાટાપથ પાછું જતું ગયું એ અગ્ગામા પૂર્વના શહેન શાહના સૈન્યની મોખમની ટુંડી એજ (પૂર્વ) દિશાની અગાસીરૂપી લિલિંગમાથી જોગબદાગ કુતી નીચળી અને જગાનમર્દખાન દુરાગ્યાય થઈ ગયો અને ઝપાટાપથ ત્યા આવી પડોન્થો અને ખંને બાજુએથી તોપ બદ્ધનો સત્રામગ્રંથી અગ્નિ સગગી ઉગ્યો

દીવાનને અગારી પગથી “મારો મારો”ના પોદાગ નીકળવા લાગ્યા, અને પક્ષ ત કથી લડાઈ માટે ઘણી ટ્રોશ મગામા આવી

અયોગ સુધી ઉપગ્રથી તેમજ નીચેથી ટ્રોશને કતનમા કચાશ રાખ નામા આવી નહિ, પરંતુ કામ બાગગ વધતું નહતું તે જોઈ ખને બાજુ ગોળા ફેંકનાનો આતશ સગાવવો બન રાખી પોતાના મોગ્યા મંબાળવા માડી ગઈ ટાટની દીવાનપરથી નીચે ઉતરી આવેના માણસોમાનો એક, જેનું મોત આવી લાગ્યું હતું તે દીવાની દક્ષત ના સુમેનનીસ (કાગકુન) મીઠાનાનું ધગ ને તે દીવાનની પાસે આવ્યું હતું તેમાનો મામાન લગી લઈ જવાને ઇરાદે, તેમા પેડા પરંતુ ન્યારે તેણે જોયું કે મામનો તો તેના (મમ)નસીમ જેવો ઉનટાઈ ગયો છે ત્યારે તેણે ફેગવી તોળ્યું, અને તે ઇગિદો માડી વાળી ચુન્હો માફ કરવા માગે આગિજીને મિનતી કરવા માડી, અને નમનતાઈતું માથું ધગમા ધસી, ‘મને બચાવો, મને ઉગારો,’ એવું બોનવા લાગ્યો

એવી જગામા પમવું નહિ

ત્યાથી બહાર નીચળી શકાય નહિ

મીઠાનાલે તેને વિનાસો આપી પોતાને ત્યા આશરો આપ્યો અને લેખક કે જે એ રણસત્રામમા હાજર હતો તેને જાહેર કર્યું લેખકે જવા નમર્દખાનને એ બાબતથી વાકેફ કરી તેને પોતાને ઘેર આપ્યો ને બીજે દીવએ તેને જવા દેવાની પરવાનગી મેળવી એક પાઘડી ભેટ આપી પોતાના ચોતર જોડે રાયખડ વરવાળેથી બહાર મોઢવ્યો તે માણસ ચોબદારને સાથે રાખી રૂઘનાથરાન પાસે ગયો અને આપ વીતી કહી સબજાવી રૂઘનાથ રાવે ચોબદારને પોતાની હજૂરમા બોનાવી લેખક તથા તેના તાલુકા સબધી ખબર પૂછી વામ્ફી મેળવી પછી તેણે મ્હું કે એવી એક બીજી ટોળીની પણ હમને ખબર નથી, તેઓ પણ કોઈ ખૂણે ખોચરે ભરાઈ રહ્યા હશે તેઓ જે ખૂણામા છપાઈ ગયા હોય ત્યાંથી શોધી લાવી જો તેમને પણ પાછા મોકલી દે તો ઠીક થાય ચોબદારે જણાવ્યું કે એવી

રીતે શુભ થએલાની તો કશી ખબર નથી, પરંતુ જેઓ મોતની જમીન પર
 ગમડી પડી નાચના બોયગમા છપાઈ ગયા હતા તેમની લાશો પડી છે
 રૂઢનાથરાવે કહ્યું, હમારા થોડા માણસ લઈ જઈ તે લાશો ઉપકાવી તેની
 જોડે શહેર બહાર મોકલી દો ચોબદરે જવાબ આપ્યો કે આ અરસામા
 કે ભયારે બને પણ લડવા ઝગડવા માટે તૈયાર થઈ રહ્યા છે તે વખતે
 અદર ડાઈને પણ લઈ જવાય એ સંભવિત નથી પરંતુ એ લાશને મટની
 દીવાલના ઉપના ભાગપરથી હમારા માણસો નીચે ખાઈમા નાખી દેશે,
 અને તે ઉપાડી લઈ જવા જે માણસો આવવાના હોય તે બને બહાર ઉભા
 રહી તે લાશોને ઉચકી લઈ જાય અને જ્યાં સુધી એ મામ પૂરું નહિ
 થાય ત્યાં સુધી તોપ બૂદકનો મારો ચનાવવામા નહિ આવે, અને તેમને
 કાંઈ હેરાન કરશે નહિ રૂઢનાથરાવને એ વાત પચાદ આવી હશે એમ
 સંભવે છે, કારણ તેણે ચોબદરને પાંધડી ભેટ આપી, અને જવાનમર્દ
 ખાનપર તથા લેખમ્પર કાગળો લખી, પોતાના જનસૂત્રોમાથી એમને
 તે બંને પત્ર આપી મોકલ્યા તે કાગળમા પરસ્પર સનાહ કરવાની ખાખત
 વિચાર મળ્યા લખ્યું હતું પોતાનાપરના કાગળની હકીમત વાચી લેખક
 જવાનમર્દખાન પાસે ગયો, અને લાશોને બહાર ફેંકવા તથા તેટલો વખત
 તોપ ને બૂદકનો મારો મધ રાખવા માણસો મોકલ્યા કરાર મુજબ જે
 માણસો ગમે તેવું કાંઈપણ જાતનું રક્ષણ શોધી લાશો નીચે પડે તેની
 વાટ ને રાહ જોતા બહાર ઉભા હતા, તેઓ લારો (પકડા) ઉચકી લઈ
 ગયા ખીજે દહાડે જવાનમર્દખાન તથા લેખકનો જવાબ લઈ જનસૂત્રને
 જવાની રજા આપવામા આવી, એટલે ફરી પાછા ખીજી વખતે જનસૂત્રો
 જવાબ લઈને આવ્યા, અને સુવેદનો ગ્રહેરો જોવાનો સમય નજદીક
 આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું, પરંતુ ખીજા કેટલાક કારણો તથા (સનાહ
 કરવાથી) બદનામી થશે એવી બહીકથી તે વિશે વધારે વાતચીત કરતા
 અડકી ગયો જેરાવાના મકામદાર કૃષ્ણાજીના માણસ દિનકર પડીતને
 તથા હામાજીના નાથજી સયાજી ધનગઢના હોકરાને જવાનમર્દખાને શહેર
 માથી બહાર કાઢવા વળી ત્રીજી વખત રૂઢનાથરાવનો કાગળ જવાનમર્દ
 ખાનપર આવ્યો કે ખિતાબત ને પૃથ્વીપતીના દરબારમાથી આ સૂત્રો હમને
 સોંપવામા આવ્યો છે, એટલે તેનો વિરોધ અરથાને હતો તેની પોતાની પાસે
 કાંઈ જાતની સાબિતી(ના દસ્તાવેજ) હોય તો તે ખતાવે આ અરસામા
 શહેર બહાર તેણે માથા ઉઠા કર્યા, અને સુગત બદર તથા વડોદરથી
 જે તોપો આવી પહોંચી હતી તે ત્યાં મોકલી દર પાડવા તથા જમીન

ખોદવામાં, મરાઠાઓમ, હિંદર જેવા લાંબા નખવાળા અને ભૂંડ જેવા તીક્ષ્ણ દાંતવાળા છે એટલે તેણે ટૂંક વખતમાં અને થોડા સમયમાં થોડી સુરંગો ખોદી કાઢી. એ મરાઠાઓની કોમ વિચિત્ર ને જાત અજાણ છે. તેઓ દેખાવમાં માણસ જેવા છે પણ તેમનામાં માણસાઇની ગંધ સરખી નથી. તેઓ રાક્ષસી સ્વભાવના છે અને આરામ શું કે ચાક શું તે સમજતા નથી. તેઓએ ખોરાકમાં માત્ર જીવારના રોટલા ને વળામણમાં ચટણી ખાવાની ટેવ પાડી છે, અને પોશાકમાં માત્ર છૂપો ભાગ ઢાકવા એક લંગોટીથીજ સંતોષ પામે છે. હરામ ને હલાલ વચ્ચેનો તફાવત તેઓ સમજતા નથી; મુસ્લિમ (શરમ)ની આખ તેમણે બેશરમીથી ઘોષ નાખી છે. દુનીઆની ધનસંપત્તિ બેગી કરવામાં તેમની કોઈ બરોબરી શકે કે તે હસ્તગત કરવામાં તેમની જોડમાં બેસી શકે, એવું આખી સૃષ્ટિમાં કોઈ નથી.

તે એક એવું ટાણું છે કે જે આદમી જેવું નથી,

મનુષ્યજાતીથી જૂઠુંજ, માણસાઇથી આધું;

(તેમના) દિલમાં દયા નથી, આખમાં શરમ નથી,

ખોલવામાં પણ તેમની જીભ મૂકુ થતી નથી.

શીયાળા કે ઉનાળાની તેમને (ખીંક) પરવા નથી.

તેઓ પથ્થર ને લોખંડમાંથી સરળયા છે; માટી ને પાણીમાંથી નહિ.

ન્હાના ને મ્હોટા સૌજ લડવા નીકળી પડે છે,

તેમના પંજ ને દાંત કાઢી ખાનાર વરના જેવા છે.

એ સુરંગો ખોદી, જમાલપૂર દરવાજા અને બંધ દરવાજા વચ્ચેની કોટની દીવાલ નીચેની બોય પોલી કરી તેમાં દાક જરી તેમણે સળગાવી મૂકી, તેથી દીવાલના ઉપલા ભાગપરથી એક ધુરંજ છૂટો પડી જઈ દીવાલના થોડા ભાગ સાથે તૂટી પડ્યો, અને તેથી કેટલીક ભાગતૂટ ચર્ધ અને ગુકસાન થયું. પરંતુ તે એવી જાતના નહતા કે જેથી જાપો મારી શકાય કે સહેલાઈથી કોટ ઉપર મઢી જવાય. છતાં હુમલો કરવાનું સાહસ તેમણે (મરાઠાઓએ) ખેડ્યું અને બંને બાજુએથી તોપ બંદૂકનો મારો ચાલવા માંડ્યો. બંન્ને પોતાનો કબજાઈથી હાથ તેમણે પોતાની મુરાદના કાગરાથી દૂર રહેતા જોયો ત્યારે તેઓ અટકી ગયા, અને બીજી કોષ જગાએ સુરંગ ખોદવાની યુક્તિ કરવા લાગ્યા, અને કોષ વખત એક બે દીવસને આતરે તો કોષ વખત દીવસમાં બે વાર, જે સુરંગ તૈયાર થઈ હોય તે ફેડવા લાગ્યા. કોટની દીવાલો ઉંચી અને પહોળા હતી તેથી જે રસ્તો તેમને ખોલવો હતો તે ખોલી શકાયો નહિ. જમાલપૂરનો દરવાજો તોપના ગોળાના

તકાદો ફૂગ કરવા માટે એક લાખ ૩૫૦૦ રોકડા આપવા, ત્યારે જવાન મર્દખાનની તથા તેની (ઉવનાથગવની) મુનાકાત ચાલુ ત્યાર બીજી બેગે ઉપરાંત એક લાખની તેને બેટ આપવી એ સન્તો સાચને ઠગપત્રનો મુમદા કરી તેઓ પાછા ક્યાં નિરીએ નિર્મોણ નેલો દીવમ આવી પાળા-ચના થોડીવાર હોનાથી આ કામ દીનમા પડ્યું ને મુનની મ્હુ ત્યારે નિર્મોણ થએલો સમય આવી પહોંચ્યો ત્યારે ઉવનાથગવને મદમદદોગન વલદે મદમદ આપી કે જે જવાનમર્દખાનન મામાનો ઠોકરો હોઈ વીદન મુખદેવની માથમા આપ્યો હતો, તેને નમી કરેલી રકમની આશરીઓની કાથગીઓ મોપી પડી તેને શરેઆ મોખ્યો કે જેથી તે ત્યાં જાતે જઈ યિતિ જોઈ પોતાના મનની ખાતરી કરી પાડા આવે એવું ઠગપત્રમા આ પુ ક વીદન મુખદેવ અને ઉવનાથગવનો દીવાન સખારામ જવાન મર્દખાનની મુનાકાત લે અને તેમની રૂમર આપેના વચન તથા તેને તે મોગદથી હક ને પામ કરે આ એવકે ઉવનાથગવનો આ બામૂ આવાનો ઠગદો દર્શાવેલો તથા નર્મદા નગી પાર ઉતરવાની હમીકન અને પૃથ્વી પત્નીની વખારમાથી સુમાની જગાપર તે નીમાયો હતો એવી ઉડતી વાતો જણાવેલો જે પત્ર લખ્યા હતો ને જે પૂન્ય પાદશાહ પામે રજૂ થયો હતો, તેના જવાબમા ઘડીગ Cનમમાનેકની મ્હોર માધનુ ફગમાન જેને પ્રચલિત થવાન માન મળ્યું હતું ને જે મોકલવામા આ પુ હતું તે અકન્માત તેજ દીવમે આવી પહોંચ્યું

ઉચ્ચ અને ઔષ્ઠ કેરમાનની નકલ

એવી કે, ઉચ્ચના ને મહત્વના ગદ્ય, વાચકાત ને પ્રોત્સાહન ધરનાર, અધીમદમદખાન મહારૂઝ બાદશાહી કૃપાનું ધ્યાન યાગો ' મગદાઓના દેનાના બામનનો નિવેદન પત્ર મળ્યો, અને નિમનવાર તે પત્ર સત્તાગીન, પ્રમાનશાળી હજીગથી સામે રજૂ થયો તે અરજી (નિવેદનપત્ર)મા લખ્યા મુજબ શૈર્ષ ને ઉચ્ચતાના ગલક જવાનમર્દખાનને અમદાવાદની સુમેદારીપર કામની નીમણુંક કર્યા બામનનું નિશ્ચય છે ફગમાન નખવામા આવ્યું છે, માટે ઉચ્ચતાના ગલકે (લેખ) તે શૈર્ષના નકલ (જવાનમદખાન)ની માથે ગદી સુખાનો મગમાર તથા બદોમગ્ન નિર્મિત મને તથા સપૂર્ણમિત્તા (સ્વતંત્રતા)થી કરતા ગદેવું, અને ત્યાના મમાચાર, જેવા હોય તેવા, કોઈ પણ મનના વધના ઓછાપણા મિનાય, પત્રગત વખતા ગદેવું આ બાબતનો હુકમ મખન તાબીનો સમગ્રવો લખ્યું બાદશાહના માદીએ બેદાના છડા વરસના પહેલા જમાદીમાસની પહેલી તારીખે

એ દરમાન મળતાની સાથે જ લેખક જ્ઞાનમર્દખાન પાસે ગયો અને જોયું તે

તે ધરમા માત્ર એક જ દીવો છે ને તેના પ્રકાશ પડે

ત્યાં જોઈશું ત્યાં મને એક સભા (ટાળા) ખેડેલી દેખાય છે.

કારભારીઓ અને (એ સભાના) સભાસદો દરેક ખૂણે ને ખોચરે, (ટાળાઓ બંધાઈ જઈ), એક બીજાના કાનમા ધુમધુમ કરવામાં અને અતિશય દરખાથી મંધિના કરારની એકમતે અને એકવિચારે, જિકર તથા ચક્રચાર કરવામા મશગૂલ હતા અને મસ્કરી તથા વિનોદમા એક બીજા પ્રત્યે કહેતા હતા કે

તાઈ સર્વસ્વ વેચી નાખ ને કાન (ખરીદ) બની જા,

કારણ મારા હોદ્દામાંથી નીકળતા વચન આસમાન સુધી પહોંચી જાય છે.

જે બાદશાહી દરમાન આવ્યું હતું અને જે એક ઘણો મજબૂત દસ્તાવેજ હતો તેના મજદૂરની વાત લેખકે કાપમ કુલીખાનને કરી. સંધિના કામમા વચમા પડી તેણે પોતાનું કામ કઠી લીધું હતું ને પોતાની મુસાદ હાસલ કરી લીધી હતી એટલે તેને પણ બીજાઓ જોડે સંમત થતો લેખક જોયો, અને પોતાને કશું કે,

તારા મ્હોરામા ઘણીએ મીઠાશ હોય, પણ (હમણા) તું બોલતો નહિ, કારણ દીવાલની પાછળ ઘણું કાન હોય છે.

લેખકે જાણ્યું કે વિધિની કમાનમાંથી તીવ્ર છટી ચૂક્યું છે, અને વિધાનાએ પોતાનું કામ કરી દીધું છે, એટલે હવે બાદશાહી દરમાન લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવાથી જેઓ હાજર હશે તેમને પ્રાસંગિક પડશે અને જેઓ ગેરહાજર હશે તેમના મનમા કોણગતા બાપશે એ સિવાય બીજું હાસલ થવાનું નથી. માટે હંકુ લેખકે દીપવાથી અથવા પવનની ગાંઠ વાળવા જવાથી શેા કાયદો? છતાં પણ પાછળથી તેને (કપકાના) વેણ ન સાલજવા પડે માટે આ બધી ઘટના છતાં, તે પ્રમાણપત્રને પરીપૂર્ણ કરવા માટે, તેણે તે લેખમાના થોડા શબ્દો જ્ઞાનમર્દખાનના કાનપર નાખ્યા; પણ બીજાઓએ તેની બુદ્ધિ હરી લીધી હતી ને કાન બંધ કરી દીધા હતા, એટલે તેની કાંઈ અસર થઈ નહિ, અને જવાબમાં કહ્યું કે આવતી કાલે વીહલ સુખદેવ અને સખાગમ સાથે મુલાકાત લેવાનું નક્કી કર્યું છે, માટે લેખક પણ ને વખતે ત્યાં આવવું કે જેથી તેઓ નાથે સાથે તેમની મુલાકાત કરે. બીજે દહાડે એટલે પચ્ચીમમાં તારીએ, જ્ઞાનમર્દખાન, કાપમકુલીખાન અને લેખક, વિધાસુખાણે અને કારભારીઓમાંથી

થોડાઓને સાથે લઈ બાગની ખડકી (જારી)ને દસ્તે ધઈ, દિલ્હાની મામે આવેલા સાબરમતી નદીના મેદાનમાં, કે.લ્લાં ખંને પક્ષની મુલાકાત કરવા તથા સલા (દરગાહ) ભરવા માટે શામીયાનો ઉમ્મો કરવામાં આવ્યો હતો ત્યા જઈ થોડા. ગાઝીઉદ્દીન હુમેનના બાગની જોડેનાં ઝાડોના ઝુંડમાંથી એક ઝાડના ઝાંચડામાં વીંદલ મુખદેવ ને રાખારામ આવી વાટ જોના' મેઠા દના નેમને બોલાવવા જવા માટે કાયમકૃષીખાને લેખકને પોતાની જોડે લીધો અને ત્યા જઈ (હમે) તેમને લઈ આવ્યા, અને ફરીથી એક બીજાની સમક્ષ, પાટણ રહેર તથા બીજા મહાસો, બીજા કોઈની ભાગીદારી કે આડખીલી ન રાખના સોષી દેવાની કબૂલાત, તથા બીજી દેટલીક બાબતો જે વારંવાર લખવામાં આવી હતી, તે સંબંધીનો જામીનગીરી તથા બાટે-ધરી સાથનો કરાર, કે જે અત્રે આપવામાં આવેલી તેની નકલ પરથી જાણવામાં આવશે, તે સંબંધી વચન ને પ્રતિજ્ઞા સોગંદથી હૃદ ને પાકાં કરવામાં આવ્યા, અને પછી તેમણે એકબીજાની રજા લીધી

બાલાશરાવની મહોરસાથના કરારપત્રની નકલ

પ્રોત્ અને ઉચ્ચ દર-જવાળા જવાનમર્દખાન સાથે નક્કી કરેલા કરારની યાદી એવી કે, એ (યાદીમાં લખેલા કગર)માં એક વાગ પૂર પણ તકાવન પડશે નહિ, અને લ્લા મુધી સરકાર (જવાનમર્દખાન)નો અમલ રહેરો ત્યા મુધી, તેમજ આ બાગુના પક્ષકારના લાઘવો તથા તે પક્ષકારના વશમાંથી કોઈ પણ હયાત હશે ત્યા મુધી, તેનો કોઈ ભંગ કરશે નહિ. પાટણ પગણુ વગેરે ફૌજખત-કોઈની પણ ભાગીદારી વિના, તથા કદીમ (જૂની) જાગીરના નવ મહાલ, પાટણ પગણુનો મહાલ, વડનગર પરગણુનો મહાલ, સમી પરગણુનો મહાલ, મુંજપુર પરગણુનો મહાલ, વીસલનગર પરગણુનો મહાલ, થસદ પગણુનો મહાલ, ખેરાળુ પરગણુનો મહાલ, રાધનપૂર પરગણુ, થરવાડાના મહાલ સાથે, અને વીજપુર પરગણુનો દરોખન (આખો) મહાલ, એ (મહાસો) આ વખતમાં જાગીર તરીકે આપવામાં (મુકરર કરવામાં) આવ્યા છે, તેમાં કોઈ પણ ભાગીદાર નહિ. મોજો કતરાગ વગેરેની વિવિધ (લુદી લુદી) જાગીરોના બદલામાં આ જાગીર આપવામાં આવી છે. સરકાર (જવાનમર્દખાન)ની ફૌજ યા તેનો નાયબ યા ફૌજદાર હવે પછી મદરદુ જાગીરનાં પરગણુઓમાં નહિ જાય અને કોઈ રીતનો ત્રાસ આપશે નહિ; તેમજ ધાસદણુને બદલે કોઈ કોઈને દેરાન કરશે નહિ. ખાનમહાફરના બાઈઓ (ભાયાતો)માંથી ગમે તે એક ત્રણસો સવાર તથા પાંચસો ખાદાની એક દેટલી સાથે હમેશા

નોકરી માટે તૈયાર રહેશે. હજૂરશ્રીની નોકરીમાં સવાર ને પ્યાદાના દાખલ થયાના દીવસથી સીમંદી (લશ્કર)ના પગાની રકમ આપવામાં આવશે. ખાનબહાદુર તેના ભાઈઓ, તેના બાઈસતા (સંબંધીઓ) તથા નોકરોના તાબાની જૂની કે નવી હવેલીઓમાં સગકાર (જવાનમર્દખાન)નું કોઈ માણસ ઉતરશે નહિ ખડીયાલાપરા સાથે, મોજે ખેડા, માતર કસબાની સીમ, મોજે વામણા, મુંડા (મળુધા) દગલગત, તથા મહમદખાન, ખાનદોગન અને આબેદખાનની જગીરોના ગામો, મહાવની અડધી ઉપજ આપવાના કરાર સાથે (આપવામાં આવ્યા). કાયમ ફુલીખાન, જોરાવરખાન, મુતમદીઓ, નોકરો અને સબંધીઓને કોઈ રીતે હેરાન કરવામાં આવશે નહિ. શહેરમાં, પરામાં, અને કમબાઓમાં જ્યાં તેમને ફાવે ત્યાં તેઓ ગહે, આવજવ કરે અથવા માત્રા જાય તો પણ કોઈ તેમને પજવશે નહિ. ઉપરની વિગતો સાચનું કરાવનાર અમલમાં આવ્યું (લખાયું) તેની શરતો પાળવામાં આવે તેના જામીન તરીકે, સગકારનો અમલ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી નીચલા શખ્સોની બાહેધરી આપવામાં આવી છે. દામાજરાવ ગાયકવાડ કે જે અડધ ભાગનો હિસ્સેદાર છે તેના તગદારી પણ આ પક્ષ બાહેધરી આપે છે મહારાજા હોવાકર, આપાજી સીંધીઆ, રામચંદ્ર, વીરલ મુખદેવ, રાખારામ ભગવત, માધવરાવ ને જોપાળરાવ તેમણે ઉપર જણાવેલી મતલબ સાચના પોતાના લખ કરી આપ્યા, અને પ્રભાતે જ્યારે જમાના રૂપી નાણાવટીએ સૂર્યરૂપી માનેરી ચાળી પોતાના હાથમાં લઈ ગોંડના ચોટા (જનન)માં ચેવડેવડના બ્યવહારની દુકાનો ખોલી અને જેમ સોનાપન મખન નિકન ખેમી જાય છે તેમ પોને દુકાનમાં ખેડો, તથા કિંગરૂપી પગની આગળીઓની હાવચાલથી ખર ને ખોટું નાણું જુદું પાડવા માંડ્યું, ત્યારે આ દુનીઆપગના પગાણીઓએ તેની મોનાથી ભરેલી મેવન (ચગકતી) હાથેથી પગ દરક દિગાએથી નફાની નજર ફેરવી, કે જેવામાં દગ્યાગની આવીઓ સાપી દેવાના મહેશ ગાથે રૂનાથગવે જવાનમર્દખાનપગ મોકલવી, ચગડના ને ગોડડા એક લખ રૂપીઆની થેલીઓ આવી પડેલી નવા ને જૂના મયારો ને પ્યાદા, કારબારીઓ ને કાગડુનોનો વર્ગ, જેમ મીંગાઈ આમપામ માખીઓ વીંટળાઈ જાય તેમ તેની આમપામ ફરી વળ્યો. આરજ નમનો તકતો ખીજા બધા કરના ધણો સખત હતો તેણે પોતાનું કામ ખટુ આગ્રહ અને દરથી કરી, ચટ્ટેલા પગાને દિગાગ કરી નીકળતી રકમ વધ લીધી મમયાનુમાર ખીજા ટેટલાએક જેને કાઈ આપ્યા મિરાય છટકો ન હતો તેમને કાઢક આપ્યું. રાપગના

જમાદાર અને સવારો તેમજ મહમદ ઉઝમત કીરાનીના પગારની રકમ ઘણી મોટી થતી હતી, અને જેઓ મખ્તાબ ને કોરનાથી વર્તતા હતા, તેમને સંબંધે એને એમ લાગ્યું કે પોને તે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકશે—આખી રકમ આપી શકશે—નહિ એટલે મમય વર્તી જઈ પોને વિચાર કર્યો કે તેમને તરછોડી કાઢવા જેટલી પોતાનામાં મુંઝરા નથી માટે થોડા પ્રમંથ આવવા સુધી તેમને રહેવા; જેથી તેમની જોડે વાતચીત કરી, વાચદા આપી, મીઠા ને મૃદુ રાખેલા બોલી, અમુક દીવસના વાચદાનું તથા ખાધાથી આપવાનું ખન લખી આપ્યું. પહેલા જમાદી મામની મત્તાવીગમી તાગીએ, ભદ્રનો કિસ્સો ખાલી કરી આવ્યો અને પોતે પોતાના આપદાદાના ઘર તરફ ચળી ત્યાં આવી રહ્યો. જૂના મકાનમાંથી રહેવાની જગા ફેરવી રૂઢનાથરાવે ગાત્રીકિંદીન હુસેનના બાગની પાછળ આવી મુકામ કર્યો અને ખંડુ, વીંદલ સુખદેવના પેશકાર તથા લશ્કરની એક દૂકડી સાથે, રાધુરાઈને શહેર કોટવાળ નીચે. તે લગભગ મધરાતે રાયખડને રસ્તે શહેરમાં દાખલ થયો ને ભદ્રના કિસ્સામાં આવી બેઠો, અને કોટના દરવાજા જે છોટા ચણી લઈ બંધ કરવામાં આવ્યા હતા તે ખોલી નાખવાનો હુકમ કર્યો. આવી રીતે સૂણો મગદાઓના તાબા ને કબજામાં ગયો.

જે આ પૃથ્વીપર દાગનું તખ્ત હમેશનું કાયમ રહ્યું હોય

તો સિદ્ધિદેવ શાહ તરીકેનું નામ કોઈની જાણપર આવતજ નહિ.

એ મહીનાને છેલ્લે દહાડે વીંદલ સુખદેવ પોતાના સાથીઓને લઈ ભદ્રમાં આવ્યો. જવાનમર્દખાન અને રૂઢનાથરાવની મુલાકાત માટે તેજ દીવસ નક્કો કરવામાં આવેલો હોવાથી દીવસને અંતે ને લેખકને ઘેર આવી તેને પોતાની સાથે લઈ ગયો. રૂઢનાથરાવ ઘોડેરવાર થયો હતો અને આખર મતીની પેલી બાજુ રેતીમાં તેઓ એકબીજાને મળ્યા મૂક્યા. રૂઢનાથરાવ તેને પોતાના તખ્તમાં બેઠી ગયો અને ત્રણ કીપચાકી (તુર્કી) ઘોડા, કેટલુંક કાપડ અને એક રત્નજડીત કુમકુમી તેની (પાસથી) બેટ તરીકે રવીકારી, પોતે દક્ષણીઓના દિવાળ મુજબ પહેરવાના પોશાકનું કાપડ અને એક હાથણી બેટ આપી, વધાર્ય કર્યો. પોતાના ચઢી ગએલા પગાર બાબત જે ખન મહમદ ઉઝમત કીરાનીએ જવાનમર્દખાન પાસે લખાવી લીધું હતું તે વીંદલ સુખદેવે જવાનમર્દખાનના કહેવાથી મગદાઓમાંના નિર્દય ને કોર દિલના અધિકારીઓ મોકલી તેની પામથી જોર જુવમથી પાપુલઈ જવાનમર્દખાનને મોપી દીધું. જવાનમર્દખાન બારખરદાગી જ્વનવંદો બેગા કરવા તથા પોતાના સંબંધીઓ અને ધરસામાન રવાના કરવાની તૈયારી

ઉપગ્રંથી રૂઢન થગવે હિંદી વીણીમાં (માળખોધ અમરે) અને મગી બાપામાં
એક તૂમાઝ લખી કાઢી પોતાના કાગ્યારીઓ તથા શિગરનેદારોને આપ્યો,
કે જોને અનુસરી તેમની પામે જે પ્રાપ્ત મદાય થા જગાનુ કામ લાવવામાં
આવે તેને મળે તેઓ વત્ત બીજે દીવસે દામાજી ગાયકવાડને સાથે
રાખી હાથીપગ બેસી દલણી લકડગની મવાગી કાઢી, ઇંડા દવાળે કે
જે દિલ્લી દગવાળને નામે ઓગખાય છે તે દગવાળેથી શહેરમાં પ્રવેશ
કરી ધીમે ધીમે (મજા કરતો) લાદના દિંનામાં ગળવ થયો અને સૂર્યાસ્ત
થતા મુધી ત્યાં મુકામ ગળી, પછી બાગની ખડકી (બારી)ને ન્સ્તે પોતાની
છાવણીએ ગયો, અને બીજે દડાડે મવારે દૂય દરી માબજમતીને કિનારે
આવેના હુધેશ્વગના ઓવાગની વગોનગ આવી ગ્લો વેખકે પશુ પોતને
તપ્પુ ત્યાં મોઝ થો અને પોતે ત્યાં ગયો તેની નોઢરી તથા જગીર વિશે
ત્યાં વાતચીત થઈ થાંડગવ પડીન કે જે અત્યાગ પહેના મોઝક તર
ગયો હતો તે જે તે જિલ્લાની પેશ થ Cગરી આ અગમામાં પાછો ફર્યો
હતો તે રૂઢનાથગવને આની મળ્યો જવાનમદખાને પોતાના મળધીઓ
તથા સગસામાનને પાટણુ શહેર તરફ ગાના કર્યા વીઢન મુખગવના
મૈન્યમાથી એક ટુકડીએ તેમના ગ્ખેનાગ તરીકે તેમની જોડે જઈ તેમને
વગનગ મુધી પહોચાડી આની પોતે રૂઢનાથગવ જોડે કસગ થ્યો હતો કે
લકડગની મદદથી પાનણુપોતના ફોજદાર મદમદ બકાદૂર પાસથી પેશકશ
અપાવગે તેથી પોતે સહેર બહાર આવી રાજૂ ગાહીદની દગગાહ પામે
મુકામ કર્યો, અને વીઢન મુખદેવ જોને વરગ ગાપી એ કામ માગે
નીમનામાં આવ્યો હતો તેની ગહ જોતો ત્યાં થોડો વખત રામાયો ઓ
તેના આવ્યા બાદ ગને આથે લમ્પ તે બજૂ ગાના થયો પોતાને હિરમે
આવેના પગણુનો બદોબસ્ત કગવા દામાજી ગાયકવાડ વહીઆસ તરફ
ગયો દલણીઓની કામ કગવાની રીતથી (સમાના) માગાનીઓ અગળખા
રોનાથી તાનૂકા તથા જગીરોનો કારભાર લેખની ખાડેરા મુજમ થતો
નહતો અને રૂઢનાથરાવે દલીમડીના જગીનદાર નામે દૂય કરી જવાનુ
નખી કયુ હતું તેથી વેખક તે છાવણી (તગ્દથી મોહુ ફેગવી) છોડી શહેર
રમા આવતો રતો અને ઘેગ બેસ

ઝાલાવાડ તામે લીમડી તરફ રૂઢનાથરાવની કૂચ, શહેરના નાયબ તરીકે તથા નાઝિમનું કામ કરવા શ્રીપતરાવની નીમણૂક, ત્યાંના જમીનદાર પાસથી પેશકશ ઉધરાવી પોતાને વતન દક્ષણ તરફ જવા માટે તેનું પાછા ફરવું, અને બાદશાહી કચેરીના સેવક (લેખક)ને આમંત્રણ

દુધેશ્વરના ઓવારા આગળની પોતાની છાવણીપરથી કૂચ કરી ઝાલાવાડ ઉદે વીરમગામ તામે લીમડીના જમીનદાર પામે પેશકશ ઉધરાવવા રૂઢનાથરાવ નીકળી પડ્યો અને શહેરથી એક કોસ દૂર આવેલા મોળે કોચરખ પાસે જઈ મુકામ કર્યો, તથા પોતાના સાથીઓમાથી શ્રીપતરાવ પાંડિત નામે માણસને શહેરના નાયબ તરીકે તથા નિઝામતને લગતો વહીવટ કરવા નીચ્યો અને શંભુજી મરાઠાને તેની દૂબડી સાથે મૈન્યને ઉપરી બનાવી તેની મદદમા રાખ્યો. શહેરના મહાસો તથા હુવેલી પરગણા માટે (વસૂલાતી) અમલદારો નીમી પોતે ગતે પડ્યો. લીમડી પહોંચી જઈ મોરચા બાધવા તથા લડાઈ કરવી શરૂ કર્યા તેના લશ્કરની ગંખ્યા બહુ મ્હોટી હોવાને લીધે તથા તેણે અમદાવાદ શહેર તાજુ જ છતી લીધુ હતુ તેથી જમીનદારો, કોળીઓ અને બડમોરો વહેમને તામે યથા ખેંચી ગયા હતા, અને તેથી અટકાવગ્રામી લાવને તેમણે પોતાના માથા પાછળ નાખી દઈ, અને તેમને મારી હાવવા તથા તેમની જેડે શત્રુતા કરવાઈપી તત્તવાર આધીનતાના આનંદા મુકી દઈ, તેઓ દડા ધધ બેઠા હતા. લીમડીનો જમીનદાર હરજમ તેની પામે હાજર થઈ ગયો, અને ચાળીમ હજાર રૂપીઆ આપવાની જવાબદારી સ્વીકારી લીધી વરનાદ પડવાની મોનમ પામે આવતી હતી તેથી બીજા મર્દ તરફ ન જતા પાછા ફરવાનું હોય વગાડી પોતે ધોળક આવ્યા શ્રીપતરાવને ત્યાં બોલાવ્યાથી તે ત્યાં આવ્યો. લેખક મધળા કામગાજ ઉપરથી હાથ ઉઠાવી ધેર બેઠો હતો. વેપારીઓએ ભરેલી કાપડખાતાની મહમૂલના લાખવા દીવાનની તથા મુનમદીઓની મ્હોર ગિલાય આપી સકાય એમ હતુ નહિ, તેથી લેખકનાપર પણ રૂઢનાથરાવનો પત્ર આવ્યો કે તેણે પણ આવી મળી જવું. વીરૂલ મુખદેવ જે જવાનમર્દખાનની દોગખૂડી મુજબ પાલણપોર તરફ ગયો હતો, અને જેણે તાના દોગદાર મહમદ બહાદુર પાસે દરેક

આખતની મળી રૂપીઆ એક લાખ ને પંદરહજારની પેશદેશની રકમ લેવાની નક્કી કરી હતી અને જે વસુલ કરવાની જવાબદારી જવાનમદખાનપર નાખી હતી, તે ત્યાંથી પાછો ફરતો હતો, અને તેણે વડનગર કમખાની નજદીકમાંથી, તેને (જવાનમદખાનને) એક હાથણી અને પોશાકની ભેટ આપી પાટણ જવા દીધો હતો, તે ઉપરાઉપરી કૃત્ય કરી રૂઢનાથગવની જોડે થઇ જવાને ઇરાદો અકરમાત્ શાહીઆગ આવી પહોંચ્યો, હાથમ-કુલીખાન, લેખક, અઝીઝુદ્દીન મહમદખાન, અને હાજી મુરદના ભેગા મળી તેને મળવા ગયા. મંજોગવચાત રૂઢનાથગવે શ્રીપતરાવને ધોળકેથી પાછા ફરવાની રજા આપી પોતે ખંભાત ચોરામી પરગણાનું તાગપોગ ગામ, જે ખંભાત બદરથી આઠ કોમ દૂર આવેલું છે, ત્યાં ગયો, અને ત્યાંના મુતસદ્દી મોમિનખાન જોડે દેટક્ષીક ખાનતની વાતચીત કરી ચોરામી (પરગણા) પર ધામદાણાના રૂપીઆ દસહજાર નક્કી કર્યાં. એ બંદન-હિંદુ ને મુમલખાન એમના વેપારીઓમાંથી કેટલાએક, મુઝફ્ફરઅલી અને જાહેરઅલી, રૂઢનાથગવ પાસે મોમિનખાન સામે ફરીઆદ કરવા આવી, તેની માથે લીમડી સુની ગયા હતા, તેમને સમયાનુમાન-કાગ્ય તેને પાછા ફરવાની ઉતાવળ હતી અને તેનું મન બહુ વ્યગ્ર રહેતું હતું તેથી-ધીંગળ આપી તેમના મનનું સાત્વન કરી પાછા મોકલ્યા અને મોમિનખાનને બસામણ કરી કે તેમને સનાવવા નહિ પોતે કૃત્ય કરી પેટવાદ પહોંચી ગયો. અકરમાત્ લેખક પણ વીકૃત મુખદેવ સાથે તેજ દીવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, અને સાંજને સમયે તેની જોડે એક દૂંક મુલાકાતનો લાભ મળ્યો. ઉનાળાના દીવસ અને ખરેખરી ગરમીની મોસમ હતી. હવા ઝેરી ઉન્હી હતી કે પક્ષી પોતાની ચગળીથીજ તળાઈ જાય, સૂર્યના તાપની બ્હીકથી પાણીમાનું કમળ (નીલોદ્ધ)નું ફળ પણ પોતાનું માથું બડાઈ કાઢી ન શકતું હતું.

એ ગરમીને લીધે શ્વાસ એવો તો ગરમ થઇ જતો
કે તેના તાપથી હોઠ ઘીણુમત્તી જેવા બનતા.
પવન એવો ગરમ કુકતો કે જલો,
પૃથ્વીપર બીજું નરક સજગતું હોય.

માણસ તથા પશુને આગમ મળે તે મિયાગથી પોતે અધકારના છત્રની છાયા નીચે રાત્રીને સમયે મુસાફરી કરતો હતો, એટલે લગભગ મધરાત્રે સાંધથી ૫૨ જે કમવો બાધવામાં આવ્યો તે બદી નદીને કિ

છોડવામા આવ્યો લેખક તથા બીજાઓ જેમને પાછા ફરવાની રજા મળી નહતી તેમને ન છૂટકે ત્યા સુધી તેની જોડે જવું પડ્યું દીવસને અતે તેમને જોનાર્યા એટલે તેઓ ગયા લેખકનું મન મનાવના, માણી માગવા તથા તેનું મન મનાવન કરના કામ પાત કરી, અને લેખકની ગાળખુશી મેળવવા કાયમકુનીખાનને વચમા નાખ્યો, અને કહ્યું કે હાન તો જે હિરસો નની કરવામા ને ફેરવવામા આવ્યો છે તે મૂળ દરી લેરો આપની સાન જ્યારે ફરન શરૂ થશે ત્યારે બાપીના મુદ્દા તથા મકમલો પોતે પુગ કરશે બાદશાહી મતાનો મામલો જુદીજ મતનો થઈ ગયો હતો, સામા વ્યના અગોમા તદન શિથિતતા વ્યાપી ગઈ હતી, એટલે બીજા કંઈ કંઈ ને દીમાપતને જેરે એ માગણી નમારની ને નમીમગવી ? વળી પોતાના કુટુંબ તથા છોડરા બચ્ચાને ખમેડવાની યા બીજા મધ જગાએ લઈ જવાની પોતાનામા શક્તિ હતી નહિ, એટલે પછી તે (માગણીને) તામે થયા સિવાય છૂટકે ન મતો હતો નહિ, એટલે પોતે ચૂપ રહ્યા છેવટ દીનાનની કચેરીના તથા કાપડખાતાના મહાનની નોકરીના લનાજમ પેટે કાછકે રકમ હકતાથી આપનાનું નમી કરવામા આવ્યું હુવેની પગલણામા આવેલા મોજે સૈયદપુર અને મોજે ફૂજ, તથા વીજપોરમા આવેલું મોજે પાનમુન લેખકને આપનામા આવ્યા, અને હવે પછી મધ મધ હરકત નહિ કરે એમ લખી આપનામા આવ્યું થામણ તામે આવેના મોજે નીજાનની બામન બાપી રી ને દીનમા પછી હમને ન આપી પોતે રૂચરી ગયો નેખક અને બીજાઓ પાછા ફરી ગજબઉનમુગજગ (પ્રશસનીય) મામતી પદમી તારીખ અમદાનાદ આવી પહોંચ્યા મોજે પાનમુન લેખક પામે રહેરા દીધું હતું તે બાબતનો જે પત્ર આવ્યા હતા તે જવાબમદખાનને મોકલનામા આવ્યો તેણે એવું જણાવ્યું કે વીજપોર પગલણ તો આખું-દરો બમત તેને આપી દેનામા આવ્યું હતું આ પ્રમાણે આમગના વખતમા તેનાપર કરેના ઉપકારપર આખો મીંગી (ભૂતી જઈ) તે ઉપકારને અપમામા બદલી નાખ્યા

ત્યારે મિત્ર આનુ કરે ત્યારે પછી હાય ' અનુદયાની બાબતમા '

હમે તો મિત્રો પામે મિત્રતાની આશા ગખના હતા

પણ હમારી ધારણા એ ચોખ્ખી જૂન હતી

દામાઈ ગાયમ્વાડ વડીઆન તથા મેગરાને વાનક નદીના તિના તન્દ પોતાને દિગ્ગે આવેલા પગલણ ॥ વ્યવસ્થા કરના ગયો હતો ને જગા પછી મનો તથા ગાળખો ૧-૨ ન કરે તેન જમીન તનો લનો કપક

વંજ કસખે ગયો અને જેનો શૈરજ્ઞાન બાળીનાં માણસોએ કબજે કરી લીધો હતો તેને ઘેરો ધાવ્યો અને જીતી લીધો અને નદીઆદને રસ્તે વડોદરા તરફ જતાં શહેરમાંના ચોતાના દિરસા માટે એવકરામને નાયબ નીમ્યો. આખા મુજામાથી અડધો અડધ ભાગ એના દિરસાનો હરી ચૂક્યો હતો. શહેરને માટે નફી કરેલો સિપાઇઓનો ખર્ચ, કે જે પેશવાના નાયબને કરવાનો હતો, તે ખર્ચ માટે દર મહીને છ હજાર રૂપીઆની જગ્યામદારી ગાયકવાડના દિરસાપર નાંખવામાં આવી હતી અને તે તેના નાયબે પહેંચાડ્યા એવું દરાવવામાં આવ્યું હતું. ટૂંકમાં ધોળકેથી પાછા ફરવાની પરવાનગી મળતા શ્રીપતરાવ શહેરમાં આવી ગયો હતો અને નિઝામતના કામકાજનો વહીવટ કરવા લાગી ગયો હતો. કાટવાલના ચખૂનરા સામે જુના વખતથી લાલ રંગના વાવટા કે જે લાલ રંગ વાલ્લાશાન સરકાર (આદશાદ)નો ખામ રંગ હતો તે રંગના હિંતા હતા, તે ખસેડી ગીરે-આરમની રંગના એટલે કે જેને ગેરવો અથવા ભગવો રંગ કહે છે અને જે જોગીઓનો તથા મહાદેવનો રંગ કહેવાય છે તે જે રંગ મરાઠાઓએ પોતાના ખાસ ચિહ્ન તરીકે પમંદ કર્યો છે તે રંગના વાવટા તૈયાર કરી, ચઢાવવામાં આવ્યા. ગાયની કતબ બંધ ચર્મ. પાડા, ભેંસ (ના બગીદાન)ની તેમને કેટલીક વખત જરૂર પડતી હોવાથી તેનું ચામડું ઉતારવા (કનક-કરવા) માટે રજા તથા મજૂરી લઇ ઉતારવું એવું ઠેરવ્યું. બકરાં, ઘેટાં મરાઠા કામને પણ ખર્ચે છે ને ભાવે છે, તે પણ સોમવાગે, અગીઆગે અને બીજા કેટલાક હિંદુઓને ખાસ (પવિત્ર) દહાડે કનક ન કરવા એવું ફરમાવી બાકીને દીનસે તેની કતલ કરવા પરવાનગી આપી. સિપાઇ જલૂમ (સાલ્યારોહણ - આદીનશાની) ચખૂના સીન અક્ષરના ગોળાકાર મધ્યમાં મરાઠાઓ ગણેશને પૂજતા હોવાથી હાથીના અંકુશની આકૃતિ કોતરવા ટંકશાળમાં હુકમ આવ્યો. લાદમાં આવેલો આગ કે જે હમેશા ગુલાબ, ગુલાબા વગેરે ખુશબોદાર ફુલોથી લીલો ને તાજો રહેતો હતો અને જે બાગ શોભાથી ભરેલું ને સકાઇથી મંપૂર્ણ આનંદનું સ્થળ હતું ત્યાં નફો, પેસો મેળવવાને વિચારે શાકભાજી વાવી તેને મોઢે ભાવે વેચવાનું નફી હતું. પરાપૂર્વથી અને ચાલતા આવેલા ધારા મુજબ, તેમજ આદશાહી કચેરીથી નફી ચએલા કાનનો પ્રમાણે બંદૂકો બનાવવાનો પ્રતિબંધ અને હુકારો પાસથી મુચરકા લેવાનો રિવાજ હયાતીમાં હતો, ને તે પણ એટલે દરજ્જે કે નાજિમ તથા ફાજદારોને જે મનદ અપાય છે તેમા તે (દફતર) લખાય તથા ગોધાય છે, અને તેથી, નાજિમોની ખદીદને લીધે તેમાના

(લાગ્યે) એ ત્રણ જણા (હુદારો) કેટલાએક મ્હોટા માણસો અને નેતાઓના ઘરોના ખૂણામાં તેમની હીમાયતના રક્ષણ નીચે ચોરીદૂપીથી તેમના હુકમથી એ કામ કરતા (બહુક બનાવતા) પરંતુ આ વખતે દરેક નવી બનાવેલી બહુકનાપર અડધો રૂપિયો નાઝિમની મહેસૂલનો જે ગ્રામ ભરે તેને બહુક બનાવવી હોય તો છડેચોક તે બનાવવાની ગ્ગ મળી તેથી બહુક બનાવનાગઓની લગભગ વીસ દુકાનો બજારો ને રૂતાઓમાં ખોલવામાં આવી, અને શહેર બહારથી પણ ખરીદનારાઓએ આવી, ખુશીથી ખરીદ કરી, તેના પર આપના મહેસૂલ આપ્યું છે તેની છાપ મરાવી લઈ જવા માઠી આને લીધે બડખોર કોળીઓના ને ફિમાખોર ધાડપાકુઓના ગામોમાંથી દરેક કુખમાં કેટલાએક બહુક વાપરનાગ (ફેડનારા) થઈ ગયા આ પ્રાતની વસ્તીની આબાદીને નજર લાગતા તેના સુખના રથનો હાલી ઉઠતા પહેલા, અને તેની ઉન્નતિએ અવનતિ અને વિનાશ તરફ પોતાનું મ્હોડું ફેગ્યું તે પહેલા, શહેર ફૂટા આગૂબાગૂ તથા આસપાસ એક ખીજ શહેરના જેવા પરાઓ આવી ગયા હતા, અને તેમાંના દરેક પગના બચાવ તથા સગસણ માટે ત્યાં યોગ્ય સખ્યામાં મવારો અને પ્યાદાઓ નીમવા ને રાખવામાં આવતા હતા. તેના કોટના દરવાજાના આગળા એવા મજબૂત અને મગીન હતા કે અગ્નિવ્યા માણુઓ, નીચ તોખમના ચોરો કે દુષ્ટ કોળીઓને અદર આવતા જતા તે અટકાવી શકતા. માણુગદીને લીધે તેમજ બડખોરો બડ ન કરે તેના જમીન સેવાતા હોવાથી તેઓ પોતાની શક્તિની બહાર જઈ ચોરી કરવાનું કે ધાડ પાડવાનું માદમ કે તેવી રીમત કરી શકતા ન હતા કદી કાઈ વખત ગ્રામએક પગમાં તેઓ ફૂંડ પાડતાં આ ફિમાદ ઉઠાવતા તો નમનપૂર કે હાથપૂર કે ફિરોજપુર ગઢીવાળા જે ફેજદારે ગિર્દના હાથ તળે તે પડે મોપવામાં આવ્યું હોય તે તેની મદદે જઈ તેમને કેદ પકડતો આ માની નાખતો. તેઓ દરરોજ રૂતા માચવવા રોત ફરતા તેથી શહેર સુગંધિત રહેતું અને તેની ધણી રખેનાળી ચતી હાવમાં તો વખતના વહેવાથી, નવી નવી આફતો ઉતરી આવેલી છે, અને મામના માસ ને વરસના વગસ વહી જતા આગળ જેનો ઉદ્દેશ થઈ ગયો છે અને પૂર્વે જે જણાવવામાં આવ્યું છે તે મધગા ત્રામ ને ટટાના પ્રાફુલાવથી, પગઓ એક એવા વેરાન જેવા થઈ પડ્યા છે કે નથી જેમાં એકે જતી મગગતી કે નથી જેની દીવાવમાં એક છટ આખી, કે નથી ગદી જેમાં એકે પાપાની નિયાતી કે નથી ગ્ગુ જેના એકે ધગ્ગુ અવગેન રિદ,

કે નથી તે ધરના ધણીની કોઇને ખબર! “અણુના નામ સિવાય તે ધરમા હવંત કશું નથી” એ વાક્ય સાચું પડ્યું. પરંતુ ધણી જેમ વેરાઇ ગયા ને ખેદાન મેદાન થઇ ગયાં, બલકે પગનાં ઘરો ને ઇમારતોની હલહલ પણ ત્યાંના રહેવાસીઓના મનમાંથી બૂલાઇ ને બૂલાઇ ગયાં. જેઓ એ અંધકારમય સ્થળ છોડી વિનાશના ભોંયત્ત તરફ ચાલ્યા ગયા છે, તેઓ એ પરંતોને ફરતી દીવાલો કે જે નાશ પામી એક બીજા પર ગળડી પડી છે તે દીવાલોની છોરા તથા તેનાં દેકાંની રિચતિદશી હાથવડે નીચે જણાવેલી મતલબના શબ્દોનો ભાવાર્થ, ડાળા, ઝાની અને આશ્ચર્ય પામના મોટોરાઓના દાનને સંભળાવે છે.

જેણે આ દુનીઆમા હમારો પાથો નાંખ્યો તે ક્યાં છે ?

ધણી પરના તો નામનિશાન બૂલાઇ જઇ લોકોના મનમાંથી તે અદૃશ્ય થઇ ગયા છે. તેમા જંગલની માફક શીયાળ, કોલા, શીંગા, અને કીડાઓ વામો દરે છે જન જનની ઘાસ ને જંગલનાં ગડ ત્યાં ઉમી ગયા છે. સ્ત્રીઓ ને ઘૂવડે ત્યા માળા બાધ્યા છે. ચહેરના રક્ષણ કરતાં કોટની ચાર દીવાલ સિવાય નથી ત્યા બીજી આશ્રયની જગા કે નથી કોઇને હાખલ થવાનો પ્રતિબંધ કે અટકાવ. ચાલેબંદી તથા ક્રેળાઓ પાસેથી લેવાતી જમીનગીરી બધ થઇ ગયેલી હોવાથી તેમને રહેતી બીક ને બધ ચાલ્યા ગયા. અત્યાર પૂર્વેની હકૂમતના દીવસોમા તે દુષ્ટ ક્રોમ હમેશા ટોળે બંધ થઇ જ્યારે જ્યારે પોતાની મરજીને અનુકૂળ આવે તેવી રીતનું બીજા બદારના માણસોથી (પોતાનું) કાર્યક્ષેત્ર મુક્ત જોતી, ત્યારે ત્યારે વગર અડચણે ને વગર હલેદાતે શહેરમા પેસી જઇ, ગલીઓ બંધ કરી ઈર્ષાસ ને લુલ્લમનો હાથ લાંબાવતી, તીરનો મારો ચલાવી (ધરનાં) બાળાં ને દુકાનો ફાડતી, આગ લગાડતી, ધરવાખરો ઉપાડી જતી અને માણસોને કેદ પકડી જતી, અને વારંવાર જ્યારે રાતે રાત ફરતી ટૂંકડી જોડે તેનો બેટો થતો ત્યારે બંને બાજુના માણસો મરાતાં ને ધામલ થતાં. આને લીધે દક્ષણના કિસ્સાઓમા પ્રચલિત દસ્તૂર ને રિવાજને અનુસરવાનો વિચાર કરી શ્રીપતરાવે જે મોટા ઘંટ તૈયાર કરાવી કોટના બચાવ તથા સંરક્ષણ માટે જે પાસઆન ને ચોક્કીદારો નીમવામાં આવ્યા હતા તેમને બોધ્યા; અને એવો બહોજસ્ન કરવામા આવ્યો કે સાજથી સવાર પડતા મુઠી દર રોજ રાત્રે, રખેવાળોને સાવધ કરવા અને જાગૃત રાખવા, એક પુરજપરથી બીજા પુરજપર, કોટની અને બાજુઓથી જે માણસો વારાફરતી, એ ઘંટ વગલના વગાડના કરતા રહે, અને ઘંટને એકના હાથમાંથી બીજાના

હાથમા આપતા રહે તથા રાતથી પરોઢ ફાટતા મુઘી એ ઘટાનાદ કરતા
ગહી શહેર ફરતા કોટની દીવાલની રોન કર્યા કરે આમ દોવા છતાં એક
દહાડો રાત્રે ક્રેટવાએક કાળીઓએ કોટની દીવાલ પર એ ઘટ વાગતા હતા,
તે વખતે ચઢી આની એક (ઘટ વગાડનાર)ને મારી નાખ્યો ને ખીજને
ધાયલ કર્યો, ઘટનું લોલક કાઢી નાખ્યું ને બહાર જતા ગયા ઉપર
જણાવેલી નવીન પ્રયાઓના પાયા ધીમે ધીમે અને એક એક પછી એક
એમ નખાતા ગયા. જમાલપુરનો દરવાજો તેના બને બુરજો સાથે, ગોળા
અને તોપના મારાથી અને સુરજો કુટનાથી ખરાબ થઈ ગયો હતો ને
તેથી જેની ઉધાડે બધ કગવામા આવી હતી તેની તેણે મરામત કરા-
વવા માઠી અને ટૂંક સમય ને થોડા વખતમા સખત પરત્વે તથા મગીન ને
ભારે ચોખ્ખી તખ્તીઓવાળા જે બુરજોથી તેને મજબૂત બનાવી તૈયાર
કરી દીધો રાયપુર દરગાજની બહારનો ભાગ કે જે આગના વખતમા
અને (હમારા) પૂર્વજોના સમયમા એક પડ હતું ને જે ભાગ વેરાન થઈ
ગયો હતો તેને વમાની તેનું નામ રૂનાથપુર પાડ્યું લશ્કરના સગદાર
શબુજીને વીંમગામના ફોજદાર શકગજીને સાથે રાખી સોગંદ જિલ્લાની
પેશમાર ઉધરાનના મોખ્યો ગાલિ અલીખાન જે અમદાવાદમા રહેવાથી
કટાણી ગયો હતા અને જે મેમર હતો તે આ અરસામા મુગત બદર
તરફ આવ્યો ગયો ખુલાસ બરના મુતસદ્દી મોમિનખાનના પેશમાર તરીકે
ધરમચંદ નામે માથુસ નીમાયો હતા, તેણે ટટ્યોક વખત તે જગ્યાનું કામ
કર્યા બાદ, કોઈ એક અમુક કામ બાબત તેની તપાસ કરવામા આવી
અને દડ તરીકે એક મ્હોળી રમ્મ તેને આપવી પડી તે પાંચામે ખજરનો
ઉપયોગ કરી આ દુનીઆની આપતેમાથી મુક્ત થયો ફિદાઉદ્દીનખાનનો
સસરો મદમદ હાદીખાન કુદરતી મોતે મગ્યું પામ્યો કાજ નિજામ
ઉદ્દીનખાનનો ભત્રીજો મદમદ રૂનકુટલક ખિનાફ ને પૂરીપનિની
મેરીગાથી શહેર નગીના ઓદાથી અન્નાનિન થઈ આ યો લેખકને
પોતાના પુત્ર રશીમદમદખાનના લગનનું શુભ કાર્ય કરવાનું હતું અને સામે
(વેવાઈ) પણ ખાખાનમા નહેનો દનો, એવે શ્રીપતંગવની ગત લઈ
પવિઃ જીનદગ્ગ મામની તીજ તારીખે પોતે ગવાના થયો, અને લગન માટે
અદાગી તારીખે શુભ મુદર્ત દોવાથી તે તારીખે લગ્ન કર્યા, અને કેટ
લીએક નિવાજ રીતમાતો કરના આટે પોતાને ખીજ થોડા દીવમ ત્યા
રાકાવું પડ્યું

ખંભાત બંદર લેવા શ્રીપતરાવનું જવું અને પાછા આવવું

આ વગસે થયો વરસાદ પડવાથી વર્ષાઋતુ બહુ મખત ગઈ અને ઘણી જગાએ ઈમારતોના પાયા હાલી ઉઠ્યા હતા, તેથી ખંભાત બંદરના કિલ્લામાં કેટલીક જગાએ તૂટફાટ થઈ હતી અને કેટલીક જગાએ પડી ગઈ હતી, અને વગસાદના દીવસ તગજ પૂરા થએલા હોવાથી તેની મરામત તથા સુધાર (રીપેર) કામ ચર્ચાકર નહતું. ત્યાં આવળવ કરનારાઓ પાસથી શ્રીપતરાવને એ બાબતની ખબર પડી આના મમયમાં પણ પોતે વખાણવા લાયક રીતે નોંધી ઉઠાવે છે તેવું બનાવવાનો વિચાર કરી તે જગા મગ કરી લેવાનો મનસુખો તેણે પોતાના મન સાથે ક્યો દક્ષણીઓના આનના પાદાઓની દુકડીના ઉપડી અને વધીન (તરીકે કામ કરતા) અર્ધદરવા નામના માણસને પોતાના મનની છાની વાતથી વાંકું ક્યો અને છૂપી વાતના દાગડાનું દાઢણુ બોલી નાખી તેને પોતાના વિશ્વાસનું સ્થાન બનાવ્યો. પણ તે વાત ગુપ્ત ગણવાનો તેને આશય ક્યો, અને કહ્યું કે સૌથી પહેલાં તો કાંઈ તેને ઓળખી ન કાઢે, કાંઈને તેનું પીછાત ન પડે, અને મેં તેનો ધરાંગ પામી ન જાય તેવી રીતે તેણે ખંભાત જવું અને ખાદમાં ક્યા ક્યા ભાગતૂ ને ભાગતોડ થઈ છે, સિપાઈઓની ઝિંથિતિ કેરી અને સખ્યા કેટલી છે, તેની ખમત કાદની તથા અદર પેસવાના અને બહાર નીકળવાના ઋતા બારીકાથી અને ધ્યાનપૂર્વક નજરમાં રાખી પાછા ફરવું જો તે કાગની જવાનદારી માથે લઈ શકવા જેવું લાગશે તો પછી તેનો અમલ કરવા ધરિદાની કમર મજબૂત કરી, પોતે ત્યાં જશે પૃથ્વીપર ફરતા અને જમયમાં રખડના જોગીઓ (સાધુઓ) ના રૂપ ને ચિહ્ન ધાગણ કરી તેણે પોતાના સદગુણ રહીત મહોડને ગવેડાની જેમ, કપટની ધૂમમાં આજોટ્યુ અને પછી તે રંગે પડ્યો, અને આવા હાસ્યજનક વેશ સાથે ઘોડા દીવસ શહેરની અદર તથા બહારના દરેક ખૂણા અને દિશામાં મુકામ કરતો ગયો, અને જૂના વગસાવાળા માણસ માફક ગલીએ ગલીએ ને મહોડને મહોડને ગપડી ખરી ઝિંથિતિ દેવી હતી તેની માલીતી મેળવી પાછો ક્યો અને તે જગા સર કરવાની સહેલામાં સહેલી રીત અને આસાનમાં આસાન રસ્તો શ્રીપતરાવને બતાવી, તેનામાં ભોભ ને ભોલપતા ઉપજા કર્યા, તથા એ કાર્ય

પાર પાડવા માટેની જવાબદારી ને પ્રયત્ન કરવાનું પોતાને તથા પોતાની માવજાઓની ટૂંકડીને માથે ગણ્યા. શ્રીપતંગવે એ બાબતની એક યુક્તિ અજમાવવા માઢી અને સામાપક્ષને બૂવાવામા નાખવા માટે એવી રીતનો બદ્ધાન રૂપી ડોઢ આધાર સોંધવા માડ્યો કે જેથી તે બાબતને તેના ઇરાદાની ખબર ન પડે અને ગફવતીમા રહે; જેથી વખતે (પોતાની) મતલબરૂપી મારાક પોતાના પામામા આપી પડે તથા હઝારૂપી હાથતેની ગરદનપર પડે. મંત્રોગવશાત્ એ માળનો એક રથ કે જે નડીજ રીતે રૂઢનાથગવ માટે બનાવવામા આવ્યો હતો તથા જેને ઉચ્ચી જનનો સણુગાર કરી, જરૂરશીના કાપડથી મઢવામા આવ્યો હતો તે (આ વખત) તેના તરફ રવાના કરવામા આવ્યો અને તેની રખેવાળી માટે આગળ અને સીંધીઓની ટૂંકડીમાથી એક સરસ ટૂંકડી માથે તેને આગળ જવાની પગ્યાનગી આપી અને પોતે લગલગ પાચમે છમે માવવાઓની એક ટૂંકડી કે જેમા બરૂકચીઓ, મવારો, ચાદાઓ અને ટેવાક નવા રખેવા મિપામ્ઓ હતા તેને સાથે લઈ રથને પહોચાડવાને બદલે પેટલાદ મુધી આવ્યો, અને ત્યાંથી ઘણી ત્વરાથી ખુંભાત જઈ પહોચ્યો. મંત્રોગ એવો બન્યો કે મોમિનખાને છિજલાલ નામના પોતાના પેગલાને ટેલાક કામેનો નિકાલ કરવાને પેશવા પામે જવા મોકલ્યો હતો તે પેટલાદ જઈ પહોચ્યો હતો, તેને શ્રીપતંગવના આવવાની ખબર પડી એટલે તેણે તેની મુલાકાત લીધી, અને તેની જોડેની વાતચીત પરથી પોતાના બુદ્ધિબળ તથા દૂરઅદેશીથી કળી ગયો કે રથને પહોચાડવા આવવાનું તો માન એક બદ્ધાનું હતું, તેની ખરી મતલબ શી હતી, તે તે પાછી ગયો, તેથી તેને તેજ વખતે માવચેતી અને માવધતા વાપરી તેણે નેદપ્રીકતથી મોમિનખાનને વાહેફ કરી વખી જણાવ્યું કે પોતાના શહેર માટે ખનરદાર ગહેતુ સતના લગભગ બ પહોર વીતે તેનો મોકલેલો માણુમ ખુંભાત પહોચ્યો. આરક થોડીને ખગચ વધારે હોવાથી પોતાની દાસતના પ્રમાણમા તેની પામેના લરકગની મખ્યા થોડી હતી, અને યજ્ઞ તેમાથી પણ થોડાને પેશવાના માણુમ ભગવાનની રખેવાળી માટે ધંધુ મોકલ્યા હતા; છતાં બચાવ તથા સન્દેહના પગવા લઈ આગા મદમદ હુમેન કે જે ત્યા જઈ રહ્યો હતો તેને જૂના વખતની મેત્રી ને દોમ્તીદાવે પોતાના આથીદારો માથે પોતાની મદદમા બે વાડ્યો, તથા નાદરયાદી મોગયોનો જમાના મદમદગ્ગીદ બેગ કે જેને બગનરફ કરવામા આવ્યો હતો તેને પણ બોવારી વર્તમાન દખીકતથી વાહેફ કર્યો, અને કમર બાધી, જે મકાનમા લાંબો જતા હતા, તે મકાનમા જઈ પણ અચાજ આવે તો

તે માનવતા દાન માટી બેઠો, કે જેથી જે પણ બાળકોથી પેંચાટ મંચ-
ળાય તે બાળુ તરફ જઈ નેને ફા કરે. તે વખતે દુષ્ટ અંત-કરણવાળા કાળા
હંફના માણસોના જેવી કાળી મત્રી દેખાઈ—

ગત તો એવી કે મળે ઉગ્ર દરીઓ

કે જેણે (જે દરીઓએ) માટી (પૃથ્વી)ના કેન્દ્રને ચારે બાજુએથી વીંટી
લીધું હોય.

કે તમનન શ્રીપતંગવે અંભાન બંદરે પહોંચી જવાની મનવખથી એક
બોમ્બીયાને આગળ ફરી તેની પાછળ પાછળ ચાલવા માડ્યું. રાત્રીનો અંધ-
કાર એવો હતો કે (તેણે) માણસની દૃષ્ટિને ખરે રસ્તો ને ખોટો રૂખો
ઓળખવાની ને મોઢી કાઢવાની શક્તિથી ગદીન કરી મૂકી હતી. બંદરની
નજદીકમા એ વિપથગામી-રસ્તો જૂલેલો-બોમ્બીઓ રસ્તો ચૂક્યો અને
રસ્તાની બુધામણી અને અજ્ઞાનની ખીણમા પડ્યો. ક્રિયદનન મામની
ઠવીમમી તારીએ ગત પરી થવાને લગભગ એ કવાક બાધી હતી અને
જે વખતે કાળા પોશાકવળે નિશ્ચય-ગતના રખડુ ચોર-આકાશના તારા
શ્થી ધન ભેગું કરવા માટે બાલ્ય અદાની (જમીનના) બોલગમા તેને દાટતો
હતો ને વખતે તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પરંતુ કોટની જે ખડીએ દીરાવમાથી
અદર પેમવાનું નક્કી કર્યું હતું તે દીવાવની મન્તેગવશાત્ તેજ દીવમે મગ-
મન કરવામા આવી હતી, તેથી અંદર પેમના અટકવું પડ્યું. પૂર્વાશિષુ-
ખના ગુનાગના દગ્ધાગની જોડેના બુગ્ગને મદી રક્ષાને વિનાના અને મરીમ
માણુઓના મકાન જેવા ખાલી જણાતા માવવાઓની ટુંકડી દોગ્ધાના કામા
નાખી તેની મદદથી તેના ઉપર ચઢી મધ અને અવારોએ

તેજ વખતે વાવો કગાલ્યો,

અને કોઈને ખબર ન પડે તેમ દરવાજા તરફ (તેઓ) દોડી ગયા

એ દગ્ધાગની અગાસીપર મધ ચાગ જણા હતા તેમને મધુ થતા
જ તેમણે મદદના ચોડા બાર કર્યો. માવવાઓમાથી કેટલાએક કાગરાની
ટોચ મુઢી ચઢી આવ્યા હતા, કેટલાક ગરતામા હતા, કેટલાક અડધે રસ્તે
આવી ગયા હતા અને ઉપર ચઢવાની તૈયારી કરતા હતા, તેમને (આ બંદ-
ના બાગને લીધે) વિચાર આવ્યો કે વખતે ગફકોની મખ્યા જાણી હોય
તો અમદાવાદના મેટની દીવાવપર ચઢતા જેમ બન્યું હતું, અને જે બન
વાથી તેમની આખ ને તેમના દિવ ત્રાગી ગયા હતા, તેમ બને તેથી તેઓ
અટકી ગયા. શ્રીપતંગવે તેમની પૂંડે આવી વાકડીઓના સપાટાથી તેમના
ખભા તથા બાજુઓને વણાએ નગમ કર્યા, અને તેમને ઘણું પણ હતું

પણ તે તેમણે જરાએ સાલજ્યુ નહિ. મોહિનિખાન તો તૈયારજ બેઠો હતો, એટલે માત્ર બંદૂક ફુટવાનો અવાજ સાલળતા વગર વિગ્રંબે, ઝપાટા અને ત્વરાવધ પોતાની પાસે જે માણસો હાજર હતા તેમને લઈ ત્યાં પહોંચી ગયો.

ચોદાઓ ગદપગ દોડી પહોંચ્યા,

(તેઓ) એકબીજાને લડાઈના કામમા મદદ કરતા (હતા).

જેઓ ફાટની દીવાલપર ચઢી આવ્યા હતા તેમને મારી મારીને નીચે નાખી દીધા, અને તોપ બંદૂકરૂપી લડાઈનો આતંગ મળગાવ્યો. લેખક ત્યાં હતો, તેણે આ બનાવ ત્યાં જઈ નજરોનજર જોયો. દીવમનો લગભગ દોઢ પહોર ચડતા સુધી લડાઈની લડી ગરમ ગઈ, અને બાજુના થોડા માણસ મરાયા ને ઘવાયા. દરવાજા બહારના માણસો આખી રાત આલેક્ષા હોવાથી અથડામણથી ચાકી ગયા હતા, એટલે યુદ્ધ કરવાનું માડી વાળી અંકબરપૂરમા આવેલા મકાનો તથા મરાઠા મુમારના (અમનદારો)ને રહેવાના મકાનનો આશરો લઈ તેઓ માણસાઈ જરૂરીઆતોથી કારગ થવા તથા આરામ લેવા મડી ગયા. મોહિનિખાનની સૂચનાથી દીવસની આખરે લેખકે શ્રીપતરાવપર એક પત્ર લખ્યો કે આજે જ મારે તકમને આવવીને મળવું એવું મેં નક્કી કર્યું હતું, પંતુ આ ધર્મગાથુ થવાથી મુલ-તની રાખવું પડ્યું છે, તેના જવાબમા લેખકને શ્રીપતરાવે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને લેખક જઈ તેને મળ્યો. તેણે યુક્તિપુરઃસર વાનો કરી અને કપડી-દાલિક-વાણી વાપરી જણાવ્યું કે રૂનાથરાવ તરફથી એક પત્ર આવેલો છે, તેમા લખ્યું છે કે મોહિનિખાને ખંભાત સોપી દેવું અને તેને બદલે તેને માટે બીજી જગાની તજવીજ થશે, માટે (લેખકે) આવતી કાલે મોહિનિખાનના કોઈ વિશ્વાસુ માણસને લઈ આવવું કે જેથી તેની જોડે પછી રૂબરૂ વાતચીત કરી શકાય. તેજ રાત્રે દરવાજાની સામે માચડા ઉભા કરી મોઝા બનાવ્યા, બીજે દીવસે ત્યારે

સૂર્યના ઝાટ્ટથી નીચી બેરી

દુનીઆના કારખાનામાથી સત્રીની ઘૂળ,

ત્યારે બને બાજુ તરફથી તોપના ગોળા અને બંદૂકની ગોળાઓરૂપી એવચીઓ પરસ્પર તુકસાન કરવામા રાકાયા. દીવસની આખરે ત્યારે યુદ્ધનો (ખતો) અગ્નિ દહો પડ્યો, અને ત્યારે એ મદેશવાહકોની આગમ બધ થઈ ત્યારે, તે જગા (ખંભાત)નો દિગ્દેશર લગવતરાવ કે જે પુણે ગયો હતો તેના નાયબ મંગાધર પડિતની સૂચના મુજબ આ લેખકે મોહિ-નિખાનના વિશ્વાસુ માણસ તરીકે પોતાની જોડે ઉગ્રમત ઉઘાને લઈ ગયો.

શ્રીપતરાવે જે હજીકત આગળ દહેવાઈ ગઈ છે ને તેને ફરીથી ફરી બનાવી. મોમિનખાન પામે ત્યારે તે વાત જણાવવાના આવી ત્યારે તેણે તેના ગ્વીકાર ન કરતાં વિરોધ કર્યો. પેટલાદથી ધિજલાલ પેશકાર અને ભંગવાનની રજેવાળી માટે જે સવારો ગયા હતા તે એક ખીમની પાછળ લગોલગ આવી પહોંચ્યા. એક આદવાડીઆની મુદત સુધી બંને પક્ષ તરફથી વારંવાર લડાઈમચાવવામાં આવી કે જે બદાને જેમનું આવી બન્યું હતું તેમની હવાતીનું જણ નાશ પામ્યું. શ્રીપતરાવે જોયું કે પોતાનું કામ આગળ વધતું નથી, એટલે ગંગાધર પડિતની સલાહ મુજબ તેણે ચારાસી પરમજાના ગામે કે ત્યાં અનાજ લઈ લેવાની તથા દાણે લણવાની મોમમ આવી પહોંચી હતી ત્યાં જઈ, જમાખંદી કરવા તથા મહેસૂલ વસૂલ કરવા અમલદારો મોકલ્યા અને એ રીતે પરગણું કબજે કર્યું. દિ. મ. ૧૧૬૭ ના પવિત્ર મહોદમ માસની પહેલી તારીખે શ્રીપતરાવની મામણી મુજબ, ધિજલાલ તથા ઉઝમતુલ્લાને માથે લઈ લેખક તેની પાસે ગયો, અને આ કહ્યુંઓ દૂર કરવા બાબત તેમની વચ્ચે વાતચીત થઈ, અને વાદવિવાદને પરિણામે, ગયે વરસે કુધનાથરાવ જે રકમ લઈ ગયો હતો તે ઉપરાંત ઘાસ દાણાની રકમ ખાતે રૂપીઆ માત્ર હજાર વધારેની તેના તરફથી મામણી કરવામાં આવી. લેખક તો તેની સામે પડ્યો પણ એટલામાં ઉઝમતુલ્લાએ એવું જાહેર કરવા મોકલું ઉપાડ્યું, અને કહ્યું કે દર વરસને માટે તે રકમ પરગણાપર ફેરવવામાં આવી છે ને ચાલુ રહેશે, એટલે પોને (લેખક) ચૂપ રહ્યો. શ્રીપતરાવના મનની ખાતરી કરી આપવા માટે ગંગાધરને પોતાની જોડે મોમિનખાન પાસે લઈ ગયો, અને મોમિનખાને એ રકમ પગાર કરવા માટે પરગણાપર તનખાનો લેખ કરી આપ્યો. મજદૂર મહીનાની ત્રીજી તારીખે શ્રીપતરાવ અમલદાર તરફ જવા રવાના થયો. આશ-શના દીવસ હોવાથી લેખક ત્યાં રોકાયો, એટલામાં મહોદમની આદમી તારીખે એકાએક ઈશ્વરનો કોપ દયાના રૂપમાં (વરસાદ=દયાનું રૂપ) ઉતર્યો અને આકાશપરથી એક સર્વવ્યાપક આદત નીચે ઉતરી, એટલે કે કમોસમના વરસાદની મુશળધાર જાણ થવા લાગી.

લેખકનું સ્વેચ્છુ કામ

આકામે પોતાના દાર ખાવા,
અને પૃથ્વી તરફ પાણીનો ઘોધ રવાના કર્યો.
જેની એક એક શાખા નીલ નદી (જેવી) હતી,
જેમાંથી પડના થુંદ મોજાં ને રેલ (જેવાં) હતા,

પૃથ્વીપર ને આકાશમા હાય હાય ચર્ધ રી
 અને છએ દિશામા ધગ્તીડપ ચર્ધ હયો
 લાખા કાળથી આકાશને છપુ દર્દ થતુ હતુ,
 તે તેણે એકી વખતે આની રીતે (રડીને) મલ યુ
 જે દીનમ ને જે ગતી તેણે બેધડક આસુ પાડ્યા,
 જેથી મહા ઇનતુ ગહેગે એની આશા સગ્ખી રહી નહિ
 ગડતા રડતા એક ક્ષણ પશુ આકાશે આખ ઉઠાડી નહિ,
 પોતાના હૃદયમા જે જે હતું તે બધુ જાણે ખાલવી નાખ્યુ
 ને નમને દીનસે ને આશરાની રાતે, આદ ને સમૂદની આધીઓની
 માદ આપતા ચડ જઝાનાત વાના માડ્યા અને તે (મુશગધાર) જ્વિતે
 મદદ ને સહાય ણના લાગ્યા, અને “પછી હમે આકાશના બારણા રડાતા
 પાણી નડે ઉઠાડ્યા” એ કોરાનના પવિત્ર લેખના શબ્દોનુ સત્ય દાખ યુ
 વૂહ પેગમગના નખતમા આવેલી રેલના જેવો દેખાન થઇ ગયો લબાઈમા
 તે કામગ જેથી ગાળી ગત ચલદાનીક રાત જેની અને અધારમા
 દીગ્ગૂનીક નાત મ્તા નધારે અધારી હતી ગ્યામતના દીનસની રાત તેડે
 તેને ભાવગાગન મગપશુ હતુ બલે ભાગ્યોગા (જેનોમા) એ ગત
 સૌથી મ્હોટો ભાગ (મોટી મ્હેન) હતો (હતી) ઈનસાનમાથી મર્ડ ઇન
 જાનને મ મુગા દેનાનમાથી મહા હેનાન (પગુ)ને એની આશા ન હતી કે
 એ આકતમાથી છૂટી પોતાની હવશ્પી બત્તી સનાગ સુધી બગતી ગખી
 શકારો ‘પછી તે પોતાના ઠાપગ ઉપર (ઉંધા) વળી પડી ગયા હ આ
 શબ્દોને ભાનાથ ધણા ખગ મઢનોના પાયા બાબનમા યોગ્ય ચર્ધ પડ્યો,
 અને તે પાયા હાલી ઉઠ્યા અને તેમા ગહેનાગઓને રિનાશના બાયગમા ને
 મોતની ખાઈમા ગયા સિવાય બીન્ને ઇલાજ ન ગ્યા જૂના, જળગ ને ઉંચા
 વૃક્ષો જેની ટોચની શાખાઓ ભૂગ આમશ જોડ બાબરીને દાવો
 કગતી હતી તે તણુખના ને ગુલાખના છોડની જેમ જૂઝ મૂળથી ઉખડી
 ગયા અને અનનતી ને ખાકસારી (નમ્રતા)ની નેહ અને નિર્મળતા તથા
 શર્મિદગીનો નહેરો ગત્તાની ધુગ પગ નમાની દીધા આશરાને દીનસે
 લગલગ પાડે પટોરે તે ઉચ્ચ અને પવિત્ર પ્રભુએ પોતાની દયા દેખાડી
 જે બચી ગયા હતા તેમના પર કૃપા કરી વરમાદ ને વાવાઝોડુ એક સાથે
 બધ ચર્ધ ગયા અને પોતાના કાર્યના દગવાળ બધ કરી દીધા પૂર્વ દિશાન
 ગાદશહે સોનેરી તનનાર ગેચી, વાદળાના ગૈન્ય પગ કુમલો કરી તેને નદથી

વ્યાધા કામ કરતુ અટકાવ્યુ, અને એ (વાદળાના) સૈન્યની હારો બેદી, મરતા થયેલા માણસોને પોતાના ગદાથી નીચે લઈ લીધા, અને નિરાશ થએલા માણસોના રક્તથી જે પાષણો ભીંજાઈ હતી તેને પોતાના દિરણ રૂપી ખાલથી લૂછી નાખી મુઆકગીના ગરના ને માગ્ગો રેવરથી ધાડપાડુઓ રાકી બેસા હતા તથા જે જગાએથી નદી નાળા ઉત્પત્તિ થતે જગાએ છપાઈ ગયા હતા અને એ ખલેલને લીધે તે મલામત ન હતા: જેખડને તે કારણમં ત્યા રાનાઈ ગેલુ પડ્યુ હતુ છેવટે પ્રજુની ગદાને પોતાના એવાળ તરીકે લઈ ત્રેવીસમી તારીએ પોને અમદાવાદ આવી પહોંચેા.

ખંભાત ખંદેરથી શ્રીપતરાવના પાછા ફરવા
ખાદ દુષ્ટ કેળીઓએ ઉઠાવેલું ખંડ:
તે અરસામાં બનેલા બનાવો

ખંભાત ખંદેરથી શ્રીપતરાવના પાછા ફરવાના, તેનું ધારેલું કામ પાડ ન પડવાના, તથા તેની પામેના લશ્કરની મંખ્યા ઓઝી હોવાના સમાચાર, આથે ને પાસે સૌને કાને પડ્યા, એટલે દુષ્ટાણીઓના ત્રામ ને જીનમના ધાને લીધે અને શ્રીપતરાવના પોતાના વ્યક્તિત્વને લીધે જે જે ખંડિખરતી (ચાતી) ઘખખ થઈ હતી તેમા ધણી ખલેલ પડી, અને ખૂણે ખોચરેથી દરેક દુઃખ ને ધીંગાણાખોર માણસે બડ ઉઠાવવા માધું ઉંચક્યુ, અને કેટલાક રીમતરાન (નિડગ) કાળીઓએ તેના પાછા ફરતી વખત તેના સાથીઓમાથી જે પાછળ પડી ગયા હતા તેમના પર જૂટ પછ મવાવી. તે બાબત આખ આડા કાન કરવાથી, બીજાઓને તેવાજ સાહમ ને ધૂણતા કરવાનું કારણ મળ્યુ, એટલે તેમણે પોતાના જાતી સ્વભાવ ને કુદગતી ખાસીઆતનો ગરનો મહણ કરી, છપાપણાને ચારે તરફથી ફર કરી, ગમે તેમ વર્તવા માડ્યુ, અને જૂતકાળમા ચોરીઓ કરતા અટક્યા હતા અને તેને લીધે તે વખતે જે ખોચુ હતુ તે માટે દગાઈનો હાથ પકાતાપની હાથેલી પર ધરતી, તેનો બદલો લેતા તે હાથ જીભી રીતે લગાવેા, અને એ જૂતકાળમા તેમને જે ગુકસાન થયુ હતુ તે ગુકસાન ભરી લેવા, આગળના વખતના હાકેમોના અમલગા, જેની રીતે રાડેગ અને પગઓમા ધરોમા ખાતરો પાડતા ને કુકાનો તોડતા હતા તેવી રીતે વર્તવા માડ્યુ એ લટાર કામને ચાનક આપી શિક્ષા કરતી એને પોતાનું ખાસ કામ ગણી, શ્રીપતરાવે રાધુ શંકર કેટલાવને નવા રાખેલા સરાગ તથા પ્યાદાની

તથા લશ્કરમાના માનવાઓની એક ટૂંકડી આપી તે કામ પણ નીમી વહી
આળ તાળે હુદારપુત્રુ એક નાનુ સગપુ ટ્રાળીઓના વમવાટનુ ગામડું છે
ત્યા મોકલ્યો, અને હુકમ કર્યો કે તે ગામડા પણ છાપો મારી તેમને કતલ
કરવા ને કેદ પકડવા. બેલુનીયાદ કાળીઓને ફાળ આવે છે એવી ખબર
પડતા તેઓ તરતજ ગામ ખાલી કરી આનપાસના જગન, બાવળની ઝાડી
તથા પાડોશના કોતરોમા છૂપાઈ ગયા લટકાઈ જોને નહાવી છે એવી માવ-
લાઓની ટૂંકડીને તો એ કાર્ય, ધૂમાડા વગર થતી મીઠાઈ અને (મધ)માખી
વગરના મધ જેવુ (મીઠ) લાગ્યુ, એટલે જે હાથમા આવ્યુ તે ઉપાડી લઈ
(ગામ) બહાર આવતા ગયા, એટલામા ચારે તરફથી છૂપી જગાએથી ટ્રાળીઓ
બહાર પડ્યા, અને (તેમના પણ) હુમલો કરી તીર ને બદ્ધક છોડતા લડાઈ
કરતા તેમની પુ પકડી, અને હેટવાએકને મોતની ધૂળ ચાટતા કર્યા, અને
તેઓ (માવલાઓ) તેમની (ટ્રાળીઓની) સામે ન ટકી શકે એવી તેમની
સ્થિતિ કરી મૂકી તેઓએ ન છૂટકે નાસવા માડ્યુ, ફતગ માફક ટ્રાળીઓ
તેમની પાછળ દોડ્યા અને દરેક જગાએ તેમની પૂઠે જઈ ટેટલાએકને
વાયલ કરી, મોજે વળાદ સુધી તેમને નસાડી મૂક્યા, અને નિપથગામી
(મ્યેર) માવલાઓને પોતાના કામમા મજેલી એવી હાર ગ્રાહ્ય થઈ, કે જેને
મનવે તેમની નામદાઈ બતાવવા માટે નીચેનુ કાવ્ય યોગ્ય ગણાય

લેખકનુ રચેલુ કાવ્ય

તેઓ ફતગ જેવા મુડદા ખાનાગ અને ગદા મ્હોના છે
કાગડા ને સમડી જેવા બકબક કરનારા છે
પાણીમાની અને પૃથ્વીપરની દરેક જીવતી વસ્તુનો
તેઓ ભક્ષ કરે છે, તેઓ કશાથી ડગતા નથી.
આરો ખાનાગ અને માસાહારી ગ્રાણી માફક તેઓ વાગ નીચે
દગાએના (કપળી) હોય છે

તેમના શરીરનો લેનાસ તેમના શરીર પગ્ગ ઉગી નીકળે છે
ન્યારે તેઓ ન્હામના માટે છે ત્યારે
ઝડપી ચાવના ઘોડાના વહેરાની પણ મસ્કરી કરે છે
(વહેરા કરતા જલદી ન્હામે છે)

ગધેડાના જુકવા જેવો તેમનો કઠોર અવાજ હોય છે
અને તેઓ ટૂંકે પગલે ચાલે છે,
સાપ ને નાગની માફક તેમનુ આખુ શરીર તેમનુ પેટ હોય છે.

ન છટકે માંજને વખતે શરમ અને અવનતિનેા પોશાક પહેરી રાધુ શંકર મરનાં અગ્રેજાઓને લઈ પાછો ફર્યો. આ બનાવ બનવાથી કોળી-ઓની કુબ્જતા ને કુબ્જતા વધી પડ્યાં, અને આગળ કર્તાં પલ્લુ વધારે ચોરી ને સંતકાટ કરવાની તેઓ હીમત કરવા લાગ્યા. આવા વખતમાં કે બ્યારે તેમની રખે-વાળી વગર, આ મુઆના રાજમારગો લય ભરેલા અને રસ્તાઓ આકૃતથી ઉભ-ગયવા થઈ ગયા છે અને એ રસ્તાઓપર સલામતીથી મુસાફરી કરવી મુશ્કેલ થઈ પડી છે ત્યારે તેમનામાના કેટલાક એ રીતે વળાવા તરીકે—વેપારીઓના માલ અસખાબ તથા ગામડીઆઓનાં દાણા ભરેલાં ગાડાઓ લેડે પરાઓ સુધી આવી, તેને મલી સલામત પહોંચાડી બચ છે; અને કાકલાઓને લઈ જવાને બદલે ત્યાં ગત વાસો કરે છે. શ્રીપતરાવને એવો વહેમ આવ્યો કે જે કોળીઓ એ બદલે પગમા આવી રહેતા હતા તેઓ રાતને વખતે તક મળે શહેરમા પેસી જઈ ચોરોઓ કરે છે ને ઘરો ફાટે છે, નથી તેમાના સત્તાવીશ માણસો કે જે નવાવાસ પગમાં આવા રહ્યા હતા તેમને પોતાના માણસો મોકલી મારી નંખાવ્યા. વળાવા વગર કામઠાજ આવે એમ હતું નહિ એટલે તેઓ વટવા તથા શહેરથી ચાગ કામ દૂર સુધી આવી પહોંચાડી જતા અને ત્યાંથી પાછા ફરતા. શહેર માટે નીમાએલા લશ્કરનો મરદાર શંભુજી જે અત્યાર પહેલા વીંગગમામના કોમદાર શંક-રાજી જેડે સોરઠ જિલ્લા તરફ ગયો હતો તે જગત ઉર્ફે દ્વારકા સુધી જઈ પહોંચ્યો. તે તે નીચંની ચાત્રા (ત્યાંની મુર્તિની પૂજા) કરી, બની શકે તેટલી દરેક જગાએથી પેશકશ ઉઘરાવી, પાછો ફર્યો, અને શંકરાજીને માથે લઈ શહેરની (સર) હદમાં આવી પડેાવ્યો. કુદ કોળીઓના બંડ ને દુલ્લડની આકળ માધારણુપણાની હદ છોડી આગળ વધી ગઈ હતી એટલે શ્રીપતરાવે તેમને એગવા નદીના જિલ્લા તથા વહીઆજી તરફ મોકલ્યા, કે જેથી તેઓ ત્યાં જઈ બદોબસ્ત કરે અને બંડખોરો બંડ ન કરે તેના બનમીન લે. એ બંને જગ્યાઓ તેણી તરફ ગયા. તેમણે થોડો વખત એ કામ કર્યું, પરંતુ એ દક્ષણીઓને લાગ્યું કે પોને કોળીઓની સામે ટકી શકશે નહિ, અને તે મંત્રથી જે થવું જોઈએ તે માત્ર ખ્યાલ (સ્વપ્ન)રૂપે રહી અમલમા પરીણમી શકશે નહિ, એટલુંજ નહિ પણ વખતે પરિણામ ઉઘટુંજ આવે, અને તે અગાન—જંગલી—શોકાનાં દુલ્લડ અને કુબ્જતા વધી પડવાનું કારણ મર્મ પડે; તેથી તેઓ પાછા ફર્યા ને શંકરાજી પીરમામ તરફ ગયો ને શંભુજી પોતાને વગન ગયો. અમદાવાદમાં રાખેલા લશ્કરના મરદાર તરીકે તેની જગ્યાએ ઘોંડુ દત્તાત્રય નીમાઈને આવ્યા. આજ મા-

લમા દાદક અમુક મળ્યને વીધે થોડા વખતથી વઝીર ઉર્ મમાલેક સફદરજગ પૂજ્ય બાદશાહની મરજી અને પરનાનગી ન હતા હનૂરમાથી નીટળી જઈ, સુરજમને પોતાની મદદમા બોવાની, પાટનગની હજમા હુનડનુ મળ થઈ પડ્યો હતો મ્હોટા મ્હોટા અમીર ઉમરાવો તેને જઈ મળ્યા હતા અમીર ઉર્ ઉમરા ઈમાદ ઉન મુલક તેની સામે થવા બહાર પડ્યો લરકગને ગોઠવના તથા યુદ્ધ માટે તૈયારી કરવામા કેટલાક મહીના વહી ગયા એટલે રૂઘનાથગવને તેની મદદના બદલામા એક મ્હોટી રકમ આપવાનું કખૂન કરી તેની મ્હોટી ફોજ માથે તેણે આની પોતાને મદદ કરવી તથા મદાય થવું એવી માગણી કરી સફદરજગે લડવાનો વિચાર માડી વાળ્યો અને તે પોતાના તાબુકા અયોધ્યા તરફ ચાલ્યો ગયો અને સુગ જમવ પોતાના ગામ તરફ રવાના થયો, અને વઝીરે આજમનો શોભા રપદ આધનાર ઈમામ ઉર્ મુલક ખાનખાનાન કે જે હુઝરત ફિરદોસ આરામગાહના વજીર કેમઝદીનખાનનો પુત્ર થતો હતો તેને સોપાયો દીવાની કારભાર તથા બીજા ઓદાઓની બહાલી સમયે ખાનખાનાનની મ્હોર માથનુ ઉચ્ચ ને મહાન ફરમાન આવી પહોચ્યું

ઉચ્ચ ફરમાનની નકલ

ઉચ્ચતા અને શ્રેષ્ઠતાના રક્ષક, લાયમતના ધારક, અહીં મહમદખાન બહાદુર ઉચ્ચ (બાદશાહી) કૃપાનુ મ્યાન થળે ' અમદાવાદ સૂખાના દીવાનના તથા બીજા ઓદાઓપર તે ઉચ્ચતા ને શ્રેષ્ઠતાના રક્ષકને બહાલ ને મુકરર કરનામા આવેલો છે અને તેથી આગળના દરતૂર મુજબ ખાતર જમા રાખી, સપૂર્ણ અધિકાર ભોગવી, દયાનતદારી અને પ્રમાણીકપણે પોતાની નોકરી કર્યાં જવી, તથા સારમેતી ને સાવધાનતાને એક ક્ષણ પણ દીનમા ન રાખવી કે તેનો અનાદર ન કરવો, તેમજ દીવાની ખાતાના કાગળો તથા બીજા તુમારના શિરસ્તા મુજબના પત્રો, ધાગ મુજબ તથા મામૂલી રીતે, નક્કી કરેલા ધોરણો અને ચાલતા આવેના રિવાજ પ્રમાણે વખતો વખત તૈયાર કરી ઉચ્ચ કચેરીમા રવાના કરતા રહેવું એ બાબત આને તાકીદ હુ-મ સમજવો મરાહાઓના અમલની શરૂઆતથી કાપડખાતા તથા સાધર મહાલના બાદશાહી મુતસદ્દાઓની સત્તા લઈ લેવામા આવી હતી ને તે હકીકતની ખબર ઉચ્ચ બાદશાહી દરબારના સ્થભો (અમન દારો)ને પહોચી ગઈ હતી, તેથી હજૂરશ્રી તરફથી તે મુતસદ્દાઓને તે કામ પર (ફરી) દાખલ કરવાના, વળી જે બીજા ફરમાનો, એક તે દર-

બારના એવક (ચેખક)ને નામે, ને બીજું, હિંદુ, મુમલમાન વેપારીઓ તથા ધંધાદારીઓને નામે, દાદવામાં આવ્યાં. તેમાં એવો ધાક બનાવવામાં આવ્યો હતો ને એવી ધમકી આપવામાં આવી હતી કે નહીં થએલા ધારા મુજબ અને જૂની મામૂલી રીત મુજબ ચાલવું અને વસૂલ કરવામાં આવતા લાગા ભરી દેતા રહેવું, નહિ તો તેમના પર મુલતાનનો કોષ ઉતરશે, પરંતુ બાદશાહી સત્તા હકી ગઈ હતી, બાદશાહી દરમાનોનો સ્વીકાર-તે મુજબ ચાલવાની ફરજ, ચાલવાનો ધર્મ-અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો, અરાદાઓ સત્તાવાન થઈ પડ્યા હતા, અને તેમને તે પવિત્ર હુજૂરથી તરફથી નીકળતાં દરમાનોની પરવા હતી નહિ, એટલે તે ઉચ્ચ પ્રભાવશાળી દરમાનોને પ્રસિદ્ધિ આપવાનું પરિણામ તે દરમાનોના અનાદર અને અપમાન થયા મિવાય બીજી કાંઈ એમ ન લાગવાથી, કાંઈ કાયદો ન બેઠો, તેની અહેસાત કરવી મુશ્કેલી રાખી તે દરમાનોની નકલો (લેખકતી) મહારાષ્ટ્ર દીવાની કચેરીને હવાલે કરી. બ્રહ્મચારેશ્વર નામનું શિવનું મંદિર જે ભદ્રમાથી સાબરમતીને કિનારે જવાની ખડકી (બારી)ના રસ્તા લગભગ ધુરજમા આવ્યું હતું, અને જે ધણી વરસો થયા માટીથી પૂરી દેગમાં આવ્યું હતું, તેને શ્રીપતરાને, આ સાક્ષમા બ્રાહ્મણો તથા બીજા મૂર્તિ-પૂજકોની ભક્ષામણુપરથી ખોદી કઢાવ્યું અને મસ્જિદોમાંથી પથ્થરો આણી તેની મરામત કરવામાં આવી. ત્યાં એક (શિવ) લોગ આણી તેની સ્થાપના કરવામાં આવી અને મૂર્તિપૂજકોએ તેને પૂજવા માંડ્યું. એજ અરસામાં પ્રાંતીજના વહીવટદાર ને ફોજદાર કેશવરાવનું ત્યાંના કેસબાતી ચાંદ ચાલકાએ, તેને ગાળ દેવાથી, એક અટકે ધડથી માથું છુદ્ડું કરી નાખ્યું, અને

રાત્રી જીભ જીવાન (તાગ-લીલા) માથાનો વિનાશ કરે (કરાવે) છે, એ કહેતીનું સત્ય સાબિત કર્યું. કાયમકુલીખાન, જે જીવાનમર્દખાનનો પણ છોડી ગયો હતો ને રૂઢનાથરાવ બેડે સલાહ કરવા માટે આવગત પતી તથા વાતનીત ચાલતી હતી તે દરમ્યાન જેને વીસ સવાર તે સખે ત્રી દરતે દર સાલ પંદર હજાર રૂપીઆ બ્યાં સુધી સહેર તેને (રૂઢનાથરાવને) મોપાય ત્યાં સુધી આપવાનું નહીં કર્યું હતું તે રજબહિંદુ મુરજબ માસની બારમી તારીખે નિર્માણ કરેલે મોતે મરી ગયો અને આ ફાતી ફુનીઆમાંથી પોતાની જિંદગીનો અસખાળ તે જાહેરની (નિત્ય) આલમમાં લઈ ગયો.

જિંદગીના ખેતર પર પોતાનું દાણારૂપી દિલ વહેંટાડેલું એવો કાણુ છે, કે જે(નું) દિલ છેવટ કણુસવાની માફક છૂદું ન પડી ગયું હોય ?

એ રહેવાણી ને મોજમજા માગનાં જવડો હતો તેથી તેનો ખરચ ઘણો હતો અને આવક કરતાં જનક પામુ વધારે ગ્રહેતુ વળી નજમુદ્દૌનાના જના બાદ સૂનાને કાદના તથા નવો નીમનાની ખટખટમા પોતાની આમર સાચવવા તેને મ્હોટી રકમ ખગ્યરી પડેવી જવાનમદખાનના કામકાજ ના બદોખગ્નમા પણ તે છૂટે હાથે પેચો ખગ્યતો, તેથી લોખાનુ માનવુ એવુ થએલુ તે ઘણો પેમાદાગ હતો, અને તેની દોનત એ એક કહેતી થઈ પડી હતી, પણ તેના દસમાનો દસમો ભાગ પણ નીકળ્યો નહિ

તે માથુસની હાલત પર તો વિનાય કરવો જોઈએ

ક જેની આનંદ ઝોગણીસ ને ખરચ વીસ હોય

ભર્યનો ફાજદાર નેજાલમખાન થોડોક વખત થયા શારીરિક રોગથી પીડાતો હતો, તેનો ઈનાજ કરવા દુશીઆર વૈદોએ વણાએ પ્રયત્ન કર્યા પરંતુ તેની જિંદગીનો ખ્યાલો જગ્યાજન ભરાઈ ગયો હોવાથી તે કાગલત નીનકયા નહિ અને તે “મોતના કુખ ની કગડીના વમળમા પડી તળાએ જઈ બેઠો

તબીમો પાસે પણ આ કૂટ પ્રશ્નનો ખુલાસો નથી

કે શીરીના તળાઆમા પણ મોતની દવા (કમ) નથી ?

અગર જો તુ ખુદ જાલીનસ હુકીમનો ઈલમ શીખેલો હોય

તોપણ ત્યારે મોત આવશે ત્યારે તો તુ જાલીનસ જેવોજ થશે
(મરી જશે)

તેનો ભાઈ ખેરતનખખાન તેની જગાએ નીમાયો અને તેણે પોતાના ભાગીગ હામેદ બેગ ક જેની જોડે તેને એ જગ્યા બાખત જવડો થયો હતો તેને કાઢી મૂક્યો તે પોતાના મનથીઓને લઈ મુરત મદરે જઈ ગયો અને થોડા પ્રમગ ને લાગની રાહ જોતો બેઠો કાપડખાતાના દારોગાને બોલો લેખકના છોકરા રશીમહમદખાનને આપનામા આવી અને તે બાખતની બાદશાહી સનદ આવી પહોચી મગદાઓના અધિમારના પ્રા-રભથીજ મુતસદીઓની સત્તા નષ્ટ લેવામા આવી હતી, અને મહેસૂન અદા થયા બાખતના દાખનાઓ-ખીનગીઓ-પર માન મ્હોગ કરવા જેટ લુજ તેમનું કામ રહ્યું હતું અને તેમનો દગમાયો પણ ઘણોજ ઓઠો કરી નાખનામા આવ્યો હતો અને તે પણ હકતેથી આપવાનું ઠેરવનામા આવ્યું હતું અત્યાર સુધી મ્હોર રી આપવાનું કામ લેખકે પોતાના અપસારમા રાખ્યું હતું, પરંતુ હવે તેની (રશીમહમદખાનની) મ્હોર જારી કરવામા આવી,

અમીરઉલ્લખમરા ઈમાદઉલ્મુલ્કની મદદથી અહમદ- શાહ બહાદૂર બાદશાહનું દુનીયવી સલતનતના કામપરથી ફારેગ થવું

કમરુદ્દીનખાનનો પુત્ર ઈમામઉલ્મુલ્ક ખાનખાન, જે અમીર-
ઉલ્લખમરા ઈમાદઉલ્મુલ્કનો મામો થતો હતો, તેને ઘણે આજ્ઞાઓ મોટા
સત્તાવાન ઓઢો આપવામાં આવ્યો, તેથી અમીર ઉલ્લખમરા જે પોતે
તે (ઓઢાં) મેળવવાની ઉમેદમાં હતો, તેના મનને ઘણું ખેંચી લાગી ગયું.
તેના મનમાં શું હતું તેની પૂજ્ય હુન્નરશીને ખબર પડતા તેમણે બંનેએ
વારંવાર તેમની દાજરીમાં સલાહમંપથી રહેવાના જાદ સોગંદ ખાધા હતા.
સુરજમલ જાદ સુદરજંગની મદદમાં આવેલા હોવાથી, તે દુલ્લહાને ધોળા-
ણનું મૂળ ધર્મ પડ્યો અને પાટનગરની હદમાં આવેલી કેટલીક ઇમારતો
તેણે લૂટી લીધી, અને ઘણી યશસ્વી લડાઈઓ લડ્યો. હવે જ્યારે અમીર-
ઉલ્લખમરાની માગણી મુજબ બાળાશ્રવ પેશવાનો લાઠ રૂઢનાથગવ એક
ભારે સૈન્ય ને પુષ્કળ દલાણીઓને લઈ આવી પહોંચ્યો, ત્યારે જાદ કામને
જાદ મૂળથી ઉમેડી નાખવા તથા તેના કિલ્લાઓ જમીનદોસ્ત કરી નાખવા,
એ કામને અમીરઉલ્લખમરાએ પોતાનું શ્વેષ બનાવી, તોપખાનાની સામગ્રી,
લડાઈના હથિયારને આલુધ તથા એક મોટા લશ્કર સાથે, રૂઢનાથગવને
પોતાની જોડે રાખી, તેના પર હુમલો કર્યો, અને કુમેરનો કિલ્લો કે જે
સુગઢિતપણા અને મજબૂતાઈમાં ખીમ્મ કિલ્લાઓ કરતા ચઢીઆતો હતો
તેને ઘેરા લાગ્યો અને તોપ બટ્કેની લડાઈ શરૂ કરી મારામારી ને પુઢને
અગ્નિ સળગાવ્યો. ગામડા ને તાજૂકાની આબાદીઓ (ગામો) પર મરાઠાઓ-
એ લૂંટફાટને ત્રામદાયક હાથ લાગ્યા અને તે ગામડા કે ગામની એકે
નિશાની કે ચિહ્ન રહેવા દીધા નહિ. મુઢી કારખારના શ્રેયનો વિચાર
કરતા આવી જતનના બનાવ બનવા દેવા, ચવા દેવા, એ ખાનખાનને ડીકે
લાગ્યું નહિ; કારણ પારકા માણસને પોતાના સભ્યમાં બોલાવવા અને
સભ્યના રરતા તથા ઘાટોથી વઢિક કરવા, અને તેમની મદદ તથા સહા-
યથી હુમલા કરવા એ પોતાનીજ નબળાઈ ને તૈયારીનો અભાવ અને
અસક્તિ ઝાહેર કરવા બરોબર છે. એ અભિપ્રાય પોતે પૂજ્ય હુન્નરશી
પાસે નિવેદન કર્યો અને તેથી ખુદ બાદશાહ તરફથી વારંવાર બોલાવે હાથે
લખેલા, પ્રકાશમાન હુમરા (પત્રો) આવું તેના પર મોકલવામાં આવ્યા કે

તેણે એ કામથી પછાત ગ્રહેણુ પણ તે એ દુકમને તામે થયો નહિ એટલે
 છેવટ ન હુટ, ખાનખાનાનની સવાહ મુજબ, એ ટોટા મટાડવા ખુદ
 બાદશાહી વાવટા ફરજનવામા આવ્યા કે વખતે એ ગગને તેમની વચ્ચેની
 શત્રુના મિત્રતામા બદલાઈ જાય પરંતુ ઇન્વરન્ડએ કાંઈ બીજુજ
 નિર્માણ કર્યું હતુ, અને તેથી વિધાનાએ લશ્કરના મોખગના ભાગની ને
 વિધિએ પાછના ભાગની મગદારી લીધી અને તેને સિકદગ ને કોનનનાથી
 પહોચાડયા અમીરઉલ્લિમગ ત્યા પડોશમાજ હતો તેને એ વાતની ખમર
 પડી ગેતાના મામા જોડેના અણુમનાવનુ તીર તેના અનગ્રણના ભાધામા
 ડપાઈ પડી રહેલુ હતુ, તેથી બાદશાહી વાવટા ફરજતા ફરમામા આવ્યા
 હતા તેનુ ઘન્યુ તેજ દોવો જોઇએ એમ ધારી લઇ, એક યુક્તિ નિચારી
 ઝાઢી અને તદબીગ ગોપની, આગળત મહમૂદખાન કે જે સારા ને મામ
 સધળા કામમા તેનો સનાહકાર ને તદબીગમાજ હતો તેને પૂજ્ય હુન્નરશ્રી
 પામે મોકલ્યો તેને બાદશાહની પવિત્ર મહેફિલ (સલા)મા દાખન થવાનુ
 માન મળ્યુ તેણે મિત્રતાના વેશમા મરાઠાઓના ધિક્કારયુક્ત ઇગદા
 (કાર્યોને) એવી રીતે બાદશાહની હજૂરમા જાહેર કર્યા અને એવા કપટ ને
 ફરબ ગમ્યો કે જેથી હુન્નરશ્રીનુ સાગર જેણુ ચાત કંઈ અને પ્રકાશમાન
 મન નાસી ઉઠ્યુ

કપગી હૃદય સત્યથી વેગળુ રહે છે,

લીના લાકડામાથી ધૂમાડો નીકળે છે પ્રવાસ નહિ

(કાવ્ય)

માર્થિ માણસને તારી પાસે આનના ન દે,

કારણ તેની પાસે મધ ને ઝેર બને મિશ્રીત ગ્રહે છે

ઝાહેર રીતે મધ આપી દોસ્તી કરે છે,

અદરથી ડખ મારી ખરાબી-નાશ કરે છે

અને તેઓ મધગતે ઝડી સવારીએ ખાનખાનાનને જોડે લઇ ઝડપથી
 દૂર દગતા દઈ ઇગદના ઘોડાને દપટાવતા પાટનગર તરફ જવા નીકળી
 પડયા અમીરઉલ્લિમગએ જોયુ કે તેનુ નમીન તેની રચેલી યુખ્તિને યારી
 આપે છે, તેથી રાત વીતી સવાર પડતાજ એ લૂટાસ દદાણીઓની ફાજને
 સાથે લઇ બાદશાહી ઇવણી પર જઇ પહોચ્યો અને જગતી મગદા-
 ઓએ સમ્યતા ને સૌજન્યનો ધર્મ છોડી એ ઇવણી લૂગી લીધી, અને
 ઇવણીના મોદીખાનાના માણસોને મૂગાફર માફક છૂટા પાડી વીખેરી
 નાખ્યા, અને તેનીજ ત્વરા ને ચાલાકી વાપરી, લગોનગ ચાલી નીકળ્યા

અપટથી દેડતા ઘોડાઓની લગામ તેમની પૂઠે હોડી દીધી, અને ઉનાવને પાટનગર આવી પહોંચ્યો. મગદા નૈન્યનો પાટનગરની આમપામ અને પાટોરામા મુકામ રખાવ્યો, ને પોતાને માટે મુખ્યારક કિલ્લામા (મુકામની) વ્યવસ્થા કરી, તેમા દાખલ થઈ જઈ પૂજ્ય હજૂરશ્રીની સેવામા હાજર થઈ ગયો. તે તેજસ્વી મનની આગસી ઉપર એ વાતની વ્યવસ્થાતના કિલ્લાનો પ્રકાશ તો પડ્યોજ હતો કે આ સંઘળા ધોંગાણના કારણે ને મનવળ તેને પોતાને ધજ્જરપદ જોઈતું હતું તે સિવાય ખીજ ન હતા, અને તેથી એ કિલ્લા ને કિલ્લા ટંકા ને તકરારના અગ્નિને દોલવવા માટે તે કૃપાનો સાગર ગતીમાન થયો અને તે ઉચ્ચપદનો પોગાક તેને બહી મન્ગાનીત કર્યો. પરંતુ વિધાતાની કૃપા કાંઈ ખીજુજ લખતી હતી, તેથી તે આતશ હોડા પડ્યો નહિ, અને તેણે પોતાના સાથીઓમાથી કેટલાક નિકર બદખ્યાનીઓને મોકલી હજૂરશ્રી ને પકડાવી મંગાવી, નજરકેદ કર્યા (એક દેકાણે પૂરી રાખ્યા). મહાન શાગ્યાન માસની દસમી તારીખ ને રવીવારે આ બનાવ બન્યો. તેને ખીજે દીવસે આકેજત મહમૂદખાને મુરુવરતની આજ બેશરમીના પાણીથી ઘોષ, તેમા સોય બોટી ખિલાફતના તેજથી પ્રકાશતી દષ્ટિને ગાદીચૂન કરી (હજૂરશ્રીને આધળા કર્યા). “માટે હે આખવાળાઓ, તેઓનો દાખલો લ્યો.”

પ્રખાતના પહોંગા ખીલતું ફૂલ આકૃષ્ટ વ્યાકૃષ્ટ થયું ને તેની
પાદડીઓ ખરી ખઈ.

પ્રખાતના પવનને આપનીતી કહી, ને ઝુમી (ઝૂપી) ગયું.
જામાનાની કટેવ તો જુઓ કે દસ દહાડાની ટંક મુદતમા, કુવ
બહાર આવ્યું, તેની કળા ખીલી, પોતે ખીંચુ, ને કરમાઈ પછુ ગયું.

હજરત અબુલખદલ અઝીઝઉદ્દીન મહમદ આલમ-
ગીર બાદશાહે ગાઝી ઇબ્ને અબુલફતેહ જહાન-
દારશાહ બાદશાહ ખિન હજરત ખુલદ મંજિ-
લની સુલતાન તરીકેની કારકર્દી

હિ સ. ૧૧૬૭ ના મહાન શાગ્યાન માસની દસમી તારીખ ને રવીવારને શુભ દીવસે, લગભગ મધ્યાહને, સવતનન ને પૃથ્વીપતીત્વનું તખ્ત અને વિશ્વવિજેતા ખિલાફતની ગાદી, વિધાતાની સક્તિવાળા, શનીના મૃદ

જેવી ઉચ્ચતાવાળા, ગગનબેદી શામીયાનાવાળા, લોદ્રાના છવ ને જનના માયિક, હજરત અઝીઝઉદ્દૌલત ઇબ્ને અબુલકાસિમ જહાનદારશાહ બાદશાહ બિન ખુદમંજિલ બહાદુરશાહના મંગળારોહણથી ગોખા ને શણગાર પામ્યાં.

ફેરફેર જેવા દબદબા અને જમશેદ જેવા વૈભવવાળો,
સિકંદર જેવો પ્રભાવશાળી અને દારા જેવો રક્ષક,
તેના ઇનમાફથી ચંદ્ર જેવી પ્રકાશીત વ્યક્તિઓના

ખુબશુરત ચહેરા (ગાયો)પર

જેવી રીતે ગૌરવર્ણ અને લાલ્લાશ બેગા થઇ રહે છે, તેવી
રીતે અગ્નિ ને જળ એક જગાએ દળામળીને રહે છે.

ઉચ્ચ ને પવિત્ર બાદશાહી આગને પ્રસિદ્ધિનો પ્રકાશ તથા પ્રચલીત-
પણાનું માન મળ્યા, તે એવાં કે, હવે પછી એ મંગલમાનન શ્રેષ્ઠત્વપૂર્ણ
બાદશાહનો ખેતાબ, અબુલબદલ આલમગીર બાદશાહે ગાઝી રાખવો,
અને તે દરેક બાદશાહી ફરમાનમા લખતા રહેવું, અને પોતાની મુબારક
ગાદીનશીનીના વરસની શરૂઆત સદરહુ માસની પહેલી તારીખથી ગણી
તે મુજબ હિસાબ રાખવો ને લખવું. હજૂરશ્રીને ગાદીએ બેસાડવાના
કાર્યનો પાયો નાખનાર અમીરઉલ્લુખરા ઈમાદ ઉલ્મુલક હતો તેને તેના
વડવાના—આસફજાહ નિઝામઉલ્મુલક બહાદુર, ફતેહજંગ સિપાહમાલારને
ખેતાબ આપવામા આવ્યો, તેને જલીલઉલકદ્ર વઝીરે આજમના ઉચ્ચ
ઓદ્ધાથી તેમજ ખાસ પોશાક, ચાર તંબુ, રત્નજડીત શિરપેચ, જિગા
(કલગી) તથા દીવાનપદના કલમદાનની ભેટ આપી સન્માનીત કરવામા
આવ્યો. વજીરના ઓદ્ધાની તેની મ્હોર હજી સુધી તૈયાર થઇ હતી નહિ,
એટલે હજરતના રાજ્યાભિષેક તથા પોતાને મજેલા વજીરપદના જાહેરના-
માઓ (પરવાનાઓ) લખી તેના પર કામચલાઉ તાત્કાળીક હાથની વોટીની
મ્હોર કરી આખા રાજ્યના દીવાનો પર મોકલવા માટે પૃથ્વીપતિના દર-
બારમા રહેતા (તેમના) વઝીરોને હવાલે કરવામા આવ્યા; તેથી દરબારના
સેવક (લેખક)ના નામનો પણ એક પરવાનો આવી પહોંચ્યો.

પરવાનાની નકલ

હે ઉચ્ચતા ને શ્રેષ્ઠતાના રક્ષક ! ઉચ્ચતા અને શ્રેષ્ઠતાના એ રક્ષકનો
સેવાભાવ, તેની વફાદારી, અને કર્તવ્યપરાયણતાની પૂર્વેથીજ હૃદય પર
છાપ પડેલી છે, અને વારંવાર તે હકીકત જાહેર થએલી હોવાથી (તેના)

મેરાબાન ને વફાદારી પર પૂર્ણ વિશ્વાસ મળવામાં આવ્યો છે દરેક દિશા
 એથી ધન્યગની મહેર (યવા)થી બાદશાહ કે જેઓ હવેદાર હતા તેમને
 હાવમાં માત્રાભવના તખ્તની જોખા વધારી, વજ્રગતનો ઓહો હમને
 આપ્યો છે, તેને લીધે ખરેખરી રીતે (રાજાને) વફાદાર રહેનાર દિલોરિઓની
 ધન્યગઓ બર આણનાનો પ્રમગ હાવના મમથને બનુકુદ યમ પડ્યો છે,
 માટે મનમાં દરેક રીતની ખાત્રી ગળી બાદશાહી કામકાજ કુવા માટે
 સેવાબાન ને વફાદારીથી (તેમણે) તૈયાગ રહેવું ધન્યગે-છા હશે તો તેમણે
 માગેની ચદતી (હિન્નતી) તેમને પ્રાપ્ત થશે અગ્નિઓ (પત્રો) મોકલવા તથા
 બધી હકી-તનો અહવાલ લખવા માટે હમનેજ લક્ષ્ય ગળી મરાગૂન મહેવું
 (હમારી માગફત પત્રવ્યવહાર કુવો) રમઝાન માસની પાચમા તારીખે ત્યારે
 પગવાનો આવી પહોંચ્યો ત્યારે લેખકે શ્રીપતંગવને તે બાબતથી વાંદ ક્યો
 એટલે તેણે આખી ટૈયત ને પ્રજાને તે ઘટનાની જાહેરાત કરી ખબર આપવા
 માટે ખુશાલીની નોખા વગડાવવાની રજા આપી બીજે દીવસે એને જહી
 તારીખે છુમ્માનો દીવસ હતો તથા બાદશાહી એતાબોનો આનદાપક
 ખુતમો પદવાનો દીવસ તે રાખ્યો, કે જેથી જે વખતે ખતીબ (પેશકમામ)
 ઉચ્ચાસન (મિંબર)પર ચઢી ખુતમો પદે તે વખતે શ્રીપતંગવ પોતે છુમા
 મશિફદના યોગાનમાં હાજર થાય નહી કયાં મુજબ ઠેવેતે દીવસે શ્રીપત-
 રાન હાજર થયો અને ખતીબ ખુતમો પદી રહ્યો એટલે તેને ખિન્નત
 (પેશાક)ની ભેટ આપી, અને પરવાનગી(નો પત્ર) તથા મિકાપર પાડવાનો
 મજકૂર જે લેખકને મળ્યા હતા તે દક્ષણ ખાતાના અમલદારોને પોતાની
 મહેર સાથે લખીને આપવામાં આવ્યા (એ મજકૂર એ હતો) કે અશરફી
 ને રૂપીઆના આગના ભગપર આદમગીર બાદશાહે ગાઝીના મુબારક
 નામનો મિકા પાડવો ચોડા વખત બાદ ત્યારે વજ્રગતની મહેર તૈયાગ
 યમ ગમ ત્યારે કાયદા મુજબનો રીતમરનો દીવાનના ઓદાના તેમજ
 બીજા જગાઓના અધિકારની બહાવી બાબતનો પરનાનો બાદશાહી
 કચેરીના સેનક (લેખક)ના નામપરનો આવ્યો રોગખાન આખી જેના
 કબજામાં છુનાગદ ગયું હતું અને જેણે અબકુદના કુમેરી અને
 આરખ ટામના કેટલા- જમાદારોને પોતાની નોમરીમાં રાખી લીધા હતા,
 અને જેણે બાબાહિઆરનો કિલ્લો કે જે પહાડની ટાચ પર આવેલો છે તે
 સાચવવા તથા તેનો બચાવ કરવાનું કામ તેમને સોંપ્યું હતું અને ધીમે ધીમે
 જેમના પગાર ને મુશારાની વકમ ચઢી ગઈ હતી અને એથી વખતે તે રમ
 રોરખાન આપી શકે એવી તહેની સ્થિતિ ન હતી, તેને લીધે તેમણે આ સા તમા

ધૃષ્ટતા બતાવવા માંડી, અને નોકરી તથા તાબેદારી જેવી રીતે ઉદાવવી જોઈએ તેવી રીતે ન ઉદાવતાં હમેશાં સખ્તાઈ અને ક્રોધરતાથી તકાદા કરવા માંડ્યા. એમની સંખ્યા મોટી હતી, અને બાલાદિસાર તેમને કબજે ને તાબે હતો તેથી શેરખાન તેમને દૂર કરી કે કિલ્લાની બહાર કાઢી શકતો ન હતો, તેથી તેણે એક યુક્તિ વિચારી કાઢી. કહ્યું છે કે, તલવારના ઘાથી (બહુ તો) એકથી સો મુઠ્ઠીની સંખ્યાને હણાય, પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી આખા લશ્કરને હરાવી શકાય.

જમામંદી કરવા તથા વસૂલાત લેવા માટે લશ્કર લઇને નીકળવાની મોસમ આવી લાગેલી હોવાથી, પોતે શહેર બહાર નીકળી પડ્યો અને આરબ જમાદારો તથા તેમના સાથીઓને એવી શરતે પોતાની સાથે લીધા કે જમામંદીની જે રકમ વસૂલ આવશે તેમા કોઇ ખીજને કશો ભાગ ન આપતા તે આખીને આખી તેમના પગાર પેટે તનખો કરી આપવામાં આવશે. આ ઉપરથી તેમનામાના ધણા થોડા બાલાદિસારપર રહ્યા અને બાકીનાઓ આશાએ આશાએ તેનો જોડે થયા. જુનાગઢથી આશરે ત્રીસ કોસ દૂર આવ્યા બાદ, તેમને જૂલાવામા નાખવા એક અમુક ગામનું નામ લઈ તે ગામ પર જાવો મારવાની વાત બહાર પાડી. ધણા ખરા આરબો પગપાળા કૂચ કરે છે, તેથી અબદુલ્લા અને ખીજઓને જાવણી સાચવવાને બહાને પાછળ મૂકી, જલદી ને ઝડપથી જઈ શકે એવા સવારો વીણી અને ચૂંટી કાઢી રાત્રે ને ગત્રે સપાટાખંધ કૂચ કરી, જુનાગઢના કોટની અંદર તેઓ આવી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી લગભગ રોકી નહિ, કે પાછા ફરીને જોયું નહિ. દરવાજા ખંધ કરી તે બહાર સિપાઇઓના હવાલામાં સોંપી દીધા. ખીજે દીવસે જ્યારે આરબોને આ પ્રપંચની ખબર પડી ત્યારે તેમનામાથી જે સવારો હતા તે તરત ને તરત તેમની પૂઠ પકડવા નીકળી પડ્યા અને દરેક જગાએ મારતે થોડે જતા જતા, એક એવે રસ્તેથી બાલાદિસારની નીચેના ભાગમા રાતને વખતે આવી પહોંચ્યા કે જે કોઈના ખ્યાલ યા સ્વપ્નામા પણ ન આવે; પોતાના સાથીઓને ખબર આપી ફારકાની મદદથી ઉપર ચઢી ગયા. ધીમે ધીમે પગપાળાઓ પશ્ચુ આવી પહોંચ્યા, અને લડાઈનો અગ્નિ સળગાવી, બહુકની જીતરમા દેવતા (દારૂગોળા: સળગી ઉઠે એવો પદાર્થ) નાખી તેમાથી ભડકા કાઢવા માંડ્યા. આવો બનાવ અને તે વળી એકએક બનશે એવી તેમને ખબર ન હતી, કે જેથી તેમણે સારા માફા દીવસને માટે ખોરાકી ભરી રાખી હોય: તેથી થોડા દીવસ બાદ તેમનો ખોરાકનો જથ્થો

દે જે થોડો જ દનો તે પણ વપગાઇ ગયો અને તેઓ મુશ્કેલીના આવી પડ્યા તેમણે સુખિ ગયી મવાડ કરવાનો મદદગાર મોકલ્યો એને લગાઇ અગ્રી કપડથી તેમણે વાનગીન ડગવામાં વખત જાદી નાખી તેમનામાંના કેટલાક નીચે ઉતરી આવ્યા અને દરવાજા પાસે આવેના ઘર ને દુકાનો લૂટી લઇ, ખાવાની અને બીજી માણુમાઇ જરૂરીઆતોની જે જે વસ્તુઓ તેમના હાથમાં આવી તે લઇ જઇ થોડા દીવમનું ભાથુ ઉભુ કર્યું સામે પક્ષ વાંદ્ર થાય અને પગના ભરે તે પડેના તો તેઓ (લૂટ કરી) નીકળી ગયા અને તેમને બટકાવવા રૂપી દાન પોતાના માથા પર ધરી આ પ્રમાણે થોડા વખત વધારે લગાઈ ચનાવ્યા બાદ તેઓએ કેનાએક શુભેચ્છક સલાહ કરાવનારાઓને વચમાં નાખ્યા અને પગાગી ચઢેલી રકમમાં થોડી ધણી વધવટ કરી તે રકમ લઈ, બહાર આવતા ગયા રોગખાન તેમના ત્રામમાંથી છૂટ્યો અને નિરાતે પોતાના કામમાં લાગી ગયો હિ સ ૧૧૬૮ મા કાપડ ખાતા મહાવના કરોડીની જગાપર લેખકના પુત્ર તાહેર મહમદખાનને નીમવામાં આવ્યો દારોગાના ઓદાના રિવાજ મુજબ દાખના (બીનદી)ઓ પર તેની મદદાર લેવાનું શરૂ થયું

પેશવા બાલાજીરાવના નાયબ ભગવતરાવને ખલાતના મુતસદ્દી મોમિનખાને કેદ કરવો; તેને છોડવવા માટે શકરાજી તથા બીજાઓનું નીમાવું; તેમના વચ્ચેનો ટોટો દૂર કરવા શ્રીપતરાવે લેખકને મોકલવો, અને ભગવતરાવનો છૂટકો થવો

આગળ જણાવ્યા ને પૂર્વે વખાઈ ગયા મુજબ શ્રીપતરાવ ત્યારે ખલાત નદરેથી પાછો ફર્યો ત્યારે અગગને કે ત્યાના મુતસદ્દી મોમિનખાને પોતાના પેશકાર ટ્રિજલાલને કેટલાક વાધા બદલ પેશવા બાલાજીરાવ પાસે મોકલવાનું નક્કી કરી ગઈ ગઈ હતું, અને વધારામાં, આ અગગમાં, શ્રીપતરાવ જે ગેરમનસાહની રીતે આવ્યો હતો તેની સામે પણ ફરીઆદ કરવાની અને દાદ મેળવવાની હોવાથી તેને તરતજ ત્યા મોકલવામાં આવ્યો તે ત્યા ગયો ને પેશવાને મળ્યો બંદરની મહેમુદખાના મરાદના ભાગનો મુદાસદાર ભગવતરાવ તે વખતે પૂછે હતો મોમિનખાન જાહે

રમાં ઓછી ઉપજ અને વધારે ખર્ચ બતાવતો હતો: વળી સઘળા લાગતો (જકાત) તેણે પોતાની નગરે આવતી (વસૂલ થતી) જોઈ હતી અને તેથી તેના કમી તથા વધુપણાથી પોતે વાકેફ હતો, એટલે તેને ખસેડી એ જગા પોતાના હાથમા રહેલાઈથી લઈ શકાય તેટલા માટે ખાનગીમા અને જાહેરમા, મોભિનખાનને એ વિષયનો અનુભવ નથી, એ વાત આગળ કરી, પેશવાના મગજપર દસાવ્યા કરતો હતો અને એ કાર્ય કરવાની જવાબદારી પોતાને માથે લઈ ખંભાત આવવાની તેણે પરવાનગી મેળવી લીધી હતી, તથા તેણી તરફ આવવા નીકળી પડ્યો હતો. સ્થિતલાલ તો ત્યાજ હતો એટલે તેણે જે બન્યું હતું તેનાથી તથા ભગવંતરાવનો શો ધરાદો હતો તેનાથી વાકેફ થઈ મોભિનખાનને સમાચાર આપ્યા.

લાખી દદિ રાખ; કારણ ગેરમાણસાઇને લીધે

એક આદમીને ખીજા આદમીથી સાવચેત રહેવું પડે છે.

ત્યારે ભગવંતરાવ ખંભાત આવી પહોંચ્યો ત્યારે મોભિનખાન તેની જોડે સલૂકાઈથી વર્તી, શહેર બહાર આવી તેને શહેરમા લઈ ગયો, અને એક પાલખી, રૂપેરી સાજ સાથેનો એક ઘોડો, તથા (પહેરવાનો) પોશાક ભેટ આપી તેને રહેવા માટે અકબરપુરમા જે મકાન નક્કી કર્યું હતું ત્યાં વધાય કર્યો.

ન્યા તદબીગથી કામ થતુ હોય ત્યા

શત્રુ જોડે લડવા કરતા સમ્મતા બતાવવી બહેતર છે.

પોતાની શક્તિને જોરે શત્રુને હમવી ન શકાય,

ત્યારે ભેટો આપી કલ્પઆનુ દાર બધ કરવું જોઈએ.

આમ છતાં પણ જીવાનીનો મદ કે જે ગાડપણનો એક પ્રકાર છે, તેને વશ થઈ, ખોટા રસ્તા અને નાદાનીની ખીણમા પડી, જે યુક્તિ પોતે વિચારી દાઢી હતી અને જે ધરાદો અમલમા મૂકવા કમર કસી હતી તે પાર પાડવા માટે મંડ્યા રહી, સિંધાઇએને નોકરીમા રાખવા અને ભેગા કરવા માડ્યા, અને યોગ્ય લાગ ને પ્રસંગની વાટ દીવસથી રાત ને રાતથી દીવસ (એમ) જોતો રહ્યો. આરબોનો જમાદાર સલીમ જવાનમદખાનથી છૂટો પડી શહેરમા રહેતો હતો તેને આગપર નાણાની એક રકમ મોકલી ખસો આરબને છૂપી રીતે નોકરીમા રાખી લીધા, અને તેને ખંભાત આવવાનું જણાવ્યું. પોતાની તૈયારી કરી ખંભાતથી થોડે દૂર આવી તેણે પોતાના આવી પહોંચવાની ખબર આપી અને તેના જવાબ (કહેણ)ની રાહ જોતો

ખેડો. 'ભગવંતરાવે જવાળ લખ્યો કે ફલાણો દહાડો રમખાણ (ખખેડો) કરવા માટે નક્કી કર્યો છે એટલે તે નક્કી કરેલે દીવસે ને વખતે તેણે ત્યાં આવી પહોંચ્યું. હવે ઇશ્વરેચ્છા એના દુષ્ટ ધરાદાની વિરદ્ધ હતી તેથી એ પત્ર મોમિનખાનના હાથમા આવ્યો, અને તેના છપા બેદની તેને ખબર પડી ગઇ. જોકે એના એ અવિચારી ધગદાની એને ખબર તો હતીજ છતાં તેની સાબિતી પોતાના હાથમા આવવાથી (તેના) પ્રપંચરૂપી મ્હેરા પરથી સશયનો પડેા ઉચકાઇ ગયો. મોમિનખાને પોતાના સલાહકારો તથા કાર-ભારીઓ સાથે મસલત કરવા સભા ભરી અને જણાવ્યું કે નરમાશ અને લક્ષમનસાધથી વર્તવા છતાં ભગવંતરાવને

માગ પર વેર લેવું એ સિવાય બીજો ધધો નથી,
અને મારો જીવ લેવાનો જે ધરાદો કર્યો છે તે સિવાય બીજો
ધરાદો નથી.

તેના હાથને હું સાધા (કાગ)માથી કાપી નાખીશ,
તેના હાથથી મારા ગળાને ધમ પહોંચે તે પહેલાં.

જે કામ અક્ષત (દુશ્મિઆરી)થી ન થાય તે કરવા રહેજ માગાઇ વાપરથી જોઇએ, માણી પહેલા પાળ બાધવી જોઇએ એ વાત ખ્યાનમા રાખી, લગભગ જે વખતે દુષ્ટ જમાનાના કપટી મ્હેરાપરથી રાતનેા અંધકારમય પડેા ખસેડવામા આવ્યો, તે વખતે અને જે વખતે સાચા ચમ્દો રૂપી પ્રભાત જુદા પ્રપંચી કાળના દાવપેચ પુરવાર કરતી હતી તે વખતે પોતાની પાસે જે માણસ હાજર હતા તેમને સાથે લઇ, તે કાઇ કરે તે પૂરું ભગવંતરાવના ઘર પાસે ગયો અને જેમ વીંટીના વર્તુળમા નંગ પકડાઇ રહે છે તેમ તેના રહેણાણને ઘેરી લીધું, અને તેના ઉધના નમીમતી જેમ ગદ્ગદતી અને બેલાનીની ગાદ નિદ્રામા પડી તેને પોતાના ધરની અગાસી પર ઉંધતો જોયો.

તેમણે તેમને ગદ્ગદતીની નિદ્રામા ઉધના પકડ્યા.

તેમના મગજમાંથી દોસકોઇ ઉડી ગયા.

ભગવંતરાવ, ગંગાધર નાથજી અને તેના ગુજરાતી કારકુન નયમલ એ ત્રણેને કેદ પકડ્યા. નયમલ તે વખતે વધીલનું કામ કરતો હતો; તેને ભગવંતરાવના આ દુષ્ટ ધરાદાની ખબર હતી. એમણી જુદી ને હલકા જાતી-સ્વભાવને લીધે તે ઉછાછળો હોઇ પોતાની લાલચાતની જડાર પગલા લ'ખા-વતો હતો, ને ખાનગીમા ને જાહેરમા ગુખાઈની વાતો તથા ગમે તેવા પદ-

પટારો કરવા રૂપી જીલ હલાવી કટાક્ષમય બોલ બોલતો હતોઃ આંખના ઈશારા કરી ઉખાણું શોધતો અને નખરાં કરી ઉખાણું ઉઠેલતો; આંખના પલકારાથી સગસ્યાઓ પૃષ્ઠતો, બેદ ભરેલી રીતે હુકમોનો ભાવાર્થ સમજાવતો, બીજાંઓના દુખથી રાજી થઈ ધમકીના વાયદા આપતો, અને ભાક્ષા જેવી જીલનાં મહેણાથી હાજર રહેલી મંડળીનાં મન દુખાવતો.

જીલરૂપી તત્તવારથી હૃદયને જે જખમ થાય છે,
તે કોઈપણ પ્રકારના આરામના મક્કમથી રજાતો નથી.

તેના ઘરનો સરસામાન લંટી લીધો અને હાકેમના મકાનમાં લાવી તેને ત્યાં કેદ કર્યો. જે કૂવો તેણે બીજાને માટે ખોદ્યો હતો તેમાં વિધાતાએ તેને નાંખ્યો.

આ જૂના આકાશી ચરખામા વેર ને મ્હેર બંને ભરેલા છે,
એ (ચરખો) કોઈ વખત તને ઉચે ચઢાવે છે તો કોઈ વખત
જડમૂળથી ઉખેડી નાંખે છે.

વહાણો પરની (જકાત) તથા પરગણાઓની મહેસૂલમા બીજા કોઈનો ભાગ રાખ્યા સિવાય મોમિનખાને કબજે કરી લીધી અને કેટલાએક નવા સવારો અને પ્યાદાઓને નોકરીમા રાખી લીધા, તથા ખુરજ અને કિલ્લાને મજબૂત કરી બેઠો. આરબ જમાદાર સલીમ આખખર સાલળા પોતાના ઇરાદારૂપી લગામ ફેરવી ઘોળકે ચાલ્યો ગયો, અને ધુમાડા કે જેને દામાડા ગાયકવાડ તરફથી સોરઠ જિલ્લા માટે નીમવામા આવ્યો હતો તેની નોકરીમા રહી જઈ તેણી તરફ રવાના થયો. ત્યારે આ બનાવથી ખાલાજરાવ વાકેફ થયો ત્યારે તેણે વીરમગામના ફોજદાર શંકરાજી, જંજુસર તથા મકબૂલાબાદના ફોજદાર મણેશ આપા અને ડબોઈ તથા ધંધુકાના ફોજદારોને તાકીદો અને સખત હુકમ કરી લખી જણાવ્યું કે તેમણે સાથે મળી, ખંભાત બંદરપર (લશ્કર સાથે) ચઢાઈ લઈ જવી, અને ત્યાં કેદમા પડેલાઓને છોડવવા પ્રયત્નને કોરોશ કરવાની કમર કસીને બાંધવી. આ ઉપરથી શંકરાજીએ શંભૂરામને તથા મહમદલાલ રોહીલા અને બીજા જમાદારોને નોકરીમાં રાખી લઈ જૂના ને નવાં રાખેલા માણુસો સાથે ખંભાત તરફ જવા મોકલું ફેરવ્યું. આસપાસ તથા આગળાગૂના ફોજદારો જેમને એ (હુમલાના) કામપર નક્કી કરવામા આવ્યા હતા તેઓ આવી (તેને) મળ્યા. લગભગ બારહજાર માણુસોનું સવાર ને પ્યાદાનું લશ્કર લઈને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, અને મોરચા ઉભા કરવાનું, સુરંગ ખોદવાનું ને

તોપો માટે માથડા બાધવાનું રૂઢું ક્યું અને તરફથી તોપ ને બૂકના લગ્ન-
 ધનો અગ્નિ સળગ્યો, અને તેમા દરરોજ દેટલાક માણુમોના શ્વરૂપી
 ખેતરનો પાક બગી જતા લાગ્યો આરા લગભગ ત્રણ મારા વીતી ગયા.
 દરમ્યાન દેટલાક સનાહ જગવનારાઓએ મધિનું દાગ દોડવા માડ્યુ, પણ
 હજુ તેનો નિર્માણ કરેલો સમય આવી પહોંચ્યો ન હતો એટલે કાઈ
 વચ્ચુ નહિ

દરેક કામનો નિર્માણ કરેલો સમય આવી પહોંચ્યો નથી
 ત્યાં સુધી કાંઈ પણ મિનતી મદદ કરેલો ફાયદો કરતી નથી,

નાયબ સૂળા શ્રીપતરાવને શંકરાજીએ વારવાર મદદ મોકલવા લખી
 જણાવ્યુ બે વખત દારૂગોળો મોકલવાનો પ્રમંચ ચૂકવી, સવાર કે પ્યાદા
 મોકલવાના પણ અખાડા કર્યો, અને ફરી ફરીથી વખત ઝડી નાખવા
 માગ્યો હવે જ્યાર સદેશ લાય લઈ જનારની આન જવ પણ હૃદયી પાર
 ગઈ ત્યારે પાછળથી તેને માથે નામોટી ન આવે એના વિચારથી, આરખો,
 હિંદુસ્તાનીઓ અને માવનાઓની, સવાર ને પ્યાદાની એક ટૂંકડીને બે તોપ,
 પોતાના પેશકાર ઘોંડુ હુરીને એ કામ થઈ નીચી, તેની સાથે, મોકલી
 મોમિનખાન સાથે લેખકને સારો બનાવ હતો, તે વાત તેના ધ્યાનમા
 હોવાથી, જે સનાહ થાય તો સવાહના કાર્યનો પાયો નાખનાર ને સનાહનો
 કારણભૂત તે થઈ શકશે, એમ ધારી તેને આગ્રહ કરી, તે ટૂંકડી સાથે
 મોકલ્યો ખીજ જમાદી માસની નવમી તારીખે લેખકને જવાની રજા
 મળી જ્યારે તે શંકરાજીને જઈ મળ્યો ત્યારે સંજોગ એવો બન્યો હતો
 કે તે જ દીવસે, જ બુસરનો વેપારી નાના રેતન શરાઈ કે જે ત્યાના ફોજ-
 દાર ગણેશ આપા બેડે લા આવ્યો હતો તેની તથા ધેગ્યાદ પરગણાના
 અમીન પણી મુકાદમની હીનચાલથી સલાહ ચવાનો સંભવ હતતીમા આવ્યો
 હતો, અને એવો કરાર કરનામા આવ્યો કે લાવિખમા હવે પછી ભગવ-
 શય એવુ ખોટું કામ કરશે નહિ અને ટપે હિસાદ કરાવશે નહિ શંક-
 રાજી તથા ખીજઓની જમીનગીરીથી એ બાબતના લખાણપર મ્હોર
 સિક્કા થયા ખીજે દીવસે મોમિનખાને કેદીઓને બહાર કઢી ભગવતરાવને
 માટે તેનો પહેરવાનો પેશાક તથા તેને બેસવાની પાનખી કે જે આણી
 તેમજ રાખવામા આવ્યા હતા તે આપી, તેને શહેર બહાર મોકલ્યો, અને
 એમના બેની (શંકરાજી ને મોમિનખાનની) વચ્ચે મુનાકાત થાય એવુ પણ
 દરાવનામા આવ્યુ ત્રીજે દીવસે એ (આખાદ) બદરની હદમાના ખુલ્લા
 મેદાનમા પોતાના સવારોને લઈ શંકરાજી આવ્યો અને મોમિનખાન પણ

આવ્યો ને તેઓ એક બીજાને મળ્યા, અને જોને બાત્મીએ રીતમરની સખ્યતા દાખવી. લેખક તેમની જોડે હતો તેને શંકરાજીને વધાય કરતી વખતે મોમિનખાન પોતાની જોડે લઈ ગયો. ત્યાં તેની જોડે જે દલાહા રહ્યા બાદ પેટલાદ તાબે કચોટ ગામે શંકરાજીનો મુકામ પડ્યો હતો ત્યાં જઈ તેની જોડે અમદાવાદ પાછો ફર્યો. એજ અરસામા સૂખાનો સદર, મહમદ મુન વ્વર ઉદ્દીનખાન, બેકાર-કાઠ કામ ન-હોવાને લીધે સુરત બંદરે ચાલ્યો ગયો. મહમદ પનાહ વલદે રહીમ ચાવરખાન સજાવલ કે જેને ચોરોને મદદ કરવાના કારણુ ને આરોપસર પકડવામાં આવ્યો હતો તેને શ્રીમંતરાવે કતલ કરાવ્યો. કેટલાક કોળીઓ જેઓ કીમતી કાપડ સાથે પકડાયા હતા તેમને તોપને મ્હોડે બાંધી ઉરાડી દેવામા આવ્યા. મોજે ખેડનો વતનદાર મહમદ બાબી કે જે કેટલોક વખત થયા બીમાર હતો તેણે પોતાનો જાન ઇશ્વરને સોંપી દીધો. પોતાના ભાઈ નેકઆલમખાનના ગુજરવા બાદ ખેરતલખખાન કે જે ભરૂચના હાકેમ તરીકે અધિકાર ભોગવતો હતો તેણે પોતાના પાલવપરથી હસ્તીની ધૂળ ઝાટકી નાખી, ધૂળ ને માટી વિનાના વિનાશના મુલક તરફ ચાલી નીકળ્યો, અને મૌનની ખીણમા જઈ રહ્યો.

આપણુ છેવટનુ રહેણાણુ તો મૌનની ખીણ (કબર) છે.

(છતાં) હાલ તરત તો એશ આરામનો અવાજ આકાશના ધ્રુમટ સુધી પહોંચાડ

નેક નામખાન બહાદૂરનો ખેતાબ જે હવેથી હામેદ
બેગને આપવામાં આવ્યો તેણે ભરૂચના
ફિલ્લાનો કબજો લેવો

પોતાના ભાઈના ગુજરી જવાથી ખેરતલખખાન તેની જગાએ કામ કરતો હતો. તેના મોતના નિર્માણ થએલા સમયમા જે થોડો સમય બાકી હતો તેટલો સમય તેણે ભરૂચની હાકમી ભોગવી. જ્યારે કૃત્ય કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો ત્યારે, અચક્ષિતની પથારી પર શરીરને સૂવાડી બીજાનાવશ થયો. શારીરિક ખીડા સખત થતી હોવાને લીધે આ ફાની દુનીયાને છેલ્લી સલામ કરવાના ચિહ્ન ને નિશાન તેણે જોયા; જેમાથી ન છૂટાય એવી એ સફર પોતાની સમક્ષ આવી ઉભી હતી, તે મંબંધે દીવ ને વિલંબ કરવા એણે ધણાએ ઉપાય કર્યા પરંતુ કાઈ વજ્યુ નહિ.

શિકંદર કે જે પૃથ્વીપર ગત્ય કરતો હતો
 તેને જ્યાનો વખત આવતાં દુનીઆ છોડવી પડી;
 તેને એટલું પણ પ્રાપ્ત થયું નહિ કે દોષ તેની પામથી
 આખી દુનીઆ લઇ લે, અને (તેના બદલામાં) એક
 પળની પણ મોડલત આપે.

મદમદ હાથમ પોતાના બાહ મદમદ રજા તથા બીજા મંજથીએને
 લઇ મુગ્ત બંદરથી ભરત્ય આવ્યો હતો અને આગળ જળાચ્યા મુગ્ત્ય તેજે
 એતલખખાન જોડે ગાદ મંઝંધ બાંધી દઇ તેના વિશ્વામનું સ્થાન ને ભરોમાને
 પાત્ર થઇ પડ્યો હતો. પોતે મોજમજાને રહેવ મપાટા ઉઠાવવાની પ્રકૃતિ-
 વાળો હોવાથી કુલમમા ને ગૌરાગ સાફીએને હાથે સરામના ધ્યાસા નોશ કરી
 (પોતાની) ઇચ્છાના મુખને આનંદનો સ્વાદ અખાડતો હોવાથી, મધુર કં-
 વાળી ગાયન કરનારી છોકરીઓ, અને આદ્યને ખૂબસુગતીવાળી, ચંદ્રમુખી,
 ઇશક ને પ્રેમથી ભરેલી, દીન ઇમાનની લૂંટ કરનારી, માનારીઓ

જેમના ચોટલામા પવિત્ર (લખલત ઉચ્ચ કદર) રાત છૂપાએથી,
 જેમના તેજસ્વી ચહેરા પર પ્રજાતનો ઉચ્ચ ચનો દેખાતો,

(તેવી) ન બેગી કરી, સતત આત્માને આનંદ ને મનને મજા કરા-
 વતો રહેતો. કુલ જેવા ગાલવાળીઓના ગાલ પકડવામાં તેને મજા પડતી,
 અને ચંદ્રમુખીઓ પાસથી પોતાની ઇચ્છા પુરી પાડવામા તેને આનંદ મળતો.

આ આખાદ આશક માયકનું બેટવું

એક કોટલામા રહેતા જે બદામના મગજની યાદ આપતું.

પોતે આવી રીતે મોજમજામા મશગૂલ થઇ પડ્યો રહેતો હોવાથી,
 માલ્કી ને મુદ્દીખાતાનો કારભાર, તેના અધિકાર રૂપી જમણા હાથમાં અને
 અખત્યાગ રૂપી તાખામા સોપી તેને પોતાનો કુલમુખત્યાર બનાવ્યો હતો,
 અને પોતાના સગીર પુત્ર હુસનઅલીને તેના રક્ષણ નીચે મૂકી ગુજરી ગયો
 ગયો હતો. અખદુલ્લા બેગની રખાત નામે બોવણ, એતલખખાનની
 સાવકી માની જગાએ હતી. તેણે મરનારના કારભારની જવાબદારી તેમજ
 તેના ધરખાર તથા મુકામના સંરક્ષણનો જુઓ પોતાને માથે લઇ, નેક-
 આલમખાનનો ઓહો તથા તેનો ખેતાબ, તેમજ ભરત્યના ફોજદાર તરી-
 કેની ખાલસા શરીફની કચેરીમાથી દીવાને આલાની મહોર માથેની મનદ
 તેના પુત્ર હુમનઅલીને નામે મેળવવા માટે પૃથ્વીપતિની દરખાસ્તમાના
 વજીસેપર લખાણ કરી મંગાવ્યા કે જેથી તે કારભાર કરી શકે. મદ-

મદ હાશમે લોલણની સલાહ ને સૂચના મુજબ હંમનઅલીના નાયબ તરીકેનું કામ તથા ખીજી બાબતોનો નીકાલ અને રજુ થતા કાર્યો કરવા માડ્યા. ખેરતલખખાન જેડે અણખનાવ ચવાથી હામેદ બેગ બહાર નીકળી જઈ સુરત બંદરે જઈ રહ્યો હતો, તેણે પોતાના કાકાના મુજરી જવાના બનાવમા સમયની અનુકૂળતા ને નસીમની ચારી જોઈ, એટલે પોતાના મંખંધીઓ અને લાગતા વળગતાઓ જેઓ વિપત્તીની ખીણમા સમર્પિના તારા માફક નિરાશા ને હેરાનગતીના સોખતી બની વિખેગઈ જઈ છૂટા પડી ગયા હતા તેમને કૃત્તિકા (નક્ષત્ર)ના મુખમા માફક તેણે પોતાની આમપામ બેગા કરી દઈ, થોડા નવા માણસ નોકરીમા લઈ, અને કેટલાએકને સુરત બંદરના મુતસદ્દો સફદર મહમદ ખાન પાસથી મદદમા લઈ, અરાદાઈપી ફાડી ખાનારા પ્રાણીઓ અને (ચરનારા) પશુઓથી જમીનના રસ્તા ભય ભરેલા થઈ પડેલા હોવાથી, ખીજના ચદ્રઈપી પોતાની ઇચ્છાના વાવટાને દરીયાને રસ્તે (તરાવી) લઈ જવાનો વિચાર કરી, તોપખાનાની સામગ્રી તથા યુદ્ધના સામાન સાથે કેટલાએક વહાણ તૈયાર કરી પોતાની નેમનો સદ્ ભરૂચ તરફ જવા ચઢાવ્યો. લોલણને તેના ઇરાદાની ખબર પડવાથી તેને શી રીતે પાછો ફાડવો, તે બાબતની મસલત કરવા સલા મેળવી, અને એવો ઠરાવ કરવામા આવ્યો કે તેની સામે થવા માટે બહાદૂર સીપાઈઓ, હથીઆર અને લડાયક સામાનથી ભરેલા કેટલાક વહાણ હકારી મોકલવા, અને જેવું કે ગેખ (અદઈ)ના બીતરમાથી પીકનો (અનુકૂળ) પવન વાઈ કયા પક્ષને સહીમલામતીને કિનારે લઈ જાય છે, અને જેનું આવી બનેલું હોય એવા કયા પક્ષની હરતીના વહાણને વિનાશઈપી આક્રમતા વમળમા કુખાડી દે છે, મહમદ હાશમ જે નાયબ ને મુખ્ય કારભારી હતો તેને નાખુદા તરીકે ચૂટી ફાડવામા આવ્યો. દીર્ઘદિપૂર્ણ ડહાપણ રૂપી માલમતી પ્રેરણા મુજબ, તેણે, સાવચેતી અને સાવધતા વાપરી અને અનુમાન તથા કદનાથી લાખો વિચાર કરી, પોતાને કેટલાએક કામો કરવાના છે-કારણ, કહ્યું છે કે,

દરીયાની અંદર તો ધણાએ ફાયદાઓ પડેલા છે,

પરંતુ જે સવામતી જોઈતી હોય તો તે તો કિનારા પરજ મળશે.

—એવું બહાનું કાઢી ઘેર (એકાત) બેસવા રૂપી લંગર નાખ્યું. હવે આ વખત કામ કરવાનો હતો તેથી નજીક ગુલામ અલી બેગ નામનો માણસ જે વળી નેકઆલમખાનના સગાઓમાનો એક હતો અને જેના નમીમના દરજ્જાનો સિતારો હોયે ચઢ્યો હતો તેને એ કામ સોંપવામા

આવ્યું. “ખરેખર મેં ખુદ ઉપર આધાર રાખ્યો છે” તેથીજ “પ્રભુના નામથી વદાણુ ચલાવું છું ને લાંગડું છું,” એ સૂત્ર ઉચ્ચારી, તે વદાણુ પર ચડ્યો અને સદ રૂપી વાવટા છોડ્યા, અને વિજયને અનુકૂળ પવન વાવા માંડ્યો. એટલામાં સામાપક્ષના વદાણેએ દેખા દીધી. અને બાજુ તરફથી લાકડાના ઘોડા (વદાણે) દોડાવવામાં આવ્યા, અને પવનને વેગે જનારા એ લાકડી અશ્વોએ એક બીજા પર ટુમસો કર્યો. તોપ ને બંદૂકની બટાઇનો અગ્નિ પાણીની સપાટી પર સળગી ઉઠ્યો અને દારૂ ગોળાના ધુમાડાથી નદીના એકાં (સપાટી) પરથી એક વાદળું ઉઘે ચડવા માડ્યું, (જેમાંથી) અગ્નિના કરાનો વરસાદ વરસવા માંડ્યો અને તેણે ડેટલાએક માણુમેની જીવનરૂપી હોડીને મોતના તોફાની દરીઆમાં ગરક કરી દીધી. નાચરૂપી તોફાની મોળાંએ પાણી પર મવારી કરનારાઓમાંથી તક્ષવારથી મરનાં જોઆ બચ્યા હતા તેમને હોશકોશ વિનાના બનાવી દીધા. દરેક કામ પાર પડવા માટે તેનો સમય નિર્માણ થએલો હોય છે, એટલે હામેદ બેગે જોયું કે પોતાનું કાર્ય આગળ વધે એવું લાગતું નથી, તેથી તેણે સુકાન રૂપી લગામને પાછી ફેરવી આક્રમણના વમળમાંથી છૂટી જે રસ્તે આવ્યો હતો તે રસ્તે પાછો ગયો.

પોતાની જ્યાં લઇ જવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં ઇશ્વર વદાણુ લઇ જાય છે,

વદાણુનો નાખોદા ગમે તેટલાં તરફથી આં મારતો હોય તોપણ.

પોતાનું વિગ્રયવત મસ્તક ઉંચું રાખી, ગુલામઅલી પાછો ફર્યો, અને કિનારાની ટેકરી પર આવી પહોંચ્યો. નાયબનો ઓદો તેને સોપવામાં આવ્યો, અને “ખુદાએ ધન અને તનથી ધર્મયોદ્ધાઓને ઘેર બેસી રહેનારાઓ ઉપર શ્રેષ્ઠતા આપી છે” એ સૂત્રની સુચાર્પ જાહેર થઇ. મહમદ હાસમને રમ્મ આપવામાં આવી, અને તે પોતાના સંબંધીઓને લઇ બહાર આવ્યો ગયો. મુરત બંદરે પાછા ફરી ત્યાં મહોલું બનાવવું શક્ય ન હતું તેથી પોતે ખાલાત ગયો અને ત્યાંના મુતસદ્દી મોમિનખાનની નોકરીમાં પોતાના લાઈ જોડે રહી ગયો. થોડો વખત રહી જોલણે અમુક કામને માટે તેમને પાછા બોલાવ્યા. હામેદ બેગ પોતાની મતલબ પૂરી પાડ્યા સિવાય મુરત પાછો ફર્યો હતો, તેણે જોયું કે ભરૂચના કિલ્લાની મજબૂત

* અસલ શરતીમાં “ટેકરી” ને માટે “ભૂદી” એ શબ્દ વપરાય છે. “ભૂદી” એટલે આગિનીઆમાં આવેલી એકાંટની ટેકરી કે જ્યાં મહોદી રેલ બાદ પેશબર નૂંદના વદાણે આરાધે લીધો હતો. ભરૂચ “ટેકરી” પર આવેલું છે, એ હકીકત પણ એ શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય છે.

તાઇ ને સુરક્ષિતપણાને લીધે યુદ્ધ કે ખુલ્લી રીતે લડાઇ કરી કિલ્લો સર કરવો શક્ય ન હતો, તેથી તેણે મરાઠા કોમ તરફનો ભ્રમવાન નામે મારફતીઓ (મખ્યસ્થ) જેણે થોડો વખત ચયા પોતાના માણસોને (પોતાને રહેવાની) જગાના બચાવ તથા રક્ષણ માટે રાખ્યા હતા તેની જોડે તથા થોડા કસબાતીઓ જોડે સંતલસ (કાવત્રુ) કરવાનું શરૂ કર્યું, અને રૂપ તથા વેશનો પવટો કરી, કોઇ તેને ઓળખી ન શકે તેવી રીતે છુપછાપના પડદા પાછળ અંદર દાખલ થઇ ગયો ને છુપાઇ રહ્યો, અને પોતાને માટે મદદગારો તથા સહાયકો ભેગા કર્યા અને પછી એકદમ બહાર પડી હુમલો કરવાની તકનીકમાં ગુથાયો. પરંતુ એ છુપી વાત એક મ્હોડેથી બીજે મ્હોડે જતા છતી થઇ, અને તેના કામ પર ઢંકાએલો પડદો ઉઘડી ગયો. ભોલણે તેના મકાનનો પત્તો મેળવ્યો, અને તેને ઠોકવા (મારવા) તથા કેદ પકડવા કેટલાક માણસો મોકલ્યા. હામેદબેગના હાથમાં હજુ મત્તા ને જોર આવ્યા ન હતા, એટલે તે જગા સાવચેતીની રૂપે છોડી જવી વધારે સલાહ ભરેલું ધારી તે ભ્રમવાનને ઘેર જતો રહ્યો. તેણે વચમાં પડી તેને બહાર કાઢ્યો, અને બીજી વખત તેવીજ (આગળના જેવીજ રહતી) સુરતે તે સુરત પાછો ફર્યો. ત્યારબાદ તે હમેથ કોઇ ચોખ્ખ પ્રસંગ આવે તેનો વિચારમાં ગ્રહેતો ને તેનું ધ્યાન ધરતો બેઠો, અને છેવટ અંબરની સુગંધવાળી પવનની લહેરોને ધીમે ધીમે તેના ઇન્કાશી કુચો પર વાવાનો પ્રસંગ આવ્યો અને તેના સુખાગમની કુસુમકળાઓ ખીલી હમવા લાગી.

નસીમ અનુકૂળ હોય તો એરણુ પણ દાતથી તોડી શકાય.

નમીમ રહતું (પ્રતિકૂળ) હોય તો (નરમ) ફાલુદો પણ દાત તોડી નાખે.

ખુદ્દિશી ગુરૂએ તદબીર રૂપે એક લાકડી તેના હાથમાં આપી, ખિઝર ષેગબર માફક તેને પોતાની મુગદને મકાને તથા ઇન્કાની રયાતે લઇ જાય એવા માર્ગના દર્શક થઇ તેને રખો બતાવ્યો, અને સૈયદ મહમદ ઇન્દ્રસીના મદને દરવાજે તેને દોરી ગયો. ત્યાંના મુઝવર સૈયદ અબ્દુલ્લા માહેબ સૈયદ મહમદ ઇન્દ્રસીનો નાયબ હતો તથા સૈયદ અહમદ ઇન્દ્રસી કે જેઓ ભરૂચમાં પોટવા (દટાવવા) છે તેમની દરઆદનો મુઝવર દોઈ તેમનો ન-ટીકનો સગો થતો હતો. આરબો આ ખાનદાનના મુરીદને માનનાગઓ (શિષ્યો) છે. તે (સૈયદ મહમદ)ની પાસે જઈ તેણે પોતાના મનની વાત તથા દિવની ધારણા જાહેર કરી, અને મનની ગાઠ છોડી તેની પામે મદદની માગણી કરી. પોતાનો મુદો પાર પાડે નોઝાવર (માનેલી માનવા પૂરી) કરવાની આબનમાં પોતે

જવાબદાર તથા લુભેદાર રહેવાની શરત કરી. સૈયદ મદમદ ઇંદુગીએ તે વિશે પોતાના નામજને લખ્યું. તેણે ભરચમા આરબ દોમના જે માણસો નોકરીમા હતા તેમને બોલાવી એ છાની વાત છતી કરી (છપી વાતના બંધ દાખલાનું દાકણું ખોલ્યું). એ આરબોના પગારની રકમ ચઢી ગઇ હતી, તે જો તેમને આપવામાં આવે તો પોતાના મુન્શેદ (ગૃહ)ના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાને “હમે સાશબ્દુ અને દુકમ ઉઠાવ્યો” એ શબ્દો બોલી, તેનું ફરમાન મગેચરમ (ધણી ખૂશીયા) કબૂલ ગમ્યું.

દરવેશનો સદ્ભાવ જો માથી થાય

તો મનુષ્યને દૈવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

આ ખૂશ ખખર સામળા હામેદબેગ ખીજ વખત પાઠો, એકથો, ખીજાએ તેને દેખે નહિ તેની છપી રીતે, અંધારી ગમને મમથે ભરચમા દાટની અંદર પેસી ગયો, અને પોતે સૈયદ ઇંદુમીની દરગાહનો (મદનો) મોઢ એક કારભારી હોય તેની રીતે જઈ બેઠો. આમા પક્ષને આ બાબતની ખખર પડી, એટલે અમિનું તત્ત્વ ગતીમાન થયું અને તેને પકડી લાવવા માટે લશ્કર મોકલવામા આવ્યું. દરગાહનું રક્ષણ તેમણે કરવું જ નોંધ્યું એવું જાહેરમા બહાનું બતાવી તે લશ્કરને (આવડું) અટકાવવા આરબો હિલા થયા; તેમજ આરબોની મદદને જોરે તેણે પશુ હીમત ને બહાદુરી બતાવ્યા. વળી એક ખીજ ટોળી કે જે આગળથીજ એને મળી ગઇ હતી તે પશુ જોડાઇ ગઈ, અને જૂક તોપના મારાની લડાઇ શરૂ થઈ. ત્રણ દીવસ ને રાત એ લડાઇનો અમિ બળનો રલો, અને બને બાજુના કેટલાક માણસ મરાયા ને ધવાયા. હામેદબેગ છપો મારી હાકેમના રહેવાના મકાન સુધી પહોંચી ગયો. એ અરસામા દેટવાએક દિલ વિચારનાગ મયાહકારોએ વચમા પડી એ ટટો ફિસાદ દૂર કરવાની કોરોશદ્દી પગ આગળ માડ્યો અને તેમની વચ્ચે સલાહ ને સંકાર્ષ કરાવવા બહાર પડ્યા, અને સુબાપિન વચનો રૂપી પાણી સોંપી (તે) જતાગાને હાડી પાડી. તેજદાર દલીલો કરી, નિવામક પ્રમાણે આપી (પોતાની વાત) પુરવાર ને સાબિત કરી. તેમણે કહ્યું કે હામેદ બેગ અબદુલ્લા બેગનો નર્મશિર (પીત્ર) છે, અને તેનાજ કુટુંબનો છે. હાલના સમયમા મરાહાઓ બધેજ સત્તા જમાવી બેઠા છે, સિવાય કે આ ટેકરી, જેના પર હાવરની કૂષા છે, જેથી તેઓ તેને પોતાને કમજો લઇ રાક્યા નથી. હજી સુધી તો તે જાચી મઈ છે ને સુરક્ષિત રહી છે, તેથી ગમેને એવું ન બને કે આ મગીર જેના મહોડામાથી હજી દુશ્મની વાસ આવે, તેના અધિકારની અનગણના કરી અંદર અંદરની દુશ્મની, કે જે કળાવવાળી

વિનાશનોજ સંભવ રહે છે, તે કેળવે, અગર જો બીજી રીતે નિચાર કરીએ તો પણ અદખ્તના પડદા પાઝાથી આ દુનીઆમાં કંઈ ઘટના ઘટાનવામાં આવશે તે કેમ કહેવાય ? હાંમેદ બેગનામાં નિશ્ચયતા ને સાહસ છે, વારસાની રૂથે તથા પોતાના હક્કની રૂથે આ કાર્ય માટે તે લાયક છે માટે તેને સત્તા આપવામાં આવે ને જો તે રાજ્ય હોય તો કાંઈ નાધા જેનું નથી જેમની અક્કનમાં આ દલીલ હતરી શકે તેવું હતું તેમને તો એની વાગ્દનિકતા સમજાઈ, અને તેમણે તે પમદ કરી પરંતુ પોતાની અપૂર્ણ સમજ શક્તિએ તેને આડે માર્ગે દોરવાથી હોનારું એ વાત સ્વીકારી નહિ છેવટે ત્યારે મદૂકની ગોળીઓએ તેના (રહેવાના) મહેનને પોતાનું નિશાન બનાવ્યું અને માથુંસો બધા સામા પક્ષમાં જતા રહ્યા છે એવું તેણે જોયું, ત્યારે ગભ ગઈ જઈ કમને તેણે પણ સનાહ કરવાની બાબતમાં નમતું મૂક્યું, અને એવો મગર થયો કે આગના દરતૂર મુજબ ગુનામઅલી બેગ હુંસનઅલીના નાયમ તરીકે કારભાર કયો જાય અને માણેમાહે વાતચીત કરે હાંમેદ બેગની તો માર્ગ પણ પ્રગટ પગ ભર થવાની મતનબ હતી તેથી તેણે તે શત કબૂલ રાખી સનાહ કરી

સમય તને અનુકૂળ ન થાય તો તું સમયને અનુકૂળ થા

અને કાદરબક્ષ ઈનાયતબક્ષ અને પોતાના બીજા કેટલાક મગધીઓને સુરત બદરેથી બોનાવી લઈ, સબ્યતા અને સૌજન્ય વાપરી, કપડાં ને ડુગીન જમાના જોડે મળી જઈ, સત્તાનાન થઈ પડ્યો, જેમને પોતાની વિરુદ્ધના જાણતો હતો તેમને કાઢી મેલવાની તબવીબમાં ગદી ધીમે ધીમે દૂર કર્યા અને સાનુકૂળ સહાયકો અને મદદગારોને બેગા મ્યાં મહમદ હાંશમને પોતાની જોડે સત્રુવદ કેળવવામાં મુખ્ય અને તે ટોળીનો સરદાર ગણતો હોવાથી તેને પણ રમ આપી દીધી તે પોતાના ભાઈ તથા માથુંસોને લઈ, કોળી રજુમન જમીનદાર, જેની જોડે પોતે એક જાતની દોસ્તીનો સંધ બાધી દીધો હતો, તેને ગામ, મીયાગામ, જે ભરૂચથી બાર મીસ દૂર આવેલું છે, ત્યાં જઈ રહ્યા આવી રીતનો મામલો જોઈ પોતાનું શું થશે તેના અદેશમાં હોનારું પડી ગઈ, અને પાણી પહેના પાળ બાધવાનો રસ્તો શોધવા લાગી અને હાંમેદબેગના ગિલ્દગીરો મહેનનો વિનાશ કરના માટે મહાનું શોધવા પોતાના મનને (ખમીર) ચઢાવ્યું રાજ્યના નારસનું માથું જ્યાં સુધી ધડપર હોય છે

ત્યાંસુધી ગભ્યરૂપી શરીરની આસપાસ ટટો વિંટળાએલો ગ્રહે છે

અબદુલા બેગના સગામાંથી અખ્તુબેગ નામનો એક માથુંસ, મહાન

કામા તથા પવિત્ર મદીના-ઈશ્વર એ બંને સ્થગોની શ્રેયતા અને હિન્દુનામા વધારે કરો-મા થોડો વખત (તે તીર્થના સ્થાનોમા) મુગ્ધનગ તરીકે માન કરતો હતો, તે આ અગ્રમામા પાઠો કર્યો હતો, તેને નાથમુની જગ્યા આપનાની લાનચ તથા આશા આપી પોતાના પક્ષમા લીધો બનાવ એવો બન્યો કે એક દીવસ હામેદબેગના પુત્રે હોગી ખેનવાનું ધોંગાણુ ઉત્તુ મ્લુ હતું, તે રખતે તેનાપર રગ નાખવાથી તેનો ગિમ્મસ જતા તેણે તલવાગ્ના ધાધી તેને જખમી ર્યો લોનાણુની વર્તણુક અને વાતનીનપગ્ધી તેની શુ મતનખ હતી તેની હામેદ બેગને પણ ખમર પડી મધ્ન હતી પોતાના સહાયક તથા મદદમારોને પોતાની આસપાસ ને સામે બેગા થએના જોયા, તેથી લોનાણુ કે જેના અલ્લહારી માયામા ચગવગ થયા કરતી હતી તેનું કાટલુ કાઢવાનો પોતે નિચાર કર્યો, અને પરિણામે ટટો થઈ થઈ મોરઆ બધામા ને લગાઇ જગી મદમદ હાથમ કે જે મીયાગામમા હતો તેને જે બન્યુ હતુ તેની લોનાણુ ખમર આપી અને લખી જણાવ્યુ કે કોગી-ઓની એ ટોળી લઈ જવદીથી તેણે પોતાની મદદે આવી પહોચવુ આ બનાવને પોતાના લાગ્ય તથા નસીમના સૂરને ટોચે પહોચના અને ફુર્લામ્બ અને પગ્તીના સિવાગને નીચે પડના જેવો ગણી પોતે કોળાઓને જોડે લઇ ઘણી ત્વરાથી આવવા નીકળી પડ્યો અને ભરથથી બે કામ દૂર આવી પહોચ્યો ત્યા તેણે હામેદબેગે કરવા હુમનાની તથા લોનાણુના હારી જનાની ખખર સાબળી એટલે શરમભરેની રીતે પાગ પગના માડી આધ્યો ગયો અબદુલ્લા બેગનું સર્વસ્વ તથા તેનો ખજનો જે લોનાણુ તથા તેના તાગાના માણુસોના કમગમમા હતા તે જખત કરી લીધા અને તેને નજર મ્દ કરી અને બીજા કોઇના વરનાધા કે લાગીદારી સિવાય પૂર્ણ સ્વગત્રના તથા સત્તાથી કારભાર મ્ગવા માક્યો પૃથ્વીપતિની દરબારમાના વડીતોને આ કામની ખખર આપી, નેમ્નામખાન બહાદુરની મનસખ ને ખેતાખ, અને ભરથના ફોજદારના ઓહાની બાદશાહી કબેરીની સનદ પોતાના નામની મેગરી મખખુબેગ જે મૃદતાનું મૂગ થઇ પડ્યો હતો તેની પામે થોડા માણુમે મોકલ્યા, તેમણે કાઇબહાનું કાઢી તેને બહાર લઇ જઈ પૂરો કર્યો, અને તેની લાશને નર્મદા નદીમા ફેંચાડી દીધી આ વાતની સ-આધની જવાબદારી તે મ્હેનાગને માથે છે રેશમી કાપડના કેટનાક ગાકા આ અરસામા મુગ્ધનથી અગદાવાદ જતા હતા અંગે ભરથનો ઘાટ ઉતરી આગળ જતા હતા, તેને રોકી ગળ્યા, અને તેને કસ્ટગાન ઠેગવી, એક મ્હોગી રકમ દડ પેટ લીધી

ખંભાત ખંદરના મહાસદાર ભગવંતરાવનું મોમિનખાન
સામે ખંડ ઉઠાવવું, અને રૂઢનાથરાવના બોલાવ્યાથી
શ્રીપતરાવનું રવાના થવું

ખંભાત ખંદરના મહાસદાર ભગવંતરાવનો છૂટકો યથાની હકીકત
પૂર્વે આ વિસ્મયકારક કક્ષમથી લખાઈ ગઈ છે. ખંભાત ચોરાસીમા
આવેલા નાપાડ ગામની ગદીમા મુકામ રાખી, પોતાનાં માણસોને જુદા
જુદા મહાસોમાં મૂકી દઈ, કરાર પ્રમાણે મહેસૂલનો અડધ ભાગ તે વસૂલ
કર્યો જતો હતો. પણ ન્યારે ફાંકરાજી અને બીજાઓ જેઓ તેની સારી
ચાલના અને એ ખંડ નહિ ઉઠાવે તે બાબતના જામીન ને જીરમેદાર થયા
હતા તે પુણા તરફ આવી ગયા ત્યારે હિ. સ. ૧૧૬૯ ની સાક્ષમા એની
(ભગવંતરાવની) રવમાનની રગ ગતીમાન થઈ અને પોતાની આબરૂને
બચાવ કરવારૂપી હાથે તેનું ગળું પકડ્યું, તેથી ભૂતકાળમા જે ગુમાવ્યું
હતું તેનો બદલો લેવા તથા ગએલી આબરૂનું પાણી પાછું ઝરામા લાવવાના
રસ્તા તેણે શોધવા માડ્યા, અને આરબ ને રોહીલા જમાદારોને નોકરીમા
રાખવા માડ્યા. એજ અરસામા સદાશીવ દામોદર કે જેને અમદાવાદમાં
રહેતા સૈન્યનો ઉપરિ નીમવામા આવ્યો હતો તે એક હજાર સવાર ને
ખાદાની ટૂંકડી તથા ત્રણ હાથી લઈ શહેરમા આવી પહોંચ્યો અને
જવાનમર્દખાનના, તેના વડીયોના, અને તેના સગાઓના ઘરમા ઉતારો
કર્યો. શ્રીપતરાવને મદદ મોકલવા માટે ભગવંતરાવે લખ્યું. તેણે ગદી
સાચવવા માટે જે આરસો સવાર ને ખાદાની ટૂંકડી નીમાઈ હતી તેને
લઈ એ કામ માટે સદાશીવ દામોદરના કારભારી તુકોજીને મોકલ્યો. વળી
ભગવંતરાવની માગણી મુજબ ફાંજીરામ અને મહમદ લાલ યોગ્ય સખ્યામા
માણસો લઈ તેની નોકરીમા દાખલ થવાની શરતે જઈ તેને મળ્યા.
ભગવંતરાવને સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું છે એવું પ્રત્યક્ષ જણાતા તે ખંભાતની
(સર)હદમાં આવ્યો અને ખંડ ને બખેડાનું માથું ઉચક્યું. જીવમનો હાથ
લંબાવી ચોરાસી પરગણું આપું—દરોખરત—કબજો કર્યું અને જમાખંદી
કરવા તથા મહેસૂલ ઉઘરાવવા માણસો મોકલ્યા. મોમિનખાનને તેના
ધરાદાની ખબર હોવાથી, તેણે નવા ને જૂના સિપાઈઓની એક ફોજ
તૈયાર રાખી હતી, તે ફોજને તેની સામે યવા તથા મારી હાવવા બહાર
પાડી, અને એ બે પક્ષ વચ્ચે વારંવાર તોપ બંદૂકની લડાઈઓ થઈ, કાંઈ

વખત આ બાળુની તો કોઇ વખત તે બાળુની હતી થતી. એટલામા શ્રીપતરાવને જોલાવવાનો રૂઢનાથરાવનો કાગળ આવ્યો, એટલે પોતાના સાથીઓમાના એક રાધુ નામના માણુમને શહેરમા પોતાનો નાયબ નીમી તે રવાના થયો.

જે આડ પોતાની જગાએથી ઉખડી ગય છે
તે પાછું ત્યા ને ત્યાં ઉગી ચડતું નથી.

એજ અરસામા એક અનિવાર્ય ઘટના બની ને લેખકનો લાઇ કામમચથી જે ખંભાત બંદરેથી પોતાના બચ્ચા છોકરા (સંબધી)એને લઇ થોડો વખત યથા અમદાવાદ આવી રહ્યો હતો તે મદરદુ મહીનાની ચૌદમી તારીખે શુજરી ગયો, અને આગલા ડહામોથી (હૃદય) બળતુ હતું તેમા એક ડહામ વધ્યો.

બેભુનીયાદ (હૃદયકટ) આકાશના જીવમચી હાય હાય કરે છું,
તેણે દોષની શુચવાએલી ગાઠ છોડી નથી.
હરકોઇના હૃદયપર એક ડહામ પડેલો જોતા
ત્યા તેનાપર બીજા સો ડહામ તે દે છે.

દુઃકામા શ્રીપતરાવના રવાના થયા બાદ ભગવંતગવે બીજા બે માસ સુધી અપાઝપી ચાતુ ગખવા હાય પગ પજાડવા-ધમપજાડ કરી. મિપાઇ-ઓના પગારની રકમ ચલતી ગઇ અને કામ આગળ વધતું દેખાયું નહિ. બને બાળૂ તરફથી સલાહ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવાઇ. શબુગમ તથા મહમદ-લાલે વચમા પડી વખતો વખત આવજાવ ને વાતચીત કરી, એવું સુકરર કર્યું કે, આ બખેડા હરમ્યાન, કુરળની તથા બીજા મહાસોની મગદાના ભાગની જે ઉપજ મોમિનખાનના હાથમા આવી હોય તે તેણે આપી દેવી અને એ બાબતના શ. દસહજાર હક્તાથી આપવાનું નક્કી થયુ, અને એ રીતે લડાઇ ને કાપાકાપીનો અગ્નિ શાત પડ્યો. હવે રોકડું આપવા જેટલું નાણું તાતકાળીક હાજર હતું નહિ, એટલે ટટો દૂર કરવાને વિચારે સદા-શીવ હામોદરના કારભારી છુકોજી એ રકમનો જામીન ને જુમ્મેદાર થયો, અને મહાલોની આવક વસૂલ કરવા તથા તેમાથી નક્કી થએલી (વાવદાની) રકમ લેવા પોતાના તરફથી એક માણુસને રાખી અમદાવાદ આવ્યો. ભગવનરાવ પોતાના પ્રતિનિધીએને બંદરમા નીમીને નાપાડ આવતો રહ્યો. સીપાઇઓએ પોતાના પગાર ને લખ્યા માટે દળાણુ કરવા માડયુ. તે ચૂકવી આપવાની પોતાનામા શક્તિ હતી નહિ તેથી કેટલાએક માણુમને ફાંડી

પોતે ગદીનો આશરો લઇ તેમાં ભરાઈ ગયો, અને બીજાઓને અંદર આવતાં અટકાવવા દરવાજા બંધ કરી સિપાઈઓની માગણીનો ફેંસલો કરવા વાતચીતો શરૂ કરી. કેટલાએકને થોડું ઘણું રોકડ ને બાકીના ઢોર-ઢાખર આપી રાજી કરી તેમની પાસે પૂરેપૂરું મળ્યાની રસીદો લખાવી લીધી. શંતુરામ, મહમદ લાલ ને આરમોના જમાદાર અબ્દુલ્લા સુબેરીની માગતી નીકળતી રકમ નાની હોવા છતાં તુકોજીપર હુડી લખી આપી તથા નક્કી કરેલી પોતાની જુમ્હેદારીની રકમ પગાર કરવાનું લખાણ કરી આપ્યું. એ રીતે છૂટો થઇ તે પૂણે ચાલ્યો ગયો. વાયદાનો દીવસ વીતી ગયા બાદ હુડીવાળાઓએ તુકોજીપર તકાદો કરવા માડ્યો અને ખંભાતથી એક પૈસો પણ આવેલો ન હોવા છતાં સખતાઇ ને કઠોરતા વાપરી પોતાની નીકળતી રકમ લઇ લીધી. હવે તુકોજીએ મોમિનખાનને એ રકમ મોકલવા માટે ઘણી વખત લખાણ કર્યું પણ કાંઈ (નાણાણે) જવાબ આપ્યો નહિ, અને ઢીલઢાલ કરી આજકાલના વાયદા કરવા માડ્યા. પછી ભીખારીદાસ નામના પોતાના કારકુનને ઉપર ઉપરથી તેનું મન મનાવવા તથા રકમ ન મોકલાઈ તેટલા માટે માફી માગવા અને ટૂંક વખતમાં તે પહોંચાડવામાં આવશે એવો વાયદો કરવા પણ અંદરખાનેથી લશ્કરની સંખ્યા તથા શહેરની રીતભાત અને હાલતની ખબર મેળવવા મોકલ્યો; કારણ તેના મગજમાં કાંઈ જુદાજ વિચારો રકુરતા હતા. તે કપડી માણુમ આપલૂસી ને ફરેખ કરી, જૂઠો વાયદો આપી લીલા બળતણને સળગાવી ચાલ્યો ગયો.

મોમિનખાને ઘોઘે જઈ, તેનો કબજો લેવો, સોરઠ તરફ મહમદ ઝમાનખાનની સરદારી હેઠળ લશ્કર મોકલવું, પોતે આવીને પેટલાદનાં ગામો પર છાપો મારવો, જંબુસર જવું ને તેને લૂંટવું

મોમિનખાનને આ બખેડાઓના સમયમાં પોતાની આબરૂ સાચવવા તથા શહેરના બચાવ માટે પોતાના ગઝા ઉપરાતતી લશ્કરની ભરતી કરવી પડેલી; તે લશ્કરના પગારની રકમ ચઢી ગઈ હતી તે ચૂકવી આપવાની પોતાનામાં શક્તિ જોઈ નહિ. બીજાં બહારના માણસો તેમજ ફોજદારની

ખલેવ મિનાનો મામલો જોઈ, તેમજ શહેરના નાયબ તંત્રી આવેલી તથા ભગવતરાવ જોડે આવેલી સદાશીવ દામોદરની દૃઢીના પરાક્રમ ને દિમિત પોતે જાતે અનુભવ્યા ને જોયા હતા.

સાભજેથી વાત નજરે જોએલી વાત જેવી કેમ હોઈ શકે ?

એટલે હમણા ખરાબર તક આવી છે એમ સમજી સિપાઇઓ તરફથી પગારના જે તકાદા થતા હતા તેનું નીવાળું કરવાનો ગરતો રોધવા લાગ્યો, અને પરીક્ષા કરવા ખાતર દીમિત તાજૂકાના પછમગામપર ઠાપો મારવા લશ્કરને મોકલી, ત્યાંથી સિપાઇઓ જીવન અને નિર્જીવ જે જે (વસ્તુ) બર્ષ આવ્યા તે તેમને પમાગમા આપી દીધી એ મળવે કાંઈ પણ દિશા યા બાજુએથી ખૂબ કે ફરીઆદ મંલળાઈ નહિ, એટલે તેને વધારે દિમિત આવી અને ઘોઘા બદલ કે જે જૂના વખતમા ને આગળના જમાનામા ખંભાત બદલે તાણે હતું, તથા જ્યાં ખંભાતના મુતસદ્દીનો નાયબ રહેતો હતો, અને જે ટેલોકે વખત થયા હિસાબમા વધવડને બદાને શૈરખાન આખી કબજે કરી બેઠો હતો, અને હાલમા જે પેશવાના કેટલાક માણસોના હાથતળે હતું તે હાથ કરનાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી, ત્યાં ગયો, અને તે જગા કબજે કરી, ઇબ્રાહીમ કુતીખાનને સો આગમોતી એક દૃઢી આપી પોતાના નાયબ તરીકે નીમી, પાછો ફર્યો, અને રસ્તામા આવતી દરેક જગાએથી પેશકશ તરીકે કાંઈ પણ રકમ લેતો લેતો ખંભાત આવી પહોંચ્યો મહમદખાનખાન વનદે કિદાઉદ્દીનખાન તથા ધિજનખાન પેશકારને સવાર ને પ્યાદાના આખા લશ્કર સાથે ગોહીનાડ ને કાપીઆરાડ તરફ મોકલ્યા તેમણે ત્યાં જઈ લુટફાટનો હાથ લખાવ્યો એન્સે ન છૂટકે જમીનદારોએ હાજર થઈ પોતાની શક્તિ તથા ગિથિતિ મુજબ પેશકશ કબૂલ કરી લઈ પોતાના તાબાના ગામડાઓના બચાવ ને રક્ષણ કરી લીધા લગભગ ૨૦ મામ સુધી એ લશ્કર એ કામમા રોકાઈેલું હતું અને તેણે ઉઠાવેના કામને પગિણામે સિપાઇઓનો અટ્ટેરો ને આણુ પગાર આપી દઈ શકાય એટલી રકમ વસૂલ કરી લેરાઈ હતી એ લશ્કર માગિનખાનના બોનાવ્યાથી ખંભાત પાહુ ફર્યું તેણે ફોજને મુસબિજત તથા સિપાઇઓના પગારના તકાદા બધ ચએવા જોયા, એટલે પેટવાદનો ફોજદાર જે ભાકુતી પગારદાર નોકર હતો અને જેની પાસે બહુ લશ્કર ન હતું, તેને ન લેખ વતા, પોતેજ તહેની સામે જહાર પડ્યો અતે તેના તાબાના કેટલાક આસ-પાસ ને પાડોશના ગામો કે જે (ખંભાત) ચોરસીના ગામોને લાગેતા હતા, તેના પર હુમલો કર્યો, એટલે તે સ્થિતિ જોઈ બીજાં ગામડાઓના બેકુત

અને મુખીઓએ ધડા લઘ-કારણ પેટલાદનો ફોજદાર હતો, તે તેનો કાંઈ ઈલાજ કરી શક્યો ન હતો તેથી-મોમિનખાનની રજૂઆત કરી પોતાના માલ વગેરેની જમાવંદી કરી, બાંહેધરી આપી, પોતાની જાત ને પોતાની માલમિલકત બચાવી સાચવી લીધાં. હવે મોમિનખાને દૂરનાં ગામડાં તરફ મ્હોં ફેરવ્યું, અને દરેક જગ્યાએ લોકોએ બહીક ને ધાસ્તીને મારે લડાઈને યુદ્ધ ન કરતા રજૂ થઈ જઈ જમીન આપ્યા. આવી રીતે આનંદમોગરી ગામ સુધી જઈ તે પાછો ફર્યો, અને જમાવંદીની ઠેરવેલી રકમ આધારી ને વાપદા મુજબ વસૂલ કરી લીધી. સુરત ને ખંભાત બંદરના ઘણાખરા વેપારીઓ પોતાનો માલ ને કાપડ વહાણને રસ્તે જંજુસર કસબામા લાવી ત્યાં તેના સોદા ને વેચાણ સાટાણ કરતા હતા. આમ કરવાથી દશાંશની જગાત આપવાના ખરચમાથી તેઓ બચી જતા હતા અને તેમને તેથી ધણો લાભ થતો; કારણ એ દશમો લાભ લેવાનો ધારો ત્યાં જૂના વખતથીજ ન હતો, પણ ફક્ત કાર્મિક રાહદારીનો વેરા ઇબ્બરા રૂપે લેવાતો હતો. આમ થવાથી ખંભાત બંદરની આવક દેખીતી રીતે ઓછી થઈ ગઈ હતી. વળી નાના રતન શરાફ નામનો વેપારી ત્યાં લાખા વખતથી જઈ વસી, આ પ્રકારના વેચાણ સાટાણનો પાયો નાખી, તેનું મૂળ થઈ પડ્યો હતો, અને પૈસાવાળો થઈ ગયો હતો, તે પણ મોમિનખાનની ધ્યાનમા હતું. આ સમયે કે જ્યારે જંજુસરનો ફોજદાર, ગણેશ આપા જે ભુગવંતરાયનો બપેડો શાત પાડતી વખતે થએલા જમીનોમાનો એક હતો, તે ખૂણે ગયો હતો, અને તેને અટકાવી શકે એટલી સંખ્યામા ત્યાં લશ્કર હાજર ન હતું, હારે પોતે દહેવાણુના કોળીઓના સરદાર, ઝાલિમ જાલીઆને લૂંટની લાલચ આપી પોતાનો મળતીઓ બનાવ્યો. એ કુદ્દ કોમ તો હંમેશા એવાજ પ્રસંગે માગતી ને શોધતી હોય છે તેણે લૂંટ મળવાની ખૂશખબર સાંભળી સ્વીકારૂંપી આગળી આભારૂંપી ચક્ષુ પર ઠેરવી.

જીવાન ને ધરડા, એમણે જ્યારે લૂંટ મળશે એવું સાંભળ્યું, ત્યારે સૌએ પોતાની જાતીને તીરનું નિશાન બનાવ્યું.

સવાર ને પ્યાદાની ફોજ તૈયાર કરી, કોળીઓ જેમને રસ્તા તથા નદી ઘાટ માલમ હતા તેમને આગળ કરી મોમિનખાન રસ્તે પડ્યો, અને આકાશમાથી એકાએક વજ્રપાત થાય તેમ નાના રતનનું ધર જે તેનું ધ્યેય હતું, ત્યાં આગળ જઈ પહોંચ્યો, અને તેને ચંદ્રની આસપાસના કુંડાળા માફક ઘેરી લીધું. આવી રીતે લશ્કર આવે છે એ ખબર સાંભળતા જ નાના રતન તો જે થોડા દક્ષણીઓ ત્યાં હાજર હતા તેમને લઈ ન્હાસી

મથો હતો તેના ધરનો સઘળો સરસામાન કળજો કરી લીધો, અને પોતે ત્યાં પાંચ દહાડા રહ્યો તેટલા વખતમાં જોટલું બન્યું તેટલું રોકડ ને બીજો સરસામાન ખંજાતથી ભારખરદારી બનવરો બોલાવી, તેમની મારફત ત્યાં રવાના કરી દીધો. સિપાઈઓએ ને કોળીઓએ લોકોનાં ઘરનેખાર લૂંટી લીધાં. મફતનો માલ ને નિર્દય દેયાં, એને પૂછવું શું પડે ? કોળીઓ ને સિપાઈઓ ગાડાંઓના રખેવાળ બની તે બદલાને લૂંટી લીધેલા માલનાં ભરેલાં ગાડાં વારંવાર પોતાને ઘેર હંકાવી જતા હતા. ઘણા સિપાઈઓને તો સોના રૂપાના સ્ત્રીઓના દાગીના હાથ લાગી ગયા એટલે તેઓ માલદાર થઈ પડ્યા. મહમદ હાસમ જે પોતાના ભાઈ મહમદ રઝા જોડે મીયાંગામ કે જે ત્યાંથી પાસેજ આવેલું હતું, ત્યાં રહેતો હતો, તેણે સાંભળેલી ખબર જો કે ખોટી હતી છતાં તેના શુભેચ્છક તરીકે જણાવ્યું કે આ બાજુ આવવાને ધરાદો અંકલેશ્વરમાં મરાઠાઓનું લરકર ભેયું થાય છે. આ ઉપરથી ‘પાછા ફરવું બહેતર છે’ એ પાક વાંચી મોગિનખાને પાછા ફરવાનું ઢોલ વગાડ્યું, એ બંને ભાઈઓ તેની જોડે ગયા, અને લૂંટ સાથે તે સહીસલામત ખંજાત આવી પહોંચ્યો. આ બનાવથી મોગિનખાનનાં સત્તા ને ધાક દશ ગણા વધી ગયા, અને પરગણાની રૈયત ને ગ્રામ તેનાથી બહીતી ને ડરતી રહેવા લાગી. પેટલાદ પરગણું સૌથી વધારે તેની પાકેશમાં હતું ત્યાંના મુખીઓએ મરાઠાના નાયબોને રાજી કરી પોતાની ખુશીથી તમામ પરગણાની મહેસૂલમાધી ચોથો દિરસો આપવાનો કરાર કરી મનની નિરાંત સાધી.

શહેરમાં ધનજી પચાણના મહોલ્લામાં આગ લાગવીઃ
તે વખતમાં બનેલા બીજા બનાવો

આ પ્રાંતના લોકોનાં પાપ તથા નાફરમાનીની બદબખ્તી તેમજ તેમનાં દુષ્ટ કાર્યો ને આલયલક્ષ્મીને લીધે તેમના વિનાશ માટે ઇશ્વરેચ્છા ને અવિનાશી ધરાદો નિશ્ચય કરી બેઠાં હતાં, તેથી પરાધીનતાના અસ્તીત્વવાળી પૃથ્વીપરના અમિના તત્ત્વને ગતીમાન થવાનો હુકમ આ અરસામાં નીકળ્યો. જેને તાજે થઈ ચારે તત્ત્વોના મિશ્રણમાંથી અમિનું તત્ત્વ ઇર્દુ પડી ગયું, અને તે અમિની એક જવાળા કાળુપર બળરના રસ્તાપર આવેલા ધનજી પચાણ નામના મહોલ્લામાં ચેતી. એ મહોલ્લામાં દિલપર્મદ ઉચાં મકાનો, અને “જેની પોલાદથી બંધાએલી હીવાલ હોય” એવી મનકર મગનચુંબી

હવેલીઓ આવેલી હતી, જેમા અરજંગના ચિત્રો જેવા આકર્ષિત ચિત્રો ચિતરવામા આવ્યા હતા, અને જેને એવા શોભીતા ને વિભૂષિત કરવામા આવ્યા હતા, “ કે જેઓના જેવા [ખીખી] શહેરોમા પેદા કરવામા આવ્યા નથી. ” ધનવાન અને પૈસાદાર, સત્તા ને અધિકારવાળા વેપારીઓ અને શરારો જેઓ આ રાજ્યમા આખર અને નામના ભોગવતા હતા અને જેઓ લાખોની લેવડદેવડ કરતા હતા, તેમણે મ્હોટી રકમો ખરચી એ ઇમારતો, આ પ્રાતમા આકૃત ને હુલ્લડ હિલા ચયા અને રાજ્યસત્તામા ગાળડા પડયા-તૂટી ગઇ-તે પહેલા, જેમ જેમ મહીનાઓ અને વરસો જતા ગયા તેમ તેમ બાધી હતી, અને તેમા રહી જીવન ગાળતા હતા જીવમી નાઝિમો તરફ લેવાતા વેરા ને દંડ આપતા આપતા એ મકાનો બાધનારા માલિકો પોતાનું સર્વસ્વ ખોષ, જીંદગી રૂપી ધન મોતના હાથમા ગીરો મૂકી બેઠા હતા, જેથી ખાલી હાથે ને ઉધાડે ધરે જેમ તેમ આ અસ્તિ-રવની દુનીઆમા યુગરો કરી, તેઓ ચાલ્યા ગયા

જે કાંઈ આવ્યો તેણે એક નવી ઇમારત બનાવી,

પછી તે ચાલ્યો ગયો ને પેલી ઇમારત ખીખીને આપતો ગયો.

પાછળ રહેલા તેમના વારસોને (રાતના) વાળુના સાસા પડતા એવા તે દુઃખી થઇ ગયા હતા. તે ખાલી ઇમારતો ને મનુષ્યશન્ય હવેલીઓ બિખારીઓના બિક્ષાપાત્ર જેવી વસ્તુ રહિત (ખાલી), અને લાચાર માણસની ઝુપડી જેવી બ્હીક ઉત્પન્ન કરનાર થઇ પડી હતી મજબૂતાઇ તથા મગીન બાધણીને લીધે જે મકાનોમા ભાગવટ થવા પામી ન હતી, તેમા જેમ વેગન જગામા ઘૂડ ને ચીખડી માળાબાધે છે તેમ માળા બાધી એ પક્ષી રહેતા હતા. ત્યાના રહેવાસીઓમાથી એક કરમનો કુટેલો માણસ ઘરમાનો દેવતા છાટયા બાદ મૂર્ખાઇથી એક ચિણ્ગારી તેમની તેમ રહેવા દઇ બારણાને તાળુ મારી બહાર ગયો હતો એ ચિણ્ગારી ચેતી હી અને એકાએક ભડકો થઇ ગયો, આકૃતનો પવન વાવાયો તેમાથી શોળા નીકળવા માડયા, અને એક પાડોશીને ઘેરથી ખીખીને ઘેર એમ એ આકૃત આગળ વધી તેની દરેક જગાળા, “ તે ખુદાની સજાભાવેથી આગ છે ” એ સૂત્રની ટીકા નરકના ગ્જેવાળ જોડે એક થઇ જઇ ઉચ્ચારતી, અને તેનો દરેક ભડકો “ ખરેખર તે આગ (ની જગ્યા) તેઓના પર બધ કરવામા આવી છે ” એ લીટી વચ્ચે દોજખના માલિક (ચોટીદાર) પાસે તેનું વર્ણન કરતો. “ તે કાંઈ ચીજ બાકી રાખશે નહિ અને પડતી મૂકશે નહિ ” એ વાક્ય તેની દરેક ચિણ્ગારીએ લીધા સૂમને કહી મંજલાવ્યુ; તેના દરેક

તણખામાંથી, “ જાણે કે તે ચિણ્ણગારી (તણખો) પીળાં ઉટ [મહેલ] હોય”
એ હકીકત જાહેર થઈ.

જે આગથી આખી સ્ત્રી બળી ગઈ,
તેને યુગ્મવ્યા સિવાય બીજો મલાજ નથી.

તેનાપર માત્ર નજર નાંખવા રૂપી પક્ષીનાં પાખ ને પીછાં બળી ગયા,
અને કંઈપનારૂપી પંખી માત્ર તેને વિશે વિચાર કરતાં ભુંગાઈ ગયું.

આખી દુનીઆજ બળતો અગ્નિ બની ગઈ,
કે જેમા દશિરૂપી પક્ષી બળી ગયું.

તેને યુગ્મવ્યા તદબીરના પાણી છાંટી છાંટી ઘણીએ કાશિય ને પ્રયત્ન
કરવામા આવ્યા પરંતુ ઈશ્વરેછા અનુકૂળ ન હોવાથી કાંઈ ફાયદો થયો
નહિ; અને આખો મહોલ્લો જેમા વસાયલાં અને ખાલી આટલાં બધાં
મકાનો હતા તે બળી ગયો, અને જાણે ચુનાની બકી હોય તેવો દેખાવા
લાગ્યો, ને છેવટ તેની રાખ થઈ ગઈ, અને “ ઉંચા ભાગને નીચા કર્યા ”
એવી વસ્તુરિયતિ નજરે પડી: ઉંચા રથભો નીચેની ભોંય જેવા દેખાવા લાગ્યા.
વિધાતા જે આગ લગાડે છે,

તે (આગ) સઘળા ધારણા ને યુક્તિઓને બાળી નાખે છે.

મજબૂત મકાનો પાયામાંથી ઉખડી જઈ એક બીજાપર પડ્યાં.
ધોડા દીવરા સુધી એ આગની ગરમી એટલી સખત રહી કે તેની આસ-
પાસમા યા સામે (ઉભું રહી) કોઈ જીવતું પ્રાણી ઉડા શ્વાસ લઈ શકતું
નહિ. ગરમી ઓછી થઈ ગયા બાદ, લોકો જે જે ઉપાડી લઈ ગયા હતા
તથા માટી ને પથરના દગલા નીચે દબાઈ ગયેલી વસ્તુઓ જે લઈ જઈ
કે ખસેડી શકાય તેમ નહતું, તે સિવાય બળીદાસ ઝાંપડના ધરમાંથી
લગભગ હજાર રૂપીઆની કીંમતના તોખીલા ને વ્યારીના લોખંડના સળીઆ
નીકળ્યા. સદાશીવ દામોદરના બારગીરો કે જેમને તેના ખાનગી ધોડાઓ
માટે નોકર ગણેલા હતા તેમની એક દૂકડી, આ અરસામાં, સાબરમતીને
પેલે કિનારે જે કામ દૂર ઘામ લાવવા માટે ગઈ હતી, તેના પર લાગ જોઈ
ચુંવાળના કાળાઓએ હુમલો કર્યો, અને કેટલાએક સારા ઉપયોગી ધોડા
જળપરદસ્તીથી ખેંચી (ઉપાડી) ગયા, તેમાંના કેટલાએક બારગીરો, જીવતા
પહેલવાન સારો (જીવતા નર ભદ્રા પામે), એ કહેવત મુજબ વર્તી, સિર-
સલામત રાખવા પોતાની મેજે પોતાના હથીઆર ઉતારી કાળાઓને આપી
દઈ, વગર ધોડે ને વગર હથીઆર ચહેરામાં પોતાને રહેલાં આયતના રહ્યા.

દરેક જગ્યાએ ધોડા દોડાવી શકાયા નથી,

કેટલીએક જગાએ દાલ નાંખી પણ દેવી પડે છે.

કાળીઆનું ધોંગાણું વધી ગયું હતું, તેથી નાચળ સૂચા રાધુએ, રાંભુ-રામ, મહમદ લાલ ને ગંગા જાટ કે જેઓ સાથે સાથે નોકરી કરતા હતા તેમને ત્રણેને, તેમના હાથ નીચે દોઢસો સવાર આપી ફાજદારે ગિર્દની જગાએ તથા (તિની) ગઢીપર નીમ્યા. તેઓ કેટલીએક વખત રોન કરવા નીકળતા, કાળીઆના ગામમાંથી દોર હાંકી લાવવા જાપા મારતા, તથા દોડી પહોચતા, પરંતુ તેમની આવક કરતા ખરચ વધારે થતો, ને તેમાંથી પૂરું થતું નહિ એટલે તેમને રળ આપી બરતરફ કર્યા.

ખંભાત બંદરના મુતસદ્દી મોમિનખાનનું બારસદની ગઢી જીતવા જવું અને નિરાશ થઈ પાછા ફરવું

ઝાહરમા તથા બંદરથી, કેટલેક અંશે ખંભાતના મુતસદ્દી મોમિનખાનને સત્તા અને શક્તિ પ્રાપ્ત થવાને લીધે, બારસદ તાબે પેટલાદની ગઢી કે જે રંગોજીએ બતાવી હતી અને જે ખંભાત બંદરથી દશેક કોસને છેટે આવેલી છે તે જીતી લેવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી તેણી તરફ જવાના હસવાનો વાવટો પોતે ફરકાવ્યો અને તંબુઓ, જાવણીનો સામાન તથા થોડી તોપો સાથે રાખી ચાલી નીકળ્યો ને ત્યાં પહોચી ગયો. એક બાજુએ લશ્કરની જાવણી નાખી મોરચાની જગા નક્કી કરવા તથા લશ્કરને કયા ગોઠવવું તે જગા મુકરર કરવા મંડી ગયો, ને તોપ બંદૂકની લડાઈ કરવી શરૂ કરી. છેવટ એક દીવસ રાત્રે પોતાની ધારણાની સીડી પર ચઢવાના ઇરાદાથી થોડી નિસરણીઓ તૈયાર કરી, કોટની દીવાલના નીચલા ભાગની ફરતા તથા બાજુએ, છૂપો લુમલો કરવા માટે યોગ્ય પ્રમંગ તથા લાયક તકની વાટ જોતા આખી રાત ઉઝગરો કર્યો, પરંતુ પીરોજી રંગના માળાને સુસોલિત કરનાગ તારાઓ માફક, કોટપરના પુરજ ને કાગરાના ચોપાદારો પગથી માથા સુધી આખજ બની જઈ (આખખજ બદલાઈ જઈ) નીચે જોવા કરતા હતા, એટલે (પેલા) વાટ જોઈ બેઠેલાઓને માથું ઉઘું કરવાનો સંજોગજ મળી આવ્યો નહિ.

ત્યારે આકાશના ચરીરને પ્રભાતે પ્રકાશનો પોશાક પહેરાવ્યો.

ત્યારે સૃષ્ટિએ પોતાના સ્થેગપરથી કાળા રાતનો પુરજો ખોલી નાખ્યો.

ત્યારે આખી રાત જાગતા બેઠેલા એ સિપાઈઓએ પોતાનો ઇરાદો પાર પાડવાનું જીજી (આવતી) રાત પર છોડી આરામ લેવા માટે પોતાની

જાનણી તરફ આવી, ઉંઘના બીજાનાપગ પડી ઘોઘા માડ્યુ, મયાજી વલદે દામાજી ગાયકવાડ, જે વડોદરે રહેતો હતો તેને મોમિનખાનના ઇગદા તથા આવી પહોચવાની ખબર પડતા, પોતાની પામે હાજર હતું તેટલું લશ્કર લઈ, ત્વગથી, દીનમનો લગભગ દોઢ પહોર જતા, ત્યાં કોઈને આવે પછી તેનો ખ્યાલ આવે નહિ એવી રીતે અચાનક ઘોડા દપટાવતો,

આવી પહોચ્યો, તે બખેડા કૈતખ કમ્તી ખીણમા,

વડાઈને ધરા? ને યુદ્ધને વિચારે

સાવચેતી તથા સાવધતા વાપરી સિપાઈઓમાંથી ઇટલાએક જાવણીની બદલ પડયા હતા, તેમણે પોતાના હરીફને આની પહોચેતો જોઈ, તેની જોડેના લશ્કરની મખ્યા વધારે કે ઓછી હતી, તેટલું પણ જલ્દયા મિવાય ગલરાઈ, વીખેરાઈ ગયા ઘણાખરા નમાલા સિપાઈઓના હાથમાંથી તેમની સામે ટકાવ કરવાની તથા પોતાની શક્તિની લગામ સરી મધ્ય એટલે તેમણે પોતાના ઘોડા ખાંભાત તરફ મારી મૂક્યા, અને ત્યાં પહોચતા મુઠી લગામ પાછી ખેંચી નાહ તેમના પગ આવી રીતે સરી જતા જોઈ સામી બાજુ દિંમતથી આગળ વધી અને બહાદુર ને ચરવીર ઝડપી બારગશિ પોતાના ઘોડા દોડાવી મૂકી જાવણી બખરમા આવી લાગ્યા, અને હાથોહાથની ઝપાઝપી કરવા માડી મોમિનખાન ઉંઘતા પડેલા સિપાઈઓની આગળ એક પ્રતિમા માફક ઉભો હતો, તેણે મારામારી ને પકડાપકડીના અવાજ ને શોરશબોર કઈ દીશામાંથી આવે છે તેની ખબર કાઢી ને શુ થયું હતું તેનાથી વાકેફ થયો ને જે ટૂંકડી તેની પામે હાજર હતી તેને લઈ રતુને અટકાવવા આવી નીકળ્યો

નહાસી છૂટવાનો રમ્તો હોતો નથી ત્યારે જરૂરને માટે

હાથ તેજદાર તવવારની મૂંઠ પકડે છે.

એ ચરમામા એક બીજી ટૂંકડી તેને આવી મળી, તેઓ તેમને હાકી કાઢવા લાગ્યા જે કેટલાકને માથે મોત લામતું હતું, અને તેથી જેઓ પોતાનેજ પગે આલીને કચરસ્તાનમા આવ્યા હતા તેમને મોત રૂપી ધૂળમા ગરહોલ્યા અને તેમના ઘોડા ને હથીઆર લઈ લીધા સયાજી ગાયકવાડ પોતે એ કુમતો કરનારાઓની મદદે આવી પહોચ્યો હતો તેને, કોડવાની સામગ્રી સાથે તૈયાર હતી એવી, એક તોપનો ગોળો વાગવાથી તે આગળ વધી શક્યો નહિ તે માન થોડાંજ માણસ લઈ આવ્યો હતો એટલે લગામ ફેરવી પાછો આવ્યો ગયો મોમિનખાન પોતાનો ઇરાદો માડી વાગી, જાવણીનો સામાન ઉપાડી લઈ પાછો ખાંભાત આવતો રતો.

સખત વરસાદ પડવાથી અમદાવાદનું રક્ષણ કરતા
કોટની દીવાલમાં ભાંગતૂટ થવી: શહેરનો કળગે
લેવાની તથા દક્ષણીઓને કાઢી મૂકવાની
મોભિનખાનની ધારણાનું આહેર થવું

આજ વરસમાં ઇશ્વરની આજ્ઞાનુમાર, થોડા વખત પરજ ધનશ્રુ
પથાણના મહોલ્લામાં જે આગ લાગી હતી તેનો તાપ શમાવવા તથા
ગરમી ઠંડી પાડવા, તેમજ ખેતરો અને વાડીઓમાં પાણી સીપવા માટે
પડના વરમાદને વરસવાને વખતે તથા પૃથ્વી અને પૃથ્વીવાસીઓના મનને
આનંદ આપના બાજોના ડુલોને ખીલવાની મોગમ ટાણે, આગલા વર-
સોની માફકમરની હદ કુદાવી જઈ, તથા અંદાજ ને મણત્રીથી વધી જઈ,
વરમાદની જાડી થઈ તેની ઓછામાં ઓછી હદ એટલે દગળા વધનામાં
વધતી હરે પહોંચી ગઈ કે ઘણા મકાનોના પાયા હાલી ઉઠ્યા ને ને મકાનો
પડી ગયા. વળી કોટની દીવાલની મજબૂતીનો પાયો પણ હાલી ગયો, અને
શહેરનું રક્ષણ કરતી દીવાલમાં ટેકેટાણે ભાંગતૂટ થઈ, અને એક રાત્રે
વ્યારે વરસાદની ઘણી સખત જાણ થતી હતી અને તેના ત્રાસ ને જોરથી
આકાશ પણ હાલી ઉઠ્યું હતું,

વીજળીથી ભાલાથી પહાડની પણ છાતી વિંધાઈ ગઈ,
ગર્જનાના અવાજથી ધગતીનું શરીર પણ કાપી ઉડ્યું,

તે વખતે હયા ને મજબૂત મહેલો ખગલળા ઉઠ્યા ને ભારે ભારે
થાભલાઓની સ્થિરતા ને સગીનતાના પાયા ઢિખડી ગયા. જેમનું આવી
બન્યું હતું તેવા કેટલાએક માણસો મોતની ખાઈમાં જઈ પડ્યા અને
ખીજા કેટલાએક છાપરાઓ અને દીવાલોની નીચે મોતને સ્વાધીન થયા.
સાયબડ દરવાજા પાસે આવેલું ગરનાળું જેની મારફત શહેરનું વધારાનું
પાણી સાબરમતીમાં વહી જતું તે ગરનાળું જઈ થઈ જવાથી (ઉલ્લાસ
જવાથી) કેટલાક યુગ્મે કે જે સુખશાંતિના સમયમાં મહોટા ને ધનવાન
માણસોએ મહોટી રકમ ખરચી પાણી ખેંચવા, તેમજ ઘણા રહેતો અને કુવારા
બનાવી, મોતાના ઘરમાં વાળ્યા હતા, તે યુરજોના પાયા પાસે શહેરની
અંદરથી નીકળતો પાણીનો ધોધ (તેના પગ ચૂમવા) જઈ પહોંચ્યો, એટલે
તે યુરજો સમ્યક્તાને વચ થઈ ત્યાંથી ઉડી ગયા, અને નમ્રતા બતાવવા

નીચે પડી ગયા, અને પાણીનું જોર અને જોરથી વહેતો વોહ જોઈ બહો-
 કના માર્ગો તેને આવવાનો ઝગો ખુલ્લો કરી આપ્યો. ધરના માવિક કે
 બાધનાગઓમાથી કોઈ ગ્યુ હતુ નહિ, અને તેમના વાગઓમા તે સમગ્ર
 વવાની શક્તિ હતી નહિ, તેથી તે “પડના કુવા” જેવા ગયા. જવાન-
 મર્દખાનના બાપદાદા ને દાકાઓના ધર કે જેની મધ ખબર ગમતું ન
 હતુ અને જેમા મગાહઓ ગહેતા હતા, ને જે આકતને લીરે ટટલાક ધર
 ખગળ થઈ ગયા હતા તેના લાકડા ને ધમિયો તેઓ ઉપાડી ગયા હતા,
 અને કુધનાથનાજ જોડે થએલા કગરમા ધરો માટે જે દરતો લખાઈ
 હતી તેનો બગ થયો, અને હવે તો તેના સધળા ધરો કે થોડો વખત થયા
 ખરાબા જેવા દેખાય છે તેમા મચલ આવી વચ્ચા છે અને તેના વામ વળી
 ને લાકડાને બગતણની જગાએ વાપરે છે ને વેચે છે ટુકામા ખંભાતના
 મુનમદી મોમિનખાન, જેણે મગાહઓની મતા ઉખેડી ન ખવાનો નિબલ
 કર્યો હતો તેણે શહેરના મટની દીવાલોમા થએલી લાગતૂની ખબર
 માભળી, તેમાથી પોતાના નિશ્ચય ને દટતા અને વિચારને મમથન મળતા
 જોઈ, પોતાના નિશ્વાસુ માણુઓ અને સવાદકારો જોડે મમથત કરાને
 તદખીરે ગોવવા મળાઓ ભગવા માડી

જે છૂપી વાત માટે સભાઓ લન્વી પડે તેમ છૂપી કેમ રહે?

ધીમે ધીમે એ મ્હોએથી ખીજે મ્હોએ જતા, તેની ચકચાર થવા
 માડી અને હલમ મ્હોટા સૌની જીભે ચડવા લાગી અને એક જથ્થુ પામેથી
 આગળ વધી ખીજ પામે જઈ પગપરાની હદે પહોચી આ રાગ પડદા
 પાછળથી એક મુકામથી ખીજે મુકામે, દરેક ખૂણેથી જુદો ઝગ ને દરેક
 શાખાએથી જુદો અવાજ પકડતો પકડતો નાચમ મુગા રાધુને કાને પહો-
 ચ્યો. તેણે સામાપક્ષની ધાગણા નિષ્ફળ કરવા છતાજ સેવા ને તદખીર ધડવા
 માટે વિચારરૂપી માજ (વાજ)ના સૂર મેગવવા માડ્યા, અને અદિશાના
 કુકાગામા માથુ નીચુ નમાવ્યુ અવાર ને માજ મટની દિવાલ પર વખતો
 વખત રોન ફેલવવી એમ ફેર યુ આરમોનો જમાદાર સલીમ જેને કુમારજીએ
 રંગ આપેલી હોવાથી, આ અરસામા, કેટલોક વખત થયા શહેરમા આવી
 રહ્યો હતો, અને કાઈ કામ પ્રમગે ધોજાકે ગયો હતો, તેણે જમાલપૂર
 દરવાજા બહાર આવી શહેરમા પોતાને મકાને જવાની પરવાનગી માગી
 એ મકાનપર તેણે જવાનમર્દખાનના અધિકારના મમથમા એ પત્થરના
 પુરજ ઉમા કર્યો હતા અને તેમા તેના ધરના માણુઓ રહેતા હતા. ખંભાત
 બદરેથી ડર રાખના જેવા સમાચાર મળ્યા હતા, તેથી સાવચેતી ને સાવધતા-

ની નજરે જોતા, સલીમ આ વખત સહેરમાં રહે તે રાધુને સલાહ ભરેલું લાગ્યું નહિ એટલે તેણે જવાબ આપ્યો કે તેણે થોડો વખત સહેર બહાર રહેવું. શાહ અબદુલ રઝઝાક જેનાપર મરાઠાઓને વિશ્વાસ હતો, તેને સાથે લઈ શંભૂરામ, મહમદ લાલ ને ગંગા જાટ સલીમની બલામણ કરવા રાધુ પાસે ગયા. રાધુએ તેમનું મન રાખવા માટે કહ્યું કે જમાલપૂરના દરવાજા પાસે તેનું ઘર છે તેમા તેણે રહેવું નહિ, સહેરમા ખીચ જગાએ ભવે રહે. છતાં જો પોતાના ઘરમાજ ગહેવાની તેની ઇચ્છા હોય તો પુરજ તોડી પાડવા; તેમ ન કરવું હોય તો પોતાના બચ્ચા છોકરાને લઈ આ મામલો પત્ની જામ ત્યાં સુધી પોતાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જઈને રહે. તેણે આ ત્રીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને પોતાના કુટુંબ સાથે ઘોળકે ગયો. પોતાની મતબખાઈપી પ્રિયાને મેળવવાની તદ્દખીર ને વિચારમા મોમિનખાન હમેશા રહ્યા કરતો હતો અને પોતાની ખાહેશાઈપી પ્રિયતમાના પ્રેમમા આખી રાતની રાત જાગતો હતો. દૂર દટ્ટીવાળા પરિણામ સમજનારા કેટલાએક માણસોએ તેનું બહુ વિચારી, તેનું હિન શેમા છે તેનો વિચાર કરી, સલાહના મોતીને જીભની સોપથી વીંધી તેના અદ્વત્તમંદ કાનમાં પહેરાવ્યું અને કહ્યું કે,

દરેક કામમા સલાહની જરૂર છે,

સલાહ લીધા વગરનું કામ સારું થતું નથી.

જો કે નાયબ સૂના પામે દેખીતી રીતે લક્ષ્મી નથી કે શક્તિ નથી, એ વાત ખરી છે, છતાં આપણે નજર તો આગાશરાવ પેશવાના કીસ્ત પગ રાખવાની છે, તેની શક્તિ હાવના સમયમા સપૂર્ણતાએ પહોંચી છે, ને તેના નસીમનો સિતારો ઉચ્છાર્ણની ટોચે પહોંચ્યો છે એમ ધારો ને માની લો કે થોડો માહસ ને દૃઢ મમયમા અમદાવાદ છતી લેવાય, છતાં તે કેમ કરી પોતાનો હાથ તેના પગથી ઉઠાવશે ?

તું ત્વગાઈપી ઝાડ રોપે

તો તેમાથી તને પગાનાપનુંજ ફળ મળે.

પરંતુ વિધિના લેખ જુદાજ પ્રકારના લખાયા હોવાથી અને ઇશ્વરનો દુકમ ખીચી રીતે અમલમા આવવાનું નક્કી થઈ ગયેલું હોવાથી તે સલાહની કાંઈ અસર થઈ નહિ.

જો જગાએ વિધાનાએ નિર્માણ કરેલી વિધિનો તંબુ તથાથો હોય ત્યાં કોઈ પણ માણસ તદ્દખીરનો ગર્વ કરી શકતો નથી.

ગભીરથી કન્યાના મોહ ને જાગતા તે મનાઇ પડ્યા હતા એમને
માયાનું સલાહ-મે ને માયા મિત્રોની મનાઈથી કાઢ કાઢેલો થયો નહિ
આખી દુનીયા મનાઈ આપે તો પણ જેમ પાળવાથી પનન
નીમળી જાય છે,

તેમ પ્રેમના પાસમાં પડેના માણસ પામે તે આગળીપગ પડના પાણી
જેની નીવડે છે

પોતાના મન માને કહ્યું ॥ રૂપી કાચનો ખ્યાલ બાધી નખ્યો હતો,
અને એક અનુમાનીક વાત જેને પોતે વાસ્તવીક ગણી હતી, તેને લીધે
તેણે પોતાનું મોહું ખોની જવાનું આપ્યો કે તમે માગ તમ્મ સદ્ભાવ,
પ્રેમ, તમા સાચી લાગણી ને મૈત્રીને લીધે કહી બતાવ્યું તે જગતનું જ
પણુ જ્યારે રૂઢનાથરાને એક મગીન લશ્કરની મદદ છતાં એ મહીનાની
મુદત ને લાખોનો અગત્ય જગતનમદજાન પાસથી આ મુનમ્ ઉતવામાં થયો,
વળી આપાર સુધીમાં સુગાના જમાખગતથી ઘેરાવા માલીનગાર થયો
છે અને નરોત્ત્ત્સાન જાણી ગયો છે, તો પછી કયો લાભ મેળવવાની
આશાએ મોઢ અક્કનમદ માણસ ફરી પાડો જીજી વખત લાખો અગત્યવા
આનમે ? આખરે એ કામનો નીવેડો સનાહ થઇનેજ આવશે

તારી સનાહ મોહનાથી દૂર ન રાખ, મહાગાવી દે,

આગર જે કે સાલગનાગની માઇ પણ જૂન થતી હોય તોપણ

વાદનું વરસાદના દીપા પવતથી દૂર નખતું નથી,

આગર જે કે તેની સખત પથરાવાળી જમીનમાં તેની જરા પણ

અગર થતી નથી, તોપણ

હવે ઇશ્વરેન્દ્ર સર્વોપરિ હોવાથી મીર શમ્સુદ્દીન નામનો
માણસ જે જૂના વખતથી મોગિનખાનનો મોહીઓ હતો અને જે પહેલા
બક્ષીગીરીનું મમ કરતો હતો, તેની જોડે ખાનગી રીતે પ્રપચ કરી, પગાર
(ભથ્થા)ની રમ્મ માટે તેની પાસે તકદો કગ થો, અને બહારથી ગોવા
લાઈનો દેખાન કરી, પગિણામે તેનાપગ ગુરમે થયો લોમને ભમાનવા
તથા દેખાન કરવા માટે પોતે મોગિનખાનથી નરાજ થયો હોય એવું
બતાવી ખમાન છોડી તે અમદાવાદ આવ્યો, અને શહેરની સ્થિતિ તથા
અદવાન જાણી લેતા, તથા શંભુગમ, મદમદલાન ને ગગા જાટ, જેમણે
એ હુમતાની જગમદારી ને જુમ્બેદારી માથે લીધી હતી, અને જેમને
તેમના સોગતીઓના ખરચને માટે કેટલાક હજાર રૂપીઆ મળી ગયા હતા

અને તે રૂપીઆ જેઓ પહેલેથીજ ખાધ ગયા હતા તેમની જોડેના કોલકરાર ને વચન તાજ્ઞ કરવામાં રોકાયો, અને બીજાઓને પણ ઉશ્કેરવા માંડ્યા; એટલામાં તેના આવવાની રાધુને ખબર પડી. તે મોમિનખાનના જૂના ગોડીઆઓમાંનો એક હતો તેની એને માહિતી આપવામાં આવી હતી તેથી રાધુને વહેમ આવ્યો, અને તેને બોલાવી પૂછ્યું કે આમ આવવાની શી મતલબ હતી ? શહેરમાં આવી તેને શું કરવું હતું ? આવવાનો મુદ્દો શો છે ? મોમિનખાન જોડેનો અણુખનાવ, તેનાં કારણ રૂપે, તેણે આગળ ક્યો, પરંતુ રાધુએ તે વાત માની નહિ ને તેને શહેર બહાર કાઢી મૂક્યો. સૈયદ હુદી નામે પેટ-લાદનો એક કસબાતી શહેરમાં આવી, છૂપછાપના પરદા પાછળ રહી લાઘચંદ નામના એક નાણાવટી-શરાફ-સાથે મળી જઈ ખરચને માટે નાની મોટી રકમ (ઉપાડવા)નો બંદોબસ્ત કરતો હતો અને નોકરી વગરના સિપાઇઓને બોલાવી નોકરીમાં રાખતો હતો, તેની કોઇએ યુગલી ખાવાથી તેને પકડી કેદ કરવામાં આવ્યો. કંડી કસબાના કાજુ ઐનઉલ્લા આબેદીનને ત્યાંના ફોજદાર હુસ્યારામ જોડે અણુખનાવ થયો હતો, તેથી તે ગુન્થવણના જંગલમાં પડી જઈ નિરાશાના વનમાં ભટકતો હતો, તેને મોમિનખાનના ધરાદાની ખબર પડવાથી (આપણા) દુશ્મનનો દુશ્મન તે આપણો મિત્ર એ કહેવત મુજબ, તેને આવી મળ્યો. તેની સલાહ અનુસાર અને તેનીજ મારફત, ખરચ માટે હિસાબ પેટે હુંડીઓ, કંડીના કસબાતીઓ, નામે મદમદ હાશમ ઉર્ફે આંબા અને તેના લાઘ જાનખાઝ ઉર્ફે જામુપર મોકલવામાં આવી, કે જેથી માણસો બેગા કરી તે પ્રાતમાં તેઓ બપોડે ઉભો કરાવે, અને તૈયાર રહી (કાન સરવા રાખી) લઝાઈનો પ્રમંગ આવે, તરત આવી મળે. તેઓ તે કામમાં લાગી ગયા. શહેરથી દસકોસપર આવેલા મોજે ઉભોડાના કોળાઓ પામે પોતાના માણસોને (મદેશા સાથે) મોકલી લાઘચંદમાં નાખી પોતાના જોડીઆ અને મદદગાર બનાવી દીધા. નાખખ સૂચા રાધુને મોમિનખાનનો ધરાદો કાને આવના, —કારણ કે,

ધડીએ ધડીએ તેને આ બાબતની ખબર મળતી હતી,

તાજ કરના એ વધારે તાજ ખબર તેની પાસે આવતી હતી.—

તેના મનની નિરાત નીકળી, વિખરાએલી ને છૂટી પડી ગએલી પાંદરીવાળા પુલના જેવી થઇ ગઈ. વરસાદની મોસમ હતી પૂરી થઇ ન હતી તેથી કિલ્લાની મરામત થઇ ચકવાનો મંજવ ન હતો; આથી તેની બેચેનીમાં વધારો થયો, અને બીજો કાંઈ રસ્તો ન હોવાથી રાધુ શંકર

કાટવાળના પર હુકમ કાઢ્યો કે મોટી વળાઓ (લાકડા)ના ટેકા મૂકી કાટનાં બાકાં પૂરી દેવાં, અને ઉભું કે ખંડીએર ગમે તેવું ઘર ટોચ ત્યાંથી ને ખીજી બધી જગાએથી મોટા મોટા ભારવટીઆ ને ભાવ, ઘરનાં બારણાં ને ખીજાં લાકડા જોર જુવગ ને મારકોટ કરીને પણ ઉપાડી લાવી શહેરની દીવાલની આમપાસ (અંદરથી) પાટીઆં જડી લેવાં [આ રીતે તેણે શહેરની આસપાસ લાકડાની દીવાલ ઉભી કરી].

લાચાર માણસના આસુના ધોધને પાંપણુ મી રીતે રોકી શકે ?
દીવાલપરના કાટા વરમાદને કેવી રીતે અટકાવી શકે ?

લાખો વખત ઉપાડે ચવાથી-વપરાવાથી-દરવાજાના તાળા જૂતાં પુરાણા થઇ ગયા હતા ને તેના અસ્તિત્વરૂપી શરીરના સાધા ને અંગે દીવા પડી ગયા હતા, તે તાળાને નવેમરથી મજબૂત ને સુરક્ષિત બનાવી, દેવામાં આવ્યા.

વિધાતાજી જ્યારે કિલ્લાની દીવાલ તોડે છે,
ત્યારે મોટા છુટ્ટો તાળા પણ તેને દીધાં હોય,
તો પણ ફાપદો શો ?

એજ અરસામાં આવ્યા દીવાન અબદુલ હમીદખાનનો દીકરો ગુલામહુસેનખાન જે કેટલોક વખત થયા મુરત જઇ રહ્યો હતો તે અમદાવાદ આવ્યો. મજોગ એવો બન્યો કે દસ વીગ મવારો માથે, મયેક ગુલાખનામનો એક મિપાઇ, જે સિપાઇનો પેશો (ધધો) કરતો હતો, અને થોડા પ્રમગ ને તકની વાટ જોતો જે વર્ગ આમિનખાનને મળી ગયો હતો તેમનો એક હતો, તેણે ધામ વેચનારી એક બાઈ જોને (રખાત તરીકે) રાખી હતી, તેના વારમાં તરફથી રાધુને ફરીઆદ થતા, તેની તે બાબત તપાસ કરવામાં આવતા, દમદારી તથા ધાક બતાવવા છતાં, તેવાનું તેણે ધનકાર કર્યો એટલે તે બાઇને તેણે હાજર કરવી (એવા હુકમ સાથે) તેને પહેરેગીરિને મોપી દેવામાં આવ્યો. તેને માફી અપાવવા, તેના જનમીન થવા અને તેને હોડવવા માણસોએ ઘણી આજીજી કરી પણ તેમનું કંઈ વળું નહિ.

નાયબ સૂબા રાધુનું રોહીલા મહમદ લાલને હાથે મરાવું: તે સાલના ખીજ ખનાવો

ખાળાશરણ પેશવાની હકૂમતની આ પ્રાંતમાં શરૂઆત થઈ ત્યારથી આખી રૈયત ને સઘળી પ્રજા વેરો અને દંડ લેવા માટે ચતી પકડાપકડીથી મુકત થઈ હતી, અને મોકળે મને અને હસતે મહેરે પોતાના ધંધા રોજગારમાં લાગી ગઈ હતી, કારણ લોકોનાં દિલ જીતી લેવા તથા ત્રાસી ગએલાં માણસોનાં મનને આશ્વાસન આપવા માટે એવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે કોઈ પણ માણસને તેની પાસે ધન હોલત છે એવા ખ્યાલથી યા કોઈ પણ ખીજ કારણને લીધે, તેના કામકાજમાં હરકત કરવી નહિ, અથવા તેની જિંદગીનો વૈભવ બોગવતો તેને અટકાવવો નહિ. હાજર કે ગેરહાજર (માણસનું) કોઈનું પણ મન કુખવવું નહિ, કોઈને ઇગ્ત યા તુકસાન પહોચાડવું નહિ; અને કોઈએ કોઈ (ખીજના) કામમાં દખલગીરી કરવી નહિ.

જે જગાએ પીડા (અપાતી) નથી ત્યાજ સ્વર્ગ છે.

કોઈ કાર્મની દખલગીરી કરતું નથી.

આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે આગળના વખતમાં આવેલું તુકસાન ભરી લેવાની અને જીલમી ને અમુરબત માણસોને લીધે બૂતકાળમાં આવેલી જોટ પૂરી દેવાની ઉમેદમાં, માણસો મથાશક્તિ તથા જોગવાઈ મુજબ, કરજે અને ઉછીના નાણા લઈને પણ, પોતાનો ધંધો વેપાર ખીજવવા (વધારવા) ને કામે લાગી ગયા. હાકેમોની બેદાદીને લીધે જેઓ પોતાનું વતન છોડી ખીજે જતા રહ્યા હતા તેઓ પોતાને અસલ સ્થાને અને જન્મભૂમીમાં પાછા ફર્યા. એ વાત મશહૂર છે કે દેશમાં ન્યાય હોય તો તેની જોડે કાફરતા (અધર્મપણું) ટકી શકે છે પરંતુ ઇસલામ પણ અન્યાય જોડે ટકી શકતો નથી. દૂકામાં શહેરમાં એક જાતની નવી રોનક ને તેજ દેખાવા માડ્યા. પરંતુ ઉધી ચાલે ચાલનાર આસમાનના ચક્રે તથા જગાનાની હાલતના ફેરફારોએ આ સાત ખંડની પૃથ્વીના દરેક શહેર ને દેશમાં દેખાવ દીધેલો હોવાથી, અને સાર્વજનિક ખરાબીની આફત આખી દુનીઆને નડવાથી, દરેક જણ પોતાની હાલતથી દુઃખી થઈ ગયેલો હોવાથી, આગલા સમયમાં હિંદુસ્તાન, રૂમ, શામ, અરબસ્તાન અને ફરંગીસ્તાનના દૂર દૂરના શહેરોમાંથી વિશ્વવિખ્યાત અને અજોડ એવા ગુજરાતના જાતગતના કાપડ ને વિવિધ માલ લેવા જે ખરીદદારો આવતા હતા અને જેને લીધે મોટી

ગકમનું વેચાણમાટાણ થતું હતું, તેમા અતી ઘણું કમીપણું થવા માડ્યું. ખગમ માથ જેમ તેના વેચનારના માથામા માગવામા આવે છે તેમ તેમનો માથ તેમની પાસે પડી રહેનો અને બચ્ચગમદી તથા ખરીદદારની ક્રેતાઇ નિશે દરેક રસ્તે ને બચ્ચદમા, એક દુકાનેથી બીજી દુકાને, ફરીઆદ ને વિનાયનું મ્હેલું બોલી, તેની તેજ વાત તેઓ કર્યા કરતા, (૫૪૮) કૃપાનત ઇશ્વરે તેમને દડની રકમ ને વેરા આપનાના લુનમમાથી છોડા પા હતા અને તેમના પોતાના ઘરમાગ બોગની અમન ચમનમા મ્હેલોના સમય બતાવ્યો હતો તે બાબત તેનો ઉપકાર માનવામા તેઓ ગાફેર ને બેદરકાર થઇ ગયા

દરેક હાલતમા તેનો ઉપકાર તો માનવો જ બેધરમે

કે ગમે છે તેનાથી વધારે ખગબ હાલત ન થઇ જાય

પોતાના હતબાગ્યની દુષ્ટતાથી તથા કર્યા કામના બદનાથી તેઓ હજુ ઘેગએના હતા એટલે “જે તમે અનુપમગી થગો તો ખરેખર મ્હાગી શિક્ષા સખત છે” એ વાકના ભાસથને જાહેર થવાનું રથગ પોતાની કૃતધનતાને લીધે થઇ પડ્યા ઈશ્વરઆ પશુ એનીય થઇ કે જેની રથે થોડો વખત સુધી તેઓ જાતજાતની મગ ને દડ બોગવે, અને જુદા જુદા પ્રકારના તહોમત અને આફેતોને લીધે મકટ ને મુસ્કેલીમા ગિગતાય થાય જે મુસ્લીમનમા આવી પડે તેજ મનામતીની મ્દર કરી શકે છે ઇશ્વરેઆ એના એક માણસને મોકલે છે કે જે તેમની જિંદગીને હનામ કરે ઇશ્વરે એ કામ પર મોખિનખાનને નીચો અને શહેરનો કબજે લેનાની રપ્દા તેના મનમા ઉભી કરી, અને તેની મામમી તૈયાર ને હાજર કરી દઇ તેના મદદગાર ને સહાયકો પશુ નક્કી કરી દીધા અો તે કમજો લેવાની સુક્તિ પશુ તેને શીખવી જેમાની થોડીક હકીકત અત્યાર પહેલા કહેવાઈ ગઇ છે દુકામા, કડીના કસબાતી મહમદ હુશમ જેને બમેડો કરાવના બાબત જાહોજત કસાની મુચના આપવામા આની હતી તેણે વરસાદની મોસમ પૂરી થવા કડી પરગણામા આવેના નંદસણ ગામમા રહેતા સૈયદોની જોડે મળી જઈ બમેડા ને જડરૂપી માથુ ઉચમ્યુ, અને બગવાનું રણક્ષેત્ર તૈયાર કરી દીધું હુરખા નામનો ત્યાનો નાથન ફાજદાર તેમને શિક્ષા કરવા તથા નમીદન આપવા તેમના તરફ ગયો, અો ખસે સવારને નોકરીમા દાખલ કરવાની શરતે રૂપીઆ બે હજાર દિસાબપે મજુરામ તરફ આગપર મોખી તેને બોલાવ્યો હવે તે તો મોખિનખાન જોડે મળી જઈ કરાર કરી કાછ જુદાજ વિચાર ને તદ્દમીરમા મુથાયો

હતો, છતાં તેને આ રોકડ રકમ મળ્યા જવાથી, પોતાના ઈરાદાને મારી
ખોટાણી મળી મગજ, જોત્યો કે,

જે ગેળી રીતે આવે તે એજ વગરનું (નિર્ગળ)જ હોય.

તેને સારા શુદ્ધ ગળી, તેણી તરફ ઉપડી જવાની તૈયારી કરવા
માંડી, અને એ બહાને નીકળી જવાનું મન સાથે નાકી કરી ટોળાના
કાળીઓ જોડે બનાવ હોવાથી તેમને બેગા કરી, ખંભાત બંદરથી સૈન્ય
જોડાવી લઈ, પોતાના મનની છૂપી વાત છતી કરવાનું તથા પોતાના
આશયરૂપી શખસને તે આશયની પરિપૂર્ણતાના મહેલમાં પધરાવવાનું ધાર્યું.
નાયબ સૂબા રાધુની પરવાનગીથી જરૂરી અસખાખ શહેર બહાર મોકલ્યો
અને પોતે, પવિત્ર ઝીલહજ્જ માસની અગીઆરમી તારીખે સૂર્યાસ્ત સમયે,
ત્રેહીલા મહમદ લાલ તથા ગંગા જાટ, કે જેમની જોડે રહી હમેશ પોતે
કામ કરતો હતો તેમને તથા થોડા માણસોને લઈ રાધુ પાસ વધાય (રત્ન)
લેવા ગયો. મહમદ લાલ જેણે બખ્તર પહેરેલું હતું અને જેના હાથમાં
બરછી હતી, તે જે વખતે રાધુ રત્ન આપતો હતો તે વખતે ઉભો થઈ
ગયો અને મસેક ગુલામની સિકારશ કરવા મોકલું જોલી તેને છૂટા તથા
મુક્ત કરવા માગણી કરી. તેના જવાબમાં સાલગવામાં આવ્યું કે એને
છોડી દઇશ. હવે એઓ કાંઈ બીજે ઈરાદે ત્યાં આવ્યા નહતા પણ જ્યારે
તેમણે જાણ્યું કે વેળાકેવેળા થઇ ગઇ છે, અને વળી એકાંત છે-કારણ મૌ
કાંઈ પોતપોતાને કામે જવા વેરાઈ ગયું ને ચાલું ગયું હતું અને થોડા
બ્રાહ્મણો (પડીનો) સિવાય (આસપાસ) કાંઈ દેખાતું નહતું,-તેથી વિધિએ
સ્થના કરી કે આવો લાગ હાથમાંથી જવા ન દે, અને વિધાતાએ કહ્યું
કે ફતેહની મોખરાની ટૂંકડી તે આ જ ટૂંકડી છે, એટલે એકાએક મહમદ
લાલે બરછીનું પાનું રાધુની છાતીમાં પેસાડી દીધું, જેથી તે ઉધે મહોડે
પડ્યો, અને જ્યારે બરછીનું પાનું બહાર ન ખેંચી શકાય ત્યારે તેટલીજ
ત્વરાથી લોહ પીત્તી તલવારને ઝાટકે તેને પૂરા કર્યો. અગદૂલા ખારગીરે
વળી શમશેર ઉગામી થોંકુ હરીને મારી પણ તે મુલો નહિ. અને તેટલી
ઝડપથી થોડાપર સવાર થઇ તેઓ દોડતા ખાનપુર દરવાજા તરફ જવા
ચાલી નીકળ્યા. પરંતુ ખાનમાર્ગી ખેચેલી તલવારોનો વીજળી જેવો ચમકાટ
ને દોડતા થોડાઓથી ઉડતી ધૂળ જોઇ દરવાને દરવાજો બંધ કરી દીધો,
અને તેમને અટકાવવા પોતે આગળ આવ્યો. શંભુગમના છોકરા અનુપ-
રામને હાથે તે જખમી થયો. દરવાજો ખોલી તેઓ બહાર જતા રહ્યા
અને મોજે ટોળાને રસ્તે ચાલવા માડ્યું. રાધુના ખૂનના સમાચાર

સહેરમા પસરી ગયા ગંજુગમના માથી (ગિપાઇ) જોમાથી ટેનાએક
 જેમને આ બનાવની ખબર નહતી તેઓ શહેર બહાર નીકળવાની તૈયારી
 મા હતા, પરંતુ ખગર પડતા લગભગ ખેતી લઈ તેઓ વિખેગાઇ ગયા અને
 દરેક માણસ સલામત રહેવા ખૂણે ખોચરે દૂપાઇ ગયો. ગાલુ શામ કોપવાન
 જે પોતાના ધરમા હતો તેને આ બનાવની ખબર થતા વગર હીને લેખક
 પાસે આવ્યો, અને જે બંધુ હતું તે કહી બતાવી, સદાશીવ દામોદર કે
 જે લશ્કરનો મરદાઇ હતો તે જે અધીમના ગયા બાદ તેના ધરમા ગ્રહેતો
 હતો તને, તથા દામાજી ગાયધવાડના નાયબ સેનશ્રામને ખબર કહેડકારી
 મોદની દક્ષણીઓના મગજમા એવો વિચાર ને વહેમ ભરખી ગયો કે જેણે
 પણ આ કામ કરવાની હિંમત બનાવી છે તેની જોડે બીજા ટેના મદદગાર
 ને સહાયક હોવા જોઇએ, તેથી કદાચ ટાઇ પણ તગથી બખેરો ઉભો થશે
 ને લડાઈનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, આને લીધે તેઓ પોતાના પડોળાથી પણ
 બહીતા રહેતા, અને તેમણે લશ્કરના કિલાના દરવાજા બંધ કરી, ગણીતા
 ને અગળણ સાથે અદર આવતા અટકાવ્યા અદાશીવ દામોદર ને એવું
 રામ પોતાના સાથીઓને લઈને આવી પહોંચ્યા અને લશ્કરના દરવાજાની
 સામે ગોઠવાઇ ઉભા રહ્યા. રાધુ ગાકર લેખકની પાસે હતો, તેને સૈન્યની
 તૈયારીની ખબર પડ્યા બાદ, મનની નિરાત થતા બોલ્યો કે લેખકે કા
 વાનના અજ્ઞાતગના મેદાન સુધી તેની સાથે જવું ન છૂટે લેખકને જવું
 પડ્યું ને તેને લા પહોંચાડ્યો. પણ ખૂણે ખોચરેથી કશો અરાજ કે જરીએ
 પુમગણ સહાયા નહિ વળી એવું એ ટાઇ દેખાયું નહિ કે જે લશ્કર
 મચાવે છતાં વખતે સહેરમાના તુચ્છાનકા ને બંધાસો લાગ મળે. તે
 જોઇ લૂગડા કરવા મૂકી જાય એવી બહીક લાગતા (તેમ ન કરવા) દાડી
 પીટાવવામા આવી મગ્દમ રાધુના મગધીઓએ અને ગુનાજને તેના
 મોતનું કાગળ ને સળગ ગણી મારી નાખ્યો. સદાશીવ દામોદર
 સનીમના ધરમાથી નીકળી લશ્કરમા રહેતા ગયો. દક્ષણીઓ રાતુરામ
 મદમદ લાન ને ગંગા જાટને ઘેર જઇ પહોંચ્યા ને હજી સુધી જે ઘોડા ને
 ઉટ શહેર બહાર જઈ રાખ્યા નહતા તેને તથા તેમના ઘરનું રાયગનીયું
 ઉપાડી લાવ્યા, અને તેમના કુટુંબીઓને શોધી ને મોળી કાઢવા પ્રયત્ન
 આદર્યો અને મદમદ લાલની સ્ત્રી તથા તે બાઈ ૫૫૫ મળી આવતાં
 તેમને કેદમા બેસાડ્યા બીજાઓ માટે ઘણી તપાસ કરી પણ મળ્યા નહિ
 તેમણે ગુનાજનું ઘર કાઢાની આડે મૂકામાંથી ઉઠેડી નાખ્યું પોતાની
 રાજ મેળવવા વળે મહેતા ગયું ૫૫૫ જોડેની વાતચીતમા અપ્પરથ તરીકે

કામ કરતો હતો, તથા તેનો છોકરો કાળીદાસ જે તેની બિગદરીમા (સગાનહાલામા) નોકરી કરતો હતો તેમને તેના મળતીઆ તથા સહાયક ધારી લઈ, તેમનું સર્વસ્વ લઈ લઈ, તેમનું ઘર તોડી નાખવાની તૈયારીમા હતા. તે પોતે આ ગુન્હા મંચવે નિર્દોષ હતો એવું તે જાણતો હતો એટલે સદાશીવ દામોદરને પોતાના જમીન તથા બાહેધ તરીકે લઈ આવ્યો, અને સદગુ આક્ષેપમાથી મુક્ત થવાને-પોતાનું નિર્દોષપણ જાહેર કરવાને-કસમ ખાવા લાગ્યો. પણ તેમણે તે વાત કબૂલ રાખી નહિ અને દંડ તરીકે એક મ્હોટી રકમ માગી તે આપવા જેટલી પોતાનામા શક્તિ ન હોવાથી, તેણે કાતીય ઝેર લીધું અને આપઘાત કરી મરી ગયો. ગુજરાતમા નોકરી કરતા મિષાધઓની મ્હોટી મજ્યા આરમ અને રૌહીયાઓની હતી, તેમને વિરો મગદાઓને વહેમ આવવા લાગ્યો.

કામમાથી એક જણ પણ બેવફૂરી કરે

એટલે પછી નથી ન્હાનાની કે નથી મ્હોટાની આખર મ્હેતી.

પણ બીજો રસ્તો હતો નહિ એટલે તેમની ભરતી કર્યા વગર છૂટકો નહતો, તેથી જે કેટલાએક પગ તેમને આ કાવતર તથા વિશ્વામઘાત કરવાનો શક આવ્યો તેમને પોતાની પાએથી આથે કાઢવા બહાદૂર રૌહીયાને કાળીની મદીપર અને ધ્યાવદાન આગળને નયનપુગની મદીપગ નીમ્યા. કડીના નાયમ ફોજદાર હુરબાગમ તથા વિગમગામના નાયબ ફોજદારને આ બંનેની બખર પડતા તેઓ એક બીજાની પગપાડે પોતાની પાએ જે માણુમો હાજર હતા તેમને લઈ શહેરમા આવી પહોંચ્યા કારગની ઈમાનત મામેના મેદાનમા તણુ નાખી હુરબાએ મુમમ કર્યો અને દુર્બલ નામનો લહીયો કે જે એક વખત શબુનામના નકીન તર્કકે કામ કરતો હતો તેને પકડી માગ મારી ત્રાસ આપી દેને જુઆથી પોતાના નીકળતા બેહતર રૂપીઆ તેની પામથી વચ્ચે કર્યા. મદાશીવ દામોદર સેનાપતિ ઉમરે પહોંચેના માણુમ હતા, તેણે જમાનાને તડકે હાથડે દેવેલો હતો, એટલે તેણે આ બનાવને ચોથે દહાડે નાયમ મુજાની જગાએ કોને નીમવો તે બાબત સવાલ સેવા મુખ્ય મુખ્ય પડિતો (બાહબો) અને કારમારીઓ તથા અમલદારોની એક મજા ભરી. થોડું દૂરી જે અબદુલા બાગીને હાથે મદજ ધાયલ થયો હતો અને જેણે પૂર્વે શ્રીપતગવની પાએ હજુ ચિમ્નેદાર જેને તેમની બાવામા ફૂંડનીમ કહે છે તેના નયમ તરીકે કામ કર્યું હતું અને તેનો વિશ્વાસુ હતો તેને નીમી પાપડી ને દોપદો અપવામા આવ્યો. સેખરને તેમની

સજામાં બોલાવી ઘોંડુ હરીની નીમણુક કરવામાં આવી તે હપ્તીકત જણાવી, અને કહ્યું કે મથરે ધાર્યું હતું કે આમ થવું જોઈએ એટલે તેમ થયું. બનવાનું બની ગયું, માટે હવે લોકો ને રૈયતના મન શાંત કરવા કોશેશ કરવી પડે છે. દક્ષણીઓની રીત મુજબ લેખકે ઘોંડુ હરીને પાધડી ને દોપટ્ટો આપ્યાં. તેણે પોતાના ઓઢાની ફરજ બજાવવા માંડી.

ધણા મૃખ્ માણુમને

મેદાનમાં કરતી છીડીઓ સાથે સરખાવાય.

તે (છીડીઓ) માંની એક જનવરના પગ નીચે કચડાઈ જાય છે, ને ખીછ વળી ઝપાટાખંધ દાણો ઉપાડી ચાલતી ચાય છે.

એ ઓણુપાત્ર (કમઅક્રમ) હતો; તેની આવડતની જાળ ઉચ્ચતાને પગથીએ પહોંચી ચકતી નહતી, તેથી થોડા દિવસના અધિકારમાં પોતાની વર્તણુક ફેરવી, બદમાશી કરી, જાણે પોતે બદલાઈ ગયો, તે એટલે મુધી કે ખુદ દક્ષણીઓને પણ તેના પર તિરસ્કાર આવ્યો તો પછી ખીજાનું તો કહેવું જ શું ? મહમ રાધુ પોતાની દસ માસની નાચળ તરીકેની હકૂમતના અરસામાં પોતાના સારા સ્વભાવ ને ઋણસાપાત્ર વર્તણુકથી એવી રીતે વર્તેલો કે તેની લગાઈ સૌ મંભારે છે: ખરેખર તે વખાણુને પાત્રજ હતો.

સાર નામ મૂકી માણુમે મરવું

તે જૂડે નામે જીવવા કરતા બહેતર છે.

ટુંકામાં શંખુગમ જેવો શહેર બહાર નીકળી પડ્યો કે અબદુલ્લા બાગીરે રતોવાઈ આવી એ ખૂશખબર ખંખાત પહોંચાડવા પ્રયાત કર્યો અને મોમિનખાનને જે બન્યું હતું તેનાથી વાહેફ કર્યો. તેણે લશ્કર તૈયાર કરી, મહમદ ઝમાન વગેરે ફિદાઉદ્દીનખાન તથા સ્થિજલાલને તેના ઉપર નીમ્યા કે જેથી તેઓ શંખુરામની જોડે થઈ જઈ એ કામનો નીકાલ કરે. તેઓ ઘોળાઈ કરમે આવી પહોંચ્યા, પણ સાબરમતીમાં રેલ આવેલી જોઈ આગળ વધવાનું સાદમ ખેડી ચકમા નહિ અને પાછે પગલે પાછા ફર્યા. (લશ્કર બેથું થવાની) આ ત્રાસજનક ખબર સાંભળી દક્ષણીઓ ગભરાઈ ગયા, અને તેમનું લયુ વિચારનામઓની મલાહને અનુસરી જવાનમદખાનને મદદે આવવાનું લખી જણાવ્યું અને પોતે કોટ ને કિસ્તાના બચાવ તથા સાચવણુનો બંદોબસ્ત કરવા મંડ્યા, અને દરવાજા અનુભવી માણુમેનો હવાલામાં સોંપ્યા. દામાજી ગાયકવાડનો નાચળ સેવકશમ પોતાના સાથીઓ તથા મુજરાતમાં નવરા પડેલા કેટલાક સિપાઈઓને

નવેસરથી નોકરીમાં રાખી લઈ, તેમની સાથે, સારંગપોર દરવાજાની પાસે મુકામ નાખી પડ્યો અને તે ભાગના કોટની તેણે દીવાલ સાચવવા માંડી.

કાસાના લોળક વાળી ઘાંટાના નાદે

ચોકીદારોની આંખમાથી ઉંઘ છીડાડી નાખી.

વળી શહેરના કોટની અંદરના ભાગમા રોજ રાત્રે સોન ફરવાને એક ટૂંકડી નીમાઇ અને જાગતા રહ્યો, જાગતા રહ્યો, એવા અવાજ ધુરજ અને ગઢીપરથી સુદમવાયુના ગુંબજ-આકાશ-સુધી પહોંચવા માડ્યા. પણ એઓ જાણતા નહતા કે—

વિધાતા જોડે લડી શકાતું નથી,

જ્યારે ઇશ્વરનો હુકમ બહાર પાડવામા આવે છે ત્યારે.

મહમદ લાલ રોહીલાનું ખંભાત જવું, અને મહમદ
રશીદ બેગની સરદારી નીચે લશ્કર લઈ આવવું,
શહેરમાં પેસવું ને દક્ષણીઓનું બહાર
જતા રહેવું

શંભુરામ મોજે ડભાડે પહોંચી ગયો હતો તેણે કોળીઓને ભેગા કરવા માડ્યા અને ખંભાતથી આવતા લશ્કરની વાટ જોઈ જોઈ. મહમદ ઝમાનખાનના પાછા ફરવાની ખબર સાંભળી, મહમદ લાલ રોહીલાને ખંભાત જઈ વધારે તાકીદ કરી લશ્કર લઈ આવવા મોકલ્યો. તે જઈ મોમિનખાનને મળ્યો ને કહ્યું કે વિશ્વજ એ આજ્ઞીત છે. જે કરવાનું છે તે જેમ અને તેમ જલદીથી કરવામા આવે તોજ સાફ છે, કારણ રખેને હાથમા આવેલી તક ચાલી જાય, અને હમારી મહેનત નકામી નીવડે. વખતનો વિચાર કરી બેડાને ગતે જવું નહીં કર્યું હતું અને વાત્રક નદીનું પાણી હજી માથેગપૂર થયું નહતું, તેથી થોડા દીવસની દીવ થઈ નદી પાર ઉતરી શકાય એવી ખબર મળી એટલે મોમિનખાને, પોતાના સાહે મહમદ રશીદ બેગ જોડે સીર શમ્સુદ્દીન, શકિર હુસૈની, મુબારક ખિનજિગર, આરબ જમાદારો અને રોહીલા અને સિંધીઓના સવાર ને પ્યાદા મળી આગરે પાચમો માણસો નવા નોકરીમા રાખી લીધા હતા, તેમને તથા કોળીઓને લઈને દર સવાર દીક રોજના આઠ આના ને

ખાદા દીઠ જે આના, જે શંભુગમે ઠેરવીને લખી જાણ્યા હતા, તે ખરચ પેટે રૂપીઆ પાચદહાર અને મીનું, દારૂઓજો, બાણ તથા તોપો, આપી, હિ. મ. ૧૧૭૦ ના પવિત્ર મહોરમ મામની બાગમી તારીખે, ગ્યાના કર્યા. તેઓ રાતે ને રાતે ખેડે પહોંચી ગયા. ત્યાં થોડા દલાદ આરામ લેવા તથા જનવરોને થાક ખવડાવવા રોકાઈ, તાજાં ચર્ષ તેઓ ગરતે પડી ગયા. ત્યાંના યતનદાર મહમદ દૌરાનના લખવા પરથી આ વાતની ઘોંટા હરીને જાણ ચર્ષને ખજાર પડી તે પણ તે પરથી તરત ને તરત લશ્કર તૈયાર કરી શત્રુને આવવાનો રસ્તો રોકવા નીકળી પડ્યો, અને સહેરથી ત્રણ કોરા દૂર આવેલા મોજે લંતેલ આગળ અને પછેનો બેટો થયો, અને એકબીજાને મારવા તોપ મૂંઢકનો જગ શરૂ થતા કેટલાએક ધવાયા ને મરાયા ને તેઓ પાછા ફર્યા સહેરથી ચાર કોમ દૂર આવેલું નહારવાલ ગામ કે જે ટમો ડાના રસ્તા પર આવેલું છે ત્યાં આગળ મુકામ કરી છાવણી નાખી મહમદ રશીદ પડ્યો. શત્રુરામ જે ઇતેમરીની નજર ચારે તરફ ફેરવતો હતો, તે કૈળાઓના હુરી દોટવાળને લઈ તેને આવી મળ્યો. કૈળાઓને તેમજ બીજા માણસોને બેગા કરવા, તેમજ તદબીરો મોકલવા તથા સહેરમા કંપે રસ્તે પેસવું તે ગતો નક્કી કરવા સહેરમા જસસો મોકલવા બાબતની સલાહ મસબત કઠવામા ત્રણ ચાર દીવસ રોકાણ ચર્ચુ; એટલા વખતમા નાયબ મૂળા ઘોંટા હરીએ તેમની સામે એક લશ્કર મોકલ્યું; પણ તેઓ તો જાણે સંતાકુટ્ટી (આખા મીયામણી)ની રમત રમતા હોય એવી લડાઈ લડી પાછા ફર્યા છેવટે એકનીમમી તારીખની રાતે

જ્યારે દીવસ પડદા પાછળ છપાઈ ગયો

અને પડદા પાથગનારી રાત્રીએ તે છપા (બેદ)ને લઈ જવા માડ્યો.

[મૂર્ચ અસ્ત થવા માટે શિતિજે પહોંચ્યો],

જ્યારે સૂર્યરૂપી સૂક્ષ્મ એકાતમા જઈ બેઠો,

અને આકાશે સમર્પિના તારાઓની માળાને હાથમા લીધી.

શત્રુરામે થોડી સીડીઓ તૈયાર કરી સહેર તરફ ચાલવા માડ્યું, અને કહાપણ વાપરી, કોટના જે લાગમા ભાગ્યૂદ થવાથી જેને લાકડાંથી પૂરી લઈ મજબૂત બનાવ્યો હતો, અને બહારથી દુમવો કરનારાઓ તે તરફ દમતો કગશે એવી બહીક હોવાથી, જેના રક્ષણ તથા બચાવ માટે કોટના રખેવાળો પ્રયત્ન ને કોશીશ કરી રહ્યા હતા, એ લાગ એમનો એમ રહેવા દઈ, દક્ષણ બાજુએ બંધ દરવાજા ને આસ્તોડીઆની વચ્ચે આવેલો કોટનો

ભાગ કે જેમાં કાંઈ ભાંગતૂટ થઈ ન હતી કે ફાટ પડી ન હતી, અને સામી બાજુને રવાને પણ ખ્યાલ હોય નહિ કે તે તરફથી હુમલો આવશે, તેવા ભાગના એક ભુરજ પર નજર દોડાવી તેના પર ચઢવા સીડીઓ માંડી. કોણીઓ અને સીંધીઓની એક ટોળા પોતાની મુરાદની સીડી પર પગ મુકી ઉપર ચઢી ગઈ. ત્યાંના રખેવાળોને આવી રીતે ખતરો (જેખમ) આવશે એવું કદી પણ ખાતરમાં વસેલું નહિ, અને વળી રાત પણ પૂરી થવા આવી હતી, એટલે વિધિએ તેમના કાનમાં ગફલતીનાં પુમકા ખોરમાં અને વિધાતાએ ખેખખરીની સોય વડે ઉંઘનો સુરમો તેમની આખમાં આંળ્યો, અને નિદ્રાસ્પી સુલતાનના સિપાઈઓએ તેમના પર હુમલો કરી તેમને હરાવ્યા, અને તેઓ આજેઝ ને નિર્જળ થઈ ગયા અને જમીનની સોડ સાધી, અને લૂંટનો ધધો કરનાર પ્રભાતની લહેડીએ તેમના માથા પર બેહોશીની આદર ઓઢાડી: તેથી તે જગા જાણે કબરસ્તાન હોય તેવી દેખાતી હતી. કાંઈ પણ પૂછપાછ કર્યા સિવાય નહીર- ફિરસ્તાની માફક, તેમણે અગ્નિ વરસાવતી તલવાર ને ગુર્જથી તેમની ખબર લીધી.

ફાડી ખાનારો ચિત્તો પણ જ્યારે ઉંઘતો હોય છે,

ત્યારે તેનું માથું એક પથ્થર વડે પણ રહેલાઈથી છૂદી શકાય છે.

એટલામાં આરજ ટૂંકડી દોલ તાસા સાથે ઉપર ચઢી આવી અને વાવટા ફરકાવ્યા અને દોલ તાસા વગાડી, ઘડીઆથી દોલ વગાડવા (ઢોકવા) માડ્યા.

દોલના અવાજથી કિતનો જાગી ઉઠ્યો

જેઓ ઉંઘતા હતા તેમનું કાર્ય કંઈ પણ થઈ પડ્યું.

તેઓએ કોટની દીવાલ પર થઈ, આસ્તોડીઆ દરવાજા તરફ ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં આવતા ભુરજ ને ગઢીના રખેવાળો “જેણે પોતાનું માથું બચાવ્યું તે ખરેખર સુખી થયો” એ સૂત્ર બોલી ખૂણેખોચરે ને બાજુ-બાજુ સંતાઈ ગયા ને પછી બહાર જતા રહ્યા અને એ પારકા (શત્રુના) માણસો વગર અટકાવે દોલ ઢોકતા ને તાસાં વગાડતા દરવાજે આવી પહોંચ્યાં. દરવાજાનો રખેવાળ હલીમ રોહીલો હતો, ન્હાસી જવાના શરમ લેતા કામને પસંદ ન કરતા તે તેમની સામે થયો, અને પરિણામે પોતાનું માથું પોતાની બાજુમાં પડેલું જોયું.

● નહીર અને એક બીજો ફિરસ્તો મરનાર અહમદની તેની કબરમાં તપાસ કરે છે-પરીક્ષા છે છે.

પછી તેઓ દરવાજા પર દોડી આવ્યા

અને દરવાજાના માથા પર છટકાવી નાખ્યાં.

તાળાને કટકો મારી તોડી દરવાજા ખોલી નાંખ્યો. મહમદ રશીદબેગ, શંબુરામ, મહમદ લાલ ને ગંગા જાટ ધોરેવારો માથે છતેજરીથી વાટ જોતા આવ્યો તાણી ગયા હતા તેઓ છટી લગામે અંદર દાખલ થઈ ગયા.

સાકળો તોડી નાંખી, દરવાજા ખોલી નાંખ્યા.

અને શહેરમા બાકીનું લકર દાખલ થયું.

લડાઈનું તોફાન કોટની દીવાલની ઉંચાઈથી પણ વધારે ઉંચું ગયું,

અને શહેરમા લૂંટફાટની નદી વહેવા માંડી.

કોટ ઉપર ચટ્ટી ગએલી ટોળા તથા શહેરમા દાખલ થએલું સૈન્ય, એ એ ટોળા જોરથી વહેતા એ ઘોષની માફક, એ સમુદ્રનો મંગમ થાય ને આકૃત (બચા) ઉભી થાય તેવી રીતની બક્ષા બની જઈ, પોતાના તોફાની મોજાં શહેરના બજાર ને રસ્તામાં અથડાયવા લાગ્યાં, અને લૂંટાઈ કોળીઓએ રસ્તામા આવના ઘરો ને દુકાનો લૂંટવા માડ્યા.

પોતાના રક્ષણ માટે છાપરાપરથી થોડા બંદૂકના બહાર કરવા માડ્યા, એટલે શંભુગમ આગળ આવ્યો, અને તેમને તેમ કગતા અટકાવ્યા અને કહ્યું કે તમારી જોડે હમારે કાંઈ કામ કે લેવાદેવા નથી, માટે આ અયોગ્ય કાર્ય કરતા બંધ પડો. તેમના રસ્તામા હવે બીજો કાંઈ અટકાવ આવતો ન હોવાથી તેઓ ભદ્રના દરવાજા સામે આવેલી કારંજની ધમારત આમળ આવી ત્યાં થોભ્યા, અને બંદૂક તથા તોપોનો મારો શરૂ કરી હવાઇઓ (ખાણ) છોડવા માડી. સામી બાજુએથી અબદુલ્લા ઝુબેરી ને આરબોના જમાદાર સાલેહ, એમણે તેમની સામે યથા નમારખાતાના દરવાજાના છાપરા પર સ્થાન લીધું. હજી સારી રીતે સવાર પડી નહતી એટલે શંભુગમ અને મહમદ લાલ, શેરીઓ ને પોજો આગળ થોડા દોડાવતા જઈ પહોંચ્યા અને ઘેરઘેર ફરી વળી રોજગાર વગરના સિપાઇઓને તથા જેમને આવા પ્રમંગ માટે અંગપર પૈસા આપવામા આવેલા હતા ને જેઓ તે પૈસા ખાઇ ગયા હતા તેમને, પોતાના આપવાની ખૂશખબર આપી, પોતાની મદદે આવી ઉભા રહેવાનું કહ્યું. તેમાના કેટલાએકે નોકરીની આશામા એ આમ ત્રણ સ્વીકાર્યું અને જ્યારે

પૂર્વના સેનાપતિએ વાવટો કરકાવ્યો

અને પશ્ચિમનો શાહ લોહીના દરીયામા ડુબી ગયો.

ત્યારે તેઓ ભેગા થઈ ગયા. દક્ષણીઓને પોતાની નોકરીમાના સિપાઇઓપર વિશ્વાસ હતો નહિ શહેરના રહેવાશીઓ તથા લશ્કરી ધંધો કરતા સિપાઇઓને પોતાના વિરોધી અને સામા પક્ષના મળતીઆ તરીકે તેઓ જાણતા હતા, તેથી તેમની પાસેનું લશ્કર જો કે લગભગ બેહત્તર સવાર ને પ્યાદાનું બનેલું હતું છતાં તેઓ પોતાના પડછાયાથી પણ બહી જઈ, હોશકોશ ગુમાવી બેઠા હતા.

ફરતા આસમાનથી આખરે

દક્ષણીઓનો સિતારો નીચો પડ્યો,

છાપરેથી ને દરવાજેથી ફિતનો અંદર પેરો,

અંદરથી ને બહારથી વિવાપ સહજાવા માડ્યો.

(ભદ્રની) બહાર નીકળી ગયા સિવાય બીજો રસ્તો નથી એમ તેમને સમજાયું, તેથી ગલરાટ ને અકળાટના માર્ગો તે સમયે બની શક્ય તે લઈ, સાબરમતી તરફ આવેલી બાગની બારીને રસ્તે બહાર નીકળી જવાનું પસંદ કર્યું. તેઓ જ્યાં માટે એટલા બધા અધીરા થઈ ગયા કે દરેક જણ

ખીજની આગળ જવા માગતો હતો ને તેથી ધક્કામુક્કી ઉભી થઈ. એટલામાં કેટલાક શહેરીઓએ ખનાવેલે રસ્તે, શાક વજ્રહઉદ્દીનની દરગાહ (પ્રભુ તેને પવિત્ર રાખો) કે જે ભદ્રના કિલ્લાની દીવાલ અને શહેરનું રક્ષણ કરતા કોટની લગભગ આવેલી છે તે બાજુએથી કોટની દીવાલના ઉપલા ભાગ-પરથી, રશીદ બેગના સિપાઇઓ આકાશમાંથી પડતા વજ્રની માફક આવી લાગ્યા, અને બંદૂકો ફોડી કેટલાએકને ધાવલ કર્યા. જેમ "લાહોવ"નો પવિત્ર મંત્ર સાંભળી સેતાન નહાસે છે, તેમ દક્ષણીઓ પોતાનો જીવ બચાવવા નાહા. સદાશીવ દામોદરના ત્રણ હાથીઓને ખારીવાટે બહાર કાઢવા અડરા હતા, તેથી તે ત્રણ હાથી, અને તે સિવાય બાકીના ઘોડા, ઉંદા, બગદ, ગધેડા અને ખીજો સામાન (જેમનો તેમ) રહેવા દધ તેઓ આસ્થા ગયા એટલે ઉપર ચઢી આવેલાઓ નીચે ઉતરી પડ્યા અને લૂંટનો હાથ લખાવી જે જેના હાથમાં આવ્યું તે-રૂપનાથરાવનો તથા, કરમાસુ અસખાખ, રોકડ ને વસ્તુઓ-લૂંટી લીધું.

સવારના પહોરમાં જ્યારે રૂપે મઢેલા સવારે

તીજેરીના ખારણા પરનું સોનેરી તાણુ ખોલ્યું

અને દીવસના સોનારૂપી નાણાના કિરણથી પૃથ્વી પ્રકાશીત થઈ, ત્યારે અબદુલ્લા જીએરીને દક્ષણીઓના આસ્થા ગયાની ખબર પડી એટલે તેણે લડવાનું બંધ કર્યું, અને જેઓ તાજનજ આવે પહોંચ્યા હતા તેમને માટે ભદ્રના દરવાજા ખુલા થયા. રશીદબેગ પોતાના સાથીઓને લઈ ગંદર આવ્યો. શહેર હવેશીને કોટવાળીને ચખૂતરે મોકલ્યો, અને તેણે મામિન-ખાનના નામને સાદ પડાવ્યો.

એ સાદ જ્યારે લોઢાના કાનમાં ગયો

ત્યારે તેમને તેણે એ બાબતની ખબર આપી.

જ્યારે જીંબી કોળીઓએ સરાફો તથા કાપડીઆઓની કુકાનો તથા લોઢાના ધર કુલાડના ધાથી ફોડી રોકડ અને વસ્તુઓના પોટવા બાધી દીધા ત્યારે લગભગ એક પહોર દીવસ ચઢી ગયો હતો. જીવમયી ત્રાસી ગએલી રૈયત, અને મુલાખવિહીન કમનસીબ માણસોને ઘણું તુકસાન કર્યો બાદ તેઓ અટક્યા. શહેર મ્હોટા વિગતારમાં વસેલું હોવાથી, દર આવેલી શેરીઓમાંના રહેનારાઓમાંથી ઘણા સવારે જ્યારે ઉઘમાંથી જાગ્યા ત્યારે તેમને રિયતિ કાઢ ખીજજ બદલાઈ ગએલી જણાઈ, અને ખીજ-ઓએ જણાવ્યું ત્યારેજ આગલી રાત્રે શુ બ-ચુ હતું તેની ખબર પડી અને તેઓ ખોદ્યા,

એક પળ, એક ક્ષણ, એક શ્વાસમાં

તો આખી દુનીયાની હાલત ફેરવાઈ જાય છે.

લૂંટી લીધેલાં માલમતા ને કાપડ લૂંટારા કોળીઓએ પોતાને ઘેર પહોંચાડી દીધાં અને પાછા આવ્યા. આવો મામલો જોઈ, બહી જઈ કેટલાએક સરાફો ને વેપારીઓ છૂપાઈ બેઠા, અને તક મળે નહારી જઈ, શહેર બહાર ચાલ્યા ગયા. મહમદ લાલ રોહીલાએ પોતાના સંબંધીઓને કેદશી કુવામાંથી બહાર કાઢ્યા, અને અંબાડી સાથના હાથીપર બેસાડી તેમને ઘેર મોકલ્યા. સૈયદ હુદી અને લાઈયંદ પણ છૂટ્યા. આરમ, રોહીલા તથા સીંધી ક્રોમોની એક ટોળાએ તથા શહેરના કેટલાક બદમાશ ને લામટા મુસલમાનોએ દીનદીન પોકારતા, આખલાઓ, જેને ધર્મદાની નિશાની કરી, છૂટા મુકવા એ હિંદુઓ પુણ્યનું કાર્ય ગણે છે, તેવા છૂટા મુકી દીધેલા આખલાઓને, જખમી કરી, એવા કેટલાંક મુગાં જનવરોને મારી નાખી તેના કટકે કટકા કરી વહેંચી લીધા. દક્ષણીઓએ ગાયની કતલની મના કરવાને લીધે ખાટકીઓએ લાખી મુદતથી ગાયના લોહીથી હાથ ખરડયા ન હતા, તેમાના એક યુવકે આ દીવસ ઇદનો-તહેવારનો- ગણી લીધો, અને કતલ થએલા ખાણીઓના લોહીમાંથી એક પુતળું બનાવી હસાઈખાના અને જનવરો અંબે કરવાની જગાએ કુરબાનીના રથગતી બાજુ તરફ દાઢમાટી ગયો, અને જૂતકાળના દીવસોમા જે કુરબાની નહિ થઈ શકી હતી તેનો બદલો વાળવાને માટે એક સફેદ ગાયને અંબે કરી દુકાનમાં ટાંગી પોતાની દુકાન શોભાવી. કેટલાએક સીંધીઓએ ખડકીના રસ્તા પરનું કાપડ ખાતાના કરોડી કઠાન ચોંટનું નવું બંધાએલું મંદિર ભાગી નાખ્યું. સદરહુ બનાવો જે શહેરને લગતા બનાવોમા બહુ અગત્યના હતા તેની ખબર લેખકે આરશ રૂપે લખી એવા ઝડપી કાસદો જોડે આકાશ જેવી હિમ્મ દરગાહમા રવાના કરી કે જે બારમે દીવસે તો તે મહાન દરબારના દરબારીઓએ તેમની પાસે રજૂ કરી. ટૂંકામા જેમ ખાણી પરથી પવન ચાલ્યો જાય છે તેમ દક્ષણીઓ સાખરમતી કિતરી, પડતા આખડતા, સદાશીવ ને ઘોંકુ હરી, ખીજઓને સાથે લઈ વીરમગામ જ્યાં કિલ્લો છે તે તરફ, ને દામાશ ગાયકવાડનો નાયબ સેવકરામ ધોમકે, અને હરખા-રામ કંડી તરફ, એમ છૂટા પડી ચાલ્યા ગયા. કાપડખાતા, સાયરમદાલ, ટંકચાળ ને દોરખાતામા કામ કરતા કેટલાક બાલિણી (પંડીનો) અને ધરકનો જેઓ ભદ્રના કિલ્લાની બહાર અહમદ ને મદમૂદ (ગમે તે મુસલમાન)નાં ઘરનો કબજો કરી બેઠા હતા, તેમની રિયનિ આ એકાએક

તેમની વાત સાચી છે એમ કહી પોતે જુવાન હતો છતાં જતી
અક્ષર ને બાહોશીથી પોતાના મન સાથે જે વિચાર કરી ગયો હતો-
કાગળ મ્હોટપણ અક્ષરથી આવે છે, ઉમરથી નહિ-તે જાણ્યો અને
કલ્પ કે ચોતસી પગથાનું ધોળાથી જ મેસ દૂર આવેલું ગામ ખોરા જે
ખંભાતની મહદ્દપર આવેલું છે અને આપણા તાબામાં છે ત્યાં જવામાં
તો કાંઈ વાધો નથી ત્યાં પહાચતા મુઘીમાં સાચી ખબર મળી જશે, અને
પછી તે મુજબ અમન કરવામાં આવશે ઈગિત દેશનો શાહઝાદો મીંગ્રા
મહમદ ઝમાન કે જે થોડો વખત યથા એની સાથે ગ્હેતો હતો તેને પોતાના
નાયક તરીકે નીમી ઝડપી કૃત્ય કરી શકે એવા ઘોડાવાળા થોડા માણસો
લઈ મવાર થઈ કૃત્યનો વાવટો ઉડાડ્યો, અને પરાંદથી થોડા વખત પહેલાં
મોજે ખોરા પહોંચી ગયો. અમદાવાદમાં અનેની ધન્યતાની ખબર ત્યાં સવારના
પ્રજાશની મારફત જાહેર ને રાશન થઈ, અને પોતાનો અભિપ્રાય સાચો હતો
તે બાબત પોતાને શાબાશી આપી અને ધરાદારથી થોડાને મારી મૂકી,
ધોળાકે પહોંચી ગયો. ફતેહમહમદ પરમાર, ત્યાંના કમખાતીઓ તથા
આરજોનો જમાદાર સલીમ જે ત્યાં રહેતો હતો તેઓ તેને આવશ્યક
આપના આવીને મળ્યા થોડા કલાક આરામ માટે ત્યાં ગાળી, અને કે
લાંઝે કસખાતીઓને નોમ્દીની આશાએ, તથા સલીમ જમાદાર જે કે
ખીમાર હતો ને તેને તે બહાનું હતું, છતાં આગ્રહ કરીને પોતાને સાથે લઈ,
ગરતે પડ્યો અને બાવીસમી તારીખ ને ગ્રીવારે દીવસનો દોઢ પહોર પીતના
શહેર બહાર આવેલી નયનપુરની ગડી આગળ આવી પહોંચી ત્યાં મુકામ
નાખ્યો. જોશીઓએ આપેના મુહૂર્ત પ્રમાણે હાદના ગિલામાં પ્રવેશ કર-
વાને થોડા દહાડાની વાર હતી એટલે તે શુભ મુહૂર્તની રાહ જોતા, મહેર
અલીખાનના મકાનમાં ગ્હેવુ એવું નક્કી કરી શહેરમાં પેહો આરબ જમા-
દાર હાથ મુખાર જે રશીદ બેગના આવી પહોંચવાને દહાડેજ સહેજ
જખમી થયો હતો તેણે હાથીઓ પર અનાડી નાખી ત્રણ દરવાજાના
મેદાનની પાડોશમાં મોમિનખાનને હાથીપર બેસાડી (તેને મુખમે) પહો-
ચાડ્યો. ખીજે દીવસે શુભ ચોઘડીએ, શજરામ, મહમદ રશીદ બેગ, મદ
મદ લાન ગાંગાજી, કેળીઓનો સરદાર હરી મટવાળ, પોતાના હોકરા
સાથે, આવી મોમિનખાનને મળ્યા અને તેને ધન્યવાદ આપતા મ્હોરું
ખાંધું ને કલ્પ

પ્રશ્ન પા., કે અગ્ર જો કે હમને મહેનત પડી

તોપણ તેને મળ્યા, અને ત્યારે મારફત હમારી ધન્ય પાડ પાડી

મોમિનખાને દરેકને તેના ઓઢા ને દરજ્જા પ્રમાણે ધન્યવાદ ને શાખાશી આપી, તેનાં વખાણ કરી, તેનું મન સંતોષી, પોશાક આપી, રાજી ને ખૂશી કર્યા. દીવસને છેડે, હાથીપર બીસજી, હાદમાકે ને દબદબાથી નવા તથા જૂના સવારને ખ્યાદાના લશ્કરની સવારી કાઢી, મોમિનખાન શહેરના કોટની દીવાલમાં થએલી ભાગતુટ જોવા માટે ખાનપૂર દરવાજેથી બહાર નીકળ્યો, અને શહેરની આસપાસ ફરી લક્ષપૂર્વક અને હિંડાણથી ધ્યાન આપી, (પરીસ્થિતિ) જોઈ, ઘણાંખરા ઝાડ કાપી નાખવા, અને આગળ ન્યારે આખાદી હતી ત્યારે બંધાએલા પશુ પાછળથી ખંડીએર થઈ ગએલાં ધરો જે તેની પાડોશમાં ને આસપાસ આવેલા હતા, તે ધરોની દીવાલો પાડી નાંખવા, તથા ખામ ખોદવા હુકમ આપ્યો. કોટની દીવાલની મરામત કરવા તથા ફોટા પૂરી લેવા માટે ચપળ કડીઆ અને ઝડપી મીત્રીઓ નીમી દીધા, કે જેઓ પોતાની આવડતના કાટખૂણાથી ઉંચાઈ ને નીચાઈ સરખી બનાવી દે, અને ઝાળખાની દોરીરૂપ પોતાના મનને રાત ને દહાડે તે મરામતના કામ જોડે જોડી દઈ, (તે) કામ પૂર કરી દે. ધિજલાલ પેશકારે નિઝામતના કુટલાક કામેનો નીકાલ કરવા માડ્યો, તથા ખીજનું કુટલાએક રજૂ થએલા કામે પશુ તે કરવા લાગ્યો. શંબુરામ જેને એ ઓઢો મેળવવાની આશા હતી તેને આવી રીતની શોક્ય જોડેની ભાગીદારી પસંદ ન પડવાથી, ખોટું લાગ્યું, અને તે વાત જાહેર કરી, બોલ્યો, કે-

રંજ હમે ઉઠાવીએ અને ગંજ ખીજ લઈ ગય ।

સમય વર્તી જઈ મોમિનખાને તેનું મન મેળવી લેવા માલી ને મુઠ્ઠી સઘળાં કામેનો કારભાર તેના માથાપર ને તેની જવાબદારીપર નાખી તેને નામબદારે મુખતાર (મંપૂર્ણ સત્તાવાળો નાયબ) અને મુખ્ય કારભારી બનાવ્યો, અને તેને ખાતર ધિજલાલને ખંભાત મોકલ્યો. એ વાત જાની ન રાખવી જોઈએ કે શંબુરામ ન્યાતે વીસલનગરો નાગર બ્રાહ્મણ હતો, ને શરૂઆતમાં લશ્કરી સિપાઈનું કામ કરતો હતો અને મીર અબુલકાસમ જે નજમુદ્દીલાની સાથે હતો તેના વકીલ તરીકે નોકરી કરતો હતો. તેના નસીબના સૂર્યનું મ્હો મુલાગ્યના તારા તરફ ફરેલું હોવાથી, જવાનમર્દ-ખાનના અધિકારના સમયમાં, ધીમે ધીમે, શાહઆઝ રોહીલાની જોડે રહી એ પશુ આગળ વધ્યો. પોતાનામા કુદરતી રીતેજ પાણી હતું અને ચર-વીરતાની મુગંધથી પેતે જોડેતો હતો તેથી તેના માર્યા ગયા બાદ ફાજદાર ગિદ્ નીમાયો, અને ન્હાના મ્હોટામાં પડાયો. રૂઘનાયરાવના

વખતના ધેગમા જાતજાતના પગદમો ફરી, પ્રખ્યાત ધણે, અને નામના તથા કીર્તિ મેળવ્યા. ત્યારબાદ પોતાના હાથ નીચે જમો મવાર ગળી, (લશ્કરી) નોકરી કરવા માડી, કે જે નોકરી વિશે અત્યાગ પૂર્વે જુદી જુદી જગ્યાએ થોડું ઘણું લખાઈ ગયું છે, અને બાકીની હકીકત હવે પછી લખાનાગ શ્રાવ્યોની ચૈલીપગથી અહેર થશે. ટૂંકામાં જ્યારે ગોડમની ધૂમરી-માથી શંભુગમનું અને મોહનું થયું ત્યારે જીવન ઓદ્યાઓ તથા તાવૂમઓ (જગ્યાઓ) પર યોગ્ય માણ્યો નીમવાપર ધ્યાન આપી મહમદ લાન પોલીવાને ફાજદારે ગિર્દ નીમ્યો અને દોરખાવુ તેને હનાસે કર્યું, અને કાપડખાતાનો મહાલ દે જેનાપર ભોમિનખાને પોતે મીઠા મજબુદીન રખે સૈયદ અકીલખાનને નીમ્યો હતો, તે સિવાયના જીવન મહાસો (ખાતા) પર પોતાના મળધીઓ તથા સગાવહાવાને નીમી દીધા. ખેનગેમાથી દાણો ઉપાડવા તથા લણવાનો વખત આવી પહોંચેલો હોવાથી અને ખરી રીતે હવેલી પરગણુ પોતાના કબજામાં આવેલું હોવાથી, તેની જમામદી કરવા તથા વાજખી મહેસૂલ વસૂલ કરવાનો ઝેર વહેતો કરવામાં આવ્યો. દક્ષણી ઓને કાઢી મૂકી, પોતે શહેરમાં દાખલ થવાની હકીકત તક્લીબવાર ને નિસ્તારથી, ભોમિનખાને, પૂજ્ય ઉચ્ચ બાદશાહની હજૂરમાં નિહિત કરી અને લખ્યું

દે (હમે) કુસ્મનને બાળા નાખ્યો,

બાદશાહના સુબાગ્યને લીધે તેને મારી નાખ્યો

એકજ ઝાટકે તેને પૂરો કર્યો,

તેના જનને બાદશાહી શિકાર બાધવાના પટાથી બાધી દીધો

જવાનમર્દખાન, લીરમગમને રસ્તે સદાશીવ દામોદરની તથા દક્ષણી-ઓના સૈન્યની રાહ જોઈ બેઠો હતો તેણે આપેલી મદદ તથા દોસ્તીથી દક્ષણીઓમાં હિમત આપી હતી, તેથી તેઓ આવી તેને મળ્યા. પરંતુ આ પહેલાં હુમનાથી તેમની આબોમા પેસી ગયેથી જીંદીકે તેણે જોઈ, તેમજ પોતાના લશ્કરની સંખ્યા પણ મોટી ન હતી એટલે તેમનામાં ફરી સાદસ બેડવાની હિમત તેને દેખાઈ નહિ. સવાહ મમલત પછી એવો મત થયો કે પેશવા તરફથી મદદ આવી પહોંચે ત્યાં સુધી શહેરની પાડોશમાં સુમામ રાખી પડી રહેવું જેથી સામો પક્ષ આવે આવેવા પરગણાઓ પર પોતાનો જુનમી હાથ લખાવી શકે નહિ, અને હવેલી પરગણાના ગામો માથી તથા બીજી જગ્યાએથી વખત જોતા જોટલું મળી શકે તેટલું વસૂલ

કરી લઈ લશ્કરના ખરચમાં લેવું. પોતાની જોડેના લશ્કરના તથા જોરાવર-
ખાનના ખરચમાં મદદરૂપે થઈ પડે, તેટલા માટે, એ બંદાને, રાજના
અથવા તરીકે રૂપીઆ પંદરસેની રકમ નક્કી કરી, તથા પોતાના આવવાની
તથા જે તદખીર નક્કી કરવામાં આવી હતી તેનો વીગતવાર તથા વિસ્તાર-
પૂર્વક અહવાલ પોતાનો હક સાબીત કરવા, તથા પોતે સારી સેવા બજાવે
છે તે જાહેર કરવા, બાળાજીરાવને લખી મોકલ્યો, અને દક્ષણીઓ પાસ
પણુ લખાવી જડાપી કાસદો મારફતે રવાના કર્યો અને પોતે કૂચ કરી
શહેરથી છ કોસ પર આવેલા સાણુદ ગામે મુકામ કર્યો. હરખારામ તેનાથી
છટો પડી કડી ચાલ્યો ગયો. શહેરથી સાતકોસ દૂર આવેલા મોજે જેતલપુર
કે જ્યાં એક ન્હાનો કિસ્સો છે ત્યાં દક્ષણીઓ જોડે આવી, તેનો આશરો
લેવો એવો વિચાર કરી જવાનમર્દખાન ત્યાં આવ્યો અને થોડા દહાડા
ગ્લો, અને જ્યાં જ્યાંથી જે કાંઈ ચીજ મળે તે ત્યાં ત્યાંથી હાથ કરવા
માડી. કેટલાએક પંડીતો જે શાહ અબ્દુલરજઝાક તથા શંભુરામને આશરો
પડ્યા હતા તેમની તરફથી તેમણે બક્ષામણુ કરી રજા મેળવી, તેમને બહાર
જવા દીધા. મોમિનખાનના શહેરમાં ખેસવાના અને દક્ષણીઓના શહેર
બહાર નીકળી ન્હાસવાના સમાચાર, આજુબાજુ, આસપાસ, ઠેરઠેર પસરી
ગયા એટલે સિપાઈગીરીનો ધધો કરનાર વર્ગને રાજીનું સાધન જગ્યુ, અને
તેથી દરોજ પાલણુપુર, જીનાગઢ, સુરત બંદર ને મારવાડ સુધીના આદે
ને પામેના કસબાઓમાથી, વધારે પગાગની નોકરીની વાત માલળી,
ગુજરાતી, આરબ, રોહીલા અને સિંધી, સવારો ને પ્યાદાઓ, જેમાના
ધણખસઓ તો વધારે પગારના લોભમાં પડી, ચાલુ નોકરીમાથી રાજીનામું
આપી, ગાયનું પુછકું (જે કાંઈ) હાથમાં હતું તે છોડી દઈ, ઘી ચોપડેલી
રાટલી મળશે એવી લાલચથી લુપી રાટલી મળતી હતી તે તરછોડી,
ટોળા ને ટોળા, ટૂંકડીઓ ને ટૂંકડીઓ નવા ને તાજા, જુમખા ને જુમખા,
બંધાઈ, આવવા લાગ્યા.

દરેક દેશ ને મુલકમાથી, તેની પાસે

ટૂંકા સમયમાં એક લશ્કર જમા થઈ ગયું

આટલા બધા સિપાઈઓનો જમેલો થઈ જવાથી જવાનમર્દખાન
અને દક્ષણીઓમાં ફિકરમાં પડ્યા, એટલે ચોરાસી પરગણાના ગામડાંઓપર
દુમલો કરી લૂંટવાના વિચારથી તેણી તરફ ગયા. મોમિનખાનને તેમની
તદખીરની ખબર પડી તેથી તેણે એકદમજર બહાદૂર સવારો આપી મહમદ
રશીદબેગ, શંભુરામ તથા મહમદ લાલને ખલાત મોકલ્યા, અને કહ્યું કે

પાછા ફરના તક મળે તો થોડા ઉંદ તથા હમાતાને માથે મૂકી લવાય તેટલો દારૂગોળા વાપરો, અને તેના મંત્રથીઓને (નાથે) લેતા આનંદુ રત્નીઃ બેગની ફેન્દારીમા બખ્શીને ઓઢે મહમદ હાલમને નીમ્મે મોઢે કાળીની ગઢી તથા વગાદ પર ચાણુદારો મોકલ્યા ક્ષાપ્તી પડીતો (આત્મજો) માર્થી કેટલાએક જેઓ વેપારને બગે અમદાવાદમા ગેતા હતા, અને આપ લે, વેચાય માટાણુના મોદ ને ધધો કરતા હતા, તેઓ બહાર આપ્યા ગયા હતા, તેમને મરઘે કરવાએક માણુમોએ સુગની કરવાથી એવી ખમર પડી કે થોડા મનાર ને કિનખામ વેચનાર વેપારીગો પામે તેમનુ (પડીતાન) ટેલુંક રોમ્ડ નાણુ ને ટેલોક માન જાગી ગઈ ગયો હતો, તેથી તે બહાને, તેમની પાસે તે વસ્તુ કરવા માટે મોમલો મોકલી આનહમર રૂપીઆ વસ્તુ કર્યા આગના રીવાજ ને મામૂલીધાગ મુજબ બાદશાહ તન્દથી કાપડખાતાના મહાનપર નીમાએના મુતમટીએને કામપર દાખલ કરી દાધા જિન્મી તોપખાતા (તોપખાતાના મામાનની વખાત)ના દારૂગો તરીકે તકીમેગ ખાનને નીમી, તોપો તથા તોપોને માટે મમાને, (જેવા કે) સીમુ ને દારૂગોળો તૈયાર કરના માટે તાકીદ ટુમ્મ કાલ્યા દક્ષણીઓએ મીમ, દારૂગોળો ને હવાઇ બાણો ગેરે જે જે ભરી મખ્યુ હતુ, તેની તપામ માટે, આગમખાનની સગઇ, ત્યા તે પડ્યુ હતુ ત્યા પોને જાતે જાત તે જોધુ ખમનો અને મગમરી માન જે પલુ ત્યા જ પડ્યો હતો, તેના ઓગડા ખોલ્યા, પણ નમમા લાકડા ને પાડીઆ મિવાય બીલુ મશુ હામ આ મુ નહિ જાત ખમનનાના ઓરડામાથી આગના દીવાનની મ્હોરસાથની તાણુ દીધની એક પેગી પડી ગેલી મળી લેખકે પણ બ્યારે દીવાનનો ઓઢો મલાળી લીધા હતો ત્યારે શરૂઆતમા તેનાપર મ્હોર કરી હતી કચેરીના દક્તરની નોધપત્રથી તે તાણુ દીધેલી, મ્હોર સાથની પેગી હોવાનું નીમ્મે છ પણ તેમા શુ છે તે તે નોધમા બખેલ નથી (મિમિનખાન) પોતાની જોડે તે પેગી લઈ ગયો ભદ્રમા પ્રવેશ કરવાનું શુભ મુદર્ત પાસે આવી ગયુ હોનાથી વિજયી સફરમાસની પદગી તારીખે મહેરબાનીખાનની હવેનીમાથી નીમ્મળા નયનપુગની ગઢીપર પોતે ગયો અને સોમવાર અને ઓગણીમમી તારીખે લાવનારમા માથે દાદમાથી હાથીપર બેસી વાત્ત વમાડતો અદર પેડો, અને મ્હોટા મ્હોટા સૈયદો અને માનવતા શેખોએ પણ આવી મને કમને તેને મુનારખાદી આપવા હોઠ ખોલ્યા અને કહ્યુ કે

આ મગન મકાનમા તુ શુભ મુદર્તે આવ્યો છે
જાતે પધાર્યો તાગપર મનામ ને બક્ષેશો હોઠને

આ મામલાનું હેવટ શુ આવશે, "(તે ન જાણતા હોવાથી) હીંદુ મુમયમાન વેપારી અને શગડી વર્ગના મુખીઓ, ખ્દીતા ખ્દીના તે ગભગતા ગભગતા, સૌએ પોતપોતાની સ્થિતિ ને દબાવતને યોગ્ય, અશગડી અને રૂપીઆનો ઘોળ કરી, તેને મુખાગકળાદી આપી. મોમિનખાને દરેકને દિવામો આપી તેવું મન સાત પાડી વધાય કર્યો. પોતાના અભિગ્રામ તથા તદગીરના મોમિનખાને વખાણુ કર્યા, અને જે જગાએથી જે સ્થિતિમા આગમા વખતમા તેને બહાર નીકળી જવું પડ્યું હતું તે જગા પાછી જોઈ તેને ખુબ આનંદ થયો. પોતાની ખાદેશરૂપી માચકને પોતાની મોડમા જોઈ કહ્યું કે

ત્હાગ જેની પ્રિયતમાને પાલવ મહેવાઇથી નહિ છોકુ,
કારણુ લોહીના ઘણા અશ્રુપાત બાદ તુ મળી છે

પછી પોતે માલી ને મુકી કામની વ્યવસ્થા કરવા માડી, અને કોટના ખુગજ ને ગદી મંભાળવા તથા રક્ષવા તેમજ તેહતા તેનાથી વધારે મજબૂત બનાવવા સંપૂર્ણ પ્રયાસ કરવા માડ્યા મહમદ રશીદ બેગ ને શંભુગમ ખંભાત જઈ પહોંચ્યા હતા તેમણે ત્યાં લશ્કર જે બે હજાર સવાર ને ર્યાદાનું બનેલું હતું, તેને પોતાની જોડે લીધું, અને જવાનમર્દખાન તથા ફક્ષણીઓએ જેમણે ખંભાતના ગામડાપર હુમલા કરી, લૂટવાનો હાથ લખાવ્યો હતો, તેમની સામે થવા ને તેમને મારી હાલવા નીકળી પડ્યા. એ બે પક્ષ વચ્ચે બે ત્રણ વખત ઝપાઝપી પણ થઈ વહેમને વશ થઈ ફક્ષણીઓ ખમી ગયા (એક બાબુ થઇ ગયા) એટલે જવાનમર્દખાનના સાથીઓને લડાઈ કરવી પડી, અને બે બાબુના થોડા માણસો મરાયા ને ધવાયા આવી લડાઇમા જવાનમર્દખાને કાંઈ ફાયદો જોયો નહિ વળી પુણેથી લશ્કર આવતું હતું એવી ખબર મળી એટલે (શનુની) સામે થવાની લગામ ઝટપટ પેટલાદ તરફ વાગી ત્યાં જતા જ્યાં ખંભાત બંદર માટે જે લશ્કર નક્કી થયેલું હતું તે સામા પક્ષને મારી હાલવા માટે પુરતું હતું તેથી તે બાબન પોતાના મનને નિરાત કરી, જનાની સવારીઓ (ત્રીઓ) તથા બની શકે તેટલો દાડગોળો લઈ, મહમદ રશીદ બેગને ત્યાં સંખી, પહેલા રખીમાસની વીસમી તારીખે ઘોળકાને ગમે શંભુરામ શહેરમા આવી પહોંચ્યો કડીના કસબાતીઓ, મહમદ હાશમ ઉર્ફ આંબા અને જાનમાઝની સલાહ મુજબ મોમિનખાને તેમની મરદારી નીચે કડી કસબામાથી હુગબાતમને કાઢી મૂકવા એક લશ્કર ને બે તોપો મોકલ્યા હતા, તેમણે ત્યાં લડાઇ કરી હાર ખાધી, તોપો ને છાવણી લૂટાયા, અને

તેઓ ખોખરે (ભાગતે) દેતે ને નીચી મુડીએ પાંજા ફર્યા ધોરા મનને
 મનને દક્ષણીઓ પામથી લઈ લેનાની દકીકન, વિગત અને વિગ્નાથી
 મોહિનખાને દબ્બુઆ વખી જાણારી દત્તી તેથી ત્યાના વકીત વજી
 ઉત્તમખાનેકની માગફન પોનાના કુલે (અમીતે) ડરેલી મારી મેવા તથા
 કાર્યનાહી પૂરત્ય દબ્બુ પામે નિવેદન કરારી, તે ઔદાર્ય ને અનુગ્રહપૂર્ણ
 દગ્ગાઆથી એક કીમતી પોતાક અને નવગત જડેવી મૂઠ માથની તવના
 મેગરી, અમદાવા મગરી ધમના બનતા પહેના નણ મામ અગાઉ,
 ગવાના કર્યા દતા તે આ વખતે મંજેગવશાત્ ખંભાન જાવી પતોન્ધા,
 ગાંધુગમની જોડે તે (શરેગમા) લઈ આવનામા આવ્યા આવા અમથમા
 ઉચ્ચ દગ્ગાઆથી જાની બહેરોની પ્રાપ્તીને નુભ સકૂન ગણી, ખામે
 આમ (બધા લોખ)ને મનારના તથા પોતાની અતાનું પ્રદર્શન ગવા તે
 બેગને શાહીમાગમા મોકલી અને તેને વધાવી લેવા પોને થોડેગ્ગા થઈ
 ત્યા ગયો અને નક્કી થએના ધોળુ ને ચાનતા આવેના ધાગ મુજબ આદાન
 ગુજારી ઉચ્ચ દગ્ગા નગ્દ પોતાનું મ્હેલુ ફરી (તે બેટો) ધાગલુ કરી,
 અને ગાગ વગડાવનો નડેગમા દાખન થયો થોડા વખત માદ અમદાવાદ
 નેનાયા અંમથનો લેખનો પત્ર બાદશાહ પામે જૂ થયો, અને નીચે મુજ
 મના સમ્મે બાદશાહે પોતાને દગ્ગાદારે વખી તેને મુગોભિન કર્યો,
 ‘ શાનાસ, પછુ સારું મુ’ આ ખમગ પામનગમા ફેવાઈ ગઈ પૃથ્વી
 જેનો પાયો છે એની દગ્ગારમા મ્હેતા વકીનોએ તેની રીતખાત તથા
 વર્તણુક પગથી (તેની અતનગ) સમજી જઈ, મોહિનખાનને લખી જણા મુ
 કે, આના સમથમા બાદશાહી નાણા યા મદદની આશા નખરી નહિ
 ધાગલુ દક્ષણીઓના જોગને સત્તા એવા થઈ ગયા છે ને એલીદહેપહોની
 ગયા છે કે (આ) ગાગના મથબોમા તેમની સામે થવાની યા તેમને તોડી
 પાંજાની સક્તિ રહી નથી તમાગ પોતાનાથી જે થઈ શકે તે ગવાતમે
 મુખત્યાર હો આ ઉચ્ચ દગ્ગાદમાથી દુખો અથવા બહેરો મોખવાથી
 તમારૂં મામ સુધરે યા દખી ન્હે એવુ હોય તો તે અતેથી મોકલી સમશે
 મોહિનખાને વિરોધનો વાનટો ફગાવ્યો છે ને ગાધુનું ખૂન થયુ છે એ
 ખમર માત્રજતાજ, શ્રીપતગવ, જે આણી તરફ આવના નીકળી પડ્યો
 હતો અને મોનગદ સુધી આવી પહોચ્યો હતો, તે શરેરની ગિયતિ તથા
 બનેલા બનાવોની જાણ થતા પાછો ફર્યો